

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BISTRUP

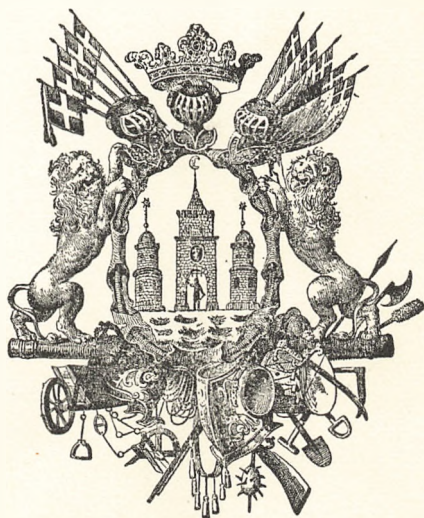
B I S T R U P

BYENS GODS

1661 – 1931

AF

AXEL LINVALD

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
KØBENHAVN 1932

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELEIÆR), KØBENHAVN

INDHOLD

	Side
FORORD	7
 FØRSTE AFSNIT	
DEN KONGELIGE GAVE	9
 ANDET AFSNIT	
DE FØRSTE AARTIER	16
I. Opgøret med Panthaverne.....	16
II. Byens Gods.....	22
III. Godsstyrelsen.....	34
IV. Bønderne.....	41
V. Godsintægterne.....	52
 TREDJE AFSNIT	
UNDER VORNEDSKAB OG STAVNSBAAND	55
I. Godset.....	55
II. Godsstyrelsen.....	67
III. Herregaard og Bønder	77
Hovedgaarden: S. 77 — Godsets Tilstand: S. 80 — Besiddelses- og Brugsforhold: S. 89 — Vornedskab og Stavnsbaand: S. 95 — Rets- forhold: S. 102 — Afgifter og Hoveri: S. 109 — Skove og Jagt, Fiskeri, Kroer og Møller: S. 115.	
IV. Godsintægterne.....	121
 FJERDE AFSNIT	
BRYDNINGSTIDER	124
I. Magistraten og de 32 Mænd. Godsdirektionen	124
II. Landboreformer	139
Hoveriets Afløsning: S. 140 — Arvefæste: S. 143 — Hovedgaards- driften: S. 152 — Udskiftning: S. 154 — Fæstebondens Retsforhold: S. 158 — Skiftejurisdiktion: S. 160 — Skolevæsen: S. 160 — Hus- mændene: S. 161.	
III. Godsintægter og Godsadministration	163

FEMTE AFSNIT

Side

KOMMISSIONSSTYRE 1796—1814	171
---	------------

Kommissionens Nedsættelse: S. 171 — Kommissionens Virksomhed i Almindelighed: S. 177 — Hovedgaardens Bortsalg: S. 178 — Salg af Bøndergods: S. 183 — Udskiftningen: S. 186 — Skovene: S. 187 — Husmændene: S. 192 — Godsindtægter: S. 195 — Administrationskommissionens Ophævelse: S. 197.

SJETTE AFSNIT

DET 19. AARHUNDREDE	198
----------------------------------	------------

I. Den fattige Tid.....	198
-------------------------	-----

Godsindtægterne: S. 200 — Selveje og Fæste: S. 202 — Udparcelleringer: S. 205 — Husmændene: S. 206 — Skovene: S. 208.

II. Selveje og Husmandssag, Komiteen af 1841, Salgsplanen af 1861.	209
--	-----

Reformarbejdets Genoptagelse, Komiteens Nedsættelse: S. 211 — Skovene etc.: S. 215 — Selveje: S. 217 — Husmandssagen: S. 226
Salgsplanen 1861: S. 230.

III. Den nyeste Tid.....	237
--------------------------	-----

Skovene, Forhandling om deres Salg: S. 237 — Ladegaarden og Søerne: S. 242 — Afslutning af Fæstegodsets Salg, Afgifternes Afløsning: S. 243 — Indtægter af Godset 1840—1931: S. 247.

NOTER OG HENVISNINGER	249
------------------------------------	------------

REGISTRE	279
-----------------------	------------

RETTELSER	296
------------------------	------------

FORORD

BISTRUP Hovedgaard og Gods har en Historie, som rækker langt tilbage i Middelalderens Aarhundreder.

Af gamle Diplomer og Jordebøger vil man kunne følge Roskildebispernes Bestræbelser for at samle Jordegods i Midtsjællands skovrige Egne, for at afrunde Besiddelserne og for at gøre dem indbringende for Bispestolen. Andre Kilder fortæller om Godsets Skæbne under Reformationen, om Kronens Beslaglæggelse af Hovedgaard og Bønderbrug og om deres Styrelse som et kongeligt Len. Endnu i vore Dage vidner Voldsted og Murrester om Gaardens ældste Historie.

For vor Hovedstad fik den Betydning, da den 24. Juni 1661 blev overdraget Byen til »ewindelig Egendom«.

Denne Bog skildrer Godsets Skæbne i de næsten tre Aarhundreder, som er forløbet siden da. Den er udarbejdet paa Tilskyndelse af Borgmesteren for Magistratens 2. Afdeling, Hr. P. Hedebol og ifølge Kommunalbestyrelsens Beslutning af 15. Oktober 1925. Rimeligvis er det enestaaende, at en By lange Tider igennem har været Ejer af et fjerntliggende Jordegods, saa stort som et Grevskab. Det er Bogens Opgave at fremstille dette Forhold, vise Godsets Betydning for Hovedstaden og give et Billede af Bystyrets Varetagelse af de mangeartede økonomiske og sociale Opgaver, som Besiddelsen maatte paalægge det. Byens Arkiv med dets Mængder af Protokoller og Sager, med Hundreder af Bind og Pakker vedrørende Bistrup gør det muligt

at opfylde disse Krav. Ogsaa andre af Landets store Godser har bevaret Arkiver. Bistrups særegne Forhold med et Godsstyre, som havde sit Sæde i København og en stedlig Administration, som indhentede dets Befalinger og fulgte dets Anvisninger, har imidlertid nødvendiggjort en stadig Brevveksling, som gør det muligt i en ganske særlig Grad at vinde Kendskab til Godsets Tilstand, Bøndernes Vilkaar og Styrelsens Synspunkter. Paa adskillige Omraader bliver man derved i Stand til at give en Skildring, som rækker videre end Godsets egen Historie og bringer Bidrag til den danske Bondestands og det danske Landbrugs almindelige Historie i de Aarhundreder, som er forløbet siden Enevældens Indførelse.

FØRSTE AFSNIT

DEN KONGELIGE GAVE

KØBENHAVNS Borgere oplevede strenge Tider, da Svenske-kongen laa for Byens Volde og truede Hovedstaden med Ødelæggelse og Landet med Undergang. Var Faren stor, blev Belønningen tilsvarende. I Nødens Stund var der blevet sluttet et Forbund mellem Konge og Borgerskab, som fik betydningsfulde Følger, og knyttet et Baand, som aldrig helt skulde breste. Begge Parter høstede Fordele. Adelsvældens Undergang skaffede Kongen Arve- og Enevoldsmagt, men gjorde samtidig alle Landets Indbyggere til hans ligestillede Undersaatter. For Fremtiden var der ingen politisk Forskel mellem Folkets forskellige Stænder. Ny Privilegier fastslog deres sociale Rettigheder¹). Allerede d. 10. August 1658 havde Kong Frederik III i bindende Form givet Løfte om Udvidelse af Hovedstadens Rettigheder. Det indfriedes ved Privilegierne af 24. Marts 1659, som fik deres endelige Form den 24. Juni 1661. København skulde derefter »wehre och bliffue en kongelig Residentz- och frie Rigs Stad, oc annammis tillige for en frie Rigens Stand«. Byen blev Stabelstad, og dens Borgere fik Adkomst til at erhverve Adelsgods og lige Ret med Adelen til at nyde »officia och honores«. Oprettelsen af de 32 Mænds Forsamling og en Række økonomiske Begunstigelser vidnede yderligere om Kongens Gunst og Taknemmelighed. Altsammen, hedder det, var det tilstaaet Staden som Belønning for dens Troskab og Lydighed mod Kongen og det kongelige Hus og for dens Borgeres Mod og Tapperhed imod Fjenden, »som det den nu leffuendes Verden nochsam er bekient och witterligt«. Til evig Berømmelse burde disse Tjenester notificeres »Posteritåten saa lenge Werden staar« og Staden

opmuntres til at continuere i »saadan deris underdanigste och schyldigste Troeskab och tapper Modighed«.

Dertil kom en kongelig Gave: Roskilde Len.

I Privilegierne af 24. Juni 1661 § 9—10 hedder det¹⁾:

Och paa det Bem^{te} Wor Kongel. Residentz- och Frii Rigs-Stad Kiøbenhaffn, samt dedz Ind Byggere, Woris Kongel. *Propension* och Naade desto Bedre kand haffue at Bemercke, och udj gierningen at see, huorledis Wii icke ringere Deris, end andre Woris kiere och troe Wndersatternis *Flor* och tiltagelse Os lader were angelegen, Da hafuer Wii dennem Woris Lehn *Rodschild*, saauit det icke allerede till andre er affhent eller Pantsat, til en ewindelig Egendom gifuet och forært, Huoroffuer Wii dennem en richtig Jord Bog och Woris Schiødebref, med forderligste wil Lade Lefuere, doch Woris och Woris Arffuinger och Efferkommere, Konger udj Danmarck och Norrige, *Souuerainität* udi alle maader *Vpræjudicerlig*, saa ochsaa Biske Gaarden udi Roeschilds By, Jachten och Bøgnis Wange untagen som Wii och Woris Arffuinger Os will hafue forbeholden. Och schall Dennem were tillat, huis Godz till andre aff Bemelte Rodschilds Lehn er Pantsat, igien effter Pantebreffuis Lydelse, at indløse, och Lige med det øffrige at niude och Beholde, och schal Bønderne plichtig were, Woris, Woris Elschel. Gemahls och Børns Fadebur, naar Wii giennem Landet reiser, at age, som sedwanlig wert hafuer.

— — —

Indkomsten aff Bem^{te} Roeschild Lehn, schall Halffparten til Stadens Raadstue och *Magistratens reputerlig* Underholdning, och dend anden Halfpert til Stadens Politiers och Menighedens forbedring anwendis, offuer huilcket *Magistraten* schall haffue *dispositionen*, at Lenet saaledis *administreris*, saa och Indkombsten udi saa mader anvendis, och Woris, saa Vel som dend gemeene Land Wey wed Lige och udi god schick holdis, som forsuarligt er.

I Overensstemmelse hermed udstedtes det kongelige Skøde d. 12. November 1661²⁾.

Overdragelsen af Roskilde Len havde sin Forhistorie. Allerede i Borgerskabets Forslag om ny Privilegier, indgivet til Magistraten i Maj 1658³⁾, havde dets Repræsentanter gjort opmærksom paa, at Bymarken langtfra var vokset med Byens Indbyggerantal, men tvertimod uden Vederlag var bleven formindsket ved Gaver og Udvidelser af Fæstningsværkerne. De fremhævede, at Borgernes Græsgang var bleven forringet og ansøgte nu om Erstatning i Ladegaardsmarken udenfor Peblingesøen, »efftersom det tilforne schall haffue liggett her til Byen«⁴⁾. Ønsket kom atter frem i Borgerskabets store Andragende til Kongen d. 9. Juni 1658⁵⁾, men synes at have mødt afgørende Van-

skeligheder. Ganske vist resolverede Kongen »Skal och skee Fornøyelse i dette«. I Frederik III's Løfte om ny Privilegier — af 10. August 1658 — fandt Resolutionen dog ikke Optagelse¹⁾; derimod spores dens Virkninger i enkelte af de bevarede Udkast — fra November 1658 — til Privilegierne af 1659²⁾. Kongen vilde, hedder det heri, til Gengæld for Afstaaelserne i Bymarken lade »enhuer igien, som nogen Jord i saa Maader mist haffr, herimod lige saa megit uduiise . . . enten aff Waldbye eller anden heromkring beliggende Landzbymarch, naar Gud giffuer bedere och fredeligere Tilstand³⁾. Tilstaaelsen havde forandret Karakter. Der var ikke længer Tale om Udvidelse af den fælles Bymark, men om Erstatning for Enkeltmands Tab. Selv i denne Form er der rimeligvis gjort Indvendinger mod Opfyldelsen af Borgernes Ønske. I hvert Fald er Bestemmelsen i et enkelt af de bevarede Udkast bleven streget og i Marginen tilføjet et NB. I Byens ny Privilegier af 24. Marts 1659 blev der slet ikke Tale om denne Begunstigelse. Maaske har man betragtet Overdragelsen af Bistrup Gods — godt et Aar senere — som en Opfyldelse af Borgerskabets Ønsker. For de enkelte Borgere vilde det sikkert have været til mere Glæde, om Bymarken var blevet udvidet; for Byen som Helhed var Indrømmelsen af det omfattende Jordegods en større Fordel.

Andre Forhold stiller Gaven i et ejendommeligere Lys.

Med stærke Ord var det i Privilegierne blevet fremhævet, at Lenet var Byen »gifuet og forært«. Som Begrundelse var der henvist til Kongens »Propension och Naade« og hans Omsorg for »Wndersatternis Flor och Tiltagelse«. Lignende Udtryk anvendtes i Skødet. For »ochsaa worris kongel. Propension och Bewaagenhed dess bedre at bemercke och udj Gierningen at see«, har Kongen Byens Borgere »med worris Lehen Roschilde . . . allernaadigst begaffuit och foræhrit«. Alligevel er der adskilligt, som tyder paa, at der kun delvis kan være Tale om en egentlig »Gave⁴⁾. Under Rigets Kampe og vanskelige Forhold ved det 17. Aarhundredes Midte havde Hovedstaden gentagne Gange maattet yde Kronen Forstrækninger. 1645 gav den 12,000 Rd. til Lønning for Garnisonen i Malmø og 9602 Rd. til Betaling af hvervede Ryttere, 5 Aar senere 747 Rd. 3 Mrk. til Proviant for 4 Kompagnier. For de 14,899 Rd. 4 Mrk. fik den

Erstatning i Jordegods, Resten 7449 Rd. 5 Mrk. havde den stadig til Gode, foruden Renter indtil 14. December 1659, ialt 10,727 Rd. 4 Mrk. 12 Sk. Desuden havde Byen fra 1645 en Fordring for Indkvartering paa 44,660 Rd. 4 Mrk. 10 Sk., med det øvrige og paaløbne Renter vel ialt omkring 70,000 Rd. Disse Gældsposter kan konstateres i de kongelige Regnskabsbøger, men synes aldrig at være bleven betalt. Om deres Inddrivelse er der heller ikke bleven stillet Krav¹). Med adskillig Ret har man derfor søgt en Forbindelse med Overdragelsen af Roskilde Gods og betragtet den som en Erstatning for Hovedstadens Tilgodehavender²). Som bekendt var det almindeligt, at Kronen afandt sig med sine Kreditorer ved Udlæg af Jordegods³).

Alligevel kan det være berettiget at tale om en kongelig Gave.

Ifølge Skødet vurderedes det samlede Gods, Hovedgaards- og Bondejord, pantsat og upantsat, Skov- og Agerland, alt under et til 60 Rd. pr. Td. Hartkorn. Da den samlede Ejendom blev opgjort til næsten 4448 Tdr., skulde dens Værdi kunne ansættes til omkring 266,880 Rd. Fradrager man Gældsbeløbene, bliver der næsten 200,000 Rd. tilbage, paa hvilke Byen ikke havde juridisk Krav. Noget andet er, at Værdien sikkert var altfor højt beregnet. I Almindelighed blev det udlagte Krongods ansat til kun 50 Rd. pr. Td. Hartkorn, hvad der sikkert ogsaa var for meget⁴). Eftersom »disse besværlige Tider forårsage, at mange maa Jordegods i Betaling saa vel søge som give«, havde Regeringen i 1664 ved Ordningen af private Gældsforhold fastsat, at 1 Td. Hartkorn, naar Godset var ved Magt og under Dyrkning, skulde ansættes til 40 Rd., var det øde, til 25 Rd. Da netop Roskilde Gaards Len var bleven i høj Grad medtaget under Svenskekrigen, maa Vurderingen betydelig nedsættes, om den skal svare til den gængse Jordværdi. Alligevel kan der ikke være Tvivl om, at de overdragne Ejendomme har været mere end Erstatning for Byens tidligere Udlæg.

Godset faldt ved Overdragelsen i to forskellige Dele. Til den ene havde Kronen den fulde Ejendoms- og Brugsret; den anden var de nærmest forudgaaende Aar bleven pantsat til forskellige af Statens Kreditorer. Disse kunde gøre sig Ejendommene indbringende, men var forpligtet til under visse fastsatte Vilkaar at lade dem indløse. Til den første Part fik Hovedstaden straks

den fulde Adkomst, til den anden erhvervede den kun den formelle Ejendomsret samt Indløsningsretten¹⁾). Det ikke pantsatte Gods bestod af Bistrupgaard med tilhørende Jorder, ansat til 85 Tdr. 5 Skpr. Hrtk., det underliggende Bøndergods, 231 Gaarde, 98 Huse, Langvads Mølle og Gamle Ladegaards Mølle. Dertil kom en Del af Roskilde Marker, Gallebjerget, Klosterhaven, Hedegaardsvangen, Rugvangen Sursild, Jordskyld af 24 Roskilde Gaarde, samt en Række forskellige Jordstykker og Afgifter, ydet af enkelte eller flere Gaarde og Landsbyer. Ialt var det anslaaet til 2514 Tdr. 2 Skpr. $\frac{1}{8}$ Alb. Hrtk. Bistrup og Værebros Møller stod for $77\frac{2}{3}$ Tdr. Hrtk. og skulde tilfalde Byen, naar de daværende Besiddere var døde; indtil da besad de dem kvit og frit uden Afgifter. Den pantsatte Del af Godset udgjorde 157 Gaarde, 61 Huse og 8 Møller, en Række enkelte Afgifter, Jordstykker etc., ialt $1691\frac{1}{2}$ Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Hrtk. Skovene var ansat til 78 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skp. Hrtk.

Af det tidligere Roskilde Len var udtrykkelig undtaget et Par enkelte Ejendomme, Bispegaarden i Roskilde og »Bøgnis Vange«^{*)}). Ved samtidige Skøder af 12. November 1661²⁾) havde desuden de tre københavnske Borgmestre, Christopher Hanssen, Find Nielssøn og Peder Pedersøn, faaet overladt 9 Gaarde og 3 Huse, henholdsvis 53 Tdr. 5 Skpr., 49 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skp. og 48 Tdr. 1 Skp. Hrtk. Til disse Ejendomme var alene Forkøbsretten sikret Københavns Magistrat³⁾).

Kun nogle enkelte Ydelser paahvilede det Byen at svare af sit nyerhvervede Gods. Paa Bispegaarden skulde den aarligt lade levere »till worris Heste och Foellers Fornødenhed« 100 Læs Hø, 30 Læs Rug- og Havrefoder, 30 Læs Strøelse og 100 Læs Brænde. Desuden var Bønderne forpligtet til efter gammel Sædvane at vedligeholde Kongevejen, den »gemene Vej« og de forskellige Broer.

St. Hans Midsommerdag d. 24. Juni 1661 blev Bistrup Gods overtaget af Københavns By og Magistrat.

Wii Friderich dend Tredie — hedder det i det kgl. »Følgebrev«, udstedt d. 12. Novbr. 1661⁴⁾) — helse Eder alle, Wore Bønder og Tienere, som bygge och boe udj Roskildgaards Lehnn, saaut endnu icke allerede till andre afhendt eller forpandtet er, euindeligh med Gud och vor Naade, wi biude

*) Bognæs, en Halvø i Roskilde Fjord.

hermed och aluorligenn befalle Eder alle och enhuer /: saa och de bort forpandtede, naar de blifuer indløst:/ i Særdelished at I retter Eder effter, hereffter at suare worris kongelig Residentz frii Rigs og Stabelstad Kiøbennhafn, des Raadstuffue, Magistrat og Meenighed effter derom worris naadigste dennem gifne Skiødes widere Indhold, giffuendis och giørenndis dennem och ingen anden Eders aarlige Landgild, Gesterie, Sagefald, Egt, Arbeid och ald anden Rennte och Rettighed, som I pleyer och pligtig er at giøre och gifue och I af Arrildstid til os giort och gifuit hafuer. De skall igienn handtheffue och holde Eder alle och en huer wed Loug, Skiell och Rett och ingen af Eder tilstedis at forurettis imod Lougenn och Jordboegenn vj nogenn Maader, ladenndis det ingenlunde.

Vidtstrakte Ejendomme og store Rettigheder erhvervede Byen og dens Øvrighed. »Bidstrup Ladegaard med Biugning och Eyendomb, sampt forne endnu beholdene dess till- och underliggende Gaarde och Goetzis, med alld derris Eyendomb, Lanndgilde, Giesteri, Sagefald, Egt, Arbeid, wornnede Sønner till samme Goetzis Besetning . . . item wesse och v-uesse Jnndkompst, Rennnte och rette Tilliggelse, werre sig Agger, Eng, Schouf, March, Kiære och Moesser, Fischewand, Fægang, Thørffuegrøfft, Liungslet, waat och tørt, indenn Marcheschiel och vden, aldeelis indtet vndertaget i nogen Maader, som der nu tilligger och af Alderstiid dertill ligget haffuer oh bøer dertill at ligge med Rette . . .«

Som Ejer af en gammel Sædegaard fik Hovedstaden Part i Rettighederne, som tilkom disse Ejendomme: Frihed for Tiende — saafremt Gaarden tidligere havde haft en saadan Begunstigelse — Fortrinsret til at fæste Konge- og Kirketiende i dens eget eller nærmest liggende Sogn, Jagt paa Enemærket og Ret til at stalde Øksne. Indtil 1660 havde Sædegaardene været fritaget for Told og Akcise, deres Hovedgaardsmarker og Ugedagstjenerne for Skatter og deres øvrige Fæstere for det halve Beløb. Alt dette var forsvundet ved Statsomvæltningen, men vendte delvis tilbage. Mod til Gengæld at staa inde for Fæsternes samlede Skattebeløb, blev Hovedgaardsmarkerne fra omkring 1670 befriet for alle Paalæg, Prinsessestyr undtaget¹⁾. Dertil lovede Skødet »saadan Frihed, Høyhed och Herlighed, som ellers Addels Godtzs følger og følge bøer«. Dets nærmere Bestemmelser fastsatte dog væsentlige Undtagelser: Vrag-, Patronats- og Birkeretten. Den første var kongeligt Regale, men »af kongl.

Naade och Mildhed Adelen naadigst bevilget^{«1)}. Bestemmelsen om Jus patronatus var uden Betydning — Godset omfattede ikke en eneste Kirke — men kunde faa Interesse, om Byen i Tidens Løb skulde blive Kirkeejer. Væsentligere var det, at Hovedstaden ikke fik Birkeret, Adkomst til at indsætte Dommer, eksekvere de idømte Straffe samt oppebære Bøderne. En Række Indtægter og et vigtigt Magtmiddel var dermed berøvet Godsstyrelsen. Endelig blev det — i Modsætning til Adelsprivilegierne — paalagt Bønderne at age Kongens, Dronningens og de kongelige Børns Fadebur, naar de rejste gennem Landet. Som privilegeret Besidder af en fuldstændig Sædegaard havde Byen Jagtret; undtagen var dog de Dele af Godset, som hørte med til den kongelige Vildtbane. Det samme Forbehold gjaldt Adelsgoods.

ANDET AFSNIT

DE FØRSTE AARTIER

OVERTAGELSEN af Bistrup Gods stillede Københavns By-
styre overfor mangeartede Opgaver. Ifølge en Nutidsbetragt-
ning maatte det kun have ringe Forudsætninger for at lede en
omfattende Godsadministration. I mange Henseender laa For-
holdene dog anderledes i det 17. Aarhundrede. Mellem By- og
Landnæring var der stærke Traade, som først en senere Tid
skulde overskære. Velstaaende Borgerfolk erhvervede hyppigt
Jordegods og blev ypperlige Landmænd. Godskøb var Datidens
væsentligste Pengeanbringelse. Baade Korn- og Kvæghandel
spillede en betydelig Rolle i Hovedstadens Omsætning. Forstand
paa Heste var almindelig i velstaaende Kredse. Afgørende var
det, at Landbruget gik ad tilvante Baner og krævede ringe fag-
lig Viden. I Hovedsagen drejede det sig om Paapasselighed og
praktisk Erfaring, Forstaaelse af Bøndernes Mulighed for at
udrede deres Afgifter og Evne til at udnytte den i rimelig Ud-
strækning.

I. OPGØRET MED PANTHAVERNE

Opgøret med Pant haverne var den første Opgave, som laa
for. Da Indløsningen skulde finde Sted »efter Pantebrevens
Lydelse«, var Indehaverne kun forpligtet til at fratræde Godset,
naar de fik udbetalt den samlede Kapital med 6 pCt. paaløbne
Renter og Erstatning for Ejendommenes Forbedring. Besid-
derne — hedder det i en af Obligationerne, udstedt til Rente-
mester Henrik Müller — skal »ikke heller pligtige være noget
Støckeviis deraf at afstaae, men naar det skal indløses, da at
skee paa en Tiid«. Sagen var saa meget vanskeligere, som næ-

sten alle Forskrivningerne tillige omfattede Gods i Rigets andre Len. Da Hovedstaden manglede Kapital til den fuldstændige Indløsning, maatte den søge mindelig Overenskomst med de forskellige Kreditorer og gøre Indløsningsretten saa indbringende som muligt.

Lettest var det at komme til Rette med et Par københavnske Borgere, Brygger Anders Rasmussen og Slagter Christen Jensen¹⁾). Til den første havde Kongen d. 2. Juni 1660 for et Laan til Garnisonens Underhold udstedt en Obligation paa 633 Rd. 3 Mrk. og derfor stillet i Pant 2 Gaarde i Tjæreby og Gøderup. Den sidstnævnte havde en Fordring, delvis for leveret Kød til Hofholdningen, paa 3582 Rd. og derfor d. 28. Februar 1660 modtaget Pant i 7 Gaarde i Himmelev Sogn og 7 Gaarde i Frederiksborg Len. Begge blev de indløst d. 14. August 1663, Anders Rasmussen for begge Gaarde ved Udbetaling af 666 Rd. 1 Mrk. 11 Sk.²⁾), Christen Jensen kun for Gaardene ved Roskilde³⁾). Beløbet nævnes ikke. Muligvis har man betragtet Ejendomsretten til Gaardene i Frederiksborg som et passende Vederlag. Paa denne Maade erhvervede Hovedstaden og dens Magistrat ialt 9 Gaarde, den ene var Herredsfogedgaarden i Himmelev, og desuden Risøen.

Overfor Sjællands mægtige Erkebiskop Hans Svane kom Byen derimod til kort. Under Kampen mod Adelsvælden havde Hovedstadens og Gejstlighedens Ledere staaet trofast sammen. Det var en Følge af Livets sædvanlige Gang — men er ikke uden Interesse — at snevre økonomiske Interesser umiddelbart efter Sejren skulde fremkalde skarpe Modsætninger mellem Kirkens og Borgerskabets fornemste Tillidsmænd.

Ved Pantebreve 29. Juli og 25. Oktober 1659⁴⁾) havde den høje Prælat faaet udlagt omfattende Ejendomme i Roskilde Len, Ringsted Klosterods og Svenstrup Len, henholdsvis 26 Gaarde, 33 Huse og 17 Gaarde, pantsat for 5040½ Rd. 1 Ort 8 Sk., og 2833 Rd. 1 Ort. Svane var en formuende Mand og ivrig Godssamler⁵⁾), samtidig en myndig og magtkær Prælat, som vidste at udnytte sine Forbindelser. Om nogen mindelig Overenskomst blev der ikke Tale. Biskop Svane holdt fast ved sin Ret til at faa Godset behandlet som en Enhed. Da Magistraten ikke raadede over tilstrækkelige rede Midler og heller ikke nærrede In-

teresse for Svenstrup og Ringsted Klostergoods, havde Biskoppen paa Forhaand en stærk Stilling. Umiddelbart før det endelige Opgjør sikrede han sig tilmed Kongens Støtte. I et underdanigt Andragende søgte han Majestætens Tilladelse til at erhverve Indløsningsretten til Pantegodset i Roskilde Len¹). Magistraten, erklærede han, var »der med tilfrids, formedelst de ere nu iche wed Middeler det fra mig at indløse«. I Kancelliet har man tydelig nok forstaaet Hensigten. Koncepterne til Svarene gik i hvert Fald ud fra, at Svane »aff samme Eders forpantede Goeds noget wist til Eiendomb wille beholde, och det øffrige til Eder och Staden igien afstaa«. Med en saadan Afgørelse kunde Svane neppe være tilfreds. Den anførte Passus er forsynet med et NB og forsvandt inden Udfærdigelsen. I sine Breve til Biskop og Magistrat erklærede Kongen sig paa Forhaand tilfreds med »huis som i saa Maader imellum Eder forhandlet worder«²).

Biskop Svanes Ivrighed havde sine Grunde. En Synsforretning, udarbejdet af Magistratens Ridefoged Mogens Hansen i April 1665³), lægger for Dagen, at det drejede sig om særlig værdifuldt Gods. Ved næsten alle Ejendommene noterer han, at de var »well wed Magtt«. Kun et enkelt Sted manglede der Bygning; alene en af Gaardene var øde. »Godtzitt er ichon ringe och lett sat for Schyld och Landgilde och deraff ichon ringe Contribution och Schatt wdgifvues, kan derfor dis bedre were wed Magtt imoed Godtzitt paa Heeden att reigne, som staa for een stoer Landgilde, huor ud ofuer Schatt och Tynge deraff ochsaa stiger høgt op«. Skulde Magistraten være til Sinds for egen Regning at overtage Ladegaardens Drift, vilde den ogsaa faa Brug for Bøndernes Arbejdskraft. Selv i ældre Tid, da Lenet var samlet, havde det vist sig umuligt at faa Hovmarken tilfredsstillende dyrket, uden »at der jo foraarsagedis huer Aar øde Gaarder«. Hvor meget mere da, om Antallet blev forringet. For Magistraten var det en yderligere Tilskyndelse til at søge Godset bevaret, at det var tillagt Skov, vurderet til 75 Svins Olden, maaske ogsaa at »Bønderne begierer gierne, at de een Gang med det snarest maatte bliffue indløst till dend Sted, som de før haffuer werett, for dend stoere Hoffuerje Schyld, de dagligen betynges med«. Biskop Svane var en nøjeregrende

Husbond, som hensynsløst søgte at gøre sine Ejendomme saa indbringende som muligt.

Navnlig om 5 Huse i Snekkerup stod der Strid¹⁾). Ogsaa i dette Tilfælde var det særlig Arbejdskraften, som var af Værdi. Biskop Svane hævdede, at de hørte med til Gaardene, Magistraten, at de var selvstændige Ejendomme, som ved det kongelige Gavebrev var kommen i Byens Besiddelse. Om Kromandens Hus synes der at have været Tvivl, om de 4 hævdedes det, at »de findis bøgt langt fra de andre Gaarders Grund paa een frij Gade, som Kongl. Maytt. altid tilhører och nu till Magistraten ehr naadigst affstaaed«.

Det hjalp altsammen ikke. Ved Skøde af 28. November 1665 maatte Magistraten afstaa de 5 Huse og desuden alle de pantsatte Ejendomme, 21 Gaarde og 6 Huse i Roskilde Len. Til Gengæld fik Byen udbetalt et Pengebeløb, 3611 Rd. 10²/₃ Sk.²⁾

Om langt større Værdier maatte Magistraten føre Forhandlinger med Rentemester Henrik Müller³⁾). Gennem private Handelsforetagender og Forvaltningen af offentlige Pengemidler, ved en Blanding af merkantil Dygtighed og bedragerisk Svindel var han bleven en af Landets rigeste Mænd og største Ejendomsbesiddere. Allerede i 1640'erne havde han Fordringer paa Staten til et Beløb af næsten 700,000 Rd. Under de følgende Aars brogede Begivenheder ydede han den ny Laan og mægtige Leverancer. Til Gengæld fik han Pant i omfattende Jordegoder, som han med Held fik forandret til Ejendom. Om hans virkelige Status er det umuligt at komme til Klarhed. Sikkert er det, at han i 1692 gik i Graven som en ruineret og gældbunden Mand. For Bistrupgaards Historie fik han Betydning, fordi han 6. Oktober 1658 for en Fordring paa 29,815 Rd. Specier og 14. Marts 1659 for en Fordring paa 25,500¹/₄ Rd. havde faaet udlagt Gods i Roskilde, Antvorskov og Københavns Len paa Sjælland, Stjernholms og Aakjærs Len i Jylland⁴⁾). Af det sidst pantsatte Gods hørte omtrent de 11 Fjortendedele til Roskilde. I begge Pantebrevene var det, som allerede anført, bleven fastsat, at ingen Indløsning kunde finde Sted i Smaapartier. Kun i den ældste Obligation var der gjort Forskel mellem Ejendommene i de to Landsdele. I dem begge var der lovet rigelig Opsigselsesfrist, Erstatning for Forbedringer og for fjendtlige Ødelæggelser.

Utvivlsomt har der været ført baade langvarige og vanskelige Forhandlinger, inden Staden opnaaede en Overenskomst med den mægtige Rentemester. Rimeligvis har det holdt haardt at bevæge ham til en rimelig Afgørelse af det omfattende Mellemværende. Intet vides dog nu om de nærmere Omstændigheder. Et Par bevarede Notitser¹⁾ oplyser alene, at Magistraten har været repræsenteret af Borgmester Peder Pedersen og Raadmand Bartholomæus Petersen²⁾. Drøftelserne fandt Sted i Borgmesterens Gaard ved Gammelstrand. Det hele Mellemværende blev opgjort 13. April og 1. Maj 1662 og Skovene takserede d. 21. og 22. Juni. D. 5. Juli 1662 afsluttedes Kontrakten. Ogsaa ved denne Overenskomst var det Panthaveren, som fik Størsteparten af Jordegodset, 959 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb. Hartkorn samt de tilhørende Skove, anslaaet til 2650 Svins Olden og beregnet til 73 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. $2\frac{2}{3}$ Alb. Skovskyld. Magistraten og Byen maatte nøjes med 448 Tdr. 4 Skpr. Hrtk. og et Pengebeløb paa 1764 Rd. 3 Mrk. De 1097 Rd. 5 Mrk. kaldes Erstatning for den Part af af Jordegodset, som Henrik Müller fik udover 1000 Tdr. Hrtk.; de 666 Rd. 4 Mrk. »forærede« han til Staden og Magistraten. Ialt erhvervede Byen 38 Gaarde, 18 Huse samt en Del enkelte Jordstykker og Afgifter. Rentemesterens Andel udgjorde 87 Gaarde, 37 Huse, 8 Møller og de store Skove. Til Gengæld for Lille Kattingesø afstod Magistraten 5 Huse i Kirke-Hvalsø, som laa udenfor Pantegodset, og desuden 3 af de saakaldte »Stiftens Rente og Indkomst«. Avnstrup Overdrevsskov, det senere Særløse Overdrev, tilfaldt Byen. Dog fik en Række tilgrænsende Landsbyer Ret til »Græsning og Vand« og Hjælp af Underskoven til Gærdsel og Stavn hugst.

Overdragelsesdokumenterne udfærdigedes den 24. Februar 1663³⁾. Rimeligvis som en Trøst — og et Bevis paa, at Byen ikke for Tid og Evighed havde givet Afkald paa de mange gode Gaarde og Skove, den havde haft Mulighed for at erhverve — blev der i Afstaaelsbrevet optaget en Bestemmelse, hvorved Henrik Müller og Arvinger forpligtede sig til, saafremt de nogen Tid skulde blive til Sinds at sælge eller afstaa til Fremmede Dele af det Jordegods, til hvilket Byen og dens Magistrat havde haft Indløsningsret, da paany at tilbyde dem det »for billig Værd, som andre derfor vilde give og bedst accorderes kunde«⁴⁾.

Denne Forkøbsret kom dog aldrig til Anvendelse. Godset tilhørte senere Grevskabet Ledreborg og Fideikommissgodset Skjoldenæsholm.

Sandt at sige havde København kun høstet ringe Fordel af sin Indløsningsret. 8 Møller, 157 Gaarde og 61 Huse havde været pantsat; kun 47 Gaarde og 13 Huse var bleven dens Nettogevinst og desuden et beskedent Pengebeløb paa 4709 Rd. 2 Mrk. Baade for sig selv og Efterverdenen har Magistraten følt Trang til at forklare Resultatet. Den opstillede en Beregning »angaaende dend Nytte og Gaffn, som Staden och Magistraten haffuer aff dend Forhandling med Rentemester Müller«¹⁾ og fremhævede deri Grundene, som havde nødvendiggjort Overenskomsten: ». . . dersom denne Forhandling ey haffde gaaed for sig, da haffde Staden och Magistraten heraff aldrig bekommet enten Gods eller Penge. Men haffde sig med Tiden formedelst Rentens Opløbelse och Meliorations Paaregnelse selff consumeret och v-løselig giordt, som aff det Skiøde, Magistraten til Rentemester Müller haffuer vdgiffuet, widere kand erfaris«.

Baade i Skødet til Henrik Müller og til Biskop Svane fandt man det formaalstjenligt at optage de Betragtninger, som forklarede Transaktionen:

». . . Dess Aarsage Wj paa Worris Egne och Effterkommere Magistrat och Meenige Borgerskabets weigne Oss haffuer beraadslaget och for best och gauffnligst befunden, med hannem først derom at behandle, saa hand een Deel aff samme sit Pandt for fuld Betalling till Arff och Eye wilde beholde och Resten till Magistraten och Byen igien cedere och affstaa, andseende dend største Deel aff samme forpandtede Godtz er øde, thj ellers wilde det sig udj Tiden med Rendte och Rendtis Rendte, som hannem udj hans Kongl. May^{ts} Pandte Skiøde naadigst bebreffuit er, gandsche optære, denne Bye och Meenighed till største Skade och nachdeel, heldst effterdj hans Kongl. Pandteschiøder indholder, at hand icke schal pligtig werre noget Støckwiis at affstaa, mens at det Jydsche Godtz, till hannem pantsatt, paa een gang først och der effter det Siellandsche Godtz iligemaader tilsammen paa een gang med des Meliorations Gaatgiørelse schal indløssis, som siunis at werre w-muelig nogen Tid at kunde schee, derforø Wj endelige sluttet och hannem fornøyet saaledis . . .«

Ikke en Gang med disse Tilkendegivelser var man tilfredsstillt. Aabenbart har Magistraten frygtet, at der en Gang i Fremtiden skulde blive gjort Ansvar gældende mod dens Med-

lemmer, maaske endogsaa blive krævet Erstatning for dens mangelfulde Varetagelse af Byens Interesser. I hvert Fald erhvervede den Kongebreve, som udtrykkelig godkendte Overenskomsterne med Henrik Müller og Biskop Svane. I dem begge erklærede Kongen sig »naadigst tilfreds med huis som i saa Maader mellem Eder forhandlet vorder«¹). Til yderligere Sikkerhed modtog Byens Styrelse en Skrivelse, som godkendte samtlige Transaktioner²).

II. BYENS GODS

Efter at Mellemværendet med Panthaverne var bragt ud af Verden, var Københavns By og Magistrat ubestridt Herre over Bistrup Ladegaard med dens Hovedgaardsmarker, beliggende tæt udenfor Roskilde i St. Jørgensbjerg Sogn (Sømme Herred), de 2 Møller, Ladegaardsmøllen og Langvadsmøllen, den sidste i Glim Sogn, samt ialt 278 Bøndergaarde og 111 Huse spredt ud over Midtsjælland, Hovedmassen i det nuværende Københavns Amt, Resten i Holbæk, Sorø og Præstø Amter, i Sømme, Voldborg, Tune, Ramsø og Merløse Herreder, i Alsted, Ringsted og Vester Flakkebjerg Herreder samt i Bjæverskov Herred. Mod Nord strakte Ejendommene sig helt til Jyllinge ved Roskilde Fjord, mod Sydøst til Landsbyerne Hundige, Mosede, Solrød og Jersie, Ølsemagle, Ølby og Lille Salby i Nærheden af Køge. Mod Nordvest havde Byen Besiddelser paa den anden Side Holbæk i Borup, Regstrup og Hanerup, helt ned til Verup; i Kastrup, Tostrup og Regnemark, navnlig dog i Endeslev Syd for Køge laa de fjernest liggende Ejendomme mod Syd.

I Enkelthederne fremgaar Godsets Fordeling af følgende Oversigt³):

Sømme Herred.

Vor Frue Sogn: Tjæreby 10 G. 3 H.; Skalstrup 2 G.; Kamstrup 3 G.; Darup 6 G. — *St. Jørgensbjerg Sogn:* Lerbæk 2 G.; Boserup 1 G.; Hedegaard 2 G. — *Svoverslev Sogn:* Svoverslev 3 G., 2 H. — *Himmelev Sogn:* Himmelev 7 G. 4 H.; Veddelev 4 G. — *Herslev Sogn:* Kattinge 13 G. 3 H.; Øgaard 1 G. (nuv. Bognæsgaard); Trellerup 2 G. — *Glim Sogn:* Glim 3 G.; Gøderup 9 G. 4 H.; Asserup 2 G. — *Hvedstrup Sogn:* Hvedstrup 2 G. 1 H.; Herringløse 4 G. 2 H. — *Fløng Sogn:* Fløng 1 H.; Marbjerg 6 G. 5 H. — *Aagerup Sogn:* Aagerup 1 G.; Lille-Valby 1 G. 1 H.; Store-Valby 3 G. — *Kirkerup*

Sogn: Kirkerup 1 G.; Gundsølille 1 G.; Østrup 1 G.; Gerdrup 2 G. — *Jyllinge Sogn:* Jyllinge 3 G. 3 H. — *Gundsømagle Sogn:* Gundsømagle 12 G. 8 H.

Voldborg Herred:

Osted Sogn: Bregnetved 1 G.; Mannerup 3 G. 1 H.; Provstrup (nu forsvundet) 1 G. — *Kirke-Valsø Sogn:* Valborup 1 G.; Dyrhund 1 G. — *Særløse Sogn:* Særløse 2 G.; Orup 1 G.; Tolstrup 4 G. 1 H. (kaldet Heidegaard); Ravnsholte 1 G. — *Gevninge Sogn:* Gevninge 10 G. 12 H. — *Lyngby Sogn:* Lyngby 5 G. 3 H.

Tune Herred.

Greve Sogn: Greve 1 G. 3 H.; Mosede 6 G. 5 H.; Ventrup 1 G. — *Gildebrønde Sogn:* Gildebrønde 1 G.; Kappelgaard 2 G.; Hundige 5 G. 3 H. — *Reerslev Sogn:* Reerslev 2 G. 1 H.; Stærkinge 1 G. — *Vindinge Sogn:* Vindinge 4 G. 3 H. — *Snoldelev Sogn:* Snoldelev 4 G. 4 H.; Hastrup 5 G.; Salløv 3 G. — *Tune Sogn:* Tune 3 G. 2 H. — *Kalvslunde Sogn:* Kalvslunde 3 G. 1 H. — *Havdrup Sogn:* Havdrup 1 G. — *Solrød Sogn:* Solrød 16 G. 8 H. — *Jersie Sogn:* Jersie 5 G. — *Kirke-Skensved Sogn:* Kirke-Skensved 1 G. 3 H.

Ramsø Herred:

Rorup Sogn: Højby 1 G. — *Gadstrup Sogn:* Ramsømagle 10 G. (deraf 1 Gaardsæde); Ramsølille 3 G.; Brodrup 5 G. 1 H. — *Syv Sogn:* Øster-Syv 1 G. 1 H.; Kirke-Syv 2 H.; Øm 9 G. (deraf 5 Gaardsæder) 2 H. — *Ørsted Sogn:* Ørsted 6 G. 6 H. — *Daastrup Sogn:* Assenløse 1 G. — *Ejby Sogn:* Store-Ladager 3 G. 3 H. — *Nørre Dalby Sogn:* Regnemark 1 G. (dvs. Sted). — *Højelse Sogn:* Ølby 1 H.; Vilkestrup 2 G.; Lille-Salby 3 G. — *Ølsemagle Sogn:* Ølsemagle 2 G. 3 H.

Merløse Herred.

Nørre-Jernløse Sogn: Hanerup 1 G.; Regstrup 1 G. — *Søstrup Sogn:* Borup 1 G. — *Asmindrup Sogn:* Alkestrup 4 G. 2 H. — *Aagerup Sogn:* Aagerup 2 G. — *Soderup Sogn:* Eskilstrup 2 G. 1 H.; Bukkerup 1 G. — *Kirke-Eskilstrup Sogn:* Hegnemose 1 G. (dvs. »Sted«); Baarup 1 G. — *Tostrup Sogn:* Tostrup 1 G. — *Ugerløse Sogn:* Jonstrup 1 G. — *Søndersted Sogn:* Kagerup 1 G. — *Niløse Sogn:* Verup 1 G.

Alsted Herred.

Stenmagle Sogn: Vandløse 3 G. (deraf 2 »Steder«); Ovstrup 3 G.

Ringsted Herred.

Haraldsted Sogn: Kastrup 1 G. — *Jystrup Sogn:* Tostrup 3 G. 1 H.

Vester-Flakkebjerg Herred.

Hyllested Sogn: Hyllested 1 G.

Bjæverskov Herred.

Endeslev Sogn: Endeslev 1 G. 1 H.

Foruden de selvstændige Ejendomme, Møller, Gaarde og Huse, havde Byen og dens Magistrat, ved det oprindelige Skøde eller ved Opgøret med Henrik Müller, erhvervet talrige Jordstykker og Enkeltafgifter. Delvis er det Særjorder, som fra ældgammel Tid havde været holdt udenfor Fællesskabet, delvis Ejendomme og Indtægter, som i Katolicismens Dage var bleven skænket eller overdraget Kirken. Undertiden svaredes Afgifterne af de enkelte Bønder, undertiden af hele Landsbyer. Deres fortsatte Eksistens er et af de mange Vidnesbyrd om den Ubevægelighed, som har kendetegnet den landboøkonomiske Udvikling.

Som Eksempler skal det nævnes, at 2 Gaarde i Veddelev og 1 Gaard i Lille-Valby maatte svare henholdsvis 18 Skpr. Byg, 18 Skpr. Byg og 3 Pund Byg af »Ypperland«, rimeligvis en Særjord. Gaarden i Aagerup betalte paa lignende Maade 1 Pd. Byg af Torstholmen i Sengeløse Sogn, medens der i Tune svaredes 1 Pd. Byg af en Fjerding Jord paa hver af Byens Marker og i Svoverslev en særlig Afgift af 6 Parter »Ømbs Jord«. Alle By-mændene i Himmelev, 2 i Veddelev og 2 i Store-Valby ydede i fælles »Sammelskat« 1 Ko, de to Bønder i Veddelev desuden 1 Lam og 1 Gaas. Østrup By, Gundsømagle og Gøderup gav hver 1 Ko; af Marbjærgs 6 Gaarde var de 4 fælles om $1\frac{1}{2}$ Ko, de 2 om 1. De 4 Gaarde i Alkestrup ydede aarlig 1 Ko og 1 Otting Smør; 3 af Brorstrup-Gaardene 1 Fjerding Smør, 1 Gaas og 4 Høns, mens hele Solrød slap med 1 Fjerding Smør. I en Række Byer havde Hovedstaden Ret til at oppebære »Sognefogedhavre« (i Reglen 1 Td., undertiden 2, i en enkelt By $\frac{1}{2}$, i en anden $2\frac{1}{2}$ Td. Havre), i adskillige andre Byer, den saakaldte »Stiftens Rente og Indkomst«, som svaredes af de enkelte Gaarde og som oftest udgjorde 9 Sk. eller 1 Td. Havre.

Hovedstaden havde ogsaa faaet tillagt Indtægter af flere Roskildejorder: 2 Pd. Byg af Gallebjerget, en lignende Afgift af Klosterhaven, samt i alt 4 Pd. 4 Skpr. Byg af Hedegaardsvangen og Vangen »Sursild«. Hvert tredje Aar, naar Markerne henlaa som Græsning, skulde der dog ikke svares Afgift. Endelig oppebar Magistraten Jordskyld af 24 Gaarde og Huse i selve Roskilde By. Afgiften var fastsat i Penge og varierede fra 2 Sk. til 5 Mrk. 6 Sk.

Som tidligere nævnt, havde Hovedstaden faaet overdraget Bi-

strup og Værebro Vandmøller. Tilsammen var de vurderet til $77\frac{2}{3}$ Tdr. Hrtk. og svarede i Landgilde henholdsvis 2 Læster Mel, 1 Td. Aal og $1\frac{1}{2}$ Læster Mel og 11 Sletmrk. Penge. Byen skulde dog først kunne gøre sine Krav gældende, naar Besidderne, Organisten ved Nikolaj Kirke Johan Lorentz og hans Hustru samt Hans Riboldt var døde. Hvornaar dette er sket, kan ikke ses¹⁾. Den første var endnu i Live 1689²⁾, den sidste nævnes i 1672³⁾. Ifølge Matrikelprotokollen fra 1690 var begge Møllerne i dette Aar hjemfalden til Magistraten.

Bistrup Gods var ved Overdragelsen til København i en sørgelig Forfatning.

Aar igennem havde Landet været besat af fjendtlige Hære. Ikke mindst var det gaet haardt ud over Roskildeegnen. To Gange var de svenske Tropper draget frem mod Landets Hovedstad⁴⁾. Om Natten d. 14. Februar 1658 rykkede Oberst Aschenberg ind i Roskilde, plyndrede straks en Del af Husene og lod sig selv udbetale 200 Rd., Oberstløjtnanten 30. Snart fulgte 4 andre Regimenter efter, som blev indkvarteret og krævede Leverancer. Under Fredsforhandlingerne strømmede Officerer og Diplomater sammen i Byen. Alene Traktementet af Corfitz Ulfeldt og den franske Gesandt, deres Folk og Heste, fra 18. Februar til 17. Marts medførte Udgifter paa 1560 Rd. Adskilligt gik ogsaa med, da Karl Gustav og hans Følge paa Rejsen til Frederiksborg overnattede i Byen.

Ikke engang i den korte Fredstid blev Egnen forskaanet for Indkvarteringer. 2 danske Regimenter fik — ganske vist paa »bedste og lideligste Maner« deres Kvarterer i Roskilde og Ringsted Len⁵⁾. Allerede i 1657 havde Regeringen maattet udstede et aabent Brev for, »at al Disordre ved den idelige Igennemrejsen gennem Roskilde des bedre kan afskaffes og Bøndernes Ruin i Tide forekommes«⁶⁾. I de samme Februardage, da Fjenden trængte frem mod Hovedstaden, maatte den forbyde Landets egne Soldater »paa Landet udi Kvartererne og paa alfare Veje allehænde Insolentier og Motvilligheder at begaae, deris Verter ilde at tractere og dennem ved Magt, hvis de eier, at fratage«⁷⁾.

Værre blev det, da Svenskerne i August Maaned vendte tilbage for lige til Eftersommeren 1660 at holde Sjælland besat. Allerede d. 8. rykkede Grev Carl Levenhaupt med 3 Regimenter

ind i Roskilde; d. 10. fulgte Karl Gustav efter »med dend gandsche Armade«. I de følgende to Aar havde Byen talrige Indkvarteringer. Gentagne Gange passerede Kongen af Sverige, hans Dronning og de høje Rigsebedsmænd; bestandig maatte Byen betale deres Fortæring og sørge for deres Transport. Store Mængder af Syge og Kvæstede blev plejet paa dens Bekostning. Ikke alene maatte Borgerne udlevere deres Vaaben; ogsaa Kobber-, Tin- og Messingsager blev frataget dem, »huor wdoffuer Borgerschabet blef deres Hussgerade quit for saadan lidelig Pris«. En Brandskat paa 4000 Rd. kom til og desuden store Leverancer af Træ og Redskaber »till Leyeren, men[s] den stoed wed Waldbye« og »siden Leyeren ved Brøndthøy kom at staae«. Endnu paa Tilbagemarschen efter Fredsslutningen — erklærer Borgerne — »haffuer bemelte Regimenter meget ilde ruinerit woress Korn paa Marchen och tilføyet oss Schade«. »En stoer Deell er brendt for — konkluderer de — en Deell er forarmed, een Deel bortdøde, een Deell ehr fløt her fra Byen, en Deell, som er igien, vill fløtte her fra, fordj at Borgerschabet først aff Finden er ruinerit, och Tønchen [Tyngden, d. v. s. Skattetrykket] der vdoffr paa de andre dessmehrre nu tiltager«. Til 108,796 Rd. 4 Mrk. vurderede de deres samlede Tab.

Ligesaa sørgeligt stod det til i Landdistrikterne¹⁾. Adskilligt tyder paa, at der forud for Krigen har været Velstand hos de sjællandske Bønder, som siden Grevefejdens Dage havde været forskaanet for fjendtlige Indfald. Fra alle Sider klages der over, at den nu med et Slag blev tilintetgjort. En Række svenske Generaler fik anvist hver sit Distrikt, hvor han med Befalingsmænd og Menige skulde opkræve Brandskat og Kontributioner. I og for sig skulde disse »Salvegarder« beskytte Befolkningen mod uberettigede Rekvisitioner; i Virkeligheden plyndrede og udsugede de den. Fra næsten alle Egne i Landet foreligger der Skildringer, som gør rede for Tilstanden; overalt er Billedet det samme: ødelagte Gaarde og decimerede Besætninger, forhuggede Skove og forsømte Marker, bortflygtede Gaardfæstere og tiggende Kvinder. Da Fjenden drog bort, var det en formindsket Befolkning, forarmet og demoraliseret, som vendte tilbage til sin daglige Dont. Ikke alene de svenske Sol-

dater havde brandskattet og plyndret; adskillige Landsmænd havde hjulpet med, spillet under Dække med Fjenden og skaffet ham Oplysninger om velhavende Bysbørn, som det var værd at hjem søge.

Fra *Tune Herred* er bevaret en Tingbog, som paa mangfoldige Maader oplyser Tilstanden¹). I selve Krigstiden forstummer den. Saalænge Fjenden stod i Landet, gik Retsmaskineriet i Staa. Neppe var han imidlertid borte, før Bønderne paany søgte Ret og krævede Vidnesbyrd om deres Forhold.

Tingbogen bekræfter, at det navnlig er gaaet ud over Byerne ved de store Landeveje. I *Kirke-Skensved* krydses Landevejene mellem Køge og Roskilde, mellem Køge og Holbæk og mellem Ringsted og København. Intet Under, at Bønderne »dervdoffer ofte bleff wdjaget aff Huus och Gaard, och huis dj haffde fra-røffuit och bortstaalen«²). Baade der og i *Havdrup* havde Bønderne da heller »indtet synderligt . . . saaet, hvorudaff de kunde giffue nogen Thiende«³). Skridt for Skridt kan man følge Fjendens Fremrykning⁴). I *Jersie* havde Bønderne maattet betale 32 Rd. i Brandskat, »paa det Byenn icke skulle bliffue ruinerit«⁵). Inden Krigen havde Morten Hansen i *Kalvslunde* været en formuende Mand med to Plove; da Svensken havde »qutterit Landet«, var hans hele Besætning en Hoppe og en Ko⁶). Ligesaa galt var det gaaet Byens to velhavende Kirkeværger. I Fredstid havde de ikke haft nok i deres egne Gaarde, men havde lejet Jorder af Naboerne; efter Fjendens Besøg fik de »indtet videre saaet, ennd dj kunde haffue till deris Føede«. Den ene af dem — Søren Jensen — havde endog maattet »endtuige sinn Gaard vdj 6 eller 7 Vger och leye Huus paa andre Steder«⁷). Melchior Olsen paa den store *Ventrupgaard* i Greve Sogn havde ligeledes været en velstaaende Mand, som »icke haffer spenderit sinn Formue endtenn til Drich, Slagsmaal, Leyesmaall [uægte Børn] eller andre saadanne wnøttige Werch och Øffuelser«. Af »Rigens Fiender« var han nu bleven saa »ilde medfaret, thidt och ofte vdplyndret, derhøes jahget fra Hus och Jord paa 14 Wgers Thid«, at han ikke længer var i Stand til at svare sine Afgifter⁸). Et Par Tingsvidner fra samme By viser, hvorledes det gik til, naar Fjenden holdt sit Indtog. Da Fabian Berendtsens Regiment rykkede ind — hedder det — »da togh dj fra Jens Nielsen ald

hans Formue, thoge alle Dørrerne af Gaardenn och brenndte och jagede hannem fra Gaarden«¹). Da den svenske Oberst følte Trang til en Jernkakkellovn, holdt Byens Bønder Raadslagning »paa Gaden«. Jep Nielsen, som var i Besiddelse af Klenodiet, maatte udlevere sin Skat, men fik Løfte om Godtgørelse, »naar Fred bleff«. Uden retslig Afgørelse lod Mellemværendet sig dog ikke bringe ud af Verden²).

Talrige andre Vidnesbyrd kan anføres. Gang efter Gang blev det paa Tinge bevidnet, at saa den ene, saa den anden Gaard var bleven ødelagt og nedbrudt. Gang efter Gang efterlyses Bønder, som var rømt fra Hus og Hjem. Sikkert nok har det gjort Forholdene værre, at saa mange af Beboerne forlod deres Ejendomme og derved gav Fjenden Lejlighed til at skalte og valte, som han fandt for godt. Jep Pedersen i *Torstundelille* havde saaledes ikke været nødt til at forlade sin Gaard. Følgen var, at den nu er »deroffer bleffuit ruinerit, affbrøt och ødelagt«. Ydermere — tilføjes det — har han ikke villet »kiøre eller gjøre noget Arbed for dj Suensche, som hand var assionerit tillk«³). Paa lignende Maade var Niels Skrædder i *Tune* og Jens Madsen i *Vindinge* optraadt. Begge havde de sørget for at bringe al deres Korn og Bohave i Sikkerhed; ingen af dem — paastaas det — »war nød till sin Gaard att endtuige«. Efter Fredsslutningen havde de ikke i fjerneste Maade »thalt eller handled med deris Hosbonde derom, fastmindre haffuer mødt her till Thinget noget hertill at suare eller sig endten mundtlig eller schrefftlig ercleret i nogen Maade«. De blev da ogsaa uden videre dømt til »at begiffue sig till Stauffnen och deris Gaarde igien at opbygge och derudaff udrede den seduanlig Thyng«⁴).

Alt dette er Enkeltheder og vedrører muligvis de særligt medtagne Ejendomme, hvis Besiddere har ansøgt om Lempelser og Understøttelser. Da det for Regeringen maatte være af Betydning at faa tilvejebragt samlede Oversigter, som kunde give et Billede af Landets hele Tilstand og Befolkningens Skatteevne, blev det i August og December 1660 overdraget en Række Adelsmænd at indsamle de nødvendige Oplysninger⁵). I en Del af Lenene paa Sjælland og Møen tilfaldt Hvervet Niels Parsberg og Christian Daa. Rundt i de forskellige Herre-

der blev der efter deres Anmodning udvalgt 8 stedkendte »wuillige Dannemænd«, som By for By, Gaard for Gaard og Hus for Hus skulde gøre rede for Tilstanden¹⁾.

Paa Grundlag af disse Undersøgelser er det muligt at bedømme Ødelæggelsernes Omfang.

*Bistrup Ladegaard*²⁾ synes ikke at være bleven særlig mishandlet af Fjenden. Synsforretningen — dateret d. 24. September 1660 — viser alene, at den var forfalden og trængte til Reparationer. Vinterstormen, »det stoere Guds Wærlig«, medtog den yderligere og nødvendiggjorde en ny Undersøgelse, d. 5. Januar. Af Gaardens 4 Længer laa Stuehuset — 17 Bindinger lang — mod Øst og beboedes af »de Folch, som betienner Ladegaarden«, d. v. s. Ladefogden og Hollænderen. Baade Tømmerværk, Tag og Vinduer trængte til Fornyelse; 8 af de sidste maatte »gjøres op aff nye«, 8 vilde man være nødt til »at forsette om i nytt Blye«. Dertil kom, at Taget siden »er affblest«. Paa Nordsiden laa to Kostalde, den gamle, 20 Bindinger lang, var »gandsche forfalden och øde paa Tømmer och Tagh, saa dend iche staar til at hielpe, mens wil endelig neddertagis«, og den anden, 23 Bindinger stor, behøvede ogsaa adskillige Reparationer, og havde faaet Taget mod Gaarden blæst af. Mod Syd laa dels en Øksenstald, 23 Bindinger lang, som ligeledes »befindis at verre brøstfeldig«. Skønt den synes at have været forholdsvis ny, var Taget dog »affgaaed i dette Weyr paa begge Sider« og maatte repareres med 16 Læs Langhalm. Kornladen, i Staldens Forlængelse og 21 Bindinger lang, trængte i Forvejen til Istandsættelse og endnu mere efter Stormen, som havde væltet Vestgavlen. Paa Gaardens fjerde Side, mod Vest, fandtes den store Kornlade paa 48 Bindinger. Gavlen var i Forvejen medtaget; ved Stormen gik 19 Bindinger »aff sin Schik och helder jnd ad Gaarden till«. Store Bekostninger var saaledes nødvendige, inden Ladegaarden kunde siges at være i ordentlig Stand. Noget samlet Beløb nævnes ikke.

Til Bistrup Gods hørte 2 Møller, *Ladegaardsmøllen* og *Langvadmøllen*. Paa den første var Fæsteren død og ingen til Stede, som kunde give Oplysninger om dens Tilstand. Da Bygningerne var »ruineret och bortek«, blev Genopførelsen anslaaet til 395 Daler. Langvadmøllen var ladt i Stikken af sin Møller, som var

draget til Roskilde; ogsaa den var ganske øde og vilde koste 273 Daler 1 Mrk. at sætter i Stand.

Med *Skovene* stod det sørgeligt til. Synsforretningen over *Sømme Herred* erklærer, at de i de 2 Aar, »mens Suenschen haffuer verrit her i Landet« er bleven »hugget och schammelig medfahret«. I Boserup Skov var der 2050 Bøgestød og 190 Egestød; alene Underskoven var »wed Magt«. Det samme gjaldt Bognæs Øster- og Vesterskov, hvor der blev optalt 793 Bøgestød og 3 Askestød. Desuden var »Toppene steffnt aff alle di andere Trær, saa der iche findes it frelst, som io er henhugget och ilde medfahret«. Ogsaa i Voldborg Herred havde Synsmændene omhyggelig optalt, »huormange affhuggen och roedhuggen Bøger, Eger og Ascher, samt Affsteffninger, som befindis j alle Roeschildegaardtz thilleggende Schouffslodder«. I dem alle, Mannerup og Provstrup, Dyrhund og Borup, Bregnetved og Gevninge Skove var der fundet 1132 Bøgestød og 1106 Bøgestævninger, 140 Egestød og 167 Egestævninger. Dertil kom ifølge Skovfogedens Udvisninger 431 Bøgestød og 305 Bøgestævninger, 210 Egestød og 150 Egestævninger.

Vildt havde man næsten ikke kunnet spore; kun i Bognæs havde man fundet 3 Daadyr og i Voldborg Herred 2 Raadyr. »Om nogle kunde vere i Moeserne, kunde de ey see«.

Ligesaa trøstesløs var Tilstanden paa *Bøndergodset*.

Opgørelsen fra *Sømme Herred* omfatter ialt 115 Gaarde. Deraf var ikke mindre end 38 eller en Tredjedel fuldstændig øde og nedbrudt og 77 mere eller mindre brøstfældige. Karakteristisk nok stod det slettest til i *Vor Frue Sogn* tæt uden for Roskilde. I alt blev Skaderne paa Gaardbygningerne beregnet til 18,189 Daler, 9698 paa de øde Gaarde, 8491 paa de brøstfældige. Da Gennemsnittet paa de første var godt 255 Daler, paa de sidste lidt over 110, har ogsaa disse været stærkt medtaget.

Synsforretningens Kommentarer viser, at langt de fleste af Ødelæggelserne skyldes Svenskehæren, som i stor Udstrækning havde nedbrudt Gaardene og anvendt deres Tømmer til Opførelsen af Brønshøjlejren. Lejlighedsvis Bemærkninger røber dog, at ogsaa Landsmænd havde benyttet sig af Lejligheden og ført Materialer bort fra de forladte Gaarde. I *Agerup* var Christen Rasmussens Gaard bleven fuldkommen ødelagt. En Del

af Bygningsmaterialerne havde Svensken taget, »en stor Deel« var bleven beslaglagt af Præsten Hr. Thomas, som deraf havde opført et Bagerhus, en Hestestald og en Vognremise. Aabenbart fandt man, at det var en besynderlig Optræden af Præsten; i hvert Fald tilføjer Synsmændene: »Berettes aff Christen Rasmussens Hustrue anlangende Tømmerit«. Fra Jens Niensens Gaard i *Hvedstrup* var en Del af Træet ført til Svenskelejren, en Del til Roskilde; »huem det har bekommet, wides iche«. Af Magistratens 3 Gaarde i *Svoerslev* var de to fuldstændig ødelagt. Fra den tredje var Tømmeret ført ind til »Peder Kielder-suentz i Roeschilde, huor Maiorens Frue laa«. Fra de to *Asserup-Gaarde* i Glim Sogn var Beboerne flygtet bort. Den ene havde man opspurgt, men »Tømmeret wil hand iche bekiende, huor det er affbleffuen«. I *Vor Frue Sogn* synes »en gammel Wognmester« at have gjort sig en indbringende Forretning med Tømmeret. Ved en øde Gaard i *Kamstrup* havde man tydelig nok Mistanke til Fæsteren Michel Christensen. »Tømmerit deraff — hedder det — wed forne Michel sielff Underretning for at gjøre, hvor det er affbleffuen«.

Om Godset i *Tune Herred* foreligger tre forskellige Beretninger¹⁾. Fraregnet mindre Afvigelser, stemmer de nøje overens og viser, at Tilstanden vel var slet, men dog ikke saa sørgelig som i Sømme Herred. Af Bistrups 63 Gaarde var det kun de 15 eller knap en Fjerdedel, som var fuldkommen ødelagt. For de 11 af dem blev Omkostningerne ved Genopførelsen beregnet til 2250 Daler eller gennemsnitlig 200. Af de øvrige 48 foreligger der Vurderinger over de 43, som anslaa deres Skade til 2954¹/₂ Daler eller gennemsnitlig 68³/₄. Alt i alt tyder Tallene paa, at det ikke var gaaet saa haardt ud over Tune Herred som over Egnene nærmere omkring Roskilde.

Mange Ytringer vidner dog om Herredets Fattigdom. Baade i *Kirke-Skensved*, *Kalvslunde* og *Snoldelev* var Husmændene »gandsche forarmede, saa de gaar Bettelgang«. Ligesaa galt stod det til med adskillige Gaardmænd. Samtlige *Solrød-Bønder* var »meget forarmede och haffuer gandsche ringe Middell till Saaekorn och jndted till Føde«. Det samme siges om Fæsterne i *Havdrup* og *Greve*, i *Snoldelev* og *Salløv*. I *Tune* havde Svenskerne »gandsche . . . ruineret och nederbrutt« de 4 Gaarde,

»och jndted till dennem forgangen Aar i ringeste Maader befindis at vere saæt«. I Gildebrønne Sogn havde to *Kappelgaard* »ringe Middell till deris Affling att fohrtsette«. Udtrykkene kan være lidt forskellige. Indholdet er stadig det samme. Hvad Fjenden havde skaanet, var i mange Tilfælde bleven ødelagt »af Gudts Veyrlig«.

Af Bistrups 32 Gaarde i *Voldborg Herred*¹⁾ var 5 øde og 27 mere eller mindre skadelidte. Genopførelsen af de første blev beregnet til 747 Daler (gennemsnitlig ca. 150 Daler), Istandsættelsen af de øvrige til 1561 Daler eller omtrent 57 Daler for hver. Ligesom i Tune Herred tyder Tallene paa, at Ødelæggelserne har været mindre omfattende. Delvis forklares de dog ved, at Gaardene og derfor ogsaa deres Bygninger var mindre.

For Bistrup Gods' 210 Gaarde i *Sømme, Tune og Voldborg Herreder*²⁾ blev Bygningsskaderne vurderet til ialt 25,701^{1/2} Daler eller i Gennemsnit noget over 122 Daler. For de øvrige 72 Gaarde — i *Ramsø og Merløse, Alsted og Ringsted, Vesterflakkebjerg og Bjæverskov Herreder* — mangler detaljerede Synsforretninger*). Intet tyder dog paa, at Tilstanden i disse Herreder har været væsentlig bedre end i de øvrige Egne. I hvert Fald klager Frands Hansen, Sognepræst i *Ørsted* og *Daastrup* i Ramsø Herred, i Januar 1662 ynkeligt over sine »trende store bevislige Udplyndringer udi Fjendens og Fejdens Tid, med mine smaa Sognes meget forarmelige og slet en Del ruinerede Tilstand, samt Grødens og Sædens store Misvæxt disse tvende Aar«³⁾. Regner man med en gennemsnitlig Gaardfæld paa 122 Daler, naar man op paa 8784 Daler, eller for hele Bistrup Gods paa 34,485^{1/2} Daler. Rimeligvis er dette Tal for højt — de store Gaarde og særlig slette Forhold i *Sømme Herred* paavirker Gennemsnittet for stærkt — givet er det dog, at Godset

*) En Optælling paa Grundlag af Godsets ældste Jordebog 1661/62 — paa et Tidspunkt, inden Mageskifterne med Panthaverne var i Orden — giver til Resultat, at 69 Gaarde var »slet, øde og afbrudte«. Om 5 andre Gaarde hedder det, at de var øde og nedbrudte, men nogle af Jorderne opdyrket af Naboer. 6 Gaarde var øde og mere eller mindre nedfaldne, da Beboerne enten var rømt eller havde frasagt sig Ejendommene. 5 Gaarde havde Beboere, som paa Grund af deres usle Tilstand havde opnaaet Frihed for Afgifter. 17 Huse var øde, nedbrudte eller foreløbig fritaget for Afgifter.

ved Overtagelsen var i en sørgelig Forfatning, og at der vilde udkræves meget betydelige Kapitaler for blot at sætte Bygningerne nogenlunde i Stand.

Dertil kom, at adskillige af Gaardene var fuldstændig *ude af Drift* og de fleste af dem i hvert Fald delvis. Om Heste- og Kvægbestanden mangler der Oplysninger. Man kan dog trygt gaa ud fra, at Størsteparten har været bortført af Fjenden og Resten medtaget og reduceret. Kun med store Forstrækninger vilde det blive muligt atter at bringe dem paa Fode.

Synsforretningen over *Sømme Herred*¹⁾ meddeler nøjagtige Oplysninger om hver enkelt Gaards *Udsæd og Høstudbytte*. Medens 38 Gaarde var øde, d. v. s. alle Bygningerne nedbrudt, var der 40, paa hvis Marker slet intet var saaet. I Almindelighed — men ikke altid — var det de samme Ejendomme, der betegnes som »øde«. Kun ganske undtagelsesvis, ved nogle Gaarde i *Gundsømagle*, havde Naboerne »saaet och afførdrd« en Smule Korn. Ogsaa paa de øvrige var Udsæden ringe. Ialt angives den paa 72 Gaarde til 195 Tønder 4 Skpr. Rug og 217 Tdr. 2 Skpr. Byg. Tallene viser, at kun en ringe Del af Jorden var under Dyrkning. Det var rene Undtagelser, naar der paa en Gaard i *Kattinge* var saaet $4\frac{1}{2}$ Pund Rug og $4\frac{1}{2}$ Pund Byg, paa en Gaard i *Marbjerg* $4\frac{1}{2}$ Pund Byg og $1\frac{1}{2}$ Pund Rug og paa en Gaard i *Himmelev* 6 Pund Rug. (1 Pund Rug var 20 Skpr., 1 Pund Byg 24 Skpr.). Gang efter Gang indflettes Smaabemærkninger, som viser det ringe Høstudbytte: »kand ey giffue Frøgielden«, kan højst give Udsæden »formidelst Misswegt och sildig Sæd«, »kand iche tienne at høste, formidelst det er opædt aff Rytterheste«, »er meget wogt, kand neppelig bekommis Saaden igien« etc. etc. Sammenlagt blev Høstudbyttet beregnet til 430 Tdr. 4 Skpr. Rug og 353 Tdr. 5 Skpr. Byg. For Rugen er det lidt over 2 Fold, for Byggen ca. $1\frac{1}{2}$. I *Tune Herred*²⁾ var Tilstanden endnu slettere. Ganske vist var der alene 11 Gaarde, som var fuldstændig ude af Brug; til Gengæld var paa 43 Udsæden 51 Tdr. 1 Skp. Rug, 99 Tdr. 4 Skpr. Byg og 9 Tdr. 2 Skpr. Havre. Høstudbyttet var 65 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 154 Tdr. 3 Skpr. Byg og 19 Tdr. Havre eller henholdsvis ca. $1\frac{1}{4}$, $1\frac{1}{2}$ og 2 Fold. Fra *Voldborg Herred* foreligger der alene Oplysninger om Høstudbyttet³⁾. Paa 18 Gaarde opgives det til 49 Tdr. 4 Skpr. Rug,

31 Tdr. 4 Skpr. Byg, 2 Tdr. Havre og 13 Skpr. Blandkorn. Paa 14 Gaarde var der intet høstet.

Et stort og omfattende Landgods havde Byen faaet skænket. Efter den officielle Vurdering repræsenterede det en betydelig Kapital. Den nærmere Undersøgelse viser, at det i Øjeblikket var nærmest værdiløst. Faa eller ingen Indtægter, nedbrudte eller brøstfældige Gaardbygninger, en Befolkning formindsket ved Flugt og demoraliseret ved den almindelige Opløsning, decimerede Kvægbesætninger, Marker, som var ude af Drift eller kun i Stand til at give det tarveligste Udbytte, var den Virkelighed, som i Efteraaret 1661 stod Bystyret for Øje. Kun en dygtig og vidsynet Godsadministration og en dristig Anvendelse af store Kapitaler kunde give Haab om at skabe taalelige Forhold for den Landbefolkning, som var betroet til Magistratens Vare-tægt, og en Indtægt for den selv og for den By, hvis Interesser den skulde varetage.

III. GODSSTYRELSEN

Bistrups Ejer var Byen og Magistraten, dets Administrator blev Magistraten. I Privilegierne af 1661 var det i Almindelighed bleven fastsat, at de 32 Mænd »tillige med Præsidenten, Borgemestere och Raad Stadens och Menighedens Beste saauelsomb detz Indtegt oc Udgifft effter Thidens Beschaffenhed kand offuerweye oc derom handle oc slutte«. Med Bistrup Gods var dog gjort en udtrykkelig Undtagelse. Magistraten, erklærer Privilegierne, skal derover »haffue Dispositionen«. Et Aarhundrede igennem mærkes næsten intet til de 32 Mænd. Skønt en Del af Overskuddet tilfaldt Byen, fik de intet at gøre med Revisionen af de aarlige Godsregnskaber. Kun ved Tinglæsningen af det kgl. Skøde, paa Tune Herreds Ting, den 26. November 1661, og derpaa følgende Udmeldelse af Synsmænd var det baade et Medlem af Magistraten, Raadmand Bartholomæus Petersen, og en af de 32 Mænd, Brygger Rasmus Hansen Munch, som optraadte paa Byens Vegne. Jordebøgerne af 1688 og 1741 har man ligeledes fundet det nødvendigt at lade dem medunderskrive.

I de første Aar var det rimeligvis den samlede Magistrat, som

ledede Godsets Styrelse. Vistnok fra 1686 blev den overdraget et *Tomandsudvalg*. I hvert Fald er der fra dette Aar bevaret Udkast til Instruktion for »voris Med Collegier«, Raadmændene Peter Motzfeldt og Morten Nielsen, »som effter voris sambteligen Begiering sig hauer paa tagit Administrationen och Inspectionen ouer Magistratens oc Kiøbenhavn's Stads Jordegods«¹). De mange Rettelser, formelle og reelle, tyder paa, at man har følt det nødvendigt at gennemtænke Sagens Rækkevidde. En Randbemærkning viser direkte, at man har staaet overfor en Nyordning. »Den første Indretning — lyder den — er den besuerligste, og naar Administrationen er vel indrettet, saa er det dis lettere for de andre, som kommer effter«.

Lige til Slutningen af det 18. Aarhundrede blev Godset styret af dette Tomandsudvalg. Ved Nedsættelsen betegnedes Medlemmerne som »Deputerede«; senere benævnes de »Directurer«. Den samlede Magistrat forbeholdt sig Afgørelsen af vigtigere Anliggender og besluttede i Tvivlsspørgsmaal, godkendte Skovudvisninger og bevilgede ekstraordinære Udgifter. Hvor Grænsen skulde drages, var tvivlsomt og varierede til de forskellige Tider. I Hovedsagen afgang den af Direktionens Dygtighed.

Den ene af Direktørerne skulde fungere som Formand og føre Protokollerne. Til Gengæld skulde han oppebære en aarlig Løn paa 100 Rd. Raadmand Hans Jensen Stampe indvendte forgæves, at de begge havde samme Ansvar, begge ved Selvsyn maatte erhverve Kendskab til Godsets Forhold og derfor ogsaa begge burde have Løn. Ellers, tilføjer han, »schall dend ene begynde at lære, naar dend anden gaar af. Och da [dvs. desuden] kand disse 100 Rd. wel fortiennes, naar denne Instrux i alle Maader strigt effterlefuiss«.

En nøjagtig Instruks fastsatte Direktionens Pligter. Først og fremmest skulde den i Almindelighed værne om Godset og dets Rettigheder, afværge dets Skade, befordre dets Gavn og forsvare Bønderne mod Forurettelser:

»Schulle forbemte Jordegods oc detz Herlighed oc Rettighed, som Raadstuen oc Byen er tillagt, havis i Agt, at os och Staden derudi saauelsom Jagt oc Fischerj ingen Prejudis tilføyes, mens tage det i Forsuar oc iche tilstede nogen af voris Bønder oc Tienere at forvrettis, saa oc ved den til-

forordnede Ridefogit lade paa agte, at ingen Mands Aager, Eng oc Eyendomb os fra hefdis eller fravendis, mens af yderste Eune ald Schade afuerge oc stedtze troligen ouerveye oc sig yderst lade vere angelegen, huis Godtzet kand komme til Gaun oc beste, oc Jndkomsten til voris och Stadens Fordeel oc Tienniste befordre oc derimod ald V-troeschab, Egennøtte oc Vnderslef betage oc afuerge«.

Direktørerne skulde føre Tilsyn med Birketinget og vaage over, at enhver blev vederfaret Ret og Skel. Med »yderste Fliid« skulde de holde Listerne à jour over Godsets vornede Bønder. To Gange aarlig skulde de undersøge Ladegaarden og Bøndergaardenes Bygninger, gøre Notater om deres Brøstfældighed og om Besætningernes Størrelse, »sær for Eye och sær for Leye«, skaffe sig Underretning om de øde Gaarde og med Ridefogden drøfte, hvorledes det kunde forebygges, at deres Antal blev forøget, »saa lenge Gud naadelig vil beuare fra v-løckelig Jldbrand, Misuext, Krig oc farlige Siugdomme«. Sammen med Ridefoged og Sognefogder skulde de fordele Skatterne og »for alting« paase, at de indkom rettidigt. Ogsaa »nogle af Almuen« vilde et af Magistratsmedlemmerne have med i dette Arbejde. Tilføjelsen blev slettet, men vidner om den frisindede Tankegang, som i Aarene efter 1660 gjorde sig gældende indenfor Bystyret. For at have noget at løbe paa, skulde man ansætte Pengeskatterne 10 eller 20 Daler, Kornskatterne 10 eller 20 Tdr. højere, end de beløb sig til. Da Godsejeren stod inde for sine Bønders Skatter, maatte der hellere være Restancer paa Landgilden end paa Afgifterne til Staten. Med Godsets Skove skulde Direktørerne have »Indseende, at de iche forhugis eller ødelegis«, derfor ogsaa være til Stede ved alle Træudvisninger, vaage over, at der i Overensstemmelse med Skovforordningen fandt Nyplantninger Sted og tilholde Bønderne »at plante Pille, Asch oc andre nøttelige Træer om deris Gaarder oc Gierder . . . , at det kand tiene dem self til Nøtte oc Gaun i Fremtiden«. Endelig paahvilede det Direktørerne at føre Kontrol med Restancelisterne og attestere deres Rigtighed, gennemgaa Regnskaberne og sørge for, at de blev rettidig aflagt, for Skatterne til 1. Januar, for Jordebogsafgifterne til 1. Maj. Henholdsvis 1. Februar og 1. Juni skulde de være tilsendt den samlede Magistrat. Med særligt Eftertryk fik de indskærpet, at de ikke

maatte »understaa sig at oppeberge nogit af Godtzis Jndkomst eller tilstede nogen anden af voris Med Collegæ at opeberge nogit forud thil Afkortning paa huis Deeling dennem kunde tilfalde«. Overtraadte de Bestemmelsen, skulde de lide firdobbelte »oc siden ingen Myndighed haue meere at begiere oc oppeberge førend rette forfaldene Tiid«. Allerede dette var en nærgaaende Paamindelse; endnu værre var det, at Ridefogden skulde føre Tilsyn med, at de ikke overtraadte Bestemmelsen. Om han »iche flux giuer os det tilkiende«, skulde han have sin Stilling forbrudt.

Tiltalende virker Magistratens Iver for at værne om Godsets Bønder. Instruktionens almindelige Paalæg var vel en Form, som gaar igen i Datidens Bestemmelser; de særlige Forskrifter vidner tydeligere om Ansvarsfølelsen overfor Byens Undergivne.

Tit og mange Gange er der bleven gjort opmærksom paa, at Godsejerne til Bøndernes Skade har udnyttet deres Indflydelse paa de underordnede Retsbetjente. Desto mere betyder det, at Direktørerne fik Paalæg om at begrænse Antallet af de Sager, som gik til Domstolenes Afgørelse. Uden deres Samtykke var det Ridefogden forbudt at indlede Processer. »Saauit thilladeligt och forswarligt« var, skulde de mægle Forlig, »Omkostning oc V-rolighed for den gemeene Mand at bespare«.

Bøndernes Klagemaal skulde Direktørerne underkaste en nøjagtig Undersøgelse. Mod ubillige og ulovlige Paalæg skulde de være paa deres Post. Sammen med Ridefogden skulde de vaage over, at Tiendetagerne ikke forurettede dem eller krævede Kornet længere bortkørt, end Loven tillod. Overfor Ridefogden skulde de paase, at han ikke krævede større Landgilde, end Bønderne »med Rette bør at yde oc leuere«. Datidens Erfaringer gjorde det naturligt at tilføje, »at de i Maal oc Vegt iche [maatte] for v-rettis eller med nogen ny Paaleg besuergis«. Mangen Ridefoged havde ved Opkrævning af »Skriverpenge« vidst at skaffe sig en betydelig Ekstraintægt. Ganske vist var det i Godsejerens Interesse, naar Direktørerne fik Paalæg om at sørge for Skatternes rettidige Indkrævning, man var dog klar over, at det ogsaa kunde bero paa Ridefogdens Forsømmelighed, naar en Bonde kom tilbage med sine Afgifter. Saavidt

muligt burde man undgaa at lade velstillede Bønder betale kgl. Skatter for deres fattigere Medtjenere. Hvad der manglede, skulde først og fremmest afholdes af det opkrævede Merbeløb. Slog det ikke til, skulde man tage sin Tilflugt til Husmændenes og Indsiddernes Afgifter.

Vigtigst var Bestemmelserne om Fæsteforholdet. Ikke alene viser de Bestræbelser for at behandle Bønderne med Billighed, de lægger tillige for Dagen, at man forstod Betydningen af at skabe dem betryggende Retsforhold. Om de første vidner Paa-læget om ikke at kræve større Indfæstning, end Bonden »strax vden sin Schade kand formaa at betalle til at befrj hanem i Begyndelsen fra Gield oc Restantz, oc at hand kand hae Æfne oc Midel til med Queg oc Bæster at fortsætte sin antagende Gaards Auling«. For Sikringen af hans Retsstilling var det af Betydning, at Fæsteren altid skulde have et Fæstebrev, eller — om et saadant »formedelst wisse Aarsagers Schyld« ikke kunde udstedes — en skriftlig Kontrakt, som »Ord for Ord« skulde indføres i Fæstebogen. Som det vil ses, var Magistraten med denne Bestemmelse forud for sin Tid.

Blandt Bistrup Gods' lokale Embedsmænd var *Birkedomme-
ren* og Ridefogden de vigtigste.

Adelens Privilegier af 1661, stadfæstet ved Danske Lovs 5—3—20, tilstod adelige Ejere af komplette Sædegaarde Birkeherlighed »med Rettens Betjente at sætte og Faldsmaal at oppebære«. Mærkeligt nok var denne Rettighed ikke bleven tilstaaet Magistraten. Ogsaa efter 1661 maatte Bystyret og dets Fæstere søge Ret ved de forskellige Herredsting. For Bønderne maatte det være en Fordel, at de fik deres Sager paakendt af Embedsmænd, som var uafhængige af Godsejeren. For Magistraten var det et Skaar i Ejerglæden, at den savnede denne Begunstigelse, og et Indtægtstab, at den gik glip af Bønderne. Selvfølgelig voldte det ogsaa praktiske Vanskeligheder, at Godsets Undergivne hørte under syv forskellige Jurisdiktioner. Under Henvisning til dens hidtidige Fortjenester og Bøndernes Tarv ansøgte Magistraten derfor i 1681¹⁾ om at faa Forholdet forandret og Tilladelse til »samme Landgoeds at lade beschiche under en Jurisdiction och Bircherets Frihed, som ued egen Birchefouget och Schrifuer under Kiøbenhafns Magistrats Direction kunde be-

tienes och Birchetinget at legges och holdes ved Bijstrups Ladegaard«. Ved Kongens aabne Brev den 8. April 1681 fik Byen sit Ønske opfyldt¹).

Magistraten udnævnte herefter Birkedommer og Birkeskriver. Bestallingen skulde dog stadfæstes af Kongen. Med Hensyn til Embedsmændenes Kvalifikationer var det alene fastsat, at de skulde være »skikkelige, vederhæftige, beqvemme«. Magistraten tilføjede, at Dommeren skulde »kiende oc dømme retferdeligen og efter Lou og Forordninger og ellers udj allemaade schiche og forholde sig inden og uden Birchetinget, som det en retsindig og ærkier Birchefoget og Dommer vel eigner og bør«. Af Skrивeren forlangte den alene, at han skulde passe sit Embede, »som hand agter at ansuare og bekiendt were efter hans Æd og Pligt«. Som Løn for Embedets Besvær fik Birkedommeren overladt en Gaard i Himmelev 10 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 2½ Alb. stor, fri for Landgilde, Arbejde og Skat. Desuden skulde hver af Godsets Helgaarde aarlig levere ham en strøgen Skæppe Byg, Halvgaardene det halve. I Sager, som blev anlagt paa Magistratens Vegne, maatte han hverken kræve Udlægs- eller Forseglingsspenge; i Bøndernes indbyrdes Retstvister kunde han tage efter Loven. Birkeskriverens Embedsgaard laa i Tjæreby og var paa noget over 6 Tdr. Hartkorn.

Ridefogden var Godsets vigtigste Embedsmand. Hans Dygtighed bestemte for en væsentlig Del Godsejerens Udbytte; af hans Retsindighed afgang Bøndernes Vel. I begge Henseender stræbte Magistraten at give ham hensigtsmæssige Forskrifter²).

»Schulle hand lade sig finde hørsom, troe og vindschibelig — hedder det — saa og voris Bønder og Tienere handtheue og forsuare effter Lands Loug og kongl. Forordninger, saa de iche af hannem self eller nogen anden for v-rettis, eller noget af deris tilligende Gaarders Brug og Herlighed sambt Gods og Formue fravendes, men gierne høre en huers Klagemaal og Andragende og dereffter enhuer tilschynde til Fredelighed og i Allemaader til Rette forhielpe, og iche forsømme at tage i Agt, huis voris Tieniste og Indkombst angaar«.

Selvfølgelig skulde Ridefogden først og fremmest føle sig som Magistratens Repræsentant³). Sine Husbonder skulde han være »hørig, lydige og troe, saavel og udi alle Maader oprigtigen søge, ramme, forfremme og befordre Stadens og vores Gaun

og Beste, ald Schade og Forderv af yderste Magt og Formue hindre og afverge«. For Bogføring var der givet nøjagtige Forskrifter, at Direktørerne kunde bedømme hans Regnskaber. Over Skovudvisninger og Tørveskær, over Fæstebreve og Skifter skulde han føre særlige Protokoller, som kunde lette dem Kontrollen. Afholdt han ubevilgede Udgifter, maatte han svare til det overskydende; forsømte han blot i 14 Dage Regnskabsfristerne, maatte han bøde 1 Aars Løn; kom han et halvt Aar eller længere bag efter, mistede han sin Stilling. Udtrykkelig blev det ham forbudt, at »solicitere for nogen«. Hvem der havde Krav paa Magistraten, maatte personlig gøre dem gældende.

En Række Bestemmelser søgte at værne Bønderne. I Holbergs Komedier har Datidens Ridefogder faaet et daarligt Vidnesbyrd; Landbohistoriens Eftermæle har ikke været bedre. Indirekte stadfæster Instruksen, at det har været nødvendigt at holde deres Havesyge i Tømme. Af dens enkelte Forbud lærer man at kende de Former, under hvilke de havde Mulighed for at misbruge deres Stilling. Først og fremmest gjaldt det aabenbart at forhindre, at Bønderne blev økonomisk afhængige af deres Ridefoged. For egen Regning maatte han derfor aldrig yde dem Forstrækninger. »Ved Æhre og Godtzes Fortabelse« blev det ham forbudt »at marschandere eller bruge Kiøbmandschab« med dem, »enten at haue Queg paa Foder hos dennem eller ved sig self eller andre bruge deris Jord, enten at saae til haluit eller i andre Maader betinge nogen Conditioner med dennem«. Særlig kraftig fik han indskærpet kun at kræve de Ydelser, som paahvilede dem. Ladefogden maatte ikke »besuerge Bunden med v-fornøden Arbeyde i V-tide eller Reiser, som kunde sparis«. Selv maatte han ikke tynde ham med Kørsler eller kræve Penge »for Blech, Papier, Lach, Lius«. Til Sikkerhed for Bønderne skulde de hver for sig have udleveret 2 Regnskabsbøger, 4 Ark i Oktavformat, i hvilke Ridefogden skulde indføre de Skatter og Landgildeydelse, Bønderne skulde svare og virkelig havde indbetalt. For Datiden var det en Selvfølge, at Fæsterne var underkastet Ridefogdens Hustugt. Desto mere vidner det om Magistratens Humanitet, at det blev ham forbudt »Bønderne v-manerlig med Straf sambt Hug og Slag [at] begegne, mens med Almuen omgaaes

lemfeldig, at de iche schal frygte for at komme til deris Arbejde«.

Fri Bolig og 100 Rd. var Ridefogdens Løn¹). Desuden Græsning paa Risøen til hans Heste og Kvæg, Tiendeparten af Oldengælden »for sin V-mage sambt for Brende Jern at holde vedlige« (til at mærke Svinene, som blev sluppet ud i Skovene), af Indfæstninger og Bøder, endelig en Skriverskæppe [strøgen Skp. Byg] af hver Bonde. Kun et enkelt Magistratsmedlem vilde indrømme ham Kornafgiften af de øde Gaarde. »Schrifuerschepper — hævdede han — ere en ældgammel Løn, Schrifuerne med Rette tillagt, och af en throe Fuldmægtig allerbest fortienis hos de waageste, med huilche hand schall hafue størst W-mage och Indseende, er [og] en ringe Ting och af ingen braf Hossbond worden formendt, vden des bedre Løn i andre Maader«.

Ridefogden fik i sine mange Forretninger Bistand af underordnede Funktionærer og Hjælpere. Paa Kontoret havde han en *Skriver*, ude paa Godset en *Udrider*²). Den sidste skulde i Almindelighed gaa ham til Haande, føre Tilsyn med Bønderne og tilsige dem til Hoveriarbejde. Tillige var han Budbringer mellem Direktørerne og Ridefogden. Fribolig i et Hus med Have og Vænge, en lille Pengesum (33 Rdl.) samt Foder til en Hest var hans Løn. *Skovfogder* vaagede over Skovene og skulde efterspore Skovtyve, en *Skytte* passede Jagten og deltog i Opsigten over Skovene, over Ladegaardens Hegn og Grøfter og over Bønderne³). Gratis Bolig og nogle Penge var deres Løn. I hvert Fald i senere Tider var Godset tillige inddelt i 10 Fogderier, hver med sin *Bondefoged*, som skulde hjælpe Ridefogden at indkræve Afgiften og tilse Fæstegaardene. Til Hvervet blev udset Bønder, som til Gengæld var fri for Hoveri og Hoveripenge.

IV. BØNDERNE

Landbostandens Kaar i Tiden efter 1660 skildres i Almindelighed som en fortsat Tilbagegang. Forud for Svenskekrigen var Tilstanden taalelig, i visse Dele af Landet endda ret gunstig. Derefter — hedder det — blev Forholdene stadig slettere. Aarene 1660—99 erklærer Tidens Historieskriver⁴) — betegner

en yderligere Nedgang i Bondestandens sociale og økonomiske Tilstand. I mange Henseender stod det uheldig til. Store Dele af Landet var udplyndret af Fjender og Forbundsfæller. Kapitalmangel sinkede og vanskeliggjorde Genrejsningen, Landbrugssystemet umuliggjorde Fremskridt. Gentagne Gange var der Misvækst. Samtidig faldt Priserne paa Landbrugsprodukterne¹). Sølvstrømmen fra Amerika havde i lange Tider fremkaldt en almindelig Prisstigning. Først ved Midten af det 17. Aarhundrede indtraadte der en Standsning. Tidligst i England, lidt senere i de øvrige Lande. Fra omkring 1650 mærkes den i Danmark. I Tiaaret 1641—50 var den gennemsnitlige Kapitalstakst paa Rug 4 Rd. 14 Sk., paa Byg 3 Rd. 26 Sk., paa Havre 1 Rd. 70 Sk. 1651—1700 var Gennemsnittet 3 Rd. 65 Sk., 2 Rd. 84 Sk. og 1 Rd. 77 Sk. I Virkeligheden var det alene de to Aar, 1698 og 1699 — da Rugen steg til 6 Rd. 76 Sk. og 7 Rd. 24 Sk. — som bevirkede, at Tallene ikke blev lavere. Voksende Skatte-tryk forøgede Vanskelighederne. Rigets Genrejsning, Hof og Hær og navnlig den skaanske Krig krævede store Summer. Krongodssalg, Laan og Subsidier rakte ikke til. Allerede i 1662 kom den første Hartkornskat. I 1668 — har man udregnet²) — beløb den sig til det 3dobbelte af Landskatten 1640. Dertil kom Korn- og Proviantsskatter, Prinsessestyr, Folkeskat, Ildstedskat og Kvægskat, Soldaterholds- og Rostjenesteskat.

Alligevel er det et Spørgsmaal, om Tilstanden overalt og i hele Tidsrummet har været saa slet, som den almindelig fremstilles. En Mængde Vidnesbyrd beretter overensstemmende om de sørgelige Forhold. Mange af dem var dog fremkaldt ved Skattepaalæggene og mandede ud i Ansøgninger om Lettelser. Adskillige af dem fremtræder som Begrundelse for de forskellige Regeringsforanstaltninger. Kan der anføres Rejsende, som har skildret Tilstanden i de mørkeste Farver, findes der andre, som har malet i rosenrødt. Da Bønderne svarede deres Landgildeydelse i Naturalier, efter Kapitels- og andre Takster, var Jordebogsafgifterne uafhængige af Priserne. Da de kun i ubetydelig Grad har drevet Handel med deres Avl, kunde de ikke lide større Tab ved Prisfaldet. Anderledes med Godsejerne, som til Dagens Pris maatte afsætte Hovedgaardshøsten, Landgilde- og Tiendekornet. Skattesatserne blev ganske vist for-

højjet. Samtidig medførte den ny Matrikel, at Hartkornet, hvorefter mange af dem blev paalignet, fik en betydelig Nedsættelse. 1664 var Landet ansat til 443,834 Tdr. Hartkorn, fra 1688 til 372,216 Tdr.¹⁾). Forandringen paavirkede ikke alene Skatterne, men har ogsaa øvet Indflydelse paa Landgilden. De mange Misvækstaar har sikkert nok voldt store Tab. Langt de fleste faldt dog i Tiden op imod Aarhundredskiftet og navnlig i Aarene derefter. Utvivlsomt har der gjort sig store Forskeligheder gældende mellem de enkelte Landsdele. Bedst var Tilstanden paa Fyn, daarligst i visse Egne af Sjælland. Meget tyder ogsaa paa, at det først er fra 1680'erne og navnlig i Aarene under den store nordiske Krig, at Forholdene blev virkelig slette. Naar der paa den store Landmaalings Tid — ved Midten af 1680'erne — var 2694 eller 4,6 pCt. af Landets samtlige Bøndergaard (56,564), som laa øde²⁾, er det snarest et Vidnesbyrd om, at Bondestanden nogenlunde havde forvundet Følgerne af Svenskekrigenes Ødelæggelser.

Om Forholdene paa Bistrup Gods foreligger kun sparsomme Oplysninger. Hvad der meddeles, bekræfter det almindelige Indtryk. Baade i 1660'erne og 1670'erne har dets Bønder haft taalelige Vilkaar. Først fra omkring 1680 — under den skaanske Krig — indtraadte Omslaget og begyndte Nedgangen. Henimod Aarhundredskiftet og navnlig under den store nordiske Krig tog den Fart.

Da Magistraten overtog Godset — erklærer den i 1681³⁾) — var det »formedelst fientlig Gewalt och haard Medfart iche alleniste forarmed och ruinered, mens en stoer Deel total øde, at des heele Indkomst det første Aar iche kunde indbringe Staden och Magistraten ofuer 40 Rixdr.«. Ovenfor er paavist Rigtigheden af denne Paastand. I de følgende Aar — hedder det videre — »hafuer vi . . . ladet oss vere angelegen med største Flid och Vindschibelihood at faa mesten Deelen igien besatt, paa voris och Stadens Bekostning opbiugt och med stoer Forrelag och Forstrechninger af Sædekorn, Plougbester och andet til Schattens Udredninger bragt det saauit, at de effterhaanden noget var kommen paa Foede igien«. Ogsaa paa dette Vidnesbyrd foreligger der Bekræftelse. Ovenfor er omtalt, at Godsstyrelsen i 1661 regnede med Tilstedeværelsen af 69 øde Gaarde,

Pantegodsets endda ikke medtaget. Under 80'ernes Matrikuleringsarbejder viste det sig, at der kun var 17 øde Gaarde paa det samlede Gods¹). Tilmed var det de færreste, som har været fuldstændig ude af Drift. Paa ikke mindre end 12 var større eller mindre Dele af Jorden taget under Plov. Særlig oplysende er det, at Godset i 1670'erne har givet et betydeligt Nettooverskud.

At dømmen af Magistratens Udtalelser synes der omkring 1680 at være indtraadt en Forandring. I Ansøgningen om Birkeretlighed gjorde den gældende, at Bønderne under den skaanske Krig var bleven i den Grad medtaget af Indkvarteringer og Skatter, »at de uden Redning och stoere Middels Forstrechning iche staa til at holde ued Boeliggerne eller de kongl. Schatter at suare«. Ved samme Lejlighed bad den derfor Kgl. Majestæt begrænse Pligtkørslernes Antal, »paa det de arme Folch for andre sielfraadige Folches Vdpantning noget kunde blifue forschaanet«. Da Bestyrelsen syv Aar senere klagede sin Nød²) og ønskede at oppebære 2000 Rd. af Bistrups Skatter, henviste den ligeledes til, at »Jndkombsten af Roeskilde Lehn ... formedelst de høypaaløbende Rostienister og Contributioner, mange Durchmarcher, Miswext og Hiemsøgelse paa Bøndernis Ploug-Quæg merkeligen udj mange Aar [er] aftaget og forringet«. Byens Andel i Indtægten anslog de nu — »it Aar mere og it andet Aar mindre, efftersom Tiiderne falder« — til kun 700 Rd.

For de Bistrup Bønder har det sikkert været en Fordel, at de i 1661 blev overdraget Københavns Kommune. Det siger sig selv, at private Proprietærer maatte være mere nøjeregnende end Byen og dens øverste Embedskollegium. For Flertallet af Godsejere gjaldt det at opretholde en standsmæssig Levevis; i mange Tilfælde drejede det sig om deres økonomiske Eksistens. For Hovedstaden og dens Magistrat gav Udbyttet alene en kærkommen Merindtægt. Ikke blot derfor kunde man være skaansommere med Inddrivelsen af Bøndernes Afgifter, tillige var man i Stand til at indrette Godsstyrelsen paa længere Sigt og gennem Forstrækninger give Bønderne Lejlighed til at komme til Kræfter.

Agrarhistoriske Undersøgelser³) har vist, at Hovedgaardenes Antal og Omfang er bleven forøget i den sidste Halvdel af det

17. Aarhundrede. Delvis har man berøvet bestaaende Bønderbrug Parter af deres Jord, delvis har man nedlagt hele Gaarde og Landsbyer. Paa det første har man talrige Eksempler¹⁾, for det sidste kan man fremlægge statistiske Opgørelser. Ialt er der ca. 1660—1730 forsvundet over 600 Bøndergaarde (paa 631 har man Tal), hvis Tilliggende er bleven lagt ind under bestaaende eller ny oprettede Hovedgaarde. Af Landets samtlige Bønderbrug udgjorde de 1,1 pCt. Navnlig paa Øerne formindskedes Bondejorden. 381 Gaarde — eller 2,4 pCt. af deres hele Antal — er i Løbet af de 70 Aar gaaet tabt for de sjællandske Bønder. Særlig hyppigt skete det i Tiden nærmest efter 1660 — Køberne af Krongodser fik udtrykkelig Adkomst til at oprette Sæde- og Ladegaarde — derefter nogenlunde jævnt i de følgende Aartier. Forbudene i Forordningen af 28. Januar 1682 og Danske Lov blev uden Virkning.

Denne Bevægelse er gaaet uden om Bistrup. Inden 1730 findes der ikke et eneste Eksempel paa, at en Bondegaard er bleven nedlagt og dens Jorder lagt ind under Ladegaarden. Heller ingen Fæstegaard synes at have mistet større eller mindre Dele af sit Tilliggende.

Hoveriet blev gennemgaaende forøget i det 17. Aarhundredes sidste Halvdel. Hovedgaardenes større Antal og Omfang i Forbindelse med de mange Nedlæggelser af Fæstebbrug maatte nødvendigvis medføre voksende Krav til Bøndernes Arbejdskraft. Jo vanskeligere det blev for Fæsterne at udrede Afgifter og Skatter, jo højere Restancerne svulmede op, desto naturligere maatte det være for Proprietærerne at søge Erstatning i Hovedgaardsjordens bedre Udnyttelse.

Ogsaa i denne Henseende gjorde der sig særlige Forhold gældende paa Bistrup Gods.

I Tiden før Magistratens Overtagelse af Ejendommen har saa godt som alle Bønderne ydet Hoveri²⁾. Som bekendt havde Kong Christian IV i 1620'erne gjort et storstilet Forsøg paa at faa Krongodsbøndernes Arbejdsydelser afløst med Pengeafgifter³⁾. Finansielle Hensyn var de ledende; Ønsket om at forbedre Bondestandens Livsvilkaar øvede dog ogsaa Indflydelse. I Januar 1624⁴⁾ var det paa Roskilde Len bleven befalet Lensmanden at udtage omtrent 60 Bønder, som man ansaa tilstræk-

kelig til at passe Ladegaardens Drift; med Resten skulde man forhandle om en passende Afgift, som kunde afløse deres Kørsler og Arbejde. Inden længe erkendte man, at i hvert Fald 120 Gaard- og 24 Husmænd var nødvendige til at bestride det forefaldende Arbejde¹). I Almindelighed var baade Rigsraad og Bønder Modstandere af den planlagte Reform, som derfor heller ikke kunde gennemføres. Skønt de Bistrup Bønder udtrykkelig havde ønsket at blive fri for de mange Rejser og til Gengæld var villige til at svare Arbejdspenge²), lykkedes det ikke engang at iværksætte en saa begrænset Forandring.

Hvad der var mislykket for Kong Christian IV, gennemførte Magistraten.

Hurtig indsaa Bystyret, at Godsets store Udstrækning maatte gøre adskillige Bønders Hoveriarbejde til en tvivlsom Fordel. Mange Timer gik tilspilde under Kørsel eller Vandring til og fra Ladegaardsmarken; baade Folk og Heste var udaset, inden de naaede frem. Straks efter Overtagelsen søgte man derfor at hidføre en Forandring og gjorde Begyndelsen med Husmændene³). I Almindelighed blev Afløsningen fastsat til 3 Sletdaler eller 12 Mrk. I Vindinge vilde Husmændene kun give 10, i Lyngby 8. Adskillige Husmænd blev dog tilbage, som røgtede særlige Hverv, »gik med Breve«, »gav Varsel i Herredet«, eller »sagde til for Fogeden«. Senere gik man videre med Afløsningen. Paa Reformtiden, i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, vidste gamle Folk at fortælle, at de fjernestboende af Bønderne en Del Aar efter 1660 var blevet fritaget for deres Ladegaardshoveri. I Hovedsagen er Meddelelsen rigtig. Kun er det tvivlsomt, hvornaar Forandringen er indtraadt. Givet er det, at det maa være sket en Gang mellem 1688 og 1703. Medens Jordebogen for det førstnævnte Aar intet indeholder om en Afløsning, er der fra sidstnævnte bevaret en Regnskabsekstrakt⁴), som blandt Indtægterne anfører 689 Rd. 64 Sk. Hoveripenge. Af en Skovudvisning fra 1713⁵) fremgaar det, at 117 Hel- og Halvgaarde paa dette Tidspunkt har ydet Hoveri. Karakteristisk nok er Tallet nogenlunde det samme, som man regnede med i 1624.

*Landgilden*⁶) var en Fællesbetegnelse for Fæstebondens aarlige Afgifter til Godsejeren. I sin Kerne var den en privatretlig

Godtgørelse for Brugsretten til Fæstegaarden og dens Tilliggende; i Tidens Løb havde den tillige optaget Resterne af gamle kongelige Skatter som Stud og Leding, Gæsteriafgifter, der var en Afløsning for Forpligtelsen til at underholde Herremanden eller hans Foged, saavel som Ydelser, der var traadt i Stedet for Foder til hans Køer. Landgilden var oprindelig en Kornafgift, men omfattede efterhaanden en broget Blanding af Penge- og Naturalydelser. I 13. og 14. Aarhundrede mente man, at Landgilden burde svare til Udsæden; ved Midten af det 17. ansaa man 1 Td. Korn for hver 3 Tdr. Udsæd som passende Afgift paa Hartkorn, paa hvilket der hvilede Hoveri. I Almindelighed var Landgilden uforanderlig. Forudsætningen var dels, at Omfanget af det dyrkede Areal var urørt, dels, at Jordens Ydeevne var nogenlunde den samme. Ændringer i den enkelte Gaards Landgildeydelse fandt derfor alene Sted i Forbindelse med Forandring i dens Tilliggende og andre Præstationer. Udviklingen i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede tyder tillige paa, at der stadig har været en Tradition for, at Landgildens Størrelse burde staa i Forhold til Skyldsætningen.

Ogsaa paa Bistrup Gods var Landgilden sammensat af en Række forskellige Ydelser i Penge og Naturalier¹). Den almindeligste var Korn, navnlig Byg, dog ogsaa Rug og — i mindre Grad — Havre. Hvede nævnes derimod aldrig. Desuden Lam og Gæs, Høns og Æg. Nogle Bønder gav en hel Ko, en enkelt »enn feed Kow«, andre ydede Parter i en Ko, hele Svin eller Dele i et Svin, undertiden en »Boelgalt« eller et »Boelsuin«, d. v. s. et hjemmefedet Svin. Nogle faa Gaarde paahvilede der Forpligtelse til at levere et halvt eller helt Læs Hø, andre til at give 1 eller $\frac{1}{2}$ »Foderokse« og »Fodernød«, d. v. s. tage et Stykke af Godsejerens Kvæg paa Stald og fodre det op. Et Par af Bønderne svarede Penge, uden at der anføres særlig Betegnelse for Afgiften, nogle betalte »Gæsteri« — fra 2 Sk. til 3 Mrk. — andre »Erridspenge«, 5, 10 eller flere Sk. som Afløsning for Arbejdsydelser; flere var mod »Kopenge« eller »Foderudspenge« fritaget for selve Opfodringen. Kornleveringerne var undertiden fastsat i Tdr. og Skpr., undertiden i Pund; Pengeafgifterne var angivet i alle Tidens Møntsorter, snart i

Rigsdaler, snart i Sletdaler og Ortsdaler, Lødemark, i Skilling grot og i Skilling dansk.

Husmændene gav i Reglen 1 Td. Havre, undertiden »Holdtzhavre« (o: Havre, dyrket i Skovmarken), i aarlig Afgift. Mange betalte Penge, de fleste 17 Mrk., adskillige mindre.

I de første Aar efter 1661 bevirkede Krigsødelæggelserne, at Magistraten kun i ringe Udstrækning har oppebaaret de fastsatte Jordebogsafgifter. Fra Ejendommene i Sømme Herred var der i Synsforretningerne stillet i Udsigt for 1660—61 en Indtægt paa 103 Tdr. $4\frac{1}{2}$ Skp. Rug og 29 Tdr. $\frac{3}{4}$ Fdk. Byg. Rime­ligvis er kun en Brøkdæl bleven betalt. Den ældste Jordebog fra Byejets Tid — fra Philippi Jacobi 1661 til Aarsdagen 1662 — viser i hvert Fald, at adskillige større Eftergivelser i dette Aar blev anset for nødvendige. Ved næsten alle, baade Gaard­fæstere og Husbeboere, noteres det, at de maatte have Afslag. For det samlede Gods ansattes Udbyttet til 21 Sletdaler 2 Mrk. 3 Sk. i Penge og i Naturalier 15 Tdr. 4 Skpr. Rug, 76 Tdr. $1\frac{1}{2}$ Skp. Byg og $6\frac{1}{2}$ Td. Havre, $32\frac{1}{2}$ Lam, $36\frac{1}{2}$ Gæs og 196 Høns, 6 Fjerdings 1 Otting Smør og 40 Æg, 1 Fodernød og $\frac{1}{2}$ Ko, samt i »Stiftens Rente« 1 Td. Havre. Flertallet af Bønder fik Ud­settelse i det første Aar; af adskillige ventede man først at faa Afgifter »ad Aare«. Fæstere, som i Løbet af det sidste Aarstid havde overtaget Ødegaarde, slap i et Aar eller mere fri for enhver Landgilde og fik jævnlig Bygningstømmer til Genopførelse af Bygningerne. Alene til Morten Jensen i Lille-Valby blev der stillet Krav om, at han inden Kyndelmisse skulde »schaffe vederheftige Forloffuere, att hand till Sommer schall opbygge Gaarden och Landgilden richtigen huer Aar udgiffue. Huis hand det ey gjør, da Gaarden at festis till en anden«.

Magistratens Eftergivelse af Landgilden var i Hovedsagen en nødvendig Følge af Krigens Ødelæggelser. Dens store Omfang viser dog, at Bystyret har indset Fordelen ved straks at tage et betydeligt Indtægtstab, der gjorde det muligt for Bønderne at komme hurtigere paa Fode. Endnu mere vidner det om Godsstyrelsens kloge Humanitet, at den i 1688 har foretaget en omfattende og varig *Nedsættelse af Landgilden*.

Allerede i Aarene lige efter Statsforandringen havde Kong Frederik III ladet udarbejde en ny Matrikel for det hele

Land¹). Da den næsten udelukkende havde de gamle Landgildeansættelser til Grundlag og disse kun i ringe Grad gav Udtryk for Ejendommenes virkelige Værdi og Nytte, led den fra første Færd af store Mangler. 1681—88 blev den derfor afløst af en ny, hvilende paa en Opmaaling og Vurdering af alle Danmarks Jorder. Som bekendt er det et af Hovedstadens store Navne, Matematikeren Ole Rømers, som er knyttet til dette Værk. Selv om Christian V's Matrikel havde Skrøbeligheder, har den dog i halvandet Aarhundrede kunnet danne Grundlaget for Danmarks Beskatning. Ovenfor er nævnt, at Landets samlede Hartkorn blev nedsat med omtrent 16 pCt.

Under Indflydelse af den ny Skyldsætning, undertiden som dens Følge, synes Landgildeansættelserne rundt om i Landet at være bleven underkastet gennemgribende Forandringer. En Landbrugshistoriker²), som har undersøgt Forholdene paa 28 Godser, spredt paa Øerne og i Jylland, har i hvert Fald ment at kunne fastslaa, at Jordebogsafgifterne paa dem alle er bleven forandret. I mange Tilfælde synes Hartkornet ikke at have haft direkte Betydning for deres Nyansættelse. At der som oftest var Tale om en Formindskelse, tyder dog paa en Sammenhæng. Med Sikkerhed kan den paavises for 5 af Godsernes Vedkommende, et jysk, et lollandsk og tre sjællandske. Paa Gisselfeld gik man ud fra, at Landgilden skulde staa i Forhold til Hartkornet, og Afgiften af hver Tønde hoverigørende Hartkorn svare til 1 Td. Rug eller Byg. Det samme var Tilfældet paa Svenstrup³).

Paa Bistrup traadte Forandringen i Kraft allerede den 1. Maj 1688. Indledningen til den ny Jordebog stiller det udenfor Tvivl, at dens Grundlag var Landets almindelige Matrikulering. Lige-saa sikkert er det, at Hensynet til Bønderne var det ledende Synspunkt:

»Kiøbenhafns Stads Magistrat[s] og Stadens Jordegods udi Roschilde Ambt« har — hedder det — »formedelst Landgildens Høyschyldenhed . . . weret høyt beregnet udj Hartkorn, det dend nye Landmaalings Beregning vdwiiiser, som er funderit paa een huer Bondegaards Jord og Brug, saa at nogle Gaarde er forhøiet og eendeel igjen forringet udj Hartkornet; og som der af erfahris, at een stor Deel af forn.^{te} Jordegodtz ofuer Efte hafuer werit forschyldet, saa de paaboende Bønder ere derouer bleuen megit forarmede og nogle Gaarde formedelst forn.^{te} Høyschyldenhed slet

øde, huorofuer Landgilden mesten Aar fra Aar er bleuen u-betalt hestaaende, af des Aarsag Wornederne paa Godtzet og iche vden med stor Tvang hafuer været at til formaa Gaardene at antage, naar de ere ledige blefuen, og ingen Løst haft at stræbe til deris egen Velferdtz Befordring, fordj de iche af Gaardenis tilliggende Aufling hafuer kundet bringe til Weye baade de paabudne Skatter sambt Landgilde og deris egen Vnderholding med Folck og Tyendis Belønning, saa uel som Gaardenis Wedligeholdelse, da paa det Godtzit kand holdes under nogen god Besetning og være ued Magt, saa at Bønderne aarlig i rette Tide kunde desto bædere suare til Hans Kongl. May.^{ts} Skatter og holde Gaarden wed lige, desligeste udrede een billig Landgilde efter een huer Gaardz Aufl og Brug, at Magistraten og Staden herefter der af kunde hafue og nyde saadan Jndkombst, saa er nu fuldkommen vedtagen og sambygt paa Magistraten og Stadens Weigne at reducere den gamle Landgilde til een nye Landmaalings Anledning, huilchen ny Landgilde Bønderne her effter skulle giøres bekiendt og i deris gifne Bøger indschrifuis, huor efter Ridefougden ofuer Godtzet, som nu er eller her effter kommer, skulle dend aarligen uforbigengelig indkrefue, oppeberge og derfor Regenschab giøre og angaa fra dend 1 Maij A^o 1688.«

Om Bistrupgods' samlede Hartkorn, ved Overdragelsen og efter Indløsningen af Pantegodset, ved Tiden for Udarbejdelsen af Frederik III's og efter Christian V's Matrikler, foreligger saa mangelfulde Oplysninger, at man kun omtrentlig kan skønne over Forandringerne i dets Skyldsætning. Selve Hovedgaarden blev i det kgl. Skøde anslaaet til 85 Tdr. 6 Skpr. Hrtk. — hvad der gik over i Matriklen 1664 — og i Christian V's vurderet til 85 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdg. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn samt 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskyld. Forandringen var saaledes uden nævneværdig Betydning. Anderledes gik det med Bøndergodset. Ifølge det kgl. Skøde blev Magistraten og Byen Ejer af 2514 Tdr. 2 Skpr. $\frac{1}{8}$ Alb. Hartkorn og erhvervede ved Mageskiftet med Henrik Müller 448 Tdr. 4 Skpr. Tilsammen udgjorde det 2962 Tdr. 6 Skpr. $\frac{1}{8}$ Alb. Over Hartkornet til de 9 Gaarde, som havde været pantsat til Anders Rasmussen og Christen Jensen, findes ingen Opgørelse. Til ca. 2900 Tdr. kan man sikkert anslaa det samlede Hartkorn i 1664. Mærkelig nok er Jordebogen 1688 uden Hartkornangivelser. Først i Synsforretningen 1713 findes de optaget og angivet til 2469 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. Ager og Engs Hartkorn, 30 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. Skovskyld og 31 Tdr. 4 Skpr. Mølleskyld, ialt 2531 Tdr. 5 Skpr. Da Godsets Omfang ikke var undergaaet nævnevær-

dige Forandringer inden dette Tidspunkt, svarer Tallet næsten nøjagtigt til Ansættelsen i 1688.

Ved Christian V's Matrikel er Godsets Hartkorn saaledes bleven reduceret med i det mindste 368 Tdr. eller knap 13 pCt.

Større Vanskeligheder volder Landgildeberegningerne. Det kgl. Skøde specificerer Landgildeydelse, men kan vanskeligt lægges til Grund for en Sammenregning. Da Jordebogen 1661—62 alene omfatter Godset, som straks kom i Byens Besiddelse, og heller ikke indeholder nogen Opgørelse, naar man kun til et Skøn, at den samlede Landgildenedsættelse nogenlunde har svaret til Formindskelsen i Hartkornsberegningen. Snarest har den været større.

Som vilkaarligt Eksempel kan benyttes *Jyllinge Bys* tre Gaarde.

I 1664 udgjorde deres Hartkorn 26 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. 1½ Alb., hvortil svarede en Landgilde paa 9 Tdr. 1 Skp. Rug, 11 Tdr. Byg, 6 Tdr. Havre, 4 Lam, 4 Gæs, 16 Høns og i Kopenge 5 Mrk. 1 Sk. Omsat til Penge — for Kornets Vedkommende efter den gennemsnitlige Kapitelstakst 1681—90¹) og ellers efter den paa Bistrup 1686 satte Takst²) — havde Ydelserne en Værdi af 73 Rd. 1 Mrk. 10½ Sk. 1688 udgjorde Hartkornet 28 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., og Landgilden 7 Tdr. 4 Skpr. Rug, 11 Tdr. 4 Skpr. Byg, 5 Tdr. 4 Skpr. Havre, 4 Lam, 4 Gæs og 12 Høns eller i Penge 67 Rd. 14 Sk. Skønt Hartkornet var bleven lidt forhøjet, var Afgifterne saaledes formindsket med en Tolvtedel.

Paa hele Godset udgjorde Landgilden ifølge den ny Jordebog 275 Tdr. 6 Skpr. Rug og Mel, 1616 Tdr. 5 Skpr. Byg, 340 Tdr. 1 Skp. Havre, 23 Tdr. 1 Fdk. 1 Otting Smør, 142 Lam, 144 Gæs, 520 Høns, 32 Læs Hø og ½ Boelsvin, samt i Penge 231 Rd. 2 Mrk. 2 Sk. og desuden i Skilling grot 1 Rd. For saa vidt Bønderne ikke skulde levere Afgiften in natura, skulde Kornydelse beregnes efter den aarlige Kapitelstakst, og de øvrige Species efter en samtidig fastsat Takst, hvorefter 1 Td. Smør gjaldt 16 Rd., 1 Lam 3 Mrk., 1 Gaas 12 Sk., 1 Høne 6 Sk., 1 Læs Hø 4 Mrk. og et Boelsvin 3 Rd. Samtlige Ydelser havde derefter en Pengeværdi — for Kornets Vedkommende beregnet efter det tidligere benyttede Gennemsnit — paa 6452 Rd. 2½ Sk.

Ovenfor er Bøndergodsets Hartkorn — Skov- og Mølleskylden ikke medregnet — angivet til 2469 Tdr. Gennemsnitlig har der derefter paa hver Td. Hrtk. hvilet en Landgilde paa lidt over $2\frac{1}{2}$ Rd.

Ligesom det har været Tilfældet paa Gisselfeld — og vel ogsaa paa andre Godser — har Magistraten benyttet Lejligheden til at forenkle Opkrævningen og afskaffet en Mængde Særydelser, om hvis Oprindelse man havde mistet Erindringen. Blandt andet forsvandt Gæsteripengene og Sognefogedhavren.

Den ny Jordebog var et Resultat af Godsstyrelsens Bestræbelser for at forbedre og lette Administrationen. Som allerede fremhævet, vidner den tillige om Magistratens Humanitet og Retfærdighedssans. Ikke alene var det billigt, at Fæstebøndernes Ydelser blev bragt i rimeligt Forhold til Gaardenes Størrelse og Værdi. Gennem Nedsættelsen opnaaede de samtidig en Lettelse, som maatte forbedre deres Kaar. Ogsaa Bystyret ventede dog i det lange Løb at høste Fordele af sin Lemfældighed. Da de 32 Mænd godkendte den trufne Foranstaltning, faldt det dem naturligt »den høygunstig Magistrat« for Jordebogens »Jndrettelse tjenstydmygeligst« at »betacke« og »wil formode at komme Staden tilgode«. Bønderne, tilføjede Magistraten, skal da ogsaa for Fremtiden tilholdes, at de »deres Landgildes aarlige Afgifft . . . uden nogen Restantz u-forbiegengeligt og endeligen yder og clarerer«.

V. GODSINDTÆGTERNE

Magistraten og Byen fik rimelig Løn for sin Godsstyrelse.

Saa langt tilbage, man kan følge det, har *Bistrup Ladegaard* været bortforpagtet. I 1673—78¹⁾ var Driften overtaget af Borgmesteren i Roskilde, Jørgen Jensen, som derfor skulde svare en aarlig Afgift paa 1206 Sletdaler. Jævnlig var det af Magistratens Midte, at Gaarden fik sine Forpagtere, i 1695—96 Raadmændene Morten Nielsen og Søren Nielsen, senere Borgmestrene Albert Bartholin og Andreas Jacobsen, og fra 1. Maj 1707 den sidste i Forbindelse med selve Ole Rømer²⁾. 1695—96 var Afgiften 900 Rd., 1703—04 666 Rd. 4 Mrk. Da en Sletdaler gjaldt $\frac{2}{3}$ Rigsdaler, var Afgiften uforandret i 1670'erne og i

1690'erne. Naar den senere blev formindsket, hænger det rimeligvis sammen med Hoveriafløsningen. Delvis kan det ogsaa have været en Følge af Konjunkturerne.

Forpagterne havde Bolig og Husrum paa Gaarden, men sørgede selv for dens Besætning. De svarede ikke Skatter af Hovedgaardsjorden, men kun af Hartkornet, for hvilket den nedlagte Bistrup Mølle var skyldsat. Desuden maatte de levere 100 Læs Hø og 60 Læs Halm, som det kgl. Skøde havde paalagt Godset¹). Oprindeligt blev de afgivet paa Bispegaarden i Roskilde²), senere i de kongelige Stalde i København eller andetsteds.

Forpagtningsafgiften var forholdsvis høj. Saalænge Borgmester Jørgen Jensen stod for Ladegaardens Drift, viste den sig da ogsaa vanskelig at inddrive. For Magistratsmedlemmerne maatte det være lettere, da de oppebar en Part af de samlede Godsindtægter. Allerede ved Begyndelsen af 1673 havde Forpagteren paadraget sig Restancer til et Beløb af 1156 Sletdaler 2 Mrk. 2 Sk.; i December Termin s. A. skulde han have indfriet sine Forpligtelser, men fik Udsættelse, fra 11. December 1675 mod at svare Renter. I Juni 1678 udgjorde Gælden 1329 Sletdaler 3 Mrk. 14 Sk., hvoraf 450 Daler blev betalt. Om Restbeløbet er bleven eftergivet, kan ikke ses. I 1678 kom det til Proces om 259 Sletdaler 2 Mrk. 4 Sk.³).

Af *Bøndergodset* fik Magistraten og Bykassen Landgilde- og Hoveripenge, Korn og Smaaredsel, Indfæstningspenge, Lejermaalsbøder og Sagefaldsindtægter. Dertil kom Udbytte af Fiskerierne og Skovene samt Jordskylden af en Række Roskilde-Huse. Største Parten af Landgildekornet blev for Dagens Pris afhændet til københavnske Bryggere og Købmænd; det samme var Tilfældet med en Del af Smaaredslen. Resten blev in natura fordelt mellem de forskellige Magistratsmedlemmer og i Henhold til Taksten fradraget i deres Indtægtsparter. Ladegaardsforpagtningen fraregnet, udgjorde Overskudet 1673: 2757 Sletdaler 15 Sk., 1674—77: gennemsnitlig 3518 Sletdaler 1 Mrk. 2⁵/₁₂ Sk. Uvist hvorfor, sank Indtægten 1678 til 1189 Sletdaler 2 Mrk. 5 Sk. Om Restancerne har man ingen Oplysning. Talene viser alene, at de maa have været betydelige⁴).

Medregner man Forpagtningsafgiften, har det hele Gods i

Midten af 1670'erne givet et aarligt Overskud paa ca. 4724 Sletdaler eller ca. 3150 Rigsdaler. Da Kæmnerkassens Regnskab i 1675 balancerede med 12,203 Sletdaler 3 Mrk. $1\frac{7}{12}$ Sk. og af Bistrup havde en Femtedel af sine Indtægter, har Godset haft en meget væsentlig Betydning for Hovedstadens Økonomi. Af Halvparten, som tilfaldt Magistratsmedlemmerne, fik Præsidenten og hver af Borgmestrene $1\frac{1}{2}$ Gang saa meget som en Raadmand. 1695—96 havde Andelene en Værdi af henholdsvis 164 Rd. $10\frac{1}{2}$ Sk. og 109 Rd. 2 Mrk. 7 Sk. Det var et betydeligt Plus til Magistratsmedlemmernes Indtægter, men dog kun en mindre Del af det samlede Vederlag for deres Arbejde¹⁾.

1695—96 gav Godset 2678 Rd. 1 Mrk. $3\frac{1}{2}$ Sk. i Overskud, 1703—04 3729 Rd. 21 Sk. Udbyttet var svingende, men i Almindelighed mindre, end det havde været ved Midten af 1670'erne.

Om de forskellige Indtægts- og Udgiftsbeløb faar man Oplysning i en Ekstrakt af Jordebogsregnskabet 1703—04. Fiskerierne indbragte 30 Rd. 48 Sk., Skovene 158 Rd. 72 Sk. Indfæstningerne udgjorde 143 Rd. 64 Sk., Hoveripengene 689 Rd. 64 Sk.²⁾. Blandt Udgiftsposterne var der 185 Rd. 14 Sk. til Haandværkere og Bygningsmaterialer, 394 Rd. 32 Sk. til Lønninger³⁾. Forfærdende var det, at Restancerne var løbet op til 21,921 Rd. 35 Sk. 612 Rd. 94 Sk. havde man endda maattet afskrive som uerholdelige, »for de Bønder, som ehre døde og ellers sat fra Gaarde for Armoed[s] Skyld«. Yderligere havde man i Foraaret 1704 til Saasæd for Bønderne maattet udlevere 245 Tønder 2 Skpr. Byg, 181 Tdr. $3\frac{1}{2}$ Skp. Havre.

TREDJE AFSNIT

UNDER VORNEDSKAB OG STAVNSBAAND

I. GODSET

BAADE for Kronen og for Landets private Godsejere havde det i lange Tider været Maalet at samle deres Besiddelser omkring Hovedgaardene og blive Eneejere i de nærmest liggende Landsbyer. Vidtstrakte Strøgods var bleven afløst af samlede Besiddelser, Smaabrug af Stordrift. Velarronderede Godser med vidtstrakte Hovedgaardsmarker, drevet af hoverigørende Bønder, var den ideelle Brugsform, som svarede til Tidens Landbrugsteknik. Stormændenes Jagtlyst fremmede Bevægelsen. I Frederik II's og Christian IV's Regeringstid var Udviklingen foregaaet med raske Skridt; i sidste Halvdel af det 17. og i det 18. Aarhundrede fortsattes den i et langsommere Tempo.

Bistrup Gods svarede kun lidt til Tidens Krav. Hovedgaardsdriften var uudviklet og Bøndergaardene spredt beliggende, ofte i Fællesskab med andre Proprietærers, delvis med stor Afstand fra Ejendommens Midtpunkt. Alligevel viste Københavns By og Magistrat ringe Tilbøjelighed til ved Mageskifter, Køb og Salg at tilvejebringe en Forandring. Forklaringen ligger lige for. Borgmestre og Raadmænd var ude af Stand til at føre det stadige og virksomme Tilsyn, som var Forudsætningen for den moderne Stordrift. I Virkeligheden svarede det til deres Interesser at opnaa en passende Forpagtningsafgift af Hovedgaarden og af Bønderne opkræve regelmæssige Landgildeydelse og Hoveripenge. Tilmed viste Erfaringen, at det i Landbrugets Nedgangstid bragte varigere Fordele at skaane Fæsterne. Proprietærens Ejerfølelse, som fandt sin Opmuntring,

naar han fra Hovedgaardens Vinduer kunde overskue vidtstrakte Besiddelser, maatte være fremmed for et kollegialt Bystyre.

For Magistraten var der ingen Grund til at ønske Forandringer. Anderledes for de sjællandske Godsejere, som alene paa Kommunegodsets Bekostning kunde faa tilfredsstillet deres Arronderings- og Udvidelsestrang. Bystyret havde tidligt sin Opmærksomhed rettet mod den truende Fare og stræbte at forebygge den. Da Kong Christian V den 29. September 1670 bekræftede Stadens Privilegier¹⁾, blev der indføjjet en Bestemmelse, som skulde værne Godset mod Anslag. For at den Naade — erklærer Kongen — som hans Forgænger ved Lenets Overdragelse havde bevist Københavns By og Magistrat, stedske skulde forblive den til Gavn og i Efterkommernes Erindring, fastsatte han, »at aldellis ingen Mageskifte med noget af bemelte Byen i saa Maade tillagde oc forundte Gods maa foretagis eller skee uden sær kongelig Befaling eller Bevilling, oc med mindre trej dobbelt Vederlaug derfor gifves udi lige got oc beleiligt liggende Jordegods«.

I lange Tider lykkedes det at værne om Godset og forhindre Indgreb. Indtil det 18. Aarhundredes Begyndelse skete der kun faa og ubetydelige Ændringer i Besiddelsesforholdene*). Anderledes blev det i den følgende Tid. De første Enevoldskonger

*) Fra Tid til anden har Byen mistet forskellige mindre Ejendomme. Mellem det Gods, som Rentemester Henrik Müller var i Besiddelse af, fandtes et Jordstykke, »St. Agnete Jord« — der maaske oprindeligt var tilfaldet Roskilde Stift ved et Mageskifte 1421 mellem Bispen og Nonnerne i St. Agnete Kloster²⁾ — og som skyldte aarlig 1½ Pund Rug og 1½ Pund Byg. Saa vidt man kan skønne, er Byen bleven berøvet denne Besiddelse i 1685. I det store Skøde fra 1661 findes i hvert Fald følgende Tilføjelse: »Læst i Commissionen i Kiøbenhavn den 17. Junij A^o 1685 saavit St. Agnete Jorden angaa«. Muligvis er der Tale om Revisionskommissionen.

Omvendt kan det nævnes, at Staden ifølge Jordebogen 1661—62 var Ejer af nogle Huse i Taastrup — med 6 Beboere — som ikke nævnes i det kongelige Skøde. Uvist hvorledes, er de kommet i Byens Besiddelse. Hver af de 5 Husmænd havde tidligere givet 17 Mrk. »til at leye Folch for om Høsten«, men blev ansat til 2 Rd. Den sjette, en gammel Enke, skulde give 1 Sletdaler. — I Frederik IV's Tid under Reluitionskommissionens Virksomhed maatte Magistraten forsvare sin Ejendomsret³⁾.

havde næret Mistillid til de adelige Stormænd og søgt en Modvægt i Borgerstanden. Efterhaanden svækkedes Ængstelsen og afløstes af Forkærlighed for adeligfødte, delvis udenlandske, Raadgivere, som erhvervede høje Embeder og store Jordegodser. Mere og mere svandt Erindringen om det Forbund mellem Kongen og Borgere, som var Enevældens oprindelige Grundlag. Mere og mere aristokratisk blev den øverste Statsstyrelse.

Ogsaa for Hovedstadens Godsbesiddelse fik det Følger.

Fællesskabet mellem Magistratens Landsbyer og Nabogodsernes, om Græsning paa Overdrev og Hugst i Skovene, rejste mange Spørgsmaal. Undertiden løstes de ved venskabelige Forhandlinger, Mageskifter og Forlig; undertiden førte de til Retsstrætter.

1718 kom det til et Mageskifte med Ejeren af Bonderup (i Tostrup Sogn, Merløse Herred) Landsdommer Johs. Christensen. Magistratsbonden i *Tostrup* erhvervede nogle Jorder og slap for Vedligeholdelsen af en Del Gærder; Gaarden i *Kastrup* (Haraldsted Sogn) mistede til Gengæld en Del af sine Besiddelser¹). Ved samme Tid var der Strid mellem de Kattinge og de Herslev Bymænd (Sømme Herred) om Overdrevet *Østerris*. Sagen kom for Birke- og Landsting, men afsluttedes ved en Overenskomst med Etatsraad Lars Benzons paa Kornerupgaard, som opnaaede 30 Rd. i Erstatning og Ret for hans Bønder i Herslev til at bruge den omstridte Strækning. Magistraten var glad for Forliget, der sparede den for Voldsbøderne, som dens selvraadige Undergivne — ved at tilkaste Grøften — kunde have paaført den²). 1725 afstod Bystyret nogle Jorder i *Tostrup* By til Grev Danneskjold-Laurvigen paa Skjoldnæsholm. Vederlag fik det i Stykker hørende til Atterupgaard³). Ligeledes afgjorde man i Mindelighed Striden om en Jord i *Solrød*, som Kirkens Ejer, Etatsraad Kaalund, mente hørte til Kirkens »Fortov«, men en Bonde havde taget i Brug⁴). 1731 afsluttedes et Mageskifte med den daværende Ejer af Bonderup, Toldinspektør Jacob Kling, om nogle Jordstykker i *Tostrup*⁵), 1758 kom det til Forlig med Universitetet om Skellet i *Hastrup* (Snoldelev Sogn, Tune Herred)⁶), og et Aar senere bilagdes en Trætte mellem Godsets Bønder i *Øm* By (Syv Sogn,

Ramsø Herred) og Selvejeren paa Kværs Mølle¹). Endelig erhvervedes i 1761 ved Mageskifte med Ledreborg en Jord i *Gøderup*²).

Særlig indviklet var Ejendomsforholdet til *Torstholmen*, en Engstrækning i Sengeløse Sogn (Smørum Herred). Allerede i 1620'erne var den bleven indgrøftet og henlagt under Københavns ny Ladegaard³). Ifølge det kgl. Skøde af 1661 skulde Magistraten oppebære en aarlig Afgift paa 1 Pund Byg, men gav foreløbig Afkald og lod endda sine Roskilde-Bønder — til Gavn for Amtmanden, Rigsmarskal Kørbitz — indbjerge Høet og føre det til København. En Efterfølger, Knud Juel, fik Begunstigelsen stadfæstet ved kgl. Reskript af 14. Juni 1701. Efter hans Død i 1709 søgte Magistraten forgæves at generhverve sin Afgift og skaffe Fæsterne fri for Arbejdsydelsen⁴). Amtmandens Fordel, ca. 60 Læs Hø — hævdede den — stod i Misforhold til de »fattige Bønders« Ulejlighed »med at komme en saa lang Vey fra adskillige langt derfra liggende Byer til at høste oftberørte Anpart Eng og Høet med deris Heste og Vogne hid til Staden til Amtmanden at vdføre«. Med større Virkning optraadte Bønderne. Tit og mange Gange er det fremhævet som Eksempel paa de jyske Bønders Dygtighed og Handlekraft, at Fæsterne til Grubbesholm og Nørkærgaard i 1760 købte de to Ejendomme, udstykkede og solgte Hovedgaardsjorden og gjorde sig selv til hoverifri Selvejere⁵). Det er et lille Sidesykke — i Bondestandens vanskeligste Tid — at Magistratsbønderne, som boede i Nærheden af Torstholmen, i 1721 sluttede sig sammen med Nabolodsejerne og for 2450 Rd. købte den paagældende Engstrækning. Bystyret erklærede sig villig til at overtage Kautionen for Købesummen og lod Ridefogden forhandle med de andre interesserede Proprietærer. Resultatet blev, at Engen blev overtaget af Cathrinebergs Ejer. Magistraten mistede sin Afgift, men Bønderne slap for Arbejdsydelsen⁶)*).

*) Paa forskellig Maade gik nogle andre lidet værdifulde Ejendomme ud af Byens Besiddelse. *Øgaard*, nu kaldet *Bognæsgaard* i Herslev Sogn, skyldsat til $\frac{1}{2}$ Td. Smør samt af Kirkeholmen 4 Tdr. Havre, havde været pantsat til Henrik Müller, men var bleven indløst. Uvist naar, maa den senere være kommen i Kronens Besiddelse. 30. September 1730 skænkede Kongen den i hvert Fald til Gehejmeraad Ludv. v. Plessen⁷).

I alle disse Tilfælde synes man gensidig at have set bort fra Bestemmelsen om det tredobbelte Vederlag.

Magistraten har ogsaa forøget Godset.

Ved offentlig Auktion 1713 købte den for 224 Rd. 1 Mrk. 5 Sk. en Gaard i *Mannerup* (Osted Sogn) paa 5 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdk. Hrtk. Hovedstaden blev den eneste Lodsejer i Byen og i Stand til at omrebe Jorderne. 4 Gaarde blev gjort lige store og ens i Afgifter¹); man haabede derved at faa Ejendommene bragt paa Fode og i Stand.

Vigtigere var det, at det lykkedes Bystyret at sikre sine Rettigheder i det store *Særløse Overdrev*. Ikke alene Magistratens Bønder havde Part i dets Skove og Marker, ogsaa Skjoldnæsholm og Lejregaard, Atterup og flere andre²).

Først og fremmest vandt man en virkelig Sejr over Fru Mette Reedtz paa Lejregaard³). Gentagne Gange lod hun udvise Træer og skove paa *Avnsøbakken* og *Kongebakken*. Med hendes Minde tog hendes Bønder en Del af Marken under Plov. Sagen blev behandlet paa Lejre Herredsting og i en særlig Kommission. Ved dennes Dom af 1718 fik Byen tilkendt Retten til Bakkerne og til det indhegnede Stykke samt 100 Rd. i Omkostninger. Højesteret stadfæstede Kendelsen den 16. Decbr. 1719 og paalagde Godsejerfruen 50 Rd. i ny Omkostninger.

Ogsaa Staten havde i Tidens Løb faaet Del i Overdrevet og paa *Oruphus* bosat en kgl. Skovridder. Adskillig Skov var bleven ham tillagt og flere Vænger, omtrent en halv Mil i Omkreds. Efter Magistratens Opfattelse havde Indhegningen fundet Sted uden lovlig Adkomst. I 1719 blev Stedet for 269 Rd. 76 Sk. solgt til den sidste Skovridders Enke, Kirstine Jensdatter, med Forbehold af Jagt og Herlighed samt Forkøbsret. Med hendes senere Ægtefælle, Skovridder Knud Ravn, kom Bystyret og dets Ridefoged i bitter Strid. Magistraten paastod i sine Kla-

Ifølge kgl. Bevilling 5. Marts 1751 solgtes en af Godsets længst bortliggende Besiddelser, en øde Jord, 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb. Hrtk. i *Hyllested* Sogn og By. Præsten havde haft den i Brug mod at svare Skatterne og ønskede for 10 Rd. pr. Td. Hrtk. at overtage den som Ejendom. Magistraten var villig til at modtage Tilbudet, men fik Ordre til at afholde Auktion⁴). Køber blev en af dens egne Medlemmer, Raadmand, senere Borgmester, Hans Fog.

ger til Jægermester Reventlow, at han var bleven misfornøjet over ikke at have faaet Bistrup Oldengæld i Forpagtning og til Gengæld søgte at komme Byens Gods paatvers, »meere af Passioner imod Magistraten end af Nidkierhed til Skouenes Conservation«. I Byens Skovparter havde han hugget »50 Læs Giærsel og nedstevnte Greene«; omvendt forbød han Magistratsbønderne at skove til deres Gærder. Svinene, som af Ridefogden var bleven ordentlig ringet, havde han jaget sammen i sin Gaard og — om de havde mistet Ringene — forlangt ny Afgift. Uden fjerneste Ret krævede han Jagt paa Bistrup Ene-mærker¹⁾. Først i 1732 fik man tilvejebragt en Ordning. Da Skovridderen blev forflyttet og tilbød Kronen at anvende sin Forkøbsret, benyttede Magistraten Lejligheden til at gøre sine Rettigheder gældende, opnaede at faa Indløsningsretten overdraget og erhvervede Ejendommen for samme Betaling, som var givet i 1719, og 130 Rd. for dens Forbedring²⁾.

I 1721 fik Magistraten for første Gang et alvorligere Indtryk af de Farer, for hvilke godssamlende Naboproprietærer kunde udsætte den.

Anslaget udgik fra Ejerinden af *Lellingegaard* ved Køge, *Anna Sophie Reventlow*, Kong Frederik IV's Hustru til venstre Haand. For at komme i Besiddelse af de 2 (tidligere 3) Magistratsgaarde i *Lille Salby* (Højelse Sogn, Ramsø Herred), ansat til 11 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. Hrtk., tilbød hun 2 Gaarde i *Kamstrup* (Vor Frue Sogn), vurderet til 15 Tdr. 2 Fdk. Hrtk. Mageskiftet var fordelagtigt — ikke mindst, fordi de tilbudte Gaarde laa i Bistrups umiddelbare Nærhed — men opfyldte ikke Kravet om det tredobbelte Vederlag. Selvfølgelig var det unyttigt at gøre Indvendinger. Kun for en Forms Skyld afslog man Opfordringen og henviste Hertuginde til at opnaa en kgl. Bevilling, som vilde fritage Bystyret for Ansvar³⁾. Da den forelaa, blev Mageskiftet fuldbyrdet i 1723⁴⁾. Magistratsdirektionens Kommentarer viser, at man ingenlunde var glad for Sagen: »Om end dette Mageskifte faar Fremgang — skriver den til Ridefogden⁵⁾ — saa bliver det derfor ingen Følge i Fremtiden, at noget Forandring kand ved Godset foretages. Ikke heller var det tienligt, at der udj havdes fri Hender, thi da maatte mand af andre blifve incommoderet med Mageskifter eller andet des-

lige, og er Staden og Magistraten mindst fixceret, naar de beholder deres eget i dend Stand, som det er . . . «.

1742 blev Spørgsmaalet rejst i sit hele Omfang.

Oversekretæren i Danske Kancelli, Christian VI's Yndling, Grev *Johan Ludvig Holstein* havde i 1740 erhvervet *Kornerupgaard* og *Lejreggaard*. Han ønskede at udvide og afrunde sine Besiddelser, men mødte den Vanskelighed, at de fleste omliggende Gaarde og Landsbyer tilhørte offentlige Institutioner. Som indflydelsesrig Hof- og Embedsmand vidste han imidlertid Raad og forestillede Kongen, »at hand for at faae Hovedgaardens Avling, uden alt for megen Besværing for de dertil nu for Haanden værende Bønder, dreven, var sindet at tilkiøbe sig nogle fleere Bønder«. Da Naboerne, Københavns Stad og Magistrat, Roskilde Domkirke, Universitetet og andre Stiftelser kun ifølge kgl. Bevilling maatte afhænde af deres Gods, søgte og opnaaede han¹⁾ »af sær kongl. Naade og uden nogen Consequence for andre« Bevilling til at købe — og de paagældende Myndigheder til at sælge — ialt 10 Bøndergaarde, »naar hand dennem, som over saadant Goeds og Tiender haver Dispositionen, betaler, hvad de værd kand være«. »Saa maa ey heller af forskrevne Goedser — tilføjede Bevillingen — abalieneres nogen Gaard, som ved een eller anden Gave expresse til noget vist er henlagt«.

14. Marts 1742 fremsatte Grev Holstein sine Ønsker. Han meddelte Kopi af det kgl. Reskript og nævnte Gaardene, til hvilke han var lysthavende, de 2 *Asserupgaarde* i Glim Sogn, 2 Gaarde i *Særløse* Sogn og By samt *Orupgaard* i samme Sogn²⁾.

Indenfor Magistraten var man ilde berørt over Henvendelsen. Man nærede intet Ønske om at afhænde de paagældende Ejendomme og var ængstelig for at paadrage sig Ansvar. Da der ikke var Tale om Mageskifte, vilde en Indrømmelse være ensbetydende med Godsets Forringelse. Paa den anden Side vilde et Afslag være farligt og muligvis unyttigt. Til syvende og sidst var Greven i Stand til at sætte sin Vilje igennem. For Byen vilde det i alle Tilfælde være lidet behageligt at komme ham paa tvers. I de hundrede Anliggender var hans Opfattelse afgørende for Hovedstadens Forhold. Foreløbig tog den ene af Direktørerne, Overpræsident *Chr. Braem*, Grevens Brev til sig.

Efter Foregivende for at indhente nærmere Oplysninger hos Ridefogden, i Virkeligheden for at korrespondere med Kancellipræsidenten og »give ham ald muelig og pertinent Information om denne Sags Omstændigheder, Beskaffenhed og vigtige Betydenhed«. Da hans gentagne Henvendelser blev uden Resultat — Greven meddelte køligt, at han »ventede Magistratens Svar paa sin til dem ergangne Skrivelse« — maatte Bystyret træffe en Afgørelse.

Den 23. April kom Sagen til Forhandling i den samlede Magistrat¹⁾. Overpræsidenten havde i Forvejen gjort opmærksom paa dens Betydning og anmodet om talrigt Møde. Borgmestrene Torm, Worm, Holmsted, Ramshardt og Falsen, Raadmændene Burmester, Hendriksen, Raff, Kønneman, Waleur, Nielsen og Fogh, Hilman, Edinger, Kløcker og Grøngaard havde efterkommet hans Kaldelse. Fraværende var alene Borgmester Byssing og Raadmand Hæseker. Straks ved Mødets Begyndelse erklærede Overpræsidenten det for »uomgiengelig fornøden, at enhver af de Herrer Magistrats Personer ville ad protocollum give tilkiende og dictere hver sin Meening og Tanke«.

Paa sin egen Opfattelse lagde han ikke Skjul. Han havde ikke alene indhentet Betænkning hos den nuværende Ridefoged Henrik Rosted, men ogsaa hos Forgængeren Lorens Kleist²⁾. Deres Udtalelser lod han oplæse og indføre i Protokollen: Alle Ejendommene var i udmærket Stand, kunde udrede Skatter og Afgifter og var fri for Hoveri. Asserupgaardene laa blot en halv Mil fra Hovedgaarden; til Orupgaard og Særløsegaardene hørte »den u-mistelige deylige unge Skov, som [er] een stoer Herlighed til at hielpe Bøndergodset med«. Under Henvisning til Byens Privilegier og Kong Christian V's Konfirmation gjorde han opmærksom paa Magistratens særlige Pligt at vaage over Godsets Bevaring; med en Hentydning til den Omstændighed, at Jordebogen var bleven underskrevet af de 32 Mænd, lagde han det nær, at mulig Imødekommenhed kunde paadrage Magistratsmedlemmerne et farligt Ansvar. Da han mærkede, at Flertallet var stemt for at opfylde Grev Holsteins Ønske, krævede han Sagen forelagt for de 32 Mænd, at Magistraten i »efterkommende Tider kunde være uden Ansvar og Eftertale for deres Administration og Omgang med Stadens Gods«.

Ganske vist vilde Overpræsidenten ikke give Grev Holstein et formeligt Afslag. Foreløbig ønskede han alene, at man gjorde Forsøg paa at bevæge ham til godvillig at opgive sit Forehavende, »ingenlunde tvilende — tilføjede han — at naar velbemelte Deres Excellence bliver af den samtlige Magistrat demonstreret denne Sags vigtige Beskaffenhed og betydelige Omstændighed for det øvrige Gods . . ., at jo Deres Excl. efter sin bekendte Droiture og Æquanimité ville g n reusement desistere fra sin Begjæring derom«.

Overpræsidenten nærede dog neppe Tvivl om Resultatet af en saadan Henvendelse og var i saa Fald stemt for at sætte Sagen paa Spidsen og lade det komme an paa en Magtpr ve.

Hans Standpunkt fandt ringe Tilslutning. Af Protokoltilf rserne fremgaar det, at han alene fandt Støtte hos sin Meddirektør Borgmester *Holmsted*, hos Borgmester *Ramshardt* samt i nogen Grad hos Raadmand *Edinger*. Alle de  vrige Magistratsmedlemmer — med Borgmester *Torm* i Spidsen — var villige til at imødekomme Grev Holstein. Deres vigtigste Argumenter var den kgl. Bevilling — som de mente paa Forhaand havde afgjort Sagen — og Erkendelsen af, at »Magistraten haver med een Minister at afgjøre denne Sag«. Adskillige vilde dog gøre et Forsøg paa at redde Skovejendommen Orupgaard; alle ønskede de at opnaa den højst mulige Betaling. De fleste anbefalede at faa nye Gaarde indkøbt; ingen kunde dog paapege Muligheden for at faa deres Forsæt iværksat.

Den 25. April 1742 afgik Svaret til Grev Holstein¹⁾). Magistratsflertallet — Overpræsidenten nægtede at medunderskrive²⁾) — erklærede sig villig til at overlade ham de 2 Asserupgaarde for 60 Rd. pr. Td. Hrtk. Derimod vilde Byen n dig give Afkald paa de 2 S rl segaarde og Orupgaard, da det vilde være til »een u-bodelig Skade for det gandske Gods«. I Stedet gav man ham Valget mellem 4 Gaarde i *Glim* og 2 i *Højby*, for 50 Rd. pr. Td. Overpræsidenten havde i Magistratsm det udtrykt Haabet om, at Grev Holstein ikke vilde anse »hans i denne Sag gjorde Forklaring som nogen Egensindhed eller Opiniatret  eller tilregne ham nogen Misgunst«. I Svarskrivelsen erklærede Magistratsflertallet sin Tillid til, at han ikke unaadig vilde optage dets Afgørelse og være overbevist om, at der ellers

»aldrig skal aflades [at takke ham] baade for den Grace og Velynde, som Deres Excellence saa kiendelig haver teed og bevist os alle i Almindelighed og eenhver i Særdelighed«.

I saa ydmyge Vendinger henvendte Bystyret sig til sin Minister.

I de følgende Maaneder førtes en Række nærmere Forhandlinger. Tilbudet om *Asserupgaardene* tog Greven straks imod¹). Efter at han sammen med Repræsentanter for Magistratsflertallet havde undersøgt de omstridte Gaarde²), frafaldt han Kravet om Orupgaard — mod at faa overladt Gaardene i *Højby* — men forlangte til Gengæld, at man imødekom ham med Hensyn til *Særløsegaardene*. Magistratsmedlemmerne — erklærede han — var jo selv »bleven af andre Tanker og haver langt fra ikke fundet dem af nogen synderlig Herlighed«³). Resultatet blev, at Grev Holstein fik sin Vilje⁴). Flertallet, stadig ledet af Borgmester *Torm*, prisgav alle 4 Gaarde, ganske vist mod den høje Betaling af 90 Rd. pr. Td. Hrtk.⁵). Som en mager Trøst ønskede man at opnaa et ubestemt Tilsagn om fremtidig Mageskifte, men fik Afslag⁶).

Ved det endelige Opgør afstod Magistraten 54 Tdr. 7 Skpr. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn samt 1 Td. 2 Skpr. Skovskyld. Købesummen udgjorde 3619 Rd. 2 Mrk. 14 Sk.⁷).

Sagen fik et Efterspil, som viser Gemytternes Ophidselse. Paa alle Forhandlingens Stadier havde baade Overpræsidenten og Borgmester Holmsted stræbt at unddrage sig enhver Medvirken. Ikke alene havde de nægtet at medunderskrive de forskellige Skøder; Præsidenten havde endogsaa krævet anvendt en særlig Formel, som udelod hans Titel. Da Grev Holstein fordrede Skødet udstedt, som det var sædvanligt — dvs. af »Præsident, Borgemestere og Raad« — indføjede Magistratsflertallet uden videre Overpræsidentens Titel. Overpræsident Braem var en myndig, noget kolerisk Herre, som straks kom i voldsomt Oprør og forlangte Skødet udleveret, »det hand da der ved kunde tage sine fornødne Messures og Præcaution, saaledes som hand eragtede nødig til sit formeentlig behøvende Forsvar udi hans dissenterende Meening fra de andre Herrer Magistratspersoner«⁸). Da det blev »hannem rotunde . . . afslagen«, reserverede han sig sin Ret, fordi man »saaledes med

Hals og Haar havde trekket hannem ind i et Instrument, hvis Materie og Udfærdigelse hand aldrig har villet agnoscere¹).

Af en saglig Modsætning havde der udviklet sig en skarp personlig Konflikt. I Virkeligheden — kan man spore — drejede den sig om Overpræsidentens Magtstilling indenfor Bystyret.

Samme Dag, som Magistratsmødet var afholdt, selve Juleaften, indgav Overpræsidenten en Klage til Kongen²). Han fremstillede Sagens Gang, paastod, at Magistratens øvrige Medlemmer vilde gøre ham »gandske umyndig« og til en »elendig og foragtelig Persohn udi sit Embede«. I det foreliggende Tilfælde ønskede han Oprejsning, i fremtidige Ret til at faa sin Embedstitel udeladt af Raadstuens officielle Dokumenter. Magistratsflertallet svarede med en Erklæring³), som henviste til tidligere Praksis og nødvendig Forretningsorden og hævdede, at det for Overpræsidenten havde den »Ende . . ., [at] hand eene kand herske over Meeningerne i Raadstuen, hvorunder baade vi og de os allernaadigst anfortroede Embeders Forretninger dagligen meere maae lide, end vi paa disse faae Blade kand beskrive«.

Overpræsidenten var paa Forhaand dømt til at lide et Nederlag. Ikke alene var hans Standpunkt sagligt uholdbart — med Rette gjorde Magistratsflertallet opmærksom paa, at hans Protokoltilførsler i tilstrækkelig Grad befriede ham for Medansvar — endnu uheldigere stillet blev han ved at skulle føre sin Krig igennem overfor selve Kancellipræsidenten — den samme Grev Holstein, om Opfyldelsen af hvis Ønske hele Sagen havde drejet sig.

18. Januar 1743 fastslog da ogsaa en kgl. Resolution, at man trods mulig Dissens indenfor Magistraten skulde affatte dens Tilkendegivelser i den almindelige Form. Eventuelle Mindretal kunde i Protokollen gøre Rede for deres Anskuelse, kræve Udskrifter af deres Tilførsler og saaledes befri sig for Medansvar.

For Magistratsflertallet var det en yderligere Triumf, at Reskriptet udtrykkelig godkendte den omstridte Transaktion⁴).

Overpræsidenten bar i Stilhed sit Nederlag. Skønt hans Autoritet havde lidt et føleligt Knæk, blev han i sin Stilling. Ikke engang Hvervet som Direktør over Godset fandt han Anledning til at afgive.

Rimeligvis er det Forklaringen, at Magistraten og Byen over-

raskende hurtigt blev i Stand til at skaffe Erstatning for det afhændede Jordegods.

Allerede i Maj 1742 havde Ridefoged Rosted henledet Magistratens Opmærksomhed paa afdøde v. Pagels Ejendomme i Hørby Sogn i Holbæk Amt¹). Ved Aarets Slutning kom Forslaget frem paany i den ubehagelige Form, at Grev J. L. Holstein — som imidlertid havde erhvervet Godset — ønskede at benytte det til et nyt og omfattende Mageskifte. Mod Byens Gaarde og Huse i Glim og Svoerverlev (ca. 60 Tdr. Hrtk.) og et Tilskud i Penge vilde han overlade den 143 Tdr. Hrtk. Om man foretrak det, var han ogsaa villig til alene at afstaa 2 Gaarde paa 25 Tdr. 2 Skpr. Hrtk. samt 13 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Skovskuld, men krævede i saa Fald lige saa megen Skov i Ledreborgs — og Bistrups — Nærhed. Da Magistraten fandt, at Godset laa altfor langt fra Hovedstadens øvrige Besiddelser, opgav han dog sit Forehavende²).

2 Aar senere, i 1744, fik Byen sit Tab erstattet. For 7200 Rd. erhvervedes den 16. Marts — af General Chr. Lerche³) — 135 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Hrtk. ialt 11 Gaarde og 12 Huse: i Københavns Amt, *Sengeløse Sogn*, Vadsby 1 G. og i Roskilde Amt, *Sømme Herred Himmelev Sogn*, Veddelev 1 G. 3 H. — *Fløng Sogn* Marbjerg 3 G. 3 H. — *Aagerup Sogn* Store-Valby 1 G. 1 H. og Lille-Valby 2 G. 1 H. — *Kirkerup Sogn* og By 1 G. 3 H. og i *Gundsømagle Sogn* og By 2 G. 1 H. Til en Del af dette Gods havde Magistraten Forkøbsret; næsten altsammen laa det i Landsbyer, hvor Staden i Forvejen havde Besiddelser. I Marbjerg og Lille-Valby blev den dermed eneste Lodsejer.

Af Købesummen havde man de 3619 Rd. 2 Mrk. 14 Sk. i Behold fra Salget til Grev Holstein. Af Resten 3580 Rd. 3 Mrk. 2 Sk., betalte Stadens Kasse den ene Halvpart, Magistratsmedlemmerne den anden. I og for sig var Delingen en naturlig Følge af Byens og Styrelsens Sameje. Alligevel virker det ejendommeligt, at Præsident, Borgmestre og Raadmænd med deres private Penge maatte betale Jordegods, af hvilket de kun i deres Embedstid høstede Udbytte. Maaske kan man betragte Offervilligheden som en Virkning af den omstridte Transaktion med Grev J. L. Holstein.

Ogsaa denne Ejendomshandel fik et Efterspil⁴).

Omtrent ved samme Tid — i Januar 1744 — havde Børnehusets Kasserer gjort opmærksom paa Anstaltens vanskelige Stilling. I Kassen var der alene 500 Rd., som kun kunde strække til i 4 à 5 Uger til Forplejning af de 520 Lemmer. Mindst 400 »af de mest nøgene« skulde desuden have Gangklæder. Da Børnehuset tilmed havde Gæld, manglede det ialt 2523 Rd. 2 Mrk. Paa Fattigdirektionens Henvendelse til Kongen svarede Regeringen med en Anvisning paa Staden og Havnekassen. Den første skulde yde et rentefrit Laan paa 7000 Rd., den sidste paa 3—4000. Begge gav de imidlertid Afslag. Magistraten paabe- raabte sig, at den i 1739 havde ydet Staten en Forstrækning paa 10,000 Rd., til førstkommende 11. Juni skulde afbetale 4500 til Banken og desuden ifølge kgl. Befaling havde maattet anvende 1406 Rd. 24 Sk. til Generalkvartermester Gieddes Opmaalingsarbejder.

For disse Argumenter maatte Kongen bøje sig. Imidlertid havde han erfaret, at Magistraten, Byens Pengemangel til Trods, havde været i Stand til at købe Jordegods. »Ligesom den med Hans Majestæts Vidende og Tilladelse havde afhændet af Stadens Besiddelser, havde den ogsaa en anden Gang at gjøre Indberetning, naar den ønskede at udvide dem«.

Saa snever var Grænsen for det kommunale Selvstyre, saa nøjeseende Regeringsmagtens Kontrol.

II. GODSSTYRELSEN

Den samlede Magistrat beskæftigede sig i ringe Grad med den daglige Godsstyrelse. Ganske vist var der adskillige Sager, som blev forelagt til dens Beslutning: Regnskabernes Decision og Skovudvisninger, Understøttelser til brandlidte Fæstere og Frigivelse af stavnsbundne Bønderkarle, Funktionærinstrukser, Forpagningskontrakter og meget andet. Langt de fleste blev dog uden Forhandling afgjort i Overensstemmelse med Gods- direktionens Indstillinger. »Jeg ved vel — blev det lejligheds- vis udtalt af Raadmand Kaj Klinge¹⁾ — dee vil svare, hvad os syfnes best, dermed er dee tilfreds«. Større Bevillinger, Ejendoms- handler og Mageskifter, Konflikter med Naboer og Bryd- ninger mellem Direktionsmedlemmerne var de eneste Anliggen-

der, som nødvendiggjorde de almindelige Magistratsmedlemmers Indgriben.

Desto større Betydning havde Godsdirektionen.

Fra 1713 kan man opstille en fuldstændig Fortegnelse over dens Medlemmer. Indtil 1769 indeholder den 13 Navne. En Del af Direktørerne fungerede i en længere Aarrække; andre virkede i en kort Tid. I Almindelighed blev det betroede Tillidshverv opnaaet efter adskillige Aars Embedsgerning; til Gengæld bevarede Indehaverne det i Reglen til deres Afgang. I de første Aar var det udelukkende Borgmestre og Raadmænd, som fik det overdraget; fra 1739 gik det i Arv mellem Overpræsidenterne. Næsten altid var der to Direktører, 1715—19 og 1727—29 kun en enkelt. Det ene af Direktionsmedlemmerne besørgede de løbende Forretninger; den anden fungerede som en Slags Bisidder. Til Tider kunde det volde dem Vanskeligheder at enes om Fordelingen.

Direktionens forretningsførende Medlem — oftest den ældste — modtog et beskedent Honorar paa 100, fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede forhøjet til 130 Rd. Hans Kollega fik intet for sin Ulejlighed, men levede i Haabet om at arve hans Plads. Ikke altid gik det i Opfyldelse. I 1741 klager daværende Raadmand Enevold Falsen over, at hans Meddirektør, Overpræsident Chr. Braem, skønt den yngste »ved Administrationen«, har tilignet sig de 100 Rd.¹⁾ Efterfølgeren Jacob Benzon delte derimod Vederlaget med sin Kollega, Borgmester Holmsted²⁾. Fra 1757—58 blev det overdraget et tredje Medlem af Magistraten, Raadmand H. N. Nissen, for de 30 Rd. at »føre Correspondencen«³⁾.

Paa Bistrup Ladegaard var der indrettet Værelser, hvor Direktionsmedlemmerne kunde tage ind og overnatte. Skønt de ikke har været særlig indbydende — omkring 1730 maatte man kræve Gulvet omlagt, »eftersom vi har iche været frj ved vor Seng . . . for Skruptudser og Utøj«⁴⁾ — har de rimeligvis ogsaa benyttet dem til varigere Ophold. Da Borgmester Holmsted døde i 1758, efterlod han sig Bohave, som blev vurderet til 34 Rd. 4 Mrk. 8 Sk. Ifølge Ridefogdens Indstilling blev det købt og indlemmet i Gaardens Inventarium⁵⁾. Aaret efter blev der indrettet 2 Tjenerværelser⁶⁾. Allerede i 1724 har Direktørerne holdt

Rideheste til at »tage een Motion«¹⁾). I Boserup fik den ene af dem et Landsted. Da Chr. Berregaard var sindet »deels for min Plaisseer, deels for anden Commoditet« at fæste Ejendommen, »naar dend kand med Minde og Villie blive ledig«, maatte Ridefogden foreslaa Fæsteren at flytte til Dyrlund. Hans Samvittighed var aabenbart ikke god. »Og skal det ej komme i andre Maader med hannem saa nøye an, om hand ellers dertil vil lade sig bekvemme — tilføjer Magistratsdirektionen²⁾ — mens skulde han derudj ej goedwillig vilde samtøke, ville vj ingenlunde, at noget til Fortrydelse for hannem skal forretages«. Senere var Huset fæstet af Overpræsident Chr. Braem, efter ham af Borgmester Falsen³⁾).

Ogsaa andre Smaaemolumenter fulgte med. Da Raadmand Klinge i 1714 skulde fejre sin Datters Bryllup med »et lidet Aften Maaltid«, fik han af sine Kolleger Tilladelse til at skaffe sig »et gott Raad Dyr eller stoer Vilt«⁴⁾). For nogle Kyllinger, som han bestilte nogle Maaneder senere, vilde han derimod give Betaling. »Hellers tager jeg aldrig imod noget«⁵⁾). Endnu mere vidner det om Direktionens Samvittighedsfuldhed, at Chr. Berregaard indhentede Magistratens Samtykke til at lade Godsets Bønder yde ham Forspand og Vogn til en Rejse til Jylland⁶⁾). »Mand kunde vel have beordret og foranstaltet saadant uden Magistratens Forevidende — skriver han til Ridefogden — mens vii ville icke som Directeurer give Anledning, at andre af Magistraten skulde kunde betiene sig af Bønderne eller forlange noget deslige uden Magistratens eller voris Videnskab, saa mand vil tage det op for Conseqvencen som een serdeelis Faveur og icke som een Rettighed«.

Mod det 18. Aarhundredes københavnske Bystyre er der baade i Samtiden og Eftertiden bleven rettet megen Kritik. Ledelsen, hedder det, var i Hænderne paa en snever Kreds, knyttet sammen ved Familiebaand og fælles økonomiske Interesser. Finansstyrelsen var indviklet og forvirret, Administrationen var langsom og omstændelig. I mange Henseender er Dommen muligvis rigtig; i andre bør den sikkert formildes. Givet er det, at den ikke passer paa Styrelsen af Bistrup Gods. Selvfølgelig havde det sine Mangler, at Godsdirektionen kun paa kortvarige Besøg fik Lejlighed til at erhverve nærmere Kendskab til Ejendom-

mens Forhold og Bøndernes Tilstand. Den skriftlige Forretningsførelse maatte nødvendigvis blive langsom. Alting tyder dog paa, at de fleste Direktionsmedlemmer med Flid og Samvittighedsfuldhed har røgtet deres Hverv. Rimeligvis — har man vel Lov at tilføje — har det skærpet deres Interesse og Pligtfølelse, at de selv og deres Kolleger høstede en væsentlig Del af Udbyttet.

Af to af Direktørerne faar man et fyldigere Indtryk.

Raadmand *Jens Rostgaard*¹⁾ tilhørte en Slægt, som ved Flid og Stræbsomhed havde arbejdet sig frem til Velstand. Farbroderen var den bekendte Hans Rostgaard, som havde udmærket sig i Svenskekrigene. Brodersønnen, født i Arrild Sogn i Sønderjylland, blev hjulpet frem af sin velstaaende Slægtning, blev hans Efterfølger som Ridefoged og Amtsforvalter i Kronborg Amt og virkede senere i nogle Aar som Krigs- og Landkommisær over Sjælland, Lolland-Falster og Møen og var fra 1702—15 Raadmand i København, købte 1704 Farumgaard og ejede ogsaa Sejerø og Nekselø. Karrieren viser hans Dygtighed og sociale Opdrift. En Række historiske Samlinger og et lille Skrift om København vidner om hans boglige Interesser. Paa Farumgaard var han en virksom Proprietær, som byggede den smukke Hovedbygning og indhegnede Markerne. Magistraten vidste tydelig nok, hvad den gjorde, da den bad ham overtage Direktionshvervet²⁾. Paa Forhaand fritog den ham for at møde til mundtlige Drøftelser i København og lod ham udpege en Kollega, »som kunde paa begge deris Veigne referere, hvis som forrefalder og derpaa erlange Resolutioner«.

Rostgaard var en Mand paa over 60 Aar, da han overtog Styrelsen af Bistrup. Skønt han kun virkede i 3 Aar, satte han mange Spor, bragte Orden i Korrespondancen og Bogføringen og bidrog sit til at holde Godset oppe i de vanskelige Krigsaar. Med yderste Samvittighedsfuldhed udførte han sit Arbejde. Lejlighedsvis vægrede han sig saaledes ved paa egen Haand at foretage Skovudvisninger. »Jeg er saa hiertelig bange for eene at forrette saadant, som er een af de største Gierninger, som i Landet kan skee . . . Derfor wil det til saadan een høi vigtig Gierning, om den skal have Fremgang, were fornøden, at wiifølges ad«, skriver han til sin Kollega³⁾. En Reprimande til

Ridefogden viser ham som en nøjeseende Mand af den gamle Skole, der baade for Godsejere og Bønder kender Værdien af en ordentlig Forretningsførelse¹).

At Indtægterne — skriver han — »ikke tilbørlig er inddrefven, kand sees af de alt for høye opløbende Restantz, og at deriblant findes de beste og formueneste Bønder og Sognefogder ligesaa vel for Restantz opført som de ringeste og armeste, hvilket her efter ikke bør at vere, baade for Bøndernes egen Velfert Skyld at blive uden Geld og self eye det, de haver, og ellers for det onde Exempel, det giver for andre, med at holde det tilbage, de endelig kunde clarere; Bønder og Gemeenmand maa altiid omgaaes med Alvorlighed, thj smigrer mand for dem, bliver de kellen, efterladen og modtvillig . . .«

Langt mindre sympatisk var Overpræsident *Chr. Braem*, Direktør 1739—47²). En enkelt af hans mangfoldige Skrivelser til Ridefogden fortjener at anføres³). Indirekte tegner den Manden.

»J vill og viidere tale med Kleist om dend Vej over Closterets Mark for vore Bønder, thi dend Snack, Fuldm. eller Riidefogden fremførde om een Høyesterettes Dom, som skal ligge derfor, vil iche nyde Sandheden eller beviises Krafft hos mig, førend ieg seer sordt paa hvidt derom. Dette maae da paadrives uopholdeligen til sin viidende endelige Rigtighed, thi ieg kierer mig iche effter Snack og Fias, men Retten giver os alle nock, og ieg vil uden Omsvøb eller utilbørlig Føyelighed haandthæve Gaards og Godsets Herligheder, saalenge ieg haver dermed at bestille, hvilket næst Gud skal skee, saalenge ieg lever og er i denne Tieniste og Gud vil forleene Kræffter og Helbred.

P.S. Jeg haver udj hosfølgende til Frøcken Friis skreven, at Karlen kommer iche af Godset førend til Michelsdag effter loulig Opsigelse, udtiente Tienister og Pass«.

Som Rostgaard tilhørte *Chr. Braem* en Slægt, der ved Dygtighed havde tjent sig op ad Samfundsstien. To Brødre fra Hamburg var i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede som Handelsmænd kommen til København, var traadt i Tjeneste hos de store Handelskompagnier og havde ved Giftermaal faaet Indpas hos den velstaaende Borgerstand. Den følgende Generation naaede ind i den højere Embedsstand, en blev Biskop, en anden Overkrigskommissær, den næste — Overpræsidenten — sprang over det høje Gærde og blev optaget i Adelsstanden. Som Justitiarius i Højesteret viste han gode Egenskaber, optraadte med Myndighed og hævdede Rettens Uafhængighed⁴). Ovenfor er det fortalt, hvorledes han i sin Iver for at værne om Byens Gods

satte sig op imod den mægtige Kancellipræsident og tørnede sammen med sine Kolleger i Magistraten. Overfor Bønderne var han haard og uskaansom, overfor Funktionærene overlegen og bydende. Den veltjente Ridefoged Kleist gjorde han ked af sit Arbejde. Med sin Meddirektør, Raadmand, senere Borgmester Enevold Falsen, kom han i bitter Strid. Da der skulde svares paa Ridefogdens Afskedsansøgning, blev der i Kopibogen tilføjet de meget sigende Ord: »Dette Brev veigrede Justitsraad Falsen sig ved at underskrive«¹). Halvandet Aar senere begærede denne sig fritaget for Medarbejderskabet²).

Hans Anmodning var ledsaget af et skarpt Angreb paa Overpræsidentens Embedsførelse:

»Saasom — saaledes begrunder han den — hand ikke seer, at [hand] kand være derved til nogen Nytte for Staden eller Magistraten, nu da Bønderne opfylde Landet med Klagemaal, Ridefogden [har] taget Afskeed, Forpagteren vil qvitere, Skoufogden [er] løbet bort, Reparation paa Lade-gaarden forestaaer, og naar noget forefalder at ventilere om, paastaaer Hr. Et. R. Braem sin Meening at følges, skjønt Falsen er den ældste ved Administrationen, hvilket er imod Raadstuens Statuta, ligesom hand og har tilegnet [sig] de aarl. 100 Rd. Inspektionssløn.«

Overpræsidenten blev ham ikke Svar skyldig. Da Ridefoged Kleist for Afskedsansøgningen havde angivet Helbredsgrunde, kunde han ikke understøtte Ankerne mod sin Direktørs Forretningsførelse. Rimeligvis har han heller ikke haft Lyst til at udfordre hans Hævn. Udspurgt i et Magistratsmøde, afgav han paa alle Punkter et Vidnesbyrd, som var til Overpræsidentens Fordel.

»I ingen Maade« kunde han »med nogen Slags Raison« paastaa, at Hr. Etatsraaden havde »gived ham ringeste Anledning« til »ved nogen Slags haard eller uanstændig Forhold« at opsige sin Tjeneste. Han havde ikke »det ringeste over Hr. Præsidenten sig at besværge«. Heller ikke havde nogen af Bønderne »hafft mindste Føye til at føre nogen Klage over deres Directeurer«, saa lidt som Forpagteren, hvis Kontrakt var »hannem ubrødeligen holden i alle Maade[r]«. Hvad angik Skovfogeden, var han bleven ansat efter Braems eget Forslag.

Derefter tog Overpræsidenten Ordet:

»Hvad ellers Falsen videre melder: at naar noget forefalder, skulde Braem altid have paastaaed, at sin Meening skulle følges . . . da erkl. Braem,

at hand paa sin Samvittighed ikke vidste, at nogen saadan Dispute imellem hanem og Falsen i værende Direktion var forfalden, hvoraf F. kunde tage Anledning til saa sensibles Beskyldninger imod en hver ærlig og billig Mand, og paa sin Ære videre forsikkrede, at F. aldrig tilforn havde ladet sig merke om sligt i sine Dage førend nu i forn. hans Missive; derhos declarerede, at hvis Breve eller Ordres, der er udstæd, er bleven F. tilsendt, hvorefter hand og haver underskreven alle de derom erg. Ordres og Foranstaltninger tilligemed B., hvilke alle in originale var tilstæde . . .

Og fremæskede Hr. J. R. Falsen for gandske Magistratens Collegio at gjøre sin special og fuldkommen Forklaring om, hvis hand saaledes havde indgivet til Mag. og beskyldt ham for, og hvis hand saadant ei gotgjør, nødes B. til at declarere her til Protocollen og erklære til sin Lempes og Reputations Forsvar, at disse imod ham indleverede Beskyldninger er aldeles urigtige og uden for Sandhed.«

Særlig karakteristiske var Overpræsidentens Bemærkninger om Direktionshonoraret, som han uretmæssigt skulde have til-egnet sig:

»Ang. Inspektionslønnen erkl. B., at hand ikke ansaae det som nogen Inspektionsløn, thi saafald loed hand sig ikke belønne, hverken med et eller fem Hundrede Rigsdr., thi hand ville ikke være Skriversvend for Staden eller Raadstuen, desaarsag hand og ansaa disse 100 Rd. som en Recompence for en til Administrationens Skrivning gandske høj fornøden Skriversvend, som kunde forrette den Skrivning, som derved forefaldt, hvilken hand formeente den fornemste Directeur ved Godsets Administration var berettiget til at antage . . . Allerheldst da B. af ingen Slags Egennyttighed i Verden havde antaget sig Godsets Direction (hvilket hand som Præsident havde kundt dispensere sig fra, da ingen Præsident før hannem har bemøjet sig dermed, og derfor ogsaa reserverede sig saadan Exemptionsrett for sig og Effterkommerne udj Præsidenttjenesten).«

Som en sidste Salut erklærede Overpræsidenten sig villig til, »at hvis Staden eller Magistratens Gods var skeed . . . nogen Skade, ville hand det af egen Midler erstatte«¹).

For saa vidt Chr. Braem beholdt Direktionen, og Falsen gik sin Vej, maatte han siges at have vundet Sejr over sin Modstander. De mange Konflikter havde dog svækket hans Stilling og maatte mane til Forsigtighed. I de følgende Aar blev han medgørligere og udtrykte sig med større Høflighed.

Med Godsets *Funktionærer* skete der kun faa Forandringer. Embeder og Forskrifter var nogenlunde uforandrede, Lønningerne ligeledes. Bondefogederne fik efterhaanden Betegnelse

»Sognefogeder«, men synes stadig at have haft deres Virksomhed i større Omraader¹). De skulde sørge for, at Bønderne vedligeholdt deres Gaarde, pløjede og saaede i rette Tid og holdt »Byesfred«, at de afleverede deres Skatter og Afgifter til de fastsatte Tidspunkter og samvittighedsfuldt gjorde deres Hoveriarbejde. Det viser Pietismens voksende Indflydelse, at det tillige blev dem paalagt at give Ridefogden Oplysning om, »hvad i Sognerne med Slagsmaal, Leyermaal, Helligbrøde, ulovlig Tilhold j Kroerne, Tyfverie og alt andet uskikkeligt, som foregaar«.

Funktionærerne var under nøje Tilsyn og fik jævnlig Reprimander. Gjorde de deres Pligt, høstede de Paaskønnelse og modtog Belønninger. Da en Skovfoged i sin Nidkærhed havde forløbet sig og kom for Retten, blev det paalagt Ridefogden at føre hans Forsvar; »thi naar een Tienere gjør til sin Herres Tienste i en goed Meening, hvad hand bør, omenskiønt hans Adfær ikke kand aproberes, saa faaer mand ikke forlade ham, mens søge at forsvare og handthæve hannem, saa vit Lou og Ræt tillader«²).

I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var *N. C. Anderløf* Ridefoged. I hans Regnskaber var der stadig Uorden. Da der i Jordebogsregnskabet for 1705 fandtes »ham u-bekie ndte« Poster paa ikke mindre end 251 Rd. 3 Mrk. 4 Sk., for hvilke han ikke kunde fremlægge Udgiftsordrer eller andre Bevisligheder, fik han det skarpeste Paalæg om at bringe Sagen i Orden og maatte personlig staa til Rette for Magistraten³). 22 Rd. slap han dog for at godtgøre »med Formodning, at hand seer sig bedre forre heretter«⁴). Advarslen frugtede ikke. De fire Aars Regnskaber, som han aflagde i 1715, fandt man »i mange Poster saa irrig, slet grundet og uden Fundament, at mand snart skulle indbilde sig, ded vedkommende, som denne har udferdiget, aldrig vi[d]ste, hvad Reggenskab er eller medfører, og hafde mand mindst formodet slige u-rigtige Reinginger fra hannem som en gammel fornuftig Mand skuldet fremkomme⁵). Ved hans Afgang skyldte han Godskassen over 485 Rd.⁶). Det var »høi Tid, at mand blef hannem qvitt«, skrev Jens Rostgaard til sin Kollega⁷).

Hans Efterfølger blev *Lorentz Petersen Kleist* (1713—40). Heller ikke han blev sparet for Bebrejdelser⁸). Naar Restancerne svulmede op, og Besætningerne formindskedes, skyldtes

det dog neppe hans Forsømmelighed, men var snarere en Følge af de slette Tider. Ved Lejlighed erklærede hans Overordnede¹⁾, at de ingenlunde tvivlede paa, at han »som i alt andet saa og i dette lader sig være andgelegen at see saadane Restantzer saavidt riimeligt og mueligt er, Tiid efter anden efter Bondens Læylighed afdraged«. I de vanskelige Aar, han stod for Styret, røgtede han sit Embede med Omhu og Dygtighed. Han varetog Magistratens og Byens Interesser, men bestræbte sig samtidig for at skaane Bønderne²⁾.

Af sine Overordnede høstede han megen Anerkendelse. Selv en Mand som Overpræsident Chr. Braem fandt det betimeligt at indsukre sine Paamindelser³⁾. Da han i 1720 blev fritaget for at stille Kaution, fik han det Vidnesbyrd, at Magistraten »hidindtil med hans Tieniste har været fornøjede«⁴⁾. Et Par Aar senere modtog han en Belønning paa 50 Rd. ligeledes i 1726 og i 1734 100 Rd. Efterhaanden blev han træt af Arbejdet og begyndte at tænke paa sin Afgang. Allerede i 1732 søgte — og opnaaede han — ved Trusel om at indgive sin Afskedsbegæring — Tilladelse til at tage Bopæl i Roskilde. Han skulde stadig, lovede han, føre Tilsyn med Forpagteren og paase, »at Bønderne iche ved utilladelig Hoverie graveris«⁵⁾. 3 Aar senere ansøgte han om Ekspektance paa Toldskriver- eller Auktionsdirektørembedet, men blev trøstet med et aarligt Tillæg paa 100 Rd.⁶⁾ I Maj 1740 fratraadte han sit Embede⁷⁾ og fik 10 Aar senere bevilget en Pension paa 100 Rd.⁸⁾

I de følgende 32 Aar var *Henrik Rosted* Ridefoged. Han slap ikke fri for Chr. Braems ubehagelige Reprimander⁹⁾, men nød dog paa mange Maader Fordelen af de bedre Tider. Forskelligt tyder paa, at hans Haand har siddet løs. En Gang fik Magistraten og Raadstuen Besøg af en Husmand, han skulde have slaet og mishandlet. Det tyder ikke saa godt, at Ridefogden ikke alene fik Ordre til at indgive sin Erklæring, men samtidig en Paamindelse om »imiidlertid ey [at] tilføye denne Mathias Nielsen noget«¹⁰⁾. Jævnlig blev det bebrejdet Ridefogden, at han paa egen Haand bortfæstede Gaardene. Sikkert med Grund forsvarede han sig med, at det gjaldt om at faa truffet Aftale med den første duelige Mand, som meldte sig. Trak det ud med Af-

gørelsen, faldt Tilbudet ofte bort. En aarlig Ducør paa 100 Rd. viste, at man var tilfreds med hans Forretningsførelse¹).

Den samlede Godsstyrelse, Direktionen og dens lokale Repræsentanter, var ansvarlige overfor Byen og Magistraten. Af deres Dygtighed høstede de Fordelen, for deres Forsømmelser bar de Skaden. Eftertiden vil dog i højere Grad vurdere deres Virksomhed paa Grundlag af deres Optræden overfor Fæstebønderne, som var betroet i deres Varetægt, og hvis Ve og Vel var afhængig af deres Forgodtbefindende.

I det hele og store var Godsstyrelsen human. Naar den til Tider optraadte haardt og ubarmhjertigt, er man i de færreste Tilfælde berettiget til at bryde Staven over dens Adfærd. Landbrugssystemet gjorde det ofte til en Nødvendighed.

Magistratsdirektionen var altid villig til at høre paa Bøndernes Klager²). Ofte modtog Direktionsmedlemmerne deres Besøg i Hovedstaden, paa Raadhuset eller i deres Hjem. Under Rejserne paa Godset stillede de sig bestandig til deres Raadighed. Rostgaard og Klinge lod i Forvejen Ridefogden give Meddelelse om deres forestaaende Ankomst og fastsatte Dagene, de opholdt sig i de enkelte Landsbyer, »at de som har noget at berette, til dend Dag og Sted kan møde med deris Foregifyvende og faa derpaa den Beskeen, som bør at følge«. »Det fortryder mig — tilføjer den første — at de skal umage sig her hid«. Om almindelige Klager skulde man i Forvejen give Ridefogden Underretning; Udsættelser paa denne burde det »staa enhver frit for det at angive, hvor dem best synes«³). Mod fremmede Overgreb var Styrelsen ligeledes paa sin Post. En Gang maatte den klage over nogle Roskildeskomagere, som med Bistand af Byens og Herredets Fogder havde hjemstøgt et Par skikkelige Landsbyskomagere og afpresset dem Bøder⁴), ved en anden Lejlighed kræve Dom og Straf for en Del Mureres og Soldaters »overbeviiste voldsomme, fast mordiske Adfærd« overfor nogle Bønder⁵). I 1721 havde en fremmed Bonde overfaldet en af Magistratens Karle — som det karakteristisk hedder — »alleene fordi hand er saa forstandig og ærbar, at hand vil entholde sig fra at riide Sommer i Bye og bivaane de saakaldede May Gilder«. Ufortøvet gik der Meddelelse til Synderens Husbond, Etatsraad Lars Benzon paa Kornerup Gaard⁶).

Lejlighedsvis forekommer der Bemærkninger¹⁾, som viser, at man ønskede at gøre Bistrup til et Mønstergods, indbringende for Byen og dens Øvrighed, tiltrækkende »til at fæstes baade af vorris egne og [af] fremmede«. For at opnaa det Resultat gjaldt det ikke alene om at optræde forstaaende og mildt overfor Bønderne. Magistratsdirektionen var klar over, at den tilige burde vise Fasthed, til Tider Strenghed og Uskaansomhed. Jævnlig — skriver den²⁾ — vil det være fornødent, »at med de dovene og vandartige . . . i Tiede gjøres Forandring, saa vi [d. e.: selv om vi] maatte ansees for onde Huusholdere«. »Udj alle disse og slige Tilfelde — hedder det ved en anden Lejlighed³⁾ — ville vj beede, at ingen utiidig Barmhiertighed maae regiere, thi saa bliiver der til sidst inted af Orden eller Retferdighed«. Det var derfor Ridefogdens Opgave at holde den gyldne Mellemsvej. »Og tør I ikke frygte, at vi skal des aprobeere noget af det, som af Eder i saa Maader med Raison foretages, og om nogen Klage indkommer, ville vj og hørre Eder og dend klagende tilige, som vi ej heller vide at have havt andre Presipia uden at høre bege Parter, mens tager derhos Eders Precautioner, at I icke gaar for viiet, at nogen billig og lovlig Klage kommer ofver Eder«.

Som det engang hedder om en Bonde⁴⁾: han »er bæst at revse noget, thj hand er vel en Pracker som de fleeste og taaler vel ey at forfølges meget«.

I det følgende vil det nærmere blive omtalt, hvorledes man holdt Ligevægten mellem det *noget* og det *meget*.

III. HERREGAARD OG BØNDER

Bistrup Hovedgaard er altid bleven bortforpagtet.

I Landbrugets Nedgangstider maatte Proprietæerne lægge særlig Vægt paa Dyrkningen af Hovedgaardsmarkerne. Bønderjorden bragte ringe Udbytte, som jævnlig blev slugt af de kongelige Skatter. Ofte var det umuligt at inddrive Landgilden; i mange Tilfælde blev det nødvendigt at levere Fæsterne Saa-korn. Arbejdskraften var Godsernes bedste Rigdom, som kunde yde Ejerne Erstatning og sikre dem et Overskud. Indirekte

kunde det samme gøre sig gældende paa Bistrup: Mere Hoveri kunde bringe en større Aarsafgift. Da Magistraten og dens Forpagtere vilde komme til at dele Udbyttet — paa Forhaand var det rimeligt, at den sidste høstede Hovedparten — er det forklarligt, at Bystyret modstod Fristelsen¹). Bøndergodsets spredte Beliggenhed gjorde det tilmed vanskeligt at forøge Arbejdspligten.

Forpagtningen blev i Almindelighed udbudt ved Auktion og overladt til den højstbydende. Undertiden gjaldt Kontrakten i 3, undertiden i 6 Aar. Endnu i 1713 blev Forpagtningen overtaget af to Magistratsmedlemmer, Politi- og Borgmester J. B. Ernst og Raadmand L. N. Fogh, 1724—31 af en Roskilde Raadmand, Anders Rasmussen Lange, som blev afløst af Peder Andersen Fischer, der bevarede Forpagtningen i 18 Aar, indtil 1748—49. Da hans Efterfølger, Carl Rasmussen, efter Udløbet af det første Treaar vilde fortsætte med uforandret Afgift, og en Auktion blev uden Resultat, tog Magistraten den uheldige Beslutning for et lidt større Beløb at overdrage Forpagtningen til Ridefoged Henrik Rosted²). Aabenbart har dens Medlemmer næret Betænkelighed ved en Ordning, som gjorde Godsstyrelsens nærmeste Repræsentant interesseret i at udnytte Bøndernes Hoveri. Den varede da ogsaa kun i 3 Aar³).

Forpagtningskontrakterne gjorde nøjagtig Rede for Parternes gensidige Pligter og Rettigheder⁴). For Bønderne var det af særlig Betydning, at de i alle Enkeltheder fastsatte Omfanget af deres Arbejdsydelser. Forskrifterne om Hovedgaardsmarkens Dyrkning skulde udelukke Vanrøgt og forhindre Rovdrift. Blandt andet var det forbudt Forpagteren at sælge »Foeringen af ald Jordens og Engenes Afgrøde«. Kontrakten bestemte, at den skulde fortæres paa Gaarden og Gødningen spredes paa de 3 store Marker. Forpagteren ejede Besætningen og var forpligtet til i Følge Lovens Forskrifter at holde »een Stut-Hingst« og de befalede Hopper. Han modtog Udsæd, 70 Tdr. Rug, 80 Tdr. Byg og 80 Tdr. Havre; ved sin Afgang skulde han levere de samme Kvanta videre til sin Efterfølger. Han maatte uden Godtgørelse finde sig i, om Herskabet noget Sted i Marken vilde grave Fiske-damme eller lade Risgærderne afløse af Grøfter. Var der fuld Olden, maatte han lade 60 Svin gaa til Skovs, ellers i Forhold

til Aarets Frugtharhed. Han modtog 20 Læs Brænde og havde Ret til Fiskeri ved Ladegaardens Bundgarn.

Magistraten skulde holde Ladegaardsbygningerne i forsvarlig Stand, Forpagteren sørge for Beboelseshuset. Til Tagenes Istand-sættelse skulde han levere 30 Læs Langhalm.

Godsejeren svarede alle Grundskatter¹⁾, Forpagteren de personlige Skatter for sig selv, sin Familie og sine Folk; desuden Kop-, Kvæg- og Ildsted-Skatten. Af »sit Stutterie« skulde han »præsentere de trende Rytter Heste, som efter kongelig allernaadigste Forordning paa Gaarden skall holdes, hvilke hand foerer, græsser og vedligeholder«. Ogsaa Tienden til Kongen, Kirke og Præst, ialt 9 Pd. Korn. Endelig overtog han Godssets Pligttydelser til Kongen, de 100 Læs Hø af Slægerup Mark, 30 Læs Rug og Havrehalm og 30 Læs Strøelse, samt leverede Græsning og Foder til Ridefogdens 3 Heste og 3 Køer og til Udriderens Hest.

Endnu ved Midten af det 18. Aarhundrede var Erindringen om Svenskekrigene saa levende, at Kontrakten udtrykkelig sikrede Forpagteren, om Fjenden faldt ind i Landet, at han alene skulde svare, hvad han efter uvildige Mænds Skøn var i Stand til.

Hovedgaarden var i den ny Matrikel ansat til 85 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Hrtek. Bistrup Møllejorder — som fra 1718 blev drevet med dens Marker — var skyldsats for 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. I 1662 blev Udsæden beregnet til 192 Tdr. Rug og Byg²⁾, senere til ca. 230 Tdr.³⁾.

Nærmest ved Hovedgaarden laa de 3 store Marker, *Bjerremarken*, som tillige med de tidligere Møllejorder strakte sig i sydøstlig Retning henimod St. Jørgensbjerg Bymarker, »*Gaden*« og »*Bremerholm*«, der laa Nord for Mølleaaen. I Matriklen af 1688 omtales yderligere 2 *Havrevange*, den vestre og østre, *Oldenmarken* og *Kjeldsvangen*. I den sidste hvilede Jorden i 3 Aar og bar Afgrøder i 2; i de 2 Havrevange blev omtrent Halvparten af Jorden besaaet i 2 Aar og fik Hvile i det 3.; i Halvparten var Hviletiden 6 Aar. I alle de øvrige Marker anvendtes til langt ind i det 18. Aarhundrede det almindelige Trevangsbrug: Markerne var besaaede i 2 og fik Hvile i 1 Aar.

Ved Aarhundredets Midte blev der delvis foretaget en ny Markinddeling og gennemført en mere sammensat Drifts-

maade¹). Foruden de 3 Hovedgaardsmarker og Oldenmarken nævnes *Skyttemarken* og *Svoverslevmarken*, rimeligvis de to Havrevange, desuden *Sønderlundsmarken* og *Gudevadsmarkerne*. De 3 Hovedgaardsmarker og en Del af Oldenmarken benyttedes til Rug- og Bygsæd med 2 Aars Brug og 2 Aars Hvile. Skyttemarken og Svoverslevmarken bar Havre eller var udlagt som Eng og fik ingen Gødning.

I 1757 ønskede Forpagteren at gaa et Skridt videre og faa Hovedgaardens samlede Tilliggende inddelt i 6 Marker, saa Jorden kom til at hvile i 3 Aar²). Hans Anmodning blev dog ikke opfyldt³).

En tilfældig Bemærkning viser, at man ved Midten af det 18. Aarhundrede har anset som passende en Kvægbesætning paa 120 Køer og 2 Tyre⁴). Til Tider har den dog været adskillig større. Ved Nytaarstid 1746 meddeler Forpagteren, at han inden Kvægsygens Hærgen har haft 202 Køer og Tyre⁵).

Den første Halvdel af det 18. Aarhundrede var den vanskeligste Tid for det danske Landbrug. Under Kong Frederik IV var Kaarene usle — hedder det⁶) — endnu slettere blev de under hans Søn og Efterfølger. Først i Frederik V's Regeringstid indtraadte Vendepunktet og begyndte Fremgangen. Om Aarsagerne er der samme Enighed. I Tiaaret 1691—1700 havde en Td. Rug kostet 8,66 Kr., Byg 6,06 og Havre 3,68 Kr.; i Løbet af de følgende 4 Aartier dalede Priserne til 6,20, 4,75 og 2,47 Kr. Lavest var de i Christian VI's første Regeringsaar, 1730—34: 4,85, 3,52 og 1,62 Kr. Nedgangen ødelagde Landbrugets Rentabilitet og gjorde Jorden værdiløs. Det aarhundredgamle Trevangsbrug med dets overfladiske Jordbehandling, Markernes kortvarige Hvile og utilstrækkelige Gødning gav i det højeste 4—5 Fold af Rug og Byg, 3—4 af Havre, lidt mere paa Hovedgaardene, lidt mindre paa Landsbyjorden. Gentagne Gange var der Misvækst, 1706, 1709 og 1719, 1720, 1724, 1726 og 1727. Værst var den berygtede Vinter 1708—09. Kvægbesætningerne var smaa og forsømte, Hestene talrige, men lave og svage. Jævnlig blev Landet hjemsogt af Kvægsyge. Bøndernes usikre Retsstilling forringede deres Modstandskraft og lammede deres Initia-

tiv. Vornedskab og Stavnsbaand gjorde dem personlig ufri. Før 1702 og efter 1730 virkede det i sin fulde Udstrækning; i Mellemtiden løsnedes Baandene, men forstod Proprietæerne at forpurre Virkningerne. Livsfæstet svækkede Bøndernes Arbejdslyst, og Hoveriet beslaglagde deres Tid. Tiende, Landgilde og Skatter slugte det meste af Aarsindtægten; opsparede Midler forsvandt under Skifteforvaltningen. Militærtjenesten følte som en Straf og forøgede Afhængigheden, demoraliserede Bønderkarlene, gjorde dem dovne og ulydige, fristede dem til Rømninger og Udvandringer.

I lige saa grelle Farver skildres Virkningerne: stadig voksende Skatte- og Landgilderestancer, nødstedte Proprietærer og en forarmet Bondestand. De første haardere og brutalere, mere uskaansomme og fordringsfulde, den sidste sløv og ligegyldig, doven og uvillig.

Fattig Bonde, fattig Godsejer, fattigt Land.

I dette Arbejde er det umuligt at prøve Berettigelsen af den gængse Opfattelse. Fremtidige Undersøgelser vil rimeligvis godtgøre, at Farverne er for grelle, Billedet for usammen-sat. Baade med Tid og Sted skiftede Forholdene. I Almindelighed indrømmer man, at Tilstanden var taalelig paa Fyn og i begrænsede Dele af Jylland, bedst paa Krongodset og paa offentlige Stiftelsers Ejendomme. Mellem de sjællandske Proprietærgodser har der sikkert ogsaa været store Forskelligheder.

I Sommeren 1713 blev der taget Syn over hele Bistrup Gods¹).

Anledningen var de mange Ansøgninger og Klager, som bestandig indløb, desuden nærede det nye Medlem af Magistratsdirektionen, Raadmand Jens Rostgaard, Ønske om at faa Rede paa Tilstanden. Sammen med sin Kollega, Christoffer Iversen, Ridefoged Niels Anderløf og alle Sognefogederne underkastede han Gaardene en omhyggelig Undersøgelse. Resultatet blev en Beskrivelse, 190 Folioblade stor, som noterer Fæsternes Navne og Gaardenes Hartkorn, Bygningernes og Ildstedernes, Besætningernes og Kaalhavernes Tilstand, Restancernes Størrelse og Laanekornets Mængde, Skovenes Bestand og Fiskeriernes Antal. Talrige Smaabemærkninger kaster Strejflys over Forholdene; en Række samtidige Skrivelser giver vigtige Supplementer.

Alting tyder paa, at Tilstanden har været taalelig.

Omtrent Halvparten af *Bygningerne* var i Stand, »gode og forsvarlige«, »lovlige« eller »ved Magt«. Med flere af dem stod det udmærket til. Kun nogle og tyve Gaarde var »bygfeldige«, »slette« eller »maadelige«, havde for ringe Husrum eller var »gandske forfalden«. Resten var saa »temmelige«. De tre Gaarde i Glim, nedbrændt for nogle Aar siden, var bleven genopført »af allehaande, som er taget af Skouvene, hugget i Utide og nu forraadnet og nedfalden«. Gaarden i Østrup var ganske forfalden, og Laden styrtet om. Blev den ikke sat i Stand, vilde den blive »i Bygningen øde¹⁾. Værst var det med Ildstederne, som i mange Tilfælde var ulovlige og farlige. Aabenbart kneb det ogsaa med at faa Bønderne til at indhegne deres Kaalhaver.

Ved Bøndernes *Landbrugsredskaber*, navnlig deres Vogne, var der store Mangler. Langt de fleste, erklærede Sognefogderne²⁾, var ikke »megtig for at giøre endten Kongens, Hosbondernes eller egne Reyser endten til Kiøbenhavn eller anden Stedz for at afhende vores Korn eller andre Vahre«. Da de ikke i fire Aar havde faaet Hjultømmer af Skovene, var deres Vogne bleven »gandske opslitte og udøgtige til nogen Kiørsel i god Vey, langt mindre, naar Veyen bliver ond og slem«. Kun med største Besvær havde de faaet deres Høst i Hus; mange af dem havde maattet søge Bistand hos Bønderne paa Nabogodserne.

Slig Skade lod sig dog oprette uden alt for stor Udgift.

Synsforretningen opregner ikke de enkelte Gaardes *Kvægbesætninger*. I Reglen — hedder det — gav Bønderne usandfærdig Besked, »formedelst en og anden Tankke, de derved endten til Skade eller Fordeel kand have«. Var Bestanden for ringe, frygtede de at blive draget til Ansvar, var den passende, mente de, det vilde svække deres Klager. Paa adskillige Gaarde — skønnede man — var den udmærket, paa de allerfleste tilstrækkelig, kun paa 9 var den for lille. I de sidstnævnte Tilfælde var Skaden ny og skyldtes Heste- og Kvægsygens Hærgning. Paa en Gaard i Gundsømagle var der død 24 Bæster; paa en Gaard i Tjæreby var der kun 2 »til Aflingens Bedrifvelse«, i Kalvslunde fandt man »allevegne j Møddingerne [og] ved Gierderne udj Marken . . . mangfoldige liggende døde«. Som bekendt betragtes det som en Ejendommelighed ved Datidens

Landbrug, at Kvægbesætningernes Størrelse stod i mærkeligt Misforhold til Hestebestanden. Paa Bistrup Gods — hvor Tilstanden efter Skønsmændenes Udsagn var passende — blev der ved samme Tid, i Femaaret 1715—20, afsluttet 46 Gaardmands-skifter¹⁾. Paa de 46 Ejendomme udgjorde den samlede Besætning 434 Heste og 38 Føl, 309 Køer og Stude, 134 Kalve, 632 Svin og Grise, 550 Faar og Lam. Til ca. 9¹/₂ Heste svarede der gennemsnitlig knap 7 Køer og Stude.

Markerne var overalt tilsaaet. Baade Korn og Græsning var »ønskelig vel«.

De store *Landgilderestancer* var det mørke Punkt. Kun 19 Bønder havde opfyldt deres Forpligtelser. 20 skyldte under 10 Rd., 121 mellem 11 og 50, 46 mellem 51 og 100, 80 over 100 Rd. Adskillige havde Gæld paa baade 200 og 300 Rd. Værst stod det til med de store Gaarde. En Fæster i Gøderup skyldte 452 Rd. 2 Mrk. 4 Sk., en Gaardmand i Snoldelev 406 Rd. 2 Mrk., en Mand i Darup 517 Rd.

Misvækst og Kvægsyge blev anført som Aarsager til de store Beløb, desuden de mange Indkvarteringer og Troppemarcher, Rejser og Skatter²⁾. Allerede ved det 18. Aarhundredes Begyndelse forstod man dog, at Hoveriet var den største Skade. Skønt Bistrupbøndernes Arbejdspligt var nøje afgrænset, øvede den sine uheldige Virkninger. Mellem de hoverigørende Bønders Tilstand og de hovfri's var der en iøjnefaldende Forskel:

»Det, som haardest og allermest betønger og forarmer Jordegødet i disse Lande, er de forderfvelig stoere Houvierier, hvorved Bønderne med stoer Bekostning forslider deres Folk, Bæster, Vogne, Plouve og deslige, og derover hiemme forsømmer deres eget Arbeid og Auling, bliver forarmet og hverken kand svare Skat eller Landgilde, ey heller holde deres Gaarder j tilbørlig Hefd og Bygning . . .«

Bønderne bar ogsaa deres Part af Skylden.

Sikkert med Rette klagede Magistratsdirektionen over, at de viste for ringe Initiativ og uden Nødvendighed krævede Hjælp af deres Herrer³⁾: »Saadane er de fleeste Bønder paa Goedset, hvilke vil, at Hosbonderne skal flj dem alting, for uden at de self vil vere om at hielpe noget med, for uden at de vil have Frihed at betale Afgifterne efter deris egen Villie«. Nogle enkelte af dem faar Ros⁴⁾ — er »en meget god Bonde«, »synes at

være en fligtig Mand«, er »een fligtig Bonde«, — andre betegnes som »Skarns Mænd«. Alle kender den Rolle, Jacob Skomager har spillet i Jeppe paa Bjergets Liv. Synsforretningen viser, at han havde Kolleger paa Bistrup Gods. Naar de Tjæreby Bønder skulde i Kirke i Roskilde, faldt de altfor let ind i Kroerne, »forsømmer deres Tiid og bortdrikker, hvad de haver, lader Afgifterne staa til Restantz og Gaarderne skammelig forfalde«. Med Fæsterne i Darup og Kamstrup havde det »lige Beskaffenhed«.

Jens Rostgaard havde gerne gjort kort Proces med de forfømmelige Bønder, sat dem ud af deres Gaarde og fundet flittigere Efterfølgere¹). Derfra var han dog afskaaret. Desværre var der »alt for stoer Mangel for døgtig Mandskab, formedelst Karlene under Landmiliten er borte«. Saavidt mulig maatte man bringe Gaardene paa Fode. De bedre stillede blandt Bønderne skulde »efter den brugelige Maade« »hjelpe de forarmede noget med Pløyningen«. Dog kun i rimeligt Omfang og saaledes, »at de alle ikke skal blive lige goede i Armod«. Hos Magistraten søgte man Bemyndigelse til at udvise det nødvendige Træ²). Til Ridefogden sendte man en Række Forskrifter, hvorefter han skulde afhjælpe de forefundne Mangler³).

Først og fremmest skulde han sætte Gaarde og Huse i ordentlig Stand, bringe Ildstederne i Overensstemmelse med Lovens Forskrifter, sørge for, at Brøndene kom i Orden, og at Gadekærene blev oprenset. Han skulde lade Stenene fjerne af Markerne og benytte dem til Gærder, plante Træer og Humle og opmuntre Bønderne, at de sørgede for Tillæg af Heste, »at de ikke aldtiid skal gjøre Udgift paa Bester at kiøbe«. Endnu mere vidner det om Godsdirektionens Indsigt, at den var betænkt paa at lette Bøndernes Hoveri. Paa nogle af Hovedgaardens længst fraliggende Marker vilde den oprette nye Fæstegaarde. Det blev ved Ønsket, men peger mod Fremtiden. Et halvt Aarhundrede senere blev det blandt andet ad denne Vej, man skulde søge frem mod en bedre Landbrugsordning.

I de følgende Aartier lyder der mange Klager. I Marts Maaned 1727 var der almindelig Fodermangel⁴). Ingen Steder kunde man opdrive Halm. De private Proprietærer havde »nock at bestille med at conservere deres eegen Besætning«. »Mand vil

haabe, at den gode Gud skal lade sig af Barmhertighed bevæge til at sende noget mildt Vejrligt, at Creaturet kand snart finde noget Føde«. Tyve Aar senere hærgede Kvægsygen. I Vinterhalvaaret 1745—46 blev der bortrevet 3038 Kreaturer¹). Ved Nytaarstid 1746 havde Forpagteren 8 Køer tilbage²). 1745—50 blev der afsluttet en lang Række Gaardmandsskifter, som viser, at mange af Bønderne havde mistet alle deres Køer; adskillige havde 1 eller 2. Jævnlig er der Gaarde, som er saa forsømte, at Fæsterne maa sættes fra dem; undertiden er der Ildebrande, som medfører Tab og Udgifter*). Bestandig var der Restancer; hyppigt maatte man levere Saakorn. Altsammen gav det Anledning til ynkelige Klager. Dømmer man alene efter deres Vidnesbyrd, faar man det Indtryk, at Tilstanden har været uudholdelig.

Sikkert nok bør de modtages med Kritik. Nød og Misfor nøjelse har til alle Tider haft et kraftigere Mæle end Velstand og Tilfredshed. Konge og Regering foroven, Proprietærer og Embedsmænd for neden bar Præg af Tidens patriarkalske Samfundsordning og handlede i dens Aand. Ihærdig Paavirkning kunde skyde Brecher i de fasteste Principper. Ingen kan benægte, at Forholdene var uheldige og Nøden stor. Alligevel er det misvisende af de enkelte Tilfælde at drage for vidtgaende Slutninger. Lægger man Eksemplerne sammen, er Tallet begrænset; prøver man deres Gyldighed, svinder Betydningen.

Af Bistrup Godshistorie fremgaar det, at Tilstanden alene i det 18. Aarhundredes første Fjerdedel — under den store nordiske Krig og i Aarene nærmest derefter — er bleven virkelig

*) I 1745 nedbrændte 4 Gaarde, 1753 galede den røde Hane over 5 Gaarde i Himmelev, Aaret efter over 3 i Glim, i det følgende gik det ud over 2 i Taastrup. »Gud bevare vel fra saadane onde Hendelser, som Folkene self er mesten Aarsag til; slikt siges dem ofte og mange Gange; men de er i ded som i andet skødesløs og efterladen«, klager Magistratsdirektionen³). Det hjalp kun lidt, at den manede til Forsigtighed og sørgede for, at Brandredskaberne var i Orden⁴). I de tætbyggede Landsbyer stod man værgeløs. De brandlidte Bønder fik Tømmer og Bygningsmaterialer og blev i 2 Aar fritaget for Skatter og Landgilde; i mange Tilfælde modtog de Besætning og Saasæd. Andre Fæstere maatte hjælpe dem med Kørsler og Arbejde. Saa store var Udgifterne, at Magistraten lejlighedsvis maatte optage et Laan paa 1100 Rd.⁵).

slet. Allerede i 1730'erne sporer man Fremgang. Kvægsygens Ødelæggelser bringer en midlertidig Standsning, men bliver forholdsvis hurtigt overvunden. Fra Christian VI's Tid har man lettere ved at faa Gaardene besat. I 1746 taler Direktionen om »den velsignede og for Eder [Ridefogden] roesværdige Tilstand, som Godset hidindtil har været udi«¹).

Om Forstrækninger til Bønderne, Kvægfoder og navnlig Saa-korn, har der været ført en omfattende Korrespondance. Ser man nærmere til, viser det sig, at de allerfleste Breve stammer fra Krigens og Kvægpestens Tid. Under Misvæksten i Sommeren 1714 havde Bønderne af de gode Priser ladet sig friste til at sælge deres Hø og Havre. Følgen var, at de om Foraaret manglede Foder til deres Kreaturer²). I den følgende Maaned overvejede man at indkøbe Heste til Fordeling mellem de nødlidende³). I 1716 lod man anskaffe Halm⁴). Da Haglvejr i Vinteren 1717 havde medtaget Høsten, og Kongen ikke vilde yde Hjælp, maatte Magistraten fordele 11 Heste, 100 Tdr. Byg og 200 Tdr. Havre⁵). 1720 blev der udleveret 175 Tdr. Byg og 98 Tdr. Havre⁶). Derefter gik det nogenlunde til 1756, da Ridefogden fik en almindelig Bemyndigelse⁷) til »at see de trængende Bønder, som ej kunde reede sig selv, assisteret med hvis Byg og Haure de til deres Sæd behøve«. Desuden maatte han indkøbe nogle Heste; »thi de med Snibe befængte Bester maae endelig coureris eller udrøddes og ej komme imellem de andre Bønders til meere Skade«. Lignende Foranstaltninger blev truffet i 1758 og 1760. »Creaturene maae conserveres, Sult forrekommes og Jorden besaaes, paa det der ikke i dets Mangel skulle skee noget værre«⁸). Om større Masser har det sjeldent drejet sig. Af Regnskaberne fremgaar det, at man kun undtagelsesvis naaede op over et Par Hundrede Tønder Byg og Havre.

Godsdirektionen søgte altid at holde igen, at Forstrækningerne ikke skulde faa for stort Omfang. Først og fremmest i Godskassens Interesse. Dog ogsaa af Hensyn til Bønderne⁹). Laanekornet maatte ofte hentes langvejs fra; mange Gange kørte man forgæves efter det. Følgen var, at »de forsløbde Bæster igien maatte hvile nogle Dage, førend Kornet kand komme j Jorden«. Den indkøbte Sæd var daarlig og Maalet

knapt. Ved Tilbageleveringen maatte Bonden af med »got Korn med fuld Maal og noget til paa hver Tønde« (»Aabod« = 1 Skp.¹). Afleveringen fandt Sted efter Høst, da han burde anvende sin Tid til Pløjning og Tærskning. Kun undtagelsesvis blev Bønderne fritaget for at betale Laanekornet tilbage. I Almindelighed — fandt man²) — var det bedre, »at Hosbonden har et Forraads Kammer for Bunden, end at Bonden beholder det, hand har laant«.

Tilsyneladende vidner de umaadelige Landgilderestancer om fortsat Fattigdom. I Maj 1704 udgjorde deres Pengeværdi 21.921 Rd. 35 Sk., paa samme Dato i 1727 18.832 Rd. 6 Mrk. 3¹/₄ Sk. 1731 blev de opført med 21.820 Rd. 7¹/₄ Sk., 10 Aar senere med 24.014 Rd. 1 Mrk. 1¹/₂ Sk., 1. Maj 1760 med 25.534 Rd. 2 Mrk. 10³/₄ Sk. Tallene er høje. Deres Betydning maa dog ikke overvurderes. Alle kender den moderne Klage, at Landboerne unddrager sig en Del af Skattebyrden. Adskilligt tyder paa, at de for 200 Aar siden har vidst at slippe for en Part af deres Afgifter. I det daglige Liv har Gælden til Husbonden neppe virket trykkende.

Datidens Skifteprotokoller taler et tydeligere Sprog om Fæstebondens økonomiske Kaar³).

I Femaaret 1684—89 blev der paa Bistrup Gods afsluttet Skifter efter 46 Gaardmænd, Gaardmandskoner og Gaardmandsenker, efter 1 Møller og 7 af Husmandsklassen. Kun de færreste af Gaardfæsterne har haft Formue. Det var en Undtagelse, at et Gaardmandsbo indeholdt Værdier for 1134 Sletdaler 3 Mrk. 6 Skilling, mod en Gæld til Husbonden paa 162 Daler 1 Mrk. 12 Sk., til andre paa 165 Daler 3 Mrk. 3 Sk. Gennemsnitlig udgjorde Boernes Aktiver 262 Sletdaler, Passiverne 275. Ikke mindre end 28 af dem var insolvente. Heller ikke disse Tal indeholder noget afgørende Bevis for almindelig Fattigdom. Ogsaa i Nutiden kan en Gaardmand have saa store Prioriteter og anden Gæld, at han ikke efterlader sig Formue. Det udelukker ikke, at han har haft Aarsindtægter, som har muliggjort en behagelig Levestandard.

For det 17. Aarhundredes Vedkommende peger det i samme Retning, at Aktivmasserne har været saa forholdsvis store. Af

de 46 Gaardmandsboer var der kun 10, hvis Værdier var under 100 Daler; 13 ejede mellem 100 og 200 Daler, 9 mellem 200 og 300, 4 mellem 300 og 400, 3 mellem 400 og 500, 2 mellem 500 og 600, 3 mellem 600 og 700, 1 mellem 700 og 800 og 1 over 1000 Daler. Selv om Gaardenes Besætning og Kornforraad blev medregnet blandt Aktiverne, viser Tallene, at de fleste Gaardmandsboer har været velforsynet.

Indirekte peger det i samme Retning, at den private Gæld — udover Restancer og Gaardfæld — i adskillige Tilfælde løb op til betydelige Summer, undertiden baade 100 og 200 Rd. »Fattigfolk« havde man neppe ydet saa stor Kredit.

I det vanskelige Femaar 1715—20 — under den store nordiske Krig — blev der ligeledes afsluttet 46 Gaardmandsboer. Kun de 9 var solvente; i 5 holdt Aktiverne og Passiverne hinanden i nogenlunde Ligevægt, i 7 var der tydelig Overvægt for de første. Gennemsnitlig var der i den enkelte Bomasse Aktiver til en Værdi af 258 Rd., Passiver til et Beløb af 299. Det viser Tilbagegangen, at Forskellen er bleven større. Endnu fandtes der dog velhavende Bønder. I et enkelt Bo — en Sognefoged — blev Aktiverne vurderet til 1840 Rd. 3 Mrk. 11 Sk. Desuagtet skyldte han sit Herskab 504 Rd. 2 Mrk. En anden efterlod sig Værdier for mellem 800 og 900 Rd., 2 mellem 600 og 700, 2 mellem 400 og 500, 3 mellem 300 og 400. 24 Boer opviste Aktiver for mellem 100 og 200 Rd. I 4 var de under 100 Rd.

For Femaaret 1745—50 foreligger der Oplysninger om 50 Gaardmandsboer. Tilsyneladende vidner det om fortsat Tilbagegang, at kun de 6 var solvente, Gennemsnittet af Aktiverne 276 Rd. og af Passiverne 323 Rd. Virkeligheden svarer dog ikke til dette Billede. Naar Gennemsnitstillene — baade for Aktiver og Passiver — er bleven højere, hænger det sammen med den almindelige Prisstigning. Naar deres indbyrdes Forhold er uforandret, skyldes det Kvægsygens Ødelæggelser. Da en lang Række Boer var næsten uden Kvægbesætninger, maa deres øvrige Værdier have været store. De enkelte Opgørelser viser, at Udviklingen har medført en stadig større Udligning. I 7 Boer var der Værdier for over 400 Rd., i 9 mellem 300 og 400, i 13 mellem 200 og 300 og i 20 mellem 100 og 200. Kun i 1 Bo var der Formuegenstande til et Beløb af under 100 Rd.

Paa *Husmandsboerne* var der i den ældste Tid en overordentlig Forskel. 1684—89 findes der Eksempler paa, at en Husmandskone har efterladt sig over 100 Sletdaler, med en Gæld til Herskabet paa 28. Omvendt var der en Husmand, som ejede Værdier for 18 Sletdaler, men skyldte 143 bort, deraf 19 til Magistraten. Gennemsnittet af Husmandsboernes Aktiver var 28 Sletdaler, Passivernes 47. Botallet er dog for lille (7) til at muliggøre videregaaende Slutninger. Adskillige Husmandsboer har sikkert været saa smaa, at de slet ikke er blevet behandlet.

1715—20 (12 Husmandsboer) var Gennemsnittet henholdsvis 23 og 27½ Rd., 1745—50 (48 Husmandsboer) 25 og 27 Rd. Tallene viser, at Aktiver og Passiver har holdt hinanden i nogenlunde Ligevægt.

Det samlede Fæstegods blev i Synsforretningen 1713 angivet til 2469 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. Ager og Engs Hartkorn. Ved det 18. Aarhundredes Midte, efter Handlerne med Grev J. L. Holstein og General Lerche, var det blevet forøget til 2549 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb. Da Mageskifterne i 1660'erne var bragt i Orden, havde der været 278 Gaarde; en Menneskealder senere — ved Matrikuleringen 1688 — var der 310 og i 1713: 293. 40 Aar senere var Tallet uforandret. For Husmændenes Vedkommende er der større Forskydninger. Ved de samme Tidspunkter — 1688 findes der ingen Opgørelse — var der 111 Huse, 205 og 255 Husmænd.

Tallene er Udtryk for en bemærkelsesværdig Forandring i *Besiddelsesforholdene*.

Matrikuleringen i 1680'erne giver Oplysninger om de enkelte Gaardes Hartkornsansættelse (se næste Side).

Af de 310 Gaarde var der 195, eller 63 pCt., som havde under 8 Tdr. Hartkorn; 64 eller 20,6 pCt. var paa mellem 8 og 12, 51 eller 16,4 pCt. paa over 20 Tdr. Nu viste Erfaringen, at det kun med mange Tjenestefolk var muligt at drive de store Ejendomme. Da der var Mangel paa Arbejdskraft, og Lønnen var høj, kunde man ikke skaffe den*). Storgaardenes Fæstere var

*) Ifølge Regnskab for Hovedskatten i Roskilde Len¹⁾ — fra November 1660 — som omfatter 1231 Gaarde — var der alene Tjenestefolk paa de 437. Paa Bistrup Ladegaard var der 6.

Gaardenes Størrelse i Hartkorn.

Herred	1—2 Tdr.	2—4 Tdr.	4—8 Tdr.	8—12 Tdr.	12—20 Tdr.	over 20 Tdr.	Ialt
Sømme	»	16	52	23	29	4	124
Voldborg	»	11	17	5	»	»	33
Tune	»	14	36	19	6	1	76
Ramsø	1	8	25	13	7	»	54
Merløse	»	2	7	4	3	»	16
Alsted	»	2	1	»	»	»	3
Ringsted	»	»	1	»	1	»	2
Vester Flakkebjærg..	»	»	1	»	»	»	1
Bjæverskov	»	1	»	»	»	»	1
Ialt...	1	54	140	64	46	5	310

derfor de fattigste, deres Restancer de største. Følgen var en almindelig Tilbøjelighed til at formindske deres Tilliggende.

I Begyndelsen bosatte man flere, i Reglen 2, undertiden 3, Gaardmandsfamilier paa de større Ejendomme. I Jordebogen af 1661 findes der adskillige Eksempler paa en saadan Ordning*). Om Samboernes indbyrdes Forhold er det vanskeligt at naa til Klarhed. I den anførte Jordebog af 1661 nævnes det mere end en Gang, at Halvparten af en Gaard har været dyrket, Halvparten ubesaaet. Hver af Gaardmændene har saaledes haft sine særlige Markstykker. Gaard Nr. 4 i Himmelev var i 1680'erne bortfæstet til Anders Hemmingsen og Mikkel Jensen. Da Markbogen — Forarbejdet til Matriklen — ved hver enkelt Ager nævner begge Navne, synes der ikke at være foretaget nogen Deling.

Det ligger i Sagens Natur, at man kun en Tid har kunnet bosætte to Fæstere paa en Ejendom; før eller senere har man maattet gennemføre en fuldstændig Adskillelse. I 1680'erne og 1713 var der alene en halv Snes Gaarde, som havde mere end

*) At der ved samme Gaard opføres Navne paa 2 eller flere Brugere, er ikke altid ensbetydende med, at den ogsaa har været beboet af dem. Som Besidder af Gaarden i Gildebrønne anføres »Jep Hemmingsen i Killebrønd, Hr. Biørn i Reersløf och Oelle Hanssen i Thorsslund«. Man kan sikkert gaa ud fra, at kun den første har været bosat paa Gaarden. I andre Tilfælde er Ejendommen forlængst blevet delt. Desuagtet opføres Afgifterne under et.

1 Bruger. Deling af Gaardene betegner Udviklingens næste Stadium. Fra 1660'erne til ind i 80'erne voksede Gaardantallet fra 278 til 310.

Det tredje er Udstykning i Husmandslodder. Ovenfor er anført, at der i 1660'erne var 111 Huse paa Bistrup Gods. I 1713 fandtes der 205 Husmænd. Den samtidige Nedgang i Gaardantallet godtgør, at adskillige Ejendomme er bleven udstykket. I Virkeligheden har der vistnok været endnu flere Husmænd. Adskillige Gaardmænd — hvor mange unddrager sig vor Viden¹). — har for egen Regning opført Huse, hvis Beboere skulde yde dem Arbejde i Høsttiden.

I det 18. Aarhundrede var Gaardantallet tilsyneladende uforandret. Da Magistraten ved de forskellige Godshandler har forøget sin Besiddelse med 6 Gaarde, er der i Virkeligheden forsvundet et tilsvarende Antal. I det samme Tidsrum voksede Husmændenes Antal med ca. 40 — foruden de 12, som fulgte med Købet af General Lerches Gods. Endnu i 1741 fandt man sin Regning ved at udstykke en Gaard i 4 Husmandslodder²).

Som de fleste Hovedgaarde var Bistrup Ladegaard vundet ud af Forbindelsen med de omliggende Landsbysamfund³). Maaske kan man betragte det som et Levn fra gamle Tider, at Bønderne endnu i det 18. Aarhundrede bevarede Retten til efter Høst, naar Ævred var opgivet, at slippe deres Kreaturer løs paa Hovedgaardsmarken⁴). Naar desuden undtages nogle »Enestegaarde« — Boserup (St. Jørgensbjerg Sogn), Dyrhund (Kirkevalsø Sogn), Orup (Særløse Sogn) og Borup (Søstrup Sogn) — raadede *Fællesskabet* overalt paa Bistrup Gods.

Hver enkelt af Landsbysamfundets tre Marker var inddelt i Aase eller Skifter, disse igen i Agre. Formaalet var at give samtlige Bønder ligelig Part af Jorden, den gode og slette, Virkningen, at hver enkelt Gaard havde sit Tilliggende spredt omkring paa Landsbymarken. Retfærdighedskravet skete Fyldest paa Bekostning af Hensigtsmæssigheden. For Bistrups Vedkommende kan man som Eksempel anføre *Himmelev By*⁵).

Af dens tre Marker var *Østerkildemark* inddelt i 34 Aase, disse i 259 Agre, *Strandmarken* i 21 Aase, 166 Agre, *Skebjergmarken* i 31 Aase, 213 Agre⁶). Af Byens 9 Gaarde havde:

Nr.	i Østerkildemark	i Strandmarken	i Skebjergmarken	Ialt
1...	29 Agre	19 Agre	18 Agre	66 Agre
2...	32 »	21 »	29 »	82 »
3...	35 »	24 »	29 »	88 »
4...	35 »	25 »	30 »	90 »
5...	33 »	20 »	30 »	83 »
6...	32 »	20 »	26 »	78 »
7...	31 »	16 »	26 »	73 »
8...	30 »	18 »	23 »	71 »
9...	2 »	3 »	2 »	7 »
	259 Agre	166 Agre	213 Agre	638 Agre

Som man ser, havde de 8 store Gaarde deres Jorder beliggende paa mellem 66 og 90 Steder¹). Man kan med Lethed forestille sig det ulidelige Besvær og Tidsspilde, der var Følgen. Allerede tidligt kan det spores, at man har indset Fordelene ved en Forandring, som gav hver enkelt af Gaardene et samlet Tiliggende²). Lange Tider skulde dog gaa hen, inden denne Erkendelse blev almindelig. Endnu i 1740 besluttede Magistraten at lade foretage en Omrebning i Tjæreby, »paa det hver Mand skal skee Liige og Ret og ingen ved evigvarende Uliighed og Uorden skee for nær til dend største Deel af Byens og Herskabets derpaa følgende vedvarige Skade«³).

Fællesskabet gjorde det til Nødvendighed, at alle Arbejder foregik efter Aftale og paa samme Tid. Da den enkelte Gaardmand først efter Tur kunde komme til sin Jord, maatte han indrette Pløjning, Saaning og Høst, som det passede Flertallet af hans Byfæller. Tit og ofte er det fremhævet, at der ikke var Tale om Driftsfællesskab. Hver enkelt Bonde skøttede selv sine Agre. I Teorien er det rigtigt. I Praksis har Afhængigheden af Godsejer og Ridefoged bevirket, at Gaardmændene i vanskelige Tider har faaet Anvisning paa at hjælpe hverandre. I Marts 1715 blev det saaledes paalagt Bistrup Gods' Sognefogeder⁴) »strax uden ringeste Ophold« »at inddeele og sammenlegge Bønderne om Plouve, 2 à 3 om een, saa der dog noget kan blive pløyet, eftersom Veierligen nu dertil er saa meget føielig og good«.

Fællesskabets Vanskeligheder forøgedes, naar flere Gods- ejere havde Part i de samme Landsbyer. Ovenfor er det nævnt, at Bistrup kun i ringe Grad var bleven præget af det 16. og 17. Aarhundredes Arronderingsbestræbelser. Da Godset blev overdraget Hovedstaden, var det i betydelig Udstrækning Strøgods, spredt over hele Midtsjælland. Den følgende Tids Ejendoms- handler bragte ingen Forandring. Paa Matrikulerings Tid — i 1680'erne — havde Hovedstaden Ejendomme i mellem 80 og 90 Landsbyer. Kun i ca. 8 var den Eneejer. I Kamstrup, Veddelev, Svoverslev, Glim, Herringløse, Store-Valby, Lyngby, Greve, Reerslev, Snoldelev, Tune, Jersie, Kirke-Skensved, Højby, Ramsøllille, Øster-Syv, Ørsted, Assenløse, Ølby, Hanerup, Aagerup, Eskilstrup, Bukkerup, Baarup, Taastrup, Verup, Ovstrup og Hyllested var der 4 eller flere Lodsejere. I Overdrevene var Forholdene særlig indviklede. Om Særløse Overdrev er der allerede talt. I Ørsted Overdrev kunde samtlige tilgrænsende Landsbyer indsætte Kreaturer i Forhold til deres Hartkorn og Græsningens Beskaffenhed. Store-Ladager Overdrev laa i Fællesskab med Valore, og Gevninge Overdrev med Lindholm og Abbeltved. Ske og Old var et stort Overdrev — i hvilket Hegne- mosegaard havde Græsnings- og Oldenret.

Paa Bistrup — som paa andre sjællandske Godser — var *Trevangsbruget* den almindelige Driftsform.

Indtil de senere Aar er man gaaet ud fra, at en Landsbys samlede Tilliggende — Overdrevene fraregnet — har været ind- delt i 3 Marker, af hvilke de to bar Afgrøder, i Almindelighed Rug og Byg, medens den tredje fik Hvile som Græsland. De to Tredjedele af Jorden var altid under Dyrkning. Nyere Undersøgelser har ændret denne Opfattelse¹⁾. For Falsters Vedkommende er det blevet paavist, at man har tillempet Rotationen efter Jordens Beskaffenhed. Større eller mindre Dele af Markerne har ikke kunnet nøjes med det ene Aars Hvile. Forarbejderne til Matriklen 1688 lægger for Dagen, at det samme har været Tilfældet paa Bistrup Gods. Kun paa 5 Gaarde — 1 i Gundsømagle og 4 i Brordrup — var man i Stand til fuldtud at opretholde Treskiftet.

Nogle Tal oplyser Forholdet i Himmelev²⁾:

Af *Østerkildemarkens* 3.510.457 Kv. Alen var 1.810.940 i Stand

til efter 2 Aars Afgrøder at nøjes med 1 Aars Hvile. 1.637.792 Kv. Alen maatte samle Kræfter i 3—18 Aar, medens 61.725 Kv. Alen var for ringe til overhovedet at bære Sæd.

Strandmarken blev opmaalt til 2.705.945 Kv. Alen. Deraf besaaledes 1.883.642 i 2 og hvilede i 1 Aar, 822.303 Kv. Al. hvilede i 6—15 Aar.

Skebjergmarken havde en Størrelse af 3.289.093 Kv. Al. 2.235.473 kunde nøjes med 1 Aars Fred, 1.017.148 krævede fra 6—21 Aars Hvile og 36.472 var »udygtig«.

Kun lidt over 62 pCt. af Landsbyens samlede Tilliggende var i Stand til at udholde det hurtige Sædskifte. 36 pCt. behøvede længere Hvile, medens ca. 2 pCt. af Jorden var saa slet, at den ikke kunde bære Afgrøde.

Størsteparten af Markerne, som var udskilt af den 3-aarige Rotation, fik Hvile i 6 eller flere Aar.

I Himmelev By var Jorden god og frugtbar. I de magre Egne maa der have været endnu større Strækninger, som hvert Aar laa hen uden Sædafgrøder. Naar det en Gang — gennem mange Eksempler — kan blive oplyst, hvorledes Forholdet har været i Sjællands andre Egne, paa Øerne og i Jylland, erhverver man Holdepunkter for en paalidelig Vurdering af Jordens Ydeevne. Det hidtil fremkomne — fra Falster og nu fra Roskildeegnen — godtgør alene, at den har været mindre end almindelig antaget.

Da Hviletiden altid var et Fold af 3 (3 — 6 — 9 osv.)¹⁾, kom de Dele af Bymarken, som fik mere end 1 Aars Hvile, aldrig til at bære Korn samtidig med de øvrige. Det ligger i Sagens Natur, at det maa have været sammenhængende Markstykker, som har haft særlige Rotationer. I Almindelighed har samtlige Agre i en Aas haft ensartet Sædskifte. Naar en eller flere Gaarde i Himmelev er uden Jord, som ligger 6, 9 osv. Aar i Hvile, beror det derfor paa, at den ikke har været tillagt Agre i de paagældende Aase. I nævnte Landsby er der dog enkelte Eksempler paa, at der inden for samme Aas kunde være Agre, som havde forskellig Rotation. Af de 8 »små Hedelids Agre« havde Præstegaarden 1, der karakteriseres som »ond Haufr Jord« og behøvede 4 Aars Hvile; de andre 7 fik 9 Aars. 7 af 8 »Lund Agere« var besaaet i 2 Aar og henlaa

i 1, den 8. i 6 Aar. Af »Biugbiergets« 9 Agre hvilede de 6 i 6 Aar, Resten i 1.

Den sjællandske Bonde var ufri. *Vornedskab* og *Stavnsbaand* berøvede ham Bevægelsesfriheden og gjorde ham afhængig af hans Godsejer. Det første gjaldt hans Livstid, det sidste efterhaanden Størsteparten af hans Levealder. Saa kort en Tid var Baandet brudt, at det maatte blive uden større Virkninger.

Alligevel er det et Spørgsmaal, som fortjener Undersøgelse, om Fortidens danske Bonde har været bundet saa fast til sin Fødestavn, som man i Almindelighed tænker sig det.

Nogle Tal fra Bistrup Gods aabner mærkelige Perspektiver¹).

Fæsteprotokollen 1687—93 (131 Fæstebreve) indeholder sikre Oplysninger om 94 af de ny Fæstere. 70 viser sig at være født paa Godset, 24 at stamme fra andre Steder. 1694—1705 (342 Fæstebreve) hører 164 hjemme paa Bistrup, medens 90 er vandret til. 1706—25 (469 Fæstebreve) er Tallene 237 og 96; 1728—40 (145 Fæstebreve) 50 og 27. Trods *Vornedskab* og *Stavnsbaand* har et betydeligt Antal Bondekarle været i Stand til at skifte Bopæl. Regner man med, at alle Fæstere, om hvilke Meddelelsen mangler eller er tvivlsom, er født paa Godset, har det haft en Indvandring paa henholdsvis 18, 26, 20 og 19 pCt.

Rimeligvis har adskillige Aarsager virket sammen. En Del af de ny Fæstere kan være Rømningsmænd, nogle bragt til Godset ved Proprietærernes Mageskifter, andre have købt sig fri. Sikkert er det, at mange er vandret ind fra Jylland. 1694—1705 meddeles det, at 12 af de ny Fæstere er født i denne Landsdel. 1706—25 er det Tilfældet med 11. Med Flertallet af de 54 »fri Karle« har det rimeligvis forholdt sig paa samme Maade. De københavnske Borgerskabsprotokoller viser, at der i det 18. Aarhundredes første Aartier er foregaaet en betydelig Indvandring fra de skaanske Provinser. Bistrup Fæsteprotokoller godtgør, at ogsaa Landdistrikterne har faaet deres Del. 1694—1705 var der 19 Skaaninger, der fæstede Bo paa Byens Gods, 1706—25 var der 10.

Den store Tilgang vidner om, at Bistrup Gods har øvet Tiltrækning paa fremmede Bønderkarle. Desværre kender man ikke den tilsvarende Afgang. Af Korrespondancen fremgaar

alene, at den har været betydelig. I Reglen er det unge Karle, som har taget Løbepas. Fæsteprotokollerne viser dog, at det ogsaa var Gaard- og Husfæstere: 1687—93 undslap 8; 1694—1705 et lignende Tal; 1705—25 rømte 6; 1728—61 kun 2.

Ved Forordningen af 21. Februar 1702 ophævedes Vornedskabet paa den sjællandske Øgruppe. Bønderkarle, født efter Frederik IV's Tronbestigelse d. 25. August 1699, skulde »til evig Tid for Vornede-Rettighed og Føde-Stavns Tiltale efter Loven være frie og forskaanede«. Til Gengæld haabede Kongen, vilde de faa »des mere Lyst, Mod og Hierte til at være arbeidsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove Livet for Kongen og Fædrenelandet i fornødent Tilfælde«.

Friheden var sikret den opvoksende Slægt.

Ringere var Forandringen for de mange, som havde set Dagens Lys inden 1699. Paa enkelte Punkter blev deres Forhold forbedret; i Hovedsagen levede de videre under de gamle Vilkaar¹⁾.

Ifølge Lovens § 1 var Vornedpligten ophævet for de jyske, fynske og norske Bønderkarle, som for Fremtiden vilde fæste Gaard eller Hus paa den sjællandske Øgruppe. Des mærkeligere var den Bistrupske Godsdirektions Anvisning, da en vis Hans Pedersen skulde overtage en Gaard i Herringløse: »ikke noget at lade sig merkke om hans Fødested og Frihed, saa som de af fri Forældre fød er ikke meere frj end de, som er fød af Worneder«²⁾.

Mod undvegne Bøndersønner, som blev opsporet, viste man ingen Skaansel. I August 1713 blev der gjort almindelig Jagt paa unge Karle, som uden Forlov var »eendt viigt og sig hemmelig paa fremmede Stæder opholder«³⁾. Sognepræsterne skulde udfærdige Daabslister, og Bondefogderne søge Oplysninger hos to af de ældste Mænd i hver By. Tillidsmændene maatte med deres Ed bekræfte, »at de har forretted alt dette med yderste Fliid og ingen med at optegne gaadt forbj«. Da man nærede Mistanke om, at en Række fattige Bønder var til Sinds at forlade Hus og Hjem, fik Ridefogden Anvisning paa at holde dem under nøje Tilsyn⁴⁾. En Vorned, som var sluppet ind paa Svenstrup Gods, blev hjembragt af »4 dygtige Karle . . . med en Anfører, som hafde Forstand og hafde Domb og Bevis med«⁵⁾.

Gentagne Gange krævede man Bønderkarle tilbage, som var gaaet ind i Hæren.

Til Gengæld er der adskillige, som er bleven fri for Vornedpligten.

En enkelt havde en særlig Adkomst. I Rigets Trængselstid, i 1658, havde Kong Frederik III givet Løfte om, at »alle de vornede Sønner, som nu ere her i Staden Soldater oc vel oc tro forholder, skal were løsgifven for deris Fødested for dennem oc deris Arfvinger oc Efterkommer«¹⁾. 80 Aar senere meldte sig Niels Pedersen af Vilkestrup²⁾, hvis Bedstefader, Hans Madsen i Jordlunde, 6. Marts 1661 for sig, sine Børn og Efterkommere havde erhvervet Privilegium paa til evig Tid at »være qvit og fri for deris Fødested«. Ganske vist var Vornedskabet i Mellemtiden blevet ophævet og Stavnsbaandet indført. Raadmand Enevold Falsen overbeviste dog sine Kolleger om, at Friheden var »bleven Karlens Forfædre paa det høytideligste bebrevet og det for deris troe Tieniste til Fædrene Landets Forsvar i fintlige Tiider, som man maae tilstaae at være saa noble Motiver, at det kunde holdes for et Samvittigheds Verk at disputere Barnebarnet saa lovlig en erhvervet Frihed«.

Andre Bønderkarle har benyttet Bestemmelsen i Loven om Vornedskabets Ophævelse, der gav dem Muligheden for mod en Kendelse af 30—50 Rd. at erhverve »Friheds-Brev for sin Vornede-Ret«.

Et saadant Brev, udstedt 15. Oktober 1714, havde følgende Ordlyd³⁾:

»Kiendes vii underskrevene og hermed vitterlig gjør, at som nerverende Persohn, Kiøbenhavns veledede og velbr. Magistratens og Stadens Vornede navnlig Peder Trangilde, barnfød j Sollerød udj Roeskilde Ampt under Bidstrop Gaard beliggende, der paa nogele Aars Tid haver været i Tieniste for Skøtte hos høiædele og velbyrdige Hr. Etatzraad Holst til Cathrineberg, har gjort Ansøgning om sin Wornede Rettigheds Frjgevelse, da, i Hensende hand til Bunde Arbeid og Gaard eller Huus forsvarlig at forstaae ikke er beqvem eller tienlig, have vi paa vel bemelte Magistratens Veigne efter samtlig deris Vidskab og Willie fornevnte Peder Trangilde for hans Fødestafn og Vornede Rettighed frjgivet, saa som hand derfor efter gjorde Accordt har betalt tredeve og trej Rixsdaler toe Mark, siger 33 Rd. 2 Mk., som i Andledning efter hans kongl. Mayts allernaadigste udgangne Forordning til Hielp til de paa Godset befundende Ødegaarders Besetning skal anvendes.

Thj maa fornevnte Peder Trandgilde her efter bygge og boe og sig lovlig

ernære, hvor hand self løster og vil og hand sin Lycke best kan vide at søge, saa hand for Magistraten og Staden, som til hans Fødestavn er berettiget, skal være frj for ald Vornede Rettigheds Tiltale j allemaader, til hvilken Ende hand dette sit Bref til Tingne maa lade læse og der efter Tingsvinde tage, som Loven j saa Maade befaler.

Til Bekræftelse have vj dette Friheds Brev underskrevet og voris Zignetter hos trøgt.

Undertiden har Bønderkarle kunnet opnaa Tilladelse til at søge Tjeneste udenfor Godset. I Reglen maatte de til Gengæld betale en Afgift, 1 Rd. eller saa, i »Vornedhold«¹).

I det 18. Aarhundredes første Aartier var der Mangel paa Arbejdskraft²). Snart var det Militærtjenesten, der fik Skylden, snart var det Bønderkarlenes Vandringslyst, der maatte holde for. Under Forhandlingerne om Milits og Vornedskab blev der bestandig stillet Krav om Foranstaltninger, færre Udskrivninger eller mere Tvang, som kunde raade Bod paa Vanskelighederne.

Bistrup Gods havde sin Part. Indtil omkring 1730 — dog heller ikke længere — handler Størsteparten af Godskorrespondancen om Besættelsen af de ledige Gaarde. Bestandig varieres Omkvædet, at det var umuligt at skaffe Fæstere. Mølleren paa Bistrup var forlængst blevet sat paa Porten, om man havde kunnet finde en Afløser. »Men fordj ingen har weret at ophøre [d. v. s. opspore], har mand maatte ladet hannem der blive besiddende, paa det Stedet ikke skulle blive øde og Hosbonderne self betale Skatterne«³). Af samme Aarsag maatte man yde Forstrækninger til daarlige Husholdere. »Hafdes Forraad af dygtig Mandskab, var det bedre, at alle disse fra Gaarderne blefve forlofvede end paa dem saaledis til snart ingen Nøtte at gjøre Bekostningen«⁴).

Intet Under, at Godsdirektionen blev allarmedet, da det spurgtes, at en Præst, Magister Lime i Himmelev, i sin pietistiske Nidkærhed nægtede at tage unge Mennesker til Alters og derigenem foranledige dem til at opsigte deres Tjeneste og forlade Godset⁵).

Vornedskabet forpligtede Karlene til paa deres Husbonds Gods at overtage en Gaard eller Jord med Bolig til Dyrkning⁶). Ifølge Loven af 1702 var det alene forbudt at tvinge og sætte dem »til øde ubebygte Gaarde eller Grunde«. I hvilken Ud-

strækning Bestemmelsen er blevet overholdt eller omgaaet, er det umuligt at afgøre. Sikkert er det, at Bistrup Godsstyrelse til Tider har handlet haardhændet mod sine Undergivne.

I 1714 skulde Ridefogden mødes med Direktørerne i Herringløse »og have did med de Bønder, som sidder toe paa smaa Gaarder, formuende Bønder Sønner med hver deris Fader, samt Huusmænd, som kunde eragtes tienlig[e] til Gaarders Antagelse«¹). Det tydede ikke godt, at han samtidig fik Paalæg om ikke at lade sig mærke med, »hvad Aarsag der er til, at de der saaledes skal møde«. Det fik være, at Skovløber Peder Rasmussen trods al hans »Piben« blev nødt til at overtage Provstrupgaard²); efter moderne Opfattelse gik det uheldigere for Lars Hansens Enke i Østrup. Hun »løb og græd for Magistraten«, at de skulde skaffe hende en Soldat, »som vil have hinder og Gaarden«. Da Præsidenten og flere af Medlemmerne »ynkedes over hendes Graad«, blev Resultatet, ikke at hun fik sin Soldat, men, at Ridefogden skaffede hende en anden Ægte-
mand³).

Man var heller ikke bange for at anvende ligefrem Tvang. I 1715 godkendte Magistraten, at »nogle af de beste Bønders Sønner og beste Huusmænd skall (om de ey med goede er dertil at bringe) ved Retten tvinges til Gaarde«⁴). En Karl i Solrød søgte paa enhver Maade at blive fri for en Gaard i Tjæreby. Han var gammel og svag, mente ikke at kunne gifte sig — »og hvordan kand jeg forestaa en Gaard uden Kone« — vilde skaffe en Husmand og betale 50 Rd. »I maa gjøre, hvad I vil, om I vil sette mig paa Bremerholm«, erklærede han. »Jeg har viist hannem til Ridefogden — tilføjede Raadmand Klinge — om hand kand gjøre os Forslag, som vj kand vere nøjed med; ellers er der indtet andet ved att gjøre, det Svar fick hand af mig«⁵).

Særlig galt gik det for Mads Lüdersen. Da han havde den Dristighed paa selve Raadstuen at vægre sig ved at overtage en Gaard i Tjæreby, blev han uden videre indsat i Raadhusets Arrest. Først en Maanedes Tid efter faar Ridefogden Besked om at lade ham afhente, »saasom jeg frygter, Karlen creperer der j denne store Kuld«⁶).

Det tjener til Godsstyrelsens Undskyldning, at Soldaterudskrivningerne forøgede dens Vanskeligheder.

Ved Forordningen af 22. Februar 1701 oprettede Frederik IV en Militz paa ca. 15,000 Mand¹). Af hver 20 Tdr. Hartkorn skulde der stilles en Soldat. Efter moderne Forhold var Tjenesten kortvarig. Alligevel bevirkede den uheldige Lægdsinddeling, at det faldt Landbruget besværligt at skaffe det nødvendige Mandskab.

Den haarde Behandling af Soldaterne bragte Øvelserne i Vanry.

Hvor galt det kunde gaa, erfarede en Bistrup Bonde paa Eksercerpladsen ved Kirke-Saaby²). Efter Beretningen var han bleven sat paa Træhesten »med saa megen Tyngsel ved hans Beene, at hand kort Tid effter, om ikke strax effter, at hand er nedkommen, skal være død«. Som rimeligt var, fandt Godsdirektionen det nødvendigt at indhente nærmere Oplysning. »Thj eet Menniskes voldsom[me] Død er af større Betydenhed, end det kand lades upaatalt, og Straffens Maade er af Consequence ikke alleene for Magistraten men end og for alle Proprietarier, hvilcke den eene med den anden har alt for stor Besværlighed med at bringe Folch til Veje, at de paa saadan Maade skulle omkomme«.

Det mest betegnende er maaske, at Landsoldatens Paarørende ikke en Gang fandt det Umagen værd at gøre Anmeldelse.

Proprietærerne indrettede Lægderne og sørgede for Mandskabets Tilstedeværelse. Jo større Vanskeligheden var at skaffe de tilstrækkelige Folk, desto kraftigere blev Godsejerens Medvirken. Stadige Brydninger blev den uundgaaelige Følge, med Sessionsofficerer, der stillede overdrevne Krav, og med Bønderne, som vilde unddrage sig deres Forpligtelser³).

Efter Godsstyrelsens Opfattelse var Sessionsofficererne tilbøjelige til at kassere Karle, som burde være tilfredsstillende. I 1722 var man til Sinds at indgive Klage til Regeringen. »Thi skulde det faa Fremgang, at Officererne selv maae velge paa Godset de Karle, som dennem lyster, vilde det drage farlig Consequence efter sig for Proprietarierne«⁴). Da man neppe kunde vente Imødekommenhed, blev Tanken opgivet.

Bønderkarlene søgte paa enhver Maade at slippe fri. »Ded Overløb jeg har af de Bønder, hvis Børn I har teignet op att præsentere for Session — skriver Raadmand Klinge til Ride-

fogden¹⁾ — er ey att beskrive«. Særlig vakte det Direktøernes Forbitrelse, at Bønderne appellerede til deres Kollegers Medlidenhed. »Jeg hafde nær given hanem et Liffuld af Huck, for hand ey talte med mig, førend hand løb der op« [paa Raadstuen], erklærer Klinge²⁾). Bestandig lyder Klagen, at det udskrevne Mandskab »motvillig og skalkagtig« holder sig i Skjul eller sniger sig bort³⁾).

Intet Middel blev uforsøgt⁴⁾). En fri Karl, Rasmus Knudsen, havde taget Tjeneste paa en af Magistratens Gaarde og var i 1720 bleven indrulleret som Soldat. For at slippe fri fremlagde han først et Pas fra sin tidligere Proprietær, hvorved han forpligtede sig til at vende tilbage i hans Tjeneste, om det kunde blive forlangt. Yderligere formaaede han Præsten, Magister Hans Clausen i Snoldelev, til at lade tinglæse »een Forpligt . . . at være hans Vornede«. Det viser Karlens Rædsel for at springe Soldat. Samtidig røber det Knebene, hvormed Proprietærer søgte at fastholde deres Bønders Afhængighed.

Magistraten lod sig ikke skræmme. Overfor Præsten hævdede den, at »det icke kand eragtes louligt, at saadane Forpligter udgives eller imodtages«, overfor Proprietæren, at han selvfølgelig ikke »kunde forbinde sine frie Karle ved Pass at komme tilbage igien til hands Goedz«. Slige Vilkaar — hævdede den — vilde gøre dem mere »forbundne end nogen Vornet« og stride mod den Frihed, som dem »af Gud, Naturen og Eders Kongl. Majts. Lov og Forordninger allernaadigst er forundt«.

Bistrup Gods kan ogsaa opvise Eksempler paa, at Bønderkarle øvede »den uchristelig Gierning jmod dem self att afhugge sig Fingre⁵⁾).

Magistraten — og Landets øvrige Proprietærer — havde sikkert gerne skaanet Bønderne for den forhadte Militærtjeneste. Udenom Lovens Bud førte dog ingen Vej. I det højeste kunde man redde Enkers og Gammelfolks eneste Sønner. Man glemte dog ikke at gøre sig Villigheden betalt med indtil 50 eller 60 Rd. 1733 indførtes Stavnsbaandet.

Foreløbig gjaldt det fra Bondens 14. til hans 36. Aar. En karakteristisk Instruks for den Bistrup Ridefoged røber dog, at man gerne udvidede dets Virkninger udover disse Tidsgrænser⁶⁾). Utvivlsomt er det Overpræsident Braem, som har An-

svaret. »Saasom et Jordegodses Conservation beroer fornemmelig paa gott og dygtigt Mandskab til Enroullering og Gaarders Antagelse«, skulde Ridefogden forhindre, at mindrearige Drengene blev sendt bort fra Godset. Kun med »tilstrechelig Raison« kunde det tilstedes Forældrene at sætte deres Børn i Skole eller Lære i Købstæderne. Selvfølgelig var man lovlydig og respekterede den fastsatte Aldersgrænse. »Det forstaar dog sig selv, at som Karlene til 36 Aars Alder erholder deris Friehe, saa er de under dend Tiid forbunden til Kongens og Godsets Tieniste«. Det gjaldt derfor om forinden at sætte dem fast ved Gaard og Hjem, at de ikke følte Trang til Forandring. Til yderligere Sikkerhed maatte der ikke udstedes Pas, »førend det mig tilkiendegives for at have Connoissance om des Beskaffenhed«. Den gode Overpræsident — og tidligere Højesteretsjustitiarius — viste unægtelig Evne til at balancere paa Lovens Grænse.

Ved Aarhundredets Midte skifter Tonen. I første Række hænger det sammen med den almindelige Fremgang. Arbejdskraften blev rigeligere og Landbruget mere lønnende. Delvis skyldes det den voksende Humanitet. I stigende Grad anerkendte man Bondens Menneskeret. En bortløben Bondekarl, som var skaffet til Stede, blev alene straffet med Omkostningerne. Det blev forbudt Ridefogden ham »med nogenslags Haardhed« at »begiegne«¹⁾.

Særlig er det tiltalende, at man ikke længer foretog Mage-skifter med Bønderkarlene. Af den samlede Magistrat blev det vedtaget og fastsat, at »aldeeles ingen Bondekarl af det Staden . . . allernaadigst benificerede Gods skal med Karle fra andre Godser vorde omvexlet«²⁾. Begrundelsen lægger for Dagen, at det ikke længer er bleven betragtet som en Ulykke at overtage en Fæstegaard. »Man maae forestille sig — hedder det³⁾ — at det . . . meget vilde svække det Haab hos Godsets egne Bønder Karle om at blive employerede til Beboere paa Godset, naar fremmede Bønder-Karle fra andre Godser blev udløst og de udi deres Stæd at skulle gaae som Soldatter«.

»Usikkerhed i alle Livsforhold og særlig i alle *Retsforhold* var maaske det mest gennemgaaende Træk ved Bondens Til-

stand«, vidner en Forsker, som har gjort Fortidens Landboforhold til Genstand for dybtgaaende Undersøgelser¹⁾). For Omfanget af hans Pligter var der ufuldstændige Forskrifter, for Udstrækningen af hans Rettigheder gjaldt der tvivlsomme Bestemmelser. Paa alle Livets Stadier, som Karl og som Fæster, ved Overtagelse af Gaard eller Hus og ved Fratrædelsen var han afhængig af Proprietærens Forgodtbefindende*).

Vilkaarligheden var dog neppe saa stor, som man i Almindelighed forestiller sig.

Fra Slutningen af det 17. Aarhundrede — undertiden lidt tidligere, undertiden noget senere — har Bønderne ved Overtagelsen af Gaard eller Hus modtaget Fæstebreve. Paa Bistrup Gods var det i Brug fra 1685. I Direktøernes Instruks²⁾ blev det foreskrevet, at de »med alle Omstændigheder« skulde indføres i den autoriserede Fæstebog. Originalen blev udleveret til Fæsteren, medens Godsstyrelsen bevarede en verificeret Genpart.

I de første Aar har Fæsterne modtaget deres Breve umiddelbart efter Tiltrædelsen. Anderledes under den store nordiske Krig. Det vidner om Opløsningen, at man i Maj 1719 maatte udstede Fæste til en Række Gaard- og Husmænd, som allerede i mange Aar havde siddet paa deres Ejendomme³⁾. I 1727 blev det indskærpet Ridefogden, at Bønderne ikke maatte være uden Fæstebreve »halve eller helle Aar eller lengere Tid«⁴⁾.

*) Ogsaa paa Bistrup Gods fik Bønderne mærke Tidens Haardhed og barbariske Straffemidler. Selvfølgelig fandtes der et Fængsel med de nødvendige Rekvizitter, Lænker og Jern. En Direktionsskrivelse fra 1714 indeholder de nærmere Forskrifter for dets Indretning⁵⁾: ». . . De omskrevne Jern, toe Bolter med tilhørende Bøylere at spende om Beenene, kan forferdiges og gøres vel sterke og fuldkommen, toe Bøylere vil vere til hver Boldt, stoere, middel og smaa, at de kan passe til de, som skal have dem paa; een sterk Lenkke med toe Armbaand, een mindre end een anden vil og gøres; til samme at faa ret gjort vil ieg ved Leiglihed skikke een at giøre efter«.

Mærkelig nok er en Træhest aldrig bleven omtalt i Godskorrespondancen eller anført i Inventarielister. I det 18. Aarhundredes første Aartier benyttedes »den spanske Kappe«. I 1715 havde en Bonde slaaet Armen itu paa en Arbejdsfælle. Som Straf fik Ridefogden Ordre til at »lade ham gaae en Tings Dag andere til Exempel udj dend spanske Kappe«⁶⁾. 10 Aar senere blev den bragt i Anvendelse paa en Fæster, som var ude af Stand til at betale nogle idømte Bøder⁷⁾.

Fæstet gjaldt for Livstid. Var Gaarden saa forsømt, at den ny Besidder slap for Indfæstning og i flere eller færre Aar for Landgilde og Hoveri, fik han foreløbigt Fæste med Løfte om livsvarigt Fæstebrev, »naar han en Tid har artet sig vel«¹). I et særligt Tilfælde, ved Bortfæstningen af Skovridergaarden Orupgaard, kunde begge Parter opsige Kontrakten²). Paa et enkelt Tidspunkt — i Aarhundredets andet Aarti — blev det paalagt Ridefogden, »at der ikke nævnes Livstid i Huusmænds og smaa Boelingers Breve«³). Forsøget paa at komme bort fra Livsfæstet blev uden Virkning.

Ingen skal kunne udvises af sin Gaard, saalænge han holder den ved Hævd og Bygning, gøder sin Jord og dyrker sin Mark, giver sin Skyld i rette Tid og er sin Husbond hørig og lydig. Omtrent med disse Ord værner Danske Lov om Fæstebonden⁴). I Bistrup Fæstebreve blev det omskrevet: Fæsteren skulde i rette Tid svare Gaardens Skatter, forrette Hoveriet »og anden Tyng«, yde Landgilde »betimelig udj rette Tid uden ald Gien-sigelse og Ophold . . . uden nogen Restantz«, »holde Gaardens Biugning forsvarligen ved goed Hæfd, Lige og Magt sambt Jorden i March og Bye, at udj hans Tiid ej noget derfra kommer, Jorden og fliteligen og vedbørligen rygte og dyrcke, icke bortleye dend til nogen fremmed eller Afgrøden andensteds bortføre, mens dend udj denne sin Fæstegaard indføre og der af hans eget Qvæg fortæris, være og sine weledle og welb. Husbonder Magistraten sambt deres anordnede Ridefouget paa Bidstrupgaard, altid hørig og lydig, saa og i alle andre vedbørlige Maader rette og forholde sig efter Lands Lov, saafremt hand icke denne sin Fæste vil have forbrudt og i andre behørige Maader derforre ansees«.

Indtil Midten af det 18. Aarhundrede er der neppe nogen Fæster, som har opfyldt disse Betingelser.

1687—93 blev der meddelt 131 Fæstebreve. I 47 Tilfælde var Forgængeren død; kun 36 pCt. af Fæsterne har bevaret Ejendommene til deres Død. 1694—1705 findes der 342 Fæstebreve. I de 94 (27 pCt.) blev det anført, at den tidligere Besidder er død. 1706—25 noteres det i 135 af 469 (29 pCt.); 1728—61 i 295 af 665 (44 pCt.).

Ogsaa disse Tal bekræfter, at Bondestandens Nedgang faldt

indenfor de to første Aartier af det 18. Aarhundrede. Allerede i Tiden omkring 1730 indtræder Forandringen.

»Det er vel ondt at plucke Haar af dend Skaldede«, skriver Raadmand Klinge til Ridefogden¹⁾. Kun nødig satte man Bønder fra Gaardene. »Saa lidet som mand bør skille sig ved een god Bunde — erklærer Direktionen 1720²⁾ — for en ringe Aarsag eller een Vandhæld, som uden hans Forseelse paa kommer, mens snarere bør hielpes for at give ham og andre Lyst at fæste, saa lidet er det forsuarligt, at dend, som ilde forestaar sin Gaard . . . skal blive sidendes ved Gaarden, til dend er saaledes forfalden, at dend [med stor] Bekostning skal reises igien«. Overpræsident Braem anslog en skarpere Tone og kunde til Tider optræde ubarmhjertigt. I Hovedsagen holdt han den samme Linie. »Naar mand mercher, [at] een Bonde er paa Knæerne — skriver han³⁾ — maatte hand heller hielpes i Tiide«. »Skulde det være een doven og unyttig Bonde, da er det bædre strax at gjøre Forandring med ham end lade ham sidde ved Gaarden, indtil Skaden bliver alt for stoer og Gaarden er ruineret«.

Til Tider har man været lemfældig, til Tider har man været skrappere. Fra Chr. Braems Administrationstid findes de eneste Eksempler paa, at Bønderne som Straf for at have forsiddet deres Gaarde er bleven dømt til Tvangsarbejde i Kastellet⁴⁾, — »andre til Afskye og Exempel⁵⁾«.

Tilbage bliver det ubestridelige Faktum, at Fæsternes Ve og Vel var afhængig af Proprietærens Skøn. I 1726 ønskede man at dele en Fæstegaard. Direktionen vilde helst udvirke Bondens Samtykke. Skulde han gøre Indvendinger, var det dog »een lætt Sag at lade hannem formedelst paavoxsene Restancer dømme fra sin Gaard⁶⁾«.

For en moderne Betragtning vil det være afgørende, om Fæsteren blev sat fra sin Gaard i Følge Godsejerens Beslutning eller i Følge en Retskendelse. I Virkeligheden var der ringe Forskel. Paadragne Restancer har næsten altid kunnet yde den formelle Adkomst.

Bistrup Godskorrespondance og Fæstebreve viser, at Styrelsen i 1680'erne og 1690'erne har hjulpet sig til Rette uden Domstolens Medvirken. Ordet »fradømt« anvendes ikke. 39 Bønder er bleven »frasat« »paa Grund af Armod«, »af Vaaghed og

Uduelighed«. I Aarene 1694—1705 er 4 Fæstebønder bleven »fradømt« deres Steder. I Frihedsloven af 21. Februar 1702 blev det i Almindelighed indskærpet Amtmændene to Gange om Aaret at forvise sig om, at Lovens Bud skete Fyldest. Muligvis er det Virkningen, at der i de 20 Aar — mellem 1705 og 1725 — er 43 Fæstere, som »ved Lov og Ret [blev] frakendt« deres Gaarde. 2 er bleven »frasat«, medens 82 »godvillig« har afstaaet Ejendommene. 1728—61 var der 42, som »ved Dom« blev frakendt deres Besiddelse. 73 maatte »forlade« den som Følge af Armod, 145 afstod den »godvillig«.

Livets Mangfoldighed lader sig daarligt indpasse i Tabeller. Mellem de mange, som inden deres Livs Afslutning har opgivet deres Ejendomme, har der været adskillige, som af Nød og Trang, ved Overtalelse eller lempelig Tvang er blevet dreven ud af deres Hjem. Det udelukker ikke, at det for flere eller færre har været en Lettelse at slippe fri for Dagens Møje. Der findes Eksempler paa, at en Fæster »efter indstændig Anmodning« er kommen fra sin Gaard eller sit Hus. Der findes endnu flere, som viser, at han frivillig har ombyttet Gaarden med et Hus. Adskillige har med Glæde samtykket i en Deling, som lettede dem Driften.

Ovenfor er det paavist, i hvor mange Tilfælde Livsfæstet har svaret til sit Navn. Ligesaa vigtigt er Spørgsmaalet: hvor ofte Fæstegaardene er gaaet i Arv. Jævnlig er det bleven fremhævet som en af Skaderne ved Datidens sociale Tilstand, at ingen Landbruger blev opmuntret til Flid og Stræbsomhed ved Udsigten til, at hans Arvinger høstede Frugterne.

Bistrup Fæstebreve tyder paa, at Paastanden er overdreven.

1687—93 har Sønner overtaget 10 Gaarde, 1694—1705 28 (af 176). 1705—25 meddeltes der Fæste paa 264 Gaarde; de 44 blev overtaget af en Søn, 10 af en Svigersøn. 1728—61 bortfæstedes 345 Gaarde. 81 gik over til en Søn, 8 til en Svigersøn. Procenttallene viser, at der har været Fremgang. Jævnlig har en Søn faaet Fæstebrev i Faderens Levetid. Undertiden skulde han hjælpe ham med Driften; undertiden er der bleven gennemført en foreløbig Deling af Ejendommen. Jævnlig har det været en Betingelse, at den unge Mand ikke maatte gifte sig.

Overordentlig hyppig skete det, at Efterfølgeren ægtede sin

Forgængers Enke. 1705—25 noteres det i 83 Fæstebreve, 1728—61 i 94. Ofte har Godsstyrelsen maattet ordne intime Hjerteanliggender¹⁾).

Naar en Fæster overtog en Gaard — lyder den almindelige Dom²⁾) — blev der ikke taget Syn over dens Tilstand. Var den senere forfalden, blev det tilregnet Bondens Forsømmelighed. Blev en Fæster sat fra Gaarden, vurderede man dens Tilstand. Da Godsejeren valgte Skønsmændene, varetog de hans Interesser. Ogsaa i dette Tilfælde var der Muligheder for Misbrug.

Paa Bistrup Gods har man overholdt Formalia.

Saa langt tilbage, som Fæstebrevene er bevaret, har ingen Fæster tiltraadt en Gaard, uden at der forinden af »uvildige« Mænd er bleven holdt Syn og foretaget en Vurdering. I Almindelighed drejede det sig alene om Gaarden og dens Bygninger. I hvert Fald berørte det Magistratsdirektionen ubehageligt, at en Fæster, Morten Davidsen, i 1724 krævede Syn over den tilhørende Skov³⁾). Indtil 1689 meddeler Fæstebrevene alene, at der er ydet Godtgørelse for »Fæld« i Forgængerens Ejendele. Efter dette Tidspunkt anføres en Pengesum, som svarer til Gaardens Mangler og Restancer. Oprindeligt indeholder Fæstebrevet en fuldstændig Fortegnelse over den tidligere Fæsters Ejendele; en Tid optegnes alene de Formuegenstande, som blev udlagt; fra 1720 vender man tilbage til den oprindelige Form, alene at anføre, at Erstatningen er bleven udlagt. Fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede — udtrykkelig nævnes Forordningen af 15. Januar 1701 — blev der ved Besidderskifte optaget et fuldstændigt Inventar over Besætning, Sædekorn, Vogne, Plove etc., »hvilchet Inventar altid schal af N. N. fornyes, saa det stedse døgtig, godt og forsvarlig ved Gaarden kand verre tilstede«⁴⁾). Inventariet blev vedlagt Fæstebrevet og indført i Fæsteprotokollen⁵⁾).

I den ældste Tid var det Reglen, at Godsstyrelsen — og den tiltrædende Fæster — i første Række tog og fik Erstatning for Fæld. Derefter kom Skatterestancer, sidst den skyldige Landgilde. Hvad der var tilovers, tilfaldt Fæsteren eller hans Arvinger. Var Boets Midler utilstrækkelige, blev Resten eftergivet. Det var en betænkelig Udvej, at man efterhaanden lod den nye Fæster overtage større eller mindre Dele af Forgængerens

udækkede Gæld. Da han sjelden var i Stand til at indfri den, var Følgen, at han allerede ved sin Tiltrædelse blev Herskabets Skyldner.

Sørgelig var den Lod, som blev beskaaret Fæstere og Enker, som inden Døden maatte opgive Brugen af deres Ejendomme. Tilfældigt Arbejde har givet en ringe Skilling. Større Betydning havde Almuens Hjælpsomhed. Langt de fleste har for gode Ord og en mindre Betaling tinget sig i Hus hos Slægt eller Venner. Godsstyret gjorde sit til at hjælpe de ulykkelige.

Mange Smaatræk vidner om dens Humanitet og patriarkalske Sindelag. Henimod Aarhundredets Midte mærker man stærkt den milde Luftning, som begyndte at gøre sig gældende. I Anledning af et Møde om Fattigvæsenet — i Roskilde 1754 — fik Ridefogden den Forskrift¹⁾ »at recommendere Almuen saaledes hos deres Herrskab, at enhver ville handle saa retsindig med sine Underhavende, at de kunde befries fra Armod, og i det mindste de gives frie Huusleye i deres Alderdom og Skrøbelighed, som i deres Helbreds Aar have vel forestaaed Gaard eller Huus«.

Det blev ved Overvejelserne, men fortjener Opmærksomhed, at man alvorligt paatænkte at indrette Huse rundt om i Sognene, som kunde optage gamle Gaardmænd og deres Hustruer, »for hvem Efterkommerne hiidtil har maattet bygge eller indrette nogle Fag«²⁾.

Resultatet blev, at en af Godsets Beboere, Enken Kirsten Jensdatter af Gerdrup, for 100 Rd. lod indrette en Stiftelse i Kirkerup for 2 Lemmer. Magistraten gav Byggeplads og sørgede for Brændsel³⁾.

Det almindelige var, at Fæsteren maatte give Underhold til gamle og svagelige Forgængere. Godsdirektionen ordnede Forholdet og fastsatte Bestemmelserne, som optoges i Fæstebrevene. Undertiden drejede det sig om Husrum, undertiden om en fuldständig Aftægt: Kost og Logis, lidt Klæder og Brændsel. De gamle Folk, hedder det en Gang, skal nyde deres Værelser »umolesteret«, saalænge de lever. Fæsteren skal bygge dem Hus og give dem nogle Skæpper Korn, foreskrives det ved en anden Lejlighed. »Hans gl. Forældre — siges der — schal hand berre ald som største Om Sorrig forre, at de blifuer for siunet med goed Huusværrelse og nødtørfftig Underholding dend

stachet Tid, de ennu kand hafue at lefue udj, saasom hand igien vil hafue Løen af Gud i Hiemmelen og Ære hoes Mennischene«. Ofte drejede det sig om en betydelig Byrde. En Fæster fik en gammel Kone paa Kost, »som er paa Stædet og forhen Gaarden beboed haver«. Fra sin nærmeste Forgænger arvede han desuden tre fader- og moderløse Børn, som »hand hafver med christelig Optucktelse, jtem Klæde og Føde at lade forsiune«.

I dette og mange lignende Tilfælde bragte Magistraten det Offer helt eller delvis at give Afkald paa Indfæstning.

Fæstebonden havde mange *Forpligtelser*.

For Overtagelsen af en Gaard maatte han efter Reglen betale *Indfæstning*, en Afgift en Gang for alle. Utallige Forhold øvede Indflydelse paa dens Fastsættelse: Fæsterens Formue, hans opsparede Midler eller Arvelod paa den ene Side, Gaardens Størrelse og Tilstand paa den anden, Vilkaarene for Restancegældens Afvikling og muligt Underhold til Forgængeren eller hans Enke. I det hele og store var den en Konjunkturafgift, afhængig af Landbrugets Arbejdsvilkaar. I Nedgangstider blev den mindre, i de bedre forøgedes den. Var der Mangel paa fæsteduelige Karle, blev den ringe; mødte der talrige Ansøgere, voksede den. Blev Fæsteren tvunget til Gaarden, slap han helt. I alle Tilfælde blev Afgiften fastsat ved en Forhandling mellem Parterne.

1687—93 blev der udstedt 143 Fæstebreve. Af 52 Gaarde blev der ikke svaret Indfæstning. Det almindelige var, at der for en Kvartgaard blev betalt 4—10 Rd., for større Ejendomme 10—20. 1694—1706 (176 Fæstebreve) var 49 Gaarde fæstefri. For 54 Helgaarde blev der betalt 1—9 Rd. (i Reglen 4), for 32: 10—20; for 1 betaltes 30, og for 3 naaede man op paa 40 Rd. Ogsaa i dette Forhold bekræftes det, at det 18. Aarhundredes to første Aartier — Tiden for den store nordiske Krig — var de vanskeligste for det danske Landbrug. 1705—25 blev der meddelt Fæste paa 258 Gaarde. For 100 af dem maatte man give Afkald paa Indfæstning. For 44 Helgaarde opnaaede man 1—9 Rd., for 70: 10—20, for 9: 30 Rd., for 1: 40 Rd., og for 5: 50 Rd. Selv i disse Aar fandtes der velstillede Bønderkarle. For en enkelt

Helgaard blev der betalt 80 Rd., for 4: 100, for 1: 110 og for 1: 120 Rd. I de følgende Aar mærker man Opgangen. 1728—61 (340 Fæstebreve) var der 117 fæstefri Gaarde. Kun i 7 Tilfælde blev der for en Helgaard betalt 1—9 Rd. Det almindeligste var blevet 10—20 Rd. (85), 21—40 Rd. (68) og 41—60 (14). 9 Fæstere betalte 61—70 Rd., 4 71—80 og 7 100. En enkelt naaede op paa 150 Rd.

Husene blev i den ældre Tid betalt med 1, undertiden 2, sjældent 3 Rd. Det er et Vidnesbyrd om, at Husmændene bedre har kunnet staa de vanskelige Tider igennem, at deres Indfæstning voksede allerede efter Aarhundredskiftet. Fra ca. 1700 blev 2 Rd. den almindelige Afgift; jævnlig naaede man op paa 3, 4 og 5 Rd., en enkelt Gang paa 10. Fra ca. 1730 steg Beløbene yderligere.

Historisk-økonomiske Undersøgelser har vist¹⁾, at *Skatterne* i det 18. Aarhundredes første Halvdel var Landbrugets værste Onde. Paa Grundlag af — selvfølgelig omtrentlige — Beregninger er det fastslaaet, at de beslaglagde en Femtedel, sammen med Tienden mellem en Tredje- og en Fjerdedel af den aarlige Kornproduktion. For 1728 blev der af Bistrup Gods indbetalt i kongelige Skatter, ordinære og ekstraordinære, 6866 Rd. 3 Mrk. 15 Sk. i Penge, i Rug 275 Tdr. $\frac{1}{2}$ Otting, Byg 196 Tdr. 3 Skpr. 2 Fdk. $\frac{1}{2}$ Otting og Havre 549 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk.²⁾ Omset efter den gennemsnitlige Kapitelstakst 1721—30 udgjorde Beløbet 8991 Rd. — betydelig mere end Kommunens hele Udbytte. Regner man Fæstegodsets Omfang til 2470 Tdr. Hartkorn, er der i Skatter bleven betalt 3,64 Rd. pr. Td.

*Landgildeydelse*erne var i 1688 bleven reguleret og betydelig nedsat. I 1741 blev der tilvejebragt en ny Jordebog. Nogen Omlægning blev dog ikke foretaget. Man nøjedes med at indarbejde de »indfaldende Forandringer, Mageskifte[r]« etc. Ikke alene var adskillige Ejendomme udgaaet og nye kommet til. Flere Landsbyer var bleven omrebet og Hartkornet udlignet. Til sammen udgjorde Ansættelserne, i Penge 1322 Rd. 4 Mrk. 14 Sk., 275 Tdr. 1 Skp. Rug, 1596 Tdr. 4 Skpr. Byg, 336 Tdr. $7\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 22 Tdr. 3 Fdk. 1 Otting Smør, $140\frac{1}{2}$ Lam, $141\frac{1}{2}$ Gæs og 512 Høns.

I Almindelighed blev Landgilden ydet in natura. Enkelte

Fæstere betalte en aarlig Pengesum, for Landgilden alene eller tillige for Skatter, Hoveri, Rejser etc. Hyppigt skete det, at Smaaredslen (Lam etc.)¹⁾, sjeldnere Kornet²⁾, blev omskrevet til Penge efter Kapitelstaksten. Paa Leveringerne blev der ofte gjort Udsættelser. I 1715 frygtede Direktionen, at Bønderne skulde sælge deres gode Korn og afgive det slette. For at forhindre det, maatte Udrideren med en eller to haandfaste Karle passe dem op ved Indkørslen til Hovedstaden eller paa Landevejen³⁾. I 1730 klagede Direktionen over, at forrige Aars Smaaredsel havde været saa ringe, at den »ikke var Accisen værd eller en Gang værd at slagte«⁴⁾.

Husmændene svarede en aarlig Pengeafgift, »Huspenge«, »Husholdspenge«, undertiden »Hustynge«. Oprindeligt var den ret forskellig, snart nogle faa Mark, snart baade 6 og 14. Ved det 18. Aarhundredes Midte var 1 og 2 Rd. bleven det almindelige.

Hoveriet var Landbrugssystemets Svøbe.

Landbohistorien rummer mange uløste Problemer. Adskillige af dem staar i Forbindelse med Hoveriet. Om dets Omfang — til de forskellige Tider, i de forskellige Landsdele og paa de forskellige Godser — har man ufyldstgørende Viden. Givet er det, at mange af Bønderne har været fritaget. I Følge Oplysninger, indsamlede i 1769—70 og omfattende 502 Herregaarde — om ca. 328 mangler der Meddelelse — var der 20.896 Bønder, som forrettede Avlingshoveri, medens 7036 var fritaget⁵⁾.

Paa Bistrup Gods var der særlige Forhold.

Ovenfor er det nævnt, at der i 1713 var 117 Hel- og Halvgaarde, som ydede Hoveri⁶⁾. Paa 170 var det afløst eller deres Besiddere fritaget. Jordebogen 1741 opregner 304 Gaardmænd og 250 Husmænd. Af de første var der 116, som gjorde Hoveri, af de sidste 45. 175 Gaard- og 173 Husmænd betalte Hoveripenge. 13 og 32 passede forskellige Hverv — som Bondefogeder, Kalds- og Stævningmænd — der skaffede dem Fritagelse for baade Penge og Arbejdsydelse.

Antallet var nogenlunde uforandret og forholdsvis lavt. Af Gaardmændene var 38 pCt., af Husmændene 18 pCt. hoveripligtige.

Kun de Fæstere, som boede nærmest Ladegaarden, maatte

arbejde paa dens Marker. I de fjerntliggende Landsbyer var alle fritaget. I Sømme Herred var samtlige Bønder hoveripligtige, alene undtaget Beboerne af 2 Gaarde i Lille-Valby, 1 Gaard i Kirkerup, 1 i Gundsøllille, 1 i Østrup samt de 2 Asserup Gaarde. Af Tune Herreds Bønder var alene Kattinge-, Trellerup- og Lerbækfæsterne arbejdspligtige, af Ramsø Herreds de 10 Gaardmænd i Øm.

Hoveriafløsningen var ikke fastsat ved en kontraktmæssig Aftale, som alene kunde forandres med begge Parters Samtykke. Formelt stod det altid i Godsstyrelsens Magt at genindføre Arbejdspligten for flere eller færre af de hoverifri Fæstere. I Praksis har man dog sjældent gjort Brug af denne Ret. I 1714 blev de Vindinge Bønder fritaget, og deres Arbejder paalagt en Række Fæstere i Kattinge, som boede nærmere ved Hovedgaarden¹). Betænkeligere var det, at Godsdirektionen omtrent samtidig vilde paalægge alle hoverifri Bønder at deltage i Høsletten. »Troer ogsaa — skrev den — naar dette blef disse mahnerlig foredraget, de da ikke skulle weygre sig derudj, foruden at begiere nogen Afkortning i Hovpengene«²). Ved det 18. Aarhundredes Midte sørgede man i Reglen for at træffe Forandringer, naar Gaardene var fæsteledige. Det forhindrede ikke, at man under særlige Forhold — under Kvægsygens Hærgen — og som midlertidig Foranstaltning har ladet en Række hovfri Bønder overtage en Del af Ladegaardsmarkens Pløjning og Saaning.

Det siger sig selv, at Fæstere, som var forsømmelige med Betalingen af deres Afløsning, var særlig udsat for at blive gjort arbejdspligtige.

Saa lidt som Landets øvrige Fæstere havde Bistrup Hovbønder nogen retslig Garanti for, at deres Arbejdsydelse ikke blev forøget. I Fæstebrevene fandtes der faa eller ingen Bestemmelser om deres Omfang. Undertiden blev det fastsat, at Fæsteren skulde yde Hoveri som hans Formand eller som hans Naboer. Sjældnere hedder det, at han skulde gøre »en Ugedags Hoveri«.

Til en vis Grad var Avlingshoveriet bestemt. Da Kontrakterne om Ladegaardsforpagtningen indeholdt Forskrifter om Markerne Inddeling og Roterung, og for hver enkelt af dem fastsatte, hvad der paahvilede Bønderne, var Forpagteren ude af Stand til at forøge Arbejdspligten. Derimod stod det altid i Godssty-

relsens Magt at tillade Driftsændringer, som stillede ny Krav til Bønderne. Ovenfor er det omtalt, at der ved det 18. Aarhundredes Midte blev gennemført Forbedringer i Ladegaardsdriften. Magistratens Forhandlinger viser, at den ikke benyttede Lejligheden til paa Fæsternes Bekostning at opnaa større Afgift¹⁾).

En Forpagtningskontrakt fra 1746 giver Oplysning om Avlingshoveriets Omfang og Karakter²⁾).

Om Arbejdet i de 3 store Hovedgaardsmarker findes der ingen direkte Meddelelse. Af Sammenhængen kan man slutte, at deres hele Drift har paahvilet de hoveripligtige Bønder. Af »Olden« — ogsaa kaldet »Mellemoldenmarken« — blev en Del benyttet til Havre. Denne Part skulde Bønderne drive i det første Aar, Forpagteren i de 2 næste. Omvendt var Forholdet i Engmarkernes 80 Tdr. Havrejord. Hovarbejderne skulde pløje og rispe Jorden, harve og tromle den, høste og indkøre Sæden — det sidste ogsaa paa de Marker, som var bleven behandlet af Forpagterens Folk. Derimod var de fri for Tærskearbejdet. Endelig var det Bondens Pligt at passe Engene, rense Jorden og bjerge Høet. Gennemgaaende paahvilede det Fæsteren af en Helgaard at pløje, saa og høste 1 Td. Rug-, 1 Td. Byg- og 1 Td. Havreland.

Husmændenes Medvirken var mere ubestemt. De skulde »komme til Hielp med Kornet i Laden at imodtage, fremdeeles med saadan Hielp continuere til Lættelse for Bønderne, endten med Kornet at imodtage eller at meje eller binde«. 12 Husmænd skulde hver 14 Dage yde en Arbejdsdag, medens de 6 i Øm havde til Pligt at drive Forpagterens Kreaturer til Salg i København eller paa Markederne. 3 Husmænd skulde — mod Betaling af Godsets samtlige Bønder — sørge for Vedligeholdelsen af Ladegaardsmarkernes Gærder og Led. I Almindelighed gjorde Husmanden 1 Ugedags Hoveri. Til Tider tog man det dog ikke saa nøje. I 1714 paalagde man uden videre en Række hoverifri Husmænd at arbejde med paa Istandsættelsen af forfaldne Bøndergaarde. »Ded kan i slig trange Tider ikke regnes saa nøye, om een i saa Maade gjør een Par Dage«³⁾). Omtrent samtidig klager et Par Husmænd over, at man vilkaarligt indkaldte dem til Arbejde, mange Dage i Træk, »j de Tiider, Dagen er lengst«⁴⁾).

Hovbønderne skulde udføre deres Arbejde forsvarligt. Forpagteren og hans Ladefoged, med Bistand af Bondefogederne, førte Tilsynet og vaagede over, »at de ikke hendriver Tiiden unyttig og dertil anvender længere Tiid, Bonden til Sinkelse, end til Arbejdet virkelig udfordres«. Ridefogeden idømte Straffe for Ulydighed og Trods.

Det er vanskeligt at afgøre, hvorvidt Bistrupbøndernes Avlingshoveri var stort eller ringe — i sig selv og i Forhold til andre sjællandske Gaardfæsteres. Adskilligt tyder paa, at det har været strengt. Givet er det, at Hovbøndernes økonomiske Tilstand var slettere end deres arbejdsfri Fællers. Det er allerede fremhævet, at Godsdirektionen i 1713 stemplede Hoveriet som Bøndernes Fordærv. Fra samme og følgende Tid findes der lignende Vidnesbyrd, som bevirkede, at de hoveripligtige Fæstere fik mere Træudvisning end de arbejdsfri¹).

Bistrup Godshistorie indeholder da ogsaa Eksempler paa, at Hovbønderne har givet kraftige Udtryk for deres Misfornøjelse.

I Foraaret 1746 drog de i Flok og Følge til Hovedstaden for at klage deres Nød. Magistratsdirektionen lettede deres Kaar, men fandt det nødvendigt at udstede en Advarsel²). »Uden nogen slags Opløb eller Uroelighed« burde de »forrette, hvad dennem vorder befalet«. Skulde de vise sig opsætsige, kunde de »være forsickrede paa, at de skal blive anset med all den Straff, som Kongens Lov og Rett sætter for ulydige Tjenere«. Nogle Aar senere nægtede en Række Bønder i Himmelev og Veddelev at indkøre Brænde. Da de oversaa Tilsigelsen, blev der anlagt Retssag. 7 af dem blev fradømt deres Fæste, fik hver 1 Rd. i Bøde og maatte betale Sagens Omkostninger³).

Til Avlingshoveriet kom de mange Kørsler, i Statens, i Magistratens og i Forpagterens Ærinder, Vejarbejde og Arbejde i Skovene, hvis Omfang unddrager sig nærmere Kundskab. Om Tidspunktet for dets Udførelse var der ingen Bestemmelser; for dets Udstrækning var der ingen Grænser. Naar Bønderne blev tilsagt, maatte de give Møde. Værst var Rejserne til Hovedstaden. Godsdirektionen tog mange Hensyn. Vejret skulde være godt og Vejene tørre, naar Transporterne fandt Sted, Bondearbejdet saavidt muligt fra Haanden. Forpagteren skulde to Dage i Forvejen give Varsel og maatte alene forlange 4 Mils

Kørsler. Søn- og Helligdage skulde Bønderne være fri, tillige i Pløje-, Saa- og Høsttiden. Aldrig maatte man opholde dem længere, »end til Kornets Modtagelse eller Torvningen fornødentlig udfordres, paa det Bønderne snarest mueligt kand komme til deres Hiem«. Bestemmelsen vidner om Godsstyrelsens Iver for at skaane Bønderne. Om dens Virkning har man sine Tvivl. Lejlighedsvis Smaabemærkninger fremkalder Billedet af lange Vognrækker, belæssede med Korn og Smaakreaturer, Salgsvarer og Landgildeydelse, i timevis holdende i Kø foran Aftagerens Magasiner¹). Roskildevejens Kroer og Hovedstadens Værtshuse høstede Fordelen.

Magistraten og Godsdirektionen havde undertiden vanskeligt ved at modstaa Fristelsen til at være gavmild med Bøndernes Arbejdskraft. En Gang var det Forpagter, Raadmand Lange, som fik Tilladelse til at lade Bønderne køre Bygningsmaterialer til hans Gaard i Roskilde²), en anden Gang en Nabogodsejer, Apoteker von Westen paa Vibygaard, der modtog en lignende Begunstigelse³).

Bistrup Gods havde mange »Herligheder«: Kroer og Møller, Jagt og Fiskeri, fremfor alt de store Skove.

Ifølge Jordebogen 1741 var *Skovene* ansat til ialt 31 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Skovskyld. Boserup Skov — 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. — var tillagt selve Hovedgaarden; Resten laa spredt ud over Midtsjælland, 22 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb. i Roskilde Amt, 6 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. i det daværende Ringsted Amt og 4 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. i Holbæk Amt.

Mangfoldige Københavnerne beundrer i vore Dage Boserup-Skovens frodige Rigdom; færre har vandret rundt i det pragtfulde Skovbælte omkring Roskilde-Ringsted Vejen ned mod Haraldsted Sø. Endnu langt ind i det 18. Aarhundrede frembød Skovene et sørgeligt Skue. »Ieg har hørt saa meget een af disse Dage af Oberjægermesterfuldmægtig Mons. Neels Christensen — skriver Raadmand Klinge i 1716⁴) — huorledes voris Skoue staar anskrefuen til Hove, at ieg gruer endnu derfor«. Paa Afstand kunde det synes, »at de skulle bestaa af nogen Fuldkommenhed« — hedder det ved en anden Lejlighed⁵) — kommer

man ind i dem, er det »meestendeel ichun« »Underskouve, Busk, gl. Skromper og unge Træer«. Den samtidige Synsforretning af 1713 gør Rede for Tilstanden i de enkelte Skovdistrikter. Kun ved Kastrup, Taastrup og Hegnemose var der velvoksne Ege- og Bøgetræer. Boserup-Skoven var for ung og opfyldt af Krat, Skovene ved Valborup og Dyrlund, Særløse, Orup, Tolstrup og Ravnsholte forskelligartet, Eg og Bøg, ungt og gammelt mellem hinanden, hist og her nogen Underskov. Ved Mannerup og Provstrup vidnede mange Egestød, at der i fordums Tider havde været Skov; da Synet blev optaget, var den forsvunden. Ved Ørsted fandt man Bøgepurrrer, Elg- og Hasselkrat, ved Gevninge »ey nogen synderlig Skov, som kand ansees for noget uden til lidet Brændeved«. »Ved Forraadnelse — slutter Beretningen — Storm og Uveyer samt Udviisning« er Skovpartierne »meget af- taget, ia nogle gandske forgaaet«.

Godsstyrelsen søgte paa enhver Maade at værne om sine Skove. Særlig tog Jens Rostgaard sig ivrigt af deres Drift. Gentagne Gange blev der paa Tinge udstedt Forbud mod ulovlig Hugst og Misbrug¹). Bønderne truede man med Straf, Skovbetjentene med Afsættelse. Begge Parter fik at vide, »at fremmede Mænd skal blive ordineret i saadanne Tienneres Overværelse, som mand kand forlade sig paa, alle Skoufve, Lunde og Krat at oversee og da at optegne alt, hvad derudj til Upligt er begaaet, og vil da ikke hielpe, at de tildekker den afhuggene Stød med Tørf eller stryger Leer eller Jord paa de afstøfnede Grene«. Selvfølgelig skulde Træerne beskæres; det burde dog ske med Forstand; naturligvis skulde de »ælskes«; det burde dog gøres forsvarligt.

Ingen Bonde maatte færdes med Økse i Skoven. Skovtyve, som blev grebet paa fersk Gerning, skulde bindes og indsættes i Bistrup Fængsel. Bønderne skulde bistaa Skovfogederne, med Jagt paa Misdædere eller ved Nattevagt i Skovene. Opsporede de en Tyv, fik de Drikkepenge.

Med Skovtyvene førte man en forbitret Kamp. Bistrup Gods- korrespondance og Birkets Retsprotokoller bærer Vidne om dens Haardnakkethed.

Paa Trusler blev der aldrig sparet. »Dersom mand iche lader straffe deslige Skautyfve — skrev Godsdirektionen i 1720²) —

skulde snart Skoufvne blive Priisgods, og een hver understaa sig at giøre med Stadens og Magistratens Skoue, hvad hannem lyster«. Mod enhver Lovovertræder — fordrer Overpræsident Braem¹⁾ — skal der »omgaaes efter yderste Rigueur; thi der skal være Freed paa Skovene, paa hvad Maade skee kand, og ieg vil ingen Forbøn høre herefter, hvorved mand ickun giver Ondskaben Luft og betager Justicen sin Nytte og Kraft samt giør Skougfogderne efterladne og forsømmelige i deris Opsigt«.

Adskillige Bønder — og Skovbetjente — er i Tidens Løb bleven fradømt deres Fæste eller afkrævet Bøder. I mange Tilfælde — naar Synderen var fattig, uundværlig for Godset, eller i Stand til at vække Medlidenhed — slap de for Retssag. I Stedet blev de nogle Dage indsat i Godsets Fængselshul eller maatte et Par Gange, naar Tinget holdtes, en Time ad Gangen bære den spanske Kappe²⁾. Spot og Skade skulde ikke følges ad. Delinkventen maatte ikke »behænges med saa sterck Vægt, som kand giøre ham Skade«. Det vidner om Tidens mærkelige Retstilstand, at Forbryderen undertiden har maattet »skriftlig reversere sig sin Livetid at arbejde udj Jern i nærmeste Fæstning, saafremt han nogen Tiid hereffter skulde betrædes i Skovtyfverie, og at samme Straff hannem uden foregaaende Lov eller Dom maae paalægges«³⁾.

Godsdirektionen søgte altid at begrænse Skovudvisningerne. Forpagteren skulde saavidt mulig skaane Bygningernes Træværk⁴⁾. »Er det høilig at fortryde — skrev man til Ridefogden⁵⁾ — at med ded, som i Landet er ded dyrebareste, saa ilde og u-forsvarligen skal omgaaes«. Af samme Grund blev det forbudt Bønderne at sætte Trægærder⁶⁾. I Stedet skulde de lave Stendiger. »Kand de dog søge dennem [Stenene], omendskiønt de findes noget langt borte«. Det blev indskærpet Skovbetjentene at overholde Forordningen af 26. Januar 1733⁷⁾. Man burde aldrig hugge løs i Overskoven, hvor der fandtes unge Træer, som vilde blive stillet blot for Kreaturerens Efterstræbelser. »Hvad Stafrene [Gærdestavene] angaar, da vil samme tages enten af Elle-Masterne, hvor de ere, og Stæderne reenhugges, paa det Vandet ej skal falde udj Stubben og forraadne den . . .« eller af »gamle Eege Stumper, som de dertil kand udklyve«. Grene maatte man aldrig afhugge. Skoven blev derved »aaen

for ald Slags Vindfang«, Oldenfrugten ødelagt og de enkelte Træer drevet i den Grad i Vejret, at de »bliver rancke og tynde og setter aldrig Bull eller Stamme til Tyckelse«.

Fra 1730 begyndte man at plante Nyskov, først en Egeplantage ved Boserup¹⁾, senere ved Dyrlund²⁾.

Omkring 1740 var det nogenlunde lykkedes at bringe Skovene paa Fode³⁾.

Ved Bortforpagtningen af Olden gav Skovene en ringe Pengeindtægt. Man tog Skøn over, hvor mange Svin de kunde give Føde og lod den hele Olden udbyde til offentlig Auktion. Opnaaede man ikke noget antageligt Bud, blev Oldengælden udnyttet for Kommunens Regning. Godssets Bønder havde fortrinsvis Ret til at faa deres Svin indbrændte.

I det 18. Aarhundredes første Aartier er der bleven solgt nogle Gærdestaver og omblæste Træer. Senere ophørte ethvert Træsalg. Hvad der blev opsamlet eller fældet, gik med til Deputater, til Magistratens Medlemmer og Godssets Funktionærer, eller blev overladt Bønderne til Brændsel, Vedligeholdelse af deres Bygninger og Istandsættelse af deres Vogne.

Forgæves søgte Overpræsident Braem at bestride Fæsternes traditionsmæssige Ret til Skovudvisninger⁴⁾. Forbitret over, at en Flok Bønder paa egen Haand havde henvendt sig til den samlede Magistrat, paastod han i 1740, »at Bistrupgaards Skove er en Herlighed, som alleene tilkommer Hovedgaarden og ingenlunde vedkommer Bønderne«. »Naar der bliver holdet dem, hvad der i deres Fæstebreve ere loved af Hosbunden, har Bonden intet at klage og mindre at prætere af nogen Udviisning«. I det højeste vilde han overlade Bønderne nogle Vindfælder »og andet, som ikke bar sin Frugt til Skovens Fremvext og Opkomst«.

For denne Opfattelse fik han ikke Tilslutning. Borgmester Torm hævdede det principielle Standpunkt, at »Bønderne efter gammel Sædvane hver 3die Aar har nødt Udviisning«. Flertallet henviste til Nødstilstanden og den nærliggende Fare, at Mangel paa Brændsel skulde friste dem til at opbrænde deres Foder. »Naar en Proprietarii Bønder fattes Brænde og Hiultømmer, hjælper hand dem«, fastslog Raadmand Gregorius Nielsen.

I de første Aar havde man ingen Plan for Udvisningerne⁵⁾.

Undertiden fik Bønderne Træ hvert andet Aar, undertiden hvert tredje eller fjerde. Hyppigst de hoveripligtige. 1713—43 blev der foretaget 10 à 11 almindelige Udvisninger, desuden 6, som alene kom Hovbønderne tilgode. Hvert tredje Aar blev der udvist 800 Læs og desuden $46\frac{2}{3}$ til Ladegaardsforpagteren. De enkelte Gaarde var ansatte til visse Læs, 2, 3 eller 4, alt efter deres Hartkorn, Tørveskær og Arbejdsbyrde. Paa Ridefogedens Forslag, for at skaane Skovene og fremme Sparsommeligheden, gik man fra 1743 over til aarlige Udvisninger, $266\frac{2}{3}$ Skovlæs¹).

Kommunens *Jagtret* førte til Konflikter med Kronens Embedsmænd.

I det 18. Aarhundredes første Aarti forlangte kgl. Majestæts Jagtbetjente Ret til at gennemjage Bistrup Enemærke²). Magistraten henviste til Adkomstbrevet, der havde sikret den Godset med »lige saadan Frihed og Herlighed, som ellers Adelsgoeds følger og følge bør«. Da der fandtes ubetydeligt Vildt, kunde »saadan Jagen icke . . . tienne til andet end alleene at besverge Stædet med dend U-frihed, at Jagten skulle overfare Gaardens Marcher, Græs, Korn, Diger og Gierder og incommodere Staden og Magistratens Bønder og Tienere«.

Ved en anden Lejlighed maatte Magistraten beskytte en Skovfoged, som blev anklaget for at have baaret Bøsse og løsnet Skud i den kongelige Vildtbane. Bystyrelsens Redegørelse godtgjorde, at han havde været paa en natlig Ekspedition mod Skovtyve³).

Som andre Godsejere var Magistraten stolt af sin Jagtret. Skønt den medførte Udgifter til Skytte, blev den betragtet som en Herlighed, hvis Udbytte alene tilfaldt dens Medlemmer. »Skytten faar I erindre, at hand bruger nogen meere Fliid ved Jagten at indskaffe Vildt paa sine Tiider, naar det falder, thi mig siunes, det gaar meget mavert til dermed«, skriver Overpræsidenten i 1739⁴). I 1750'erne blev der indrettet en lille Dyrehave ved Boserup, efterhaanden udvidet til at rumme 80—90 Dyr⁵). Skytten skulde desuden lægge sig efter Bekkasin- og Agerhønsejagten⁶). 1769 forpagtede Magistraten Jagtretten i en Række forskellige Byer og Sogne⁷).

Kommunen havde adskillige *Fiskerier*, ved Kysten og i Indsøer⁸).

Først og fremmest var den Eneejer af de to Kattingesøer, hen-

holdsvis 155 og 13 Tdr. Land store¹). Af Gundsømaglesø laa 87 Tdr. i Kirkerup Sogn — hvoraf Staden ejede en Niendedel, Østrupgaard Resten — 101 Tdr. i Gundsømaglesogn, som tilhørte Roskilde Jomfrukloster og tilstødende Selvejergaarde²). Byen var Enebesidder af Hjorte- og Trykkebrønde-Søerne, fælles med Ledreborg om Avnsø og Ellesø og med Skjoldnæsholm om Rørsø, alle i Særløse Overdrev. Rundt paa Hovedgaardsmarkerne laa en Række Damme, Skyttedammen og Gedvadsdammen, som efterhaanden udtørredes. Endelig forskellige Bundgarnsstader, 2 paa Hovedgaardsmarken, 1 i Stranden ved Haraldsborg Bakke samt et fjerde i Stranden ved Jyllinge. Med Gehejmeraad Lerches Gods fulgte Ejgelsø paa Gundsømagle Mark og et Fiskevand i Marbjærg.

Til Tider var Fiskeriet bortforpagtet, til Tider blev det drevet for Magistratens Regning. Bønderne gav det meget Arbejde, Magistraten et ringe Udbytte. I Reglen 20 Rd. om Aaret.

I Gevninge og Tostrup (Jystrup Sogn) var der *Kroer*³). Begge var de af ældre Oprindelse. Den første fik kongelig Bevilling 11. September 1688, den sidste 23. Maj 1758. Magistraten havde ringe økonomisk Fordel af disse Krohold. Rimeligvis har de været til Skade for dens Bønder. Det var et fromt, men uvirkomt Ønske, »at Kroet icke til noget Fylderie og Tiids Spilde for Bonden eller andre vorder misbrugt«.

Korrespondancen viser, at Godset ogsaa har haft sine Smugkroer⁴).

Efter Opgøret med Panthaverne ejede Kommunen 3 *Møller*, Bistrup og Lille Ladegaards Mølle, begge beliggende i St. Jørgensbjærg Sogn, og Langvads-Mølle i Gøderup (Glim Sogn). Senere fik den ogsaa Raadighed over Lille Værebros Mølle i Jyllinge Sogn. Til Gengæld blev Bistrup Mølle nedlagt i 1718⁵). I lange Tider havde den været ude af Stand til at svare sine Afgifter. Forgæves havde Godsstyrelsen med Loven i Haand forsøgt at tvinge Bønderne til at benytte den⁶)*).

*) Gennem en Mølleaa var Vandet fra Store og Lille Kattinge Sø samt Svoverslev Sø bleven ledet ned til Bistrup Hovedgaard og opstemmet i en Dam, som drev Møllen. Kattinge Søes naturlige Udløb i Roskilde Fjord var spærret med en Dæmning ud for Voldstedet af Nebbeslot. Efter Møllens

IV. GODSINDTÆGTERNE

Godsdriftens Nettooverskud var ret forskelligt¹). Tilfældige Forhold — Landsbybrande, som medførte store Byggeforetagender og Nyopførelser paa Ladegaarden — kunde i enkelte Aar bringe Udgifterne i Vejret. Særlige Indbetalinger — Overførsler fra Skattekasen og Ridefogdens Gældsafdrag — kunde til andre Tider forøge Indtægterne.

I Hovedsagen genspejler Regnskabernes Slutsummer Landbrugets Konjunktursvingninger.

1706/07—1710/11 var det gennemsnitlige Udbytte 5153 Rd. I Krigsaarene 1711/12—1719/20 faldt det til 3571. Derefter bliver det pludselig større, stiger 1720/21—1729/30 til 5540 Rd., men falder 1730/31—1739/40 til 5081 Rd. I de følgende Aartier er der atter Fremgang. 1740/41—1749/50 var Overskudet 5429 Rd.; 1750/51—1759/60 5645 Rd.

Størst var Indtægten i 1740/41 og 1756/57: over 7000 Rd., lavest i Krigsaarene 1712/13, 1714/15 og 1717/18: under 3000 Rd.

I det hele og store fik Kommunen og dens Magistrat et passende Udbytte af sit Landbrug. Af Sorø Gods — som var adskil­lig større, ialt omkring 4000 Tdr. Hartkorn — regnede man ved Midten af 1740'erne med et Overskud paa ca. 4000 Rd.²).

For Indtægterne var Forpagtningsafgiften af stor Betydning. I 1730'erne og 40'erne udgjorde den 1550 Rd. og forøgedes 1743/44—1745/46 til 2000 Rd. I det næste Treaar bevirkede Kvægsygens Ødelæggelser, at den blev sat ned til 950 Rd., for 1749/50 at vende tilbage til 1520 Rd. og derefter at svinge mellem 1600 og 1900 Rd.

Langt de største Indtægter skyldtes Landgilden. Dertil kom Hoveripengene, knap 800 Rd., Indfæstninger — meget forskellige, i Reglen et Par Hundrede Rd. — undertiden Oldengæld, ca.

Nedlæggelse blev Dæmningen gennembrudt, Mølleaaen spærret og Mølle­dammen tørlagt; til Glæde for Bønderne sank Søernes Vandstand. 1753 indtraadte atter en Forandring. Ved Fæstebrev af 28. September blev Dæmning og Sluser, Vandkraften og et Stykke af Bregnebjerg et overdraget til et Interessentskab, repræsenteret ved Ridefoged Henrik Rosted, som i de følgende Aar anlagde Kattinge Værk, udvidede Besiddelsen med Største­parten af Jorderne, som laa til en nedbrændt Gaard i Lerbæk. I 1803 fik Selskabet Ejendomsret³).

100 Rd., Sagefald og Lejermaalsbøder, Frihedspenge for Vornedskab og Stavnsbaand, lidt Udbytte af Fiskerierne og — i den ældste Tid — af Skovene.

Smaaredslen og Landgildehavren blev in natura fordelt mellem Magistratens Medlemmer. Landgildebyggen og -rugen blev solgt til Hovedstadens Bryggere og Bagere.

En Række Udgiftsposter var underkastet ringe Forandringer: Direktionssalarier, 130 Rd., og Lønninger til Funktionærer. Ridefogden naaede efterhaanden op paa ialt 318 Rd. 4 Mrk., Skytten fik til sidst knap 103 Rd., Udrideren 39 Rd. og Skovfogederne omkring en Snes. Byggeforetagender og Forstrækninger til Bønderne fremkalde Indtægtssvingningerne. 1726—27 blev der anvendt 227 Rd. til en ny Havrelade paa Bistrup. 1730—31 var Byggeomkostningerne 519 Rd., 1732—33 495 Rd. 1739—40 nedbrændte Ladegaardens nordre Længe og kostede Genopførelsen 875 Rd. 1741—42 byggedes en ny Forpagterbolig og 1743—44 et Hus ved Hedegaardene til »Logement for Herskaberne ved Skov-Udvisningen«. 1745—46 anvendtes der 617 Rd. til Genopførelsen af brændte Bøndergaarde og 1748—49 790 Rd. alene til Haandværksløn. 1747—48 lod Overpræsident Braem for 400 Rd. opføre en Bygning ved Boserup, 1751—52 anvendtes ca. 1200 Rd. til en ny Lade og 1757—58 475 Rd. til Haandværkerløn ved Forpagterboligens Ombygning.

Det havde ringe økonomisk Betydning, men vidner om, at Direktionsmedlemmerne efterhaanden fandt Behag i deres Godsejerrolle, at der i Aarhundredets Løb blev anskaffet adskilligt, stadig finere Bohave til Herskabsværelser paa Bistrup og i Hede: 6 sorte Læderstole og 6 »Ryslæders« do., en Himmelseng med Damaskes Omhæng, Gardiner og Spejle, »Spiss Glass« og »Øll Glass«.

1744—45, 1747—48 og 1755—56 bevirkede Kvægsygen, at Landgildeydelseerne blev nedsat.

Af Aarsoverskudet gik Halvparten i Byens Kæmnerkasse og blev anvendt til Hovedstadens Fordel. Fra 1707 — da det første Kæmnerregnskab er i Behold — og indtil 1760 har Byen haft en samlet Indtægt paa 134.848 Rd. 4 Mrk. 11 $\frac{1}{4}$ Sk., eller aarlig: 2497 Rd. 12 Sk. 1720 balancerede Kæmnerregnskabet med 9465 Rd., 1740 med 20.077 Rd., 1760 med 38.452 Rd. Regner man med

Gennemsnittet, har Bistrup Gods paa de 3 Tidspunkter givet Byen henholdsvis 26,4; 12,4 og 6,5 pCt. af Kæmnerkassens samlede Indtægter. Tallene viser, at Godset har haft væsentlig Betydning for Hovedstadens offentlige Økonomi. Tillige godtgør de, at den stadig formindskedes.

Den anden Halvpart af Godsindtægterne fordeltes blandt Magistratsmedlemmerne. Indirekte er ogsaa disse Penge kommet Byen til Gode ved at aflaste den for Udgifter, som vel ellers vilde være faldet dens Kasse til Byrde.

Ovenfor er nævnt, at Præsident og Borgmestre fik hver $1\frac{1}{2}$ Gang saa meget som en Raadmand. Det samme Forhold bevarede i det 18. Aarhundrede. Rundt regnet har Bistrup Gods givet Overpræsidenter og Borgmestre en Aarsindtægt paa 270 Rd., Raadmændene 180 Rd.

De enkelte Magistratsmedlemmer har det skaffet Muligheden for at opretholde en passende Levefod.

FJERDE AFSNIT

BRYDNINGSTIDER

I. MAGISTRATEN OG DE 32 MÆND. GODSDIREKTIONEN

INDTIL Midten af det 18. Aarhundrede var Magistraten ene-raadende over Bistrup Gods. Skønt Byens Kasse modtog Halvparten af Overskudet, øvede de 32 Mænd ingen Indflydelse paa Styrelsen. Indenfor det øverste Bykollegium var det et Faatal af Medlemmerne, et Tomands-Udvalg, Direktionen, som traf Beslutning i Godsets fleste Anliggender. I Aarhundredets sidste Tredjedel indtraadte en Forandring. Med stigende Styrke krævede og gennemførte de 32 Mænd, at de fik Indflydelse paa Sagernes Afgørelse. Direktørerne bevarede deres Stilling og vedblev at varetage den daglige Forvaltning. Deres besluttende Myndighed blev dog stadig ringere og gled efterhaanden over til den samlede Magistrat.

Under voldsomme Brydninger fuldbyrdedes denne Udvikling.

1760'erne var en urolig Tid indenfor det københavnske By-styre¹). Blandt de 32 Mænd var der bitre Stridigheder. Udefra, af Byens Embedsmænd og Repræsentanter for dens Lav, blev der rettet skarp Kritik mod deres Selvsupplering og formentlige Tilbøjelighed til at foretrække Slægtninge og Venner. Endnu kraftigere — og historisk vigtigere — var Dønningerne, som blev en Følge af de 32 Mænds Forsøg paa at hævde deres Selvstændighed overfor Magistraten.

Ifølge den almindelige Opfattelse havde det københavnske Selvstyre ringe Vilkaar under de enevældige Konger: Magistraten var afhængig af Centraladministrationen, saa sin Myndighed beklippet og sine Beslutninger underkendt. I Tidernes Løb, hedder det, blev de 32 Mænd stedse mere afhængige af Magi-

straten; i stadig højere Grad betragtedes de som dens Underordnede. Om denne Dom vil kunne staa sin Prøve ved en nærmere Undersøgelse, turde være et Spørgsmaal. Givet er det, at de 32 Mænd i Løbet af 1760'erne med overordentlig Styrke søgte at hævde deres Rettigheder. I Hovedsagen vandt de ogsaa Sejr. Ved Privilegierne af 24. Juni 1661 var det blevet dem paalagt »tillige med Præsidenten, Borgemestere och Raad Stadens och Menighedens Beste saavelsoomb detz Indtegt oc Udgifft effter Thidens Beskaffenhed . . . [at] offuerweye oc derom handle oc slutte . . .«¹⁾). Konventionen af 30. November 1661 havde ikke nøjedes med at gentage Bestemmelsen om de 32 Mænds Medvirkning, men ogsaa fastslaaet de nærmere Former²⁾). En fælles »Kommerceforsamling« skulde behandle alle Anliggender af Betydning for Erhvervslivet, og et andet Udvalg, ligeledes paa 8 Medlemmer, valgt af de to Forsamlinger, skulde drøfte Bevillingsspørgsmaal. I Tidens Løb havde Konventionens Bestemmelser mistet adskilligt af deres Livskraft. Desto større var Virkningen, da det i 1765 blev fastsat, »at hvad som ey vare fastsadte og staaende Udgifter, maatte herefter ikke paa Stadens Cassa assigneres, førend derom var delibereret udi de 4re af Magistraten og 4re af de 32 Mænd, som blive efter Conventions 3die Post udnævnte, deres Samling«³⁾).

For Styrelsen af Bistrup Gods fik Aftalen en vidtrækkende Betydning. Allerede under de forudgaaende Drøftelser havde de 32 Mænd stillet Krav om at faa Aarsregnskabet meddelt. I Henhold til Forliget blev det afgjort, at det for Fremtiden skulde revideres af en af deres Midte i Forening med et Medlem af Magistraten, begge valgt af Økonomikommisjonen⁴⁾). Ganske vist var Magistraten alene til Sinds at give de 32 Mænd Adgang til at øve en regnskabsmæssig Kontrol. Gennem en haard Kamp satte Borgerskabets Repræsentanter dog igennem, at de ogsaa fik Indflydelse paa selve Godsstyrelsen⁵⁾).

Notarius, Grosserer H. C. Bech blev deres ledende Mand under disse Bestræbelser.

Kun ugerne var han gaaet ind paa at revidere Bistrup-Regnskabet. Som ukyndig i Landvæsenssager følte han sig paa Forhaand vanskelig stillet. Da han havde paataget sig Opgaven, kastede han sig dog med sædvanlig Energi over Arbejdet. Alle-

rede det første, for 1763—64, gav ham Lejlighed til at vise sin Forretningsdygtighed¹).

Først og fremmest paapegede han, at Magistraten ved vigtige Afgørelser var gaaet uden om de 32 Mænd. Jordebøgerne 1688 og 1741 havde de faaet Lejlighed til at underskrive; den sidste af 1751 var derimod ikke bleven forelagt dem til Godkendelse. Salget af Jordegods 1742 til Grev Holstein paa Ledreborg havde ogsaa fundet Sted uden deres Vidende og Vilje. Værre var det, at han opdagede alvorlige Regnskabsmangler. Da Indtægterne var smuldret bort eller ikke blevet opkrævet, var Byen i Aarens Løb gaaet glip af adskillige Penge, som med Rette tilkom den. At gøre opmærksom paa Mislighederne var ikke alene ensbetydende med en Klage over Magistratens Administration, men maatte ogsaa — som Følge af Reglen om Indtægternes Fordeling — medføre økonomiske Krav til dens enkelte Personer.

Ved Omregningen fra gammelt til nyt Kornmaal var der forsvundet Landgildehavre til et Beløb af 202 Rd. 3 Mrk. Ganske vist udgjorde Byens Andel kun 101 Rd. 1 Mrk. 8 Sk. Da det drejede sig om mange Aar — fra 1687 — blev det dog til Penge. Som Forretningsmand fandt Bech det ogsaa mærkeligt, at der for Smør- og Smaaredsel-Afgifterne gjaldt de samme Takster som i 1688. Var det Bønderne, som høstede Fordelen, vilde han ikke protestere. Modtog Forvalteren Ydelserne in natura, vandt han en uberettiget Indtægt. »Mine ringe Tancker ere — sluttede Grosserer Bech — at alt, hvad af Smør og Smaae Redsel in natura leveres, derfor bør Forvalteren beregne til Indtægt neste Kjøbsteds Markets Priis og altsaa erstatte Staden alt det Tab, den herved haver haft«. Skønt Jagten havde givet Overskud, viste Regnskabet ingen Indtægter. Skønt Godset raadede over Fiskeriet i 8 Søer og desuden satte Bundgarn i Fjorden, gav det tilsyneladende intet Udbytte. Det samme gjaldt Skovene. Alle disse Spørgsmaal forlangte Bech nærmere oplyst.

Under en Sammenkomst paa Raadstuen med en Række af Magistratens Medlemmer opnaaede han ogsaa Løfte om, at adskillige af Manglerne skulde blive afhjulpne. Erstatning for Tabene udvirkede han dog ikke. Til det vigtige Spørgsmaal om Beregningen af Landgildeydelse vilde Magistraten slet ikke tage Stilling. Heller ikke hos de 32 Mænd fandt han videre

Støtte. Flertallet viste ringe Lyst til at rejse Stridsspørgsmaal. Foreløbig godkendte de Regnskabet og udsatte Sagen. Gentagne Gange, naar Notarius Bech mindede om den, traf det samme Afgørelse¹).

Kun ved Magistratens Kejtethed kom det til Konflikt.

Ved en Sammenkomst mellem Repræsentanter for Magistraten og de 32 Mænd i April 1767 blev det aftalt for alle Bøndernes Landgildeydelse (Smør og Smaaredsel) at holde sig til den gamle Takst. Som mild og human Godsejer skulde Byen lade Bønderne beholde deres Produkter og alene opkræve de lave Pengebeløb. Kun var det en Forudsætning, at alle Naturalydelser blev afløst²). Skønt Aftalen var indgaaet af selve Overpræsidenten, blev den alligevel underkendt af den samlede Magistrat³). Det kom nu for Dagen, at Bøndernes Smaaredsel (Lam, Gæs og Høns) var bleven overleveret Magistratsmedlemmerne in natura. Med Bykassen holdt de derimod Afregning efter den lave Takst. Fremgangsmaaden var indbringende, men ikke tiltalende. Grosserer Bech havde i sin Tid antydnet, at Forvalteren høstede uberettiget Fordel; det viste sig at være selve den høje Magistrat.

Intet Under, at han triumferede⁴). Ifølge de 32 Mænds Forhandlingsprotokol blev der »om denne Sag adskilligt ventileret«. Sikkert nok er der faldet skarpe Ord om Magistratens Fremgangsmaade; med ét Slag havde Bech vundet sin Indflydelse tilbage og sikret sig Førerskabet over sine forsagte Kolleger. Pludselig forstod de 32 Mænd, at de vilde paadrage sig Ansvar ved at opgive Stadens Krav overfor Magistraten.

Efter modent Overlæg enedes de om en foreløbig Advarsel⁵). Magistraten fik at vide, at dens Underkendelse af den trufne Aftale var ulovlig og tilmed uklog. Kun ved dens Opretholdelse kunde den »maaskee afværge eendeel anden Fortræd og Vidtløftigheder«. Alene ved et rettidigt Tilbagetog kunde den forhindre, at Byen gjorde Fordringer gældende, »som vel maae tages meget lempeligen, om vi ellers skulle for os undgaae Ansvar og ikke være nødte til dermed at gaae videre«.

Til noget Forlig kom det dog ikke.

For Magistraten var det indlysende, at en større Aktion var under Opsejling. Krænket over, at de 32 Mænd vilde øve Ind-

flydelse paa dens Lønninger, og tillige forbitret over Skrivelsens mange »anstødelige Expressioner og Reservationer«, indankede den Striden for højere Instanser¹).

I Kancelliet var man paa det rene med Sagens kommunalpolitiske Betydning. Om dets Sympatier var der heller ingen Tvivl. »In dubio« — hævdede den Deputerede Bolle Luxdorph²) — maatte Magistraten beholde »Favorem«. »I visse Maader« var de 32 Mænd den »subordineret«. Maaske kunde det derfor blive nødvendigt, at »legge noget meere Tømme« paa dem, end det hidtil var sket. »I hvor nødvendig og magtpaaliggende vi holde de 32 Mænds Forsamling at være«, — gjorde han gældende — kunde der i hvert Fald ikke blive Tale om »at give dem Biefald i noget, hvorved de maatte befinde at have overgaaet deres Bestillings Grændser, ey nøye at have i Agt taget den anstændige Ærbødighed og Orden, j hvilken de bør overlægge alting med Magistraten som deres Øvrighed eller holde sig ved Haarkløveri og for Staden ganske ubetydelige Spørgsmaal«. Først og fremmest gjaldt det at forhindre, at Sagen vakte offentlig Opsigt. »Den ringere Almue maatte ikke faa Anledning til at tro, at Byen er og fremdeles bliver fornærmet af Magistraten; de beklage, at Raadstuen haver for meegen Medhold og deres Tribuni for liden Myndighed, og alting støder sammen for at svække deres Fortrolighed til Øvrigheden«.

Ved kongelige Kommissorier d. 5. Juni og 21. August 1767 blev der nedsat en særlig Kommission³). Efter Magistratens Ønske indtraadte Konferensraad Bolle Luxdorph og Højesteretsassessor Justitsraad Bagger, for de 32 Mænd den Tilforordnede i Højesteret, Amtmand Baron F. W. Wedel og Præsidenten i Borgretten Justitsraad Truels Ortved⁴). Højesteretsadvokaterne Wivet og Anchersen førte Sagen for de to Parter. Magistraten havde ønsket een Gang for alle at »faae een Ende paa saadan Correspondence med de 32 Mænd«. Det var dog denne Forsamling, som satte igennem, at Kommissoriet kom til at omfatte samtlige Spørgsmaal, der stod i Forbindelse med Bistrup-Administrationen.

Dommen faldt den 10. Maj 1768⁵).

For de 32 Mænd betød den en overordentlig Sejr.

Paa et enkelt Punkt fik den forfatningsmæssig Betydning.

De 32 Mænd havde betragtet det som ulovligt, at den samlede Magistrat havde underkendt en Beslutning, truffet i det finansielle Fællesudvalg, og til hvilken dens Repræsentanter havde givet deres Samtykke. Dommen gav dem Ret. Ifølge Konventionen var Udvalgsbeslutninger bindende for begge Forsamlinger; kun naar deres Flertal var enige, kunde de forandres. Samtidig fastslog Dommen, at Magistraten ikke ensidig kunde træffe Bestemmelse om Landgildeydelse. Det samme maatte selvfølgelig ogsaa gælde andre Spørgsmaal vedrørende Godsadministrationen.

Næsten alle de økonomiske Mellemværender blev ligeledes afgjort til Fordel for de 32 Mænd.

Magistratsmedlemmerne havde ikke alene efter Donationens Bestemmelser oppebaaret Halvdelen af Godsindtægten. De havde yderligere — uden kongelig Tilladelse eller anden Hjemmel — tillagt sig et aarligt Administrationshonorar paa 130 Rd. Det saa ikke godt ud, at Kommissionen maatte stemple det som ulovligt og urimeligt.

Ved at give det finansielle Udvalgs Beslutninger bindende Kraft havde Kommissionen tillige stadfæstet Overenskomsten om Afløsningen af Landgildens Naturalydelser. For et Lam skulde der erlægges 3 Mrk., for en Gaas 12 Sk. og for en Høne 2 Sk. Af det samlede Beløb skulde den ene Halvdel indbetales til Bykassen, den anden fordeles mellem Magistratsmedlemmerne. Heller ikke ved denne Afgørelse slap Borgmestre og Raad uden nærgaaende Kommentarer. »Som Administratores af Godset, som det paaligger at vogte for Stadens som for deres egen Nytte«, kunde de aldrig forsvare deres Fordelingsmaade. »Omendskiøndt den med den halve Deel af Godsets Indkomster er bleven benaadet, saa tillades den dog ikke ved nogen vilkaarlig Anordning at forøge sin halve Deel af Indkomsterne, saaledes at Staden derved tabte«. Overfor Magistratens Forslag at overlade Byen selv at bortsælge Halvdelen af Naturalierne, nøjedes man med at henvise til Byens Politimester, som i saa Fald »nødedes at efterkomme sit Embeds Pligter« og derfor maatte skride ind mod Byens »Forprang«.

I Spørgsmaalet om Jagtindtægterne slap Magistraten for videre Tiltale. At der blev holdt Skytte, var rimeligt og nød-

vendigt; at der siden 1756 havde indsneget sig Fejl ved Akciseberegningen af det indførte Vildt, var sikkert nok. Den var dog i Stilhed bleven rettet og Stadens Tab erstattet. Ganske vist kunde Byen forlange, at Halvparten af Vildtleverancerne blev solgt og Udbyttet indbetalt i Kæmnerkassen. De 32 Mænd havde dog ikke gjort dette Krav gældende.

Med Hensyn til Landgildehavren var Staden utvivlsomt »bleven fornærmet«, og var der »begaaen en i det mindste paa Regnskabsføreren og dens Revisors Siide uundskyldelig Feyltagelse«. Da der ved Forandring af Maalene for hver Tønde Havre var tabt 4 Skpr., drejede det sig om et betydeligt Beløb. Det fulgte af sig selv, at Jordebogen skulde forandres.

Magistratsmedlemmerne slap forholdsvis billigt fra Domens økonomiske Konsekvenser. Ganske vist blev det fastslaaet, at Borgmestre og Raad af deres Bistrup-Indtægter skulde »anskaffe og bekoste alt, hvad der behøves til at foranstalte Sessionerne« paa Raadstuen. For Procesomkostningerne blev de dog befriet, og ligeledes for Erstatningskrav. De 32 Mænd havde beregnet Tabene fra 1687 og krævet dem godtgjort. For Landgildehavren forlangte de 15.892 Rd. 71 Sk., for Magistratshonorarerne 15.405 Rd. Kun for Havrens Vedkommende henviste Kommissionen Beløbets Fastsættelse til Domstolens Afgørelse. Paa Forhaand slog den dog fast, at Magistratens nuværende Medlemmer alene skulde svare til de Beløb, som de personlig havde oppebaaret.

For Magistraten holdt det aabenbart haardt at forsone sig med Nederlaget. Ganske vist var dens Medlemmer sluppet med Skrækken for større Erstatninger. De kunde dog ikke skjule Prestigetabet, men maatte konstatere, at de 32 Mænd var naaet et stort Skridt fremad paa deres Vandring mod forøget Magt og Indflydelse.

Forgæves opbød Magistraten alt for at faa Dommen forandret¹).

Bolle Luxdorff var paa væsentlige Punkter utilfreds med Kommissionsdommen og ønskede, at en kongelig Resolution skulde gøre den mere antagelig²). Generalprokurør Henrik Stampe satte dog igennem, at Sagen blev henvist til Paakendelse ved Landets Højesteret³). I Overensstemmelse med hans

sædvanlige Retsstandpunkt kæmpede han for Adskillelsen mellem den dømmende og udøvende Myndighed. Naturligvis var det uheldigt, at Magistraten »endog uden Føie vil blive dadlet og giennemheglet«. Han vilde dog ikke

»raade til, at man derfor skulde afvige fra et Princip, som hidindtil er fulgt og bestandig bør følges saavel i de øvrige Collegier som fornemmelig i det danske Cancellie, som Justitz-Departementet, nemlig, at man ikke befatter sig med at afgjøre de Qvæstioner, som ere af den Beskaffenhed, at de kunde komme under Dommerens Paakiendelse; fornemmelig naar en af Parterne eller Vedkommende paastaae Lands Lov og Ret. Allermindst bør saadant finde Sted, naar en Sag ikke allene er gjort anhängig for Retten, men derudi og allerede er dømt i een Instantz«.

Som rimeligt var, vilde de 32 Mænd med Glæde have slaet sig til Taals med Kommissionsdommen. Kun da det viste sig umuligt at vinde Magistraten for dette Standpunkt, og de 32 Mænd blev ængstelige for at gaa glip af Sejrens Frugter, besluttede de at appellere Sagen til Højesteret¹⁾. Dommen — afsagt den 10. Maj 1769²⁾ — bragte ikke Magistraten den fjerneste Fordel. Paa Honoraret maatte de give Afkald. Tabet paa Landgildehavren skulde de stadig erstatte. Selv om dens Medlemmer fik Ret til in natura at oppebære Smaaredslen, skulde de ogsaa in natura aflevere Byens Halvpart. Magistratens Beregningsmaade blev stadig underkendt.

Afgørelsens nærmeste — og vel uundgaaelige Virkning — blev det, at Godsets to Direktører, Overpræsident v. d. Lühe og Borgmester Schrödersee frasagde sig deres Hverv³⁾. Om Magistratens Vrede og Forbitrelse vidner en Række smaalige Chikaner, som i den følgende Tid yderligere forbitrede dens Forhold til de 32 Mænd⁴⁾.

Aabenbart som Hævn nægtede Magistraten at lade Bykassen bære Processens Omkostninger. De 32 Mænd maatte gentagne Gange minde den om, at det ikke kunde fremme Byens kommunale Selvstændighed, om Tredjemand paany skulde gøres til Opmand i deres Tvist. Selv om Magistraten gav efter, tvang den dem til at udvirke en Nedsættelse i Sagførersalæret. For ikke at »det retsindige og for Kiøbenhavns Stads Beste aarvogne Collegium« skulde for hans Skyld »chicaneres med en Bagatelle, der hvercken gjør mig rig ved at faae den eller fat-

tig ved at miste den«, maatte Generalfiskal Wivet give Afkald paa 150 Rd.¹).

Slige Kævlerier kunde dog ikke tilsløre, at de 32 Mænd havde vundet Indflydelse paa Styrelsen af Bistrup Gods. Et Par Aar senere skete der en Forandring i dets hele Stilling, som yderligere sikrede deres Medbestemmelsesret.

Store og mærkelige Begivenheder fandt Sted indenfor den øverste Statsstyrelse. Fra Sommeren 1769 vandt J. F. Struensee Skridt for Skridt Magten over Kong Christian VII og hans Dronning. Stadig stærkere gjorde han sin Indflydelse gældende paa Landets Styrelse. 15. September 1770 faldt J. H. E. Bernstorff, og den 10. December fulgtes han af Konseillets øvrige Medlemmer. Tilhængerne af det gamle Styre, i de øverste Embedsstillinger saavel som i Bureaukратиets jevnere Lag, blev efterhaanden fjernet. Ny Mænd med ny Principper traadte i deres Sted, og en fuldstændig Omordning af Statens Styrelse blev gennemført.

I Marts 1771 kom Turen til København²).

Ved en kongelig Kabinetsordre den 23. Marts blev Grev Ulrik Adolph Holstein udnævnt til Hovedstadens Overpræsident. 10 Dage senere var den samlede Kommunalbestyrelse afskediget, Magistraten saavel som de 32 Mænd. Afløsere blev udpeget, og Grundtrækkene i den ny Forfatning fastsat. Et nyt Afsnit i Københavns Historie havde taget sin Begyndelse.

Allerede den 3. April sendte U. A. Holstein en Meddelelse om den skete Forandring til de tidligere Magistratsmedlemmer og anmodede dem om inden 14 Dage at besvare en Række Spørgsmaal vedrørende Hovedstadens kommunale Anliggender³). Et Par af dem stod i Forbindelse med Bistrups Betydning for Magistratslønningerne. Inden Oplysningerne forelaa — den 15. April — var der dog forlængst truffet Bestemmelse om Godsets fremtidige Forhold til Byen. Struensees almindelige Styrelsesprincipper og Uvilje mod Embedsmændenes Sportelindtægter gjorde det til en Selvfølge, at det mærkelige aarhundredgamle Fællesskab mellem Bykassen og Magistratsmed-

lemmerne om Indtægterne — i Virkeligheden ogsaa om Ejendomsforholdet — maatte bringes til Ophør.

I de bevægede Tider, da Struensee styrede Københavns og Danmarks Sager, er vigtige Anliggender bleven afgjort ved et Pennestrøg. I mange Spørgsmaal er Afgørelsen bleven truffet paa den formløseste Maade.

Ogsaa med Bistrup Gods blev dette Tilfældet.

Enhver af Byens Embedsmænd, indstillede U. A. Holstein¹⁾, burde have sin faste Løn og give Afkald paa alle Sportler — som skulde tilfalde Bykassen — »es bestehen solche in Ländereyen, Natural-Lieferungen oder baarem Gelde«. »Die Stadt-Güter« — hedder det i et andet Punkt — skal administreres af Byen gennem en særlig Økonom. En kongelig Kabinetsordre af 2. April 1771²⁾ gav ligesaa kortfattet Svar. Da Overpræsidentens Forslag — lyder den — »wegen bessrer Einrichtung des Gouvernements der Stadt Kopenhagen meinen Beyfall findet, so wird Ihm [U. A. Holstein] hierdurch aufgetragen, solchen auszuführen . . .«. Intet mere. Men dog tilstrækkeligt for den ny Magistrat til 3 Dage senere, den 5. April 1771, at give Forvalter Rosted Meddelelse om, at »det har allernaadigst behaget Hans Kongl. Majt. at henlægge Bistrup Gaard og Godsdes heele Indkomster til Stadens Beste«³⁾.

Hidtil havde Bistrup været Stadens og Magistratens Gods; for Fremtiden skulde det alene være Byens.

Samme Dag blev det overdraget en af de ny Borgmestre, Justitsraad Tyge Rothe, at være Godsets »Oeconomus«⁴⁾. Han afgik tre Maaneder senere, men fik som Efterfølger den tidligere Landfoged paa Før, Kancelliraad Peter Matthiesen. Oprindelig var der tillagt Førsteborgmesteren 1200 Rd. i aarlig Løn. Da Magistraten foreslog, at han for Godsadministrationen skulde oppebære et Honorar paa 400 Rd., blev det afslaaet. Gagen blev samtidig forhøjet til 1600 Rd. og Borgmesteren saaledes holdt skadesløs for det særlige Arbejde⁵⁾.

Efter Struensees Fald blev det lagt ham til Last, at han »uden at forstaae det danske Sprog . . . dog haver . . . skullet været Administrator over Bidstrup Gaard og Gods«⁶⁾.

Kun kortvarigt blev Struensees Herredømme; kun lidet varigere den Magistratsstyrelse, han havde udnævnt. Tre Fjer-

dingaar efter dens Indsættelse, Natten til den 17. Januar 1772, maatte Gehejmekabinetministeren vandre i Fængsel. Andendagen efter opgav Overpræsident U. A. Holstein sin Stilling og vendte tilbage til Amtmandsposten i Tønder. Hurtig forfaldt deres Værk. Den 13. Februar 1772 blev der nedsat en Kommission »til at undersøge de udi afvigte Aar gjorte Indretninger og Foranstaltninger i de civile Collegier, Departements og andre almindelige Foranstaltninger i Kjøbenhavn«. En ny Overpræsident, G. A. Braem, var allerede bleven udnævnt den 18. Januar. Fra alle Sider lød der Krav om Genoprettelsen af de gamle Tilstande. Den tidligere Magistrat gjorde gældende, at den ingenlunde havde fortjent at blive bortjaget »paa saa haanlig Maade«. Den ny Overpræsident, en skikkelig Buldrebase, som sagdes at have »ops pist sin Herregaard i Kyllingefrikasé«, anbefalede dens fuldkomne restitutio in integrum. Delvis fik man sine Ønsker opfyldt. 1. Oktober 1772 genoprettedes de 32 Mænds Forsamling og blev Magistraten sat paa sin forrige Fod. Flertallet af de tidligere Medlemmer, der var i Live og ikke havde faaet Ansættelse andetsteds — dog ogsaa samtlige Medlemmer af det Struensee'ske Bykollegium, Førsteborgmesteren Peter Matthiesen undtaget — fik Sæde i den ny Magistrat.

Af Struensees og U. A. Holsteins Reformer blev adskillige bestaaende. Først og fremmest Hof- og Stadsretten og det ny Lønningssystem. Med Magistratens Ejendomsret til Bistrup Gods og Part i dets Indtægter var det for bestandig forbi.

Den endelige Afvikling rejste forskellige Spørgsmaal¹⁾. Medlemmerne af den tidligere af Struensee afsatte Magistrat kunde med Rette gøre Fordring paa deres Del af Godsindtægten indtil Afskedigelsesdagen den 3. April 1771 (533 Rd. 5 Mrk. 11½ Sk.). Desuden fandt man det rimeligt at godtgøre dem det Beløb, hvormed de selv eller deres Forgængere havde bidraget til Købet af General Lerches Gods (1790 Rd. 1 Mrk. 9 Sk.). Da det til Gengæld maatte paahvile dem at indbetale deres endnu skyldige Part af Omkostningerne ved Processen med de 32 Mænd (1041 Rd. 2 Mrk. 12 Sk.), blev Resultatet, at de fik et Tilgodehavende paa 1282 Rd. 4 Mrk. 8½ Sk.²⁾.

Forandringen i Godsets Stilling havde til Følge, at dets Styrelse indgik som Led i Byens almindelige Administration. I Overensstemmelse med Beslutningen, truffet inden Struensees Omvæltning, blev dets Regnskaber forelagt de 32 Mænd og revideret af en Repræsentant for hver af Bystyrets to Afdelinger. Uvist hvorfor ønskede Magistraten i 1791, at Revisionsarbejdet skulde gaa paa Omgang mellem de 32 Mænd. Borgerkabets Repræsentanter foretrak dog stadig, at det samme Medlem varetog Hvervet¹).

I de 32 Mænds Forsamling kom Bistrups Anliggender næsten aldrig til Forhandling. En Mængde Bevillingssager er derimod bleven drøftet i Økonomikommisionen. Oftest godkendte den Magistratens Indstillinger; sjældent traf den afvigende Beslutninger. Alligevel synes der i Tidens Løb at være opsamlet adskillig Utilfredshed, som i Begyndelsen af 1790'erne førte til Brydninger.

Da Ejendommen, i hvilken der var indrettet Værelser for Direktionen, var bleven brøstfædig, indstillede Magistraten og fik ogsaa godkendt, at der skulde opføres en ny Hovedbygning²). Et enkelt Medlem, Borgmester Andreas Storp, nærrede imidlertid Betænkeligheder, som foranledigede nye Overvejelser³). Den følgende Tids Forhandlinger viste, at man var misfornøjet med Godsets hele Administration, og fik til Resultat, at der blev nedsat et særligt Fællesudvalg »i Henseende til Bidstrup Godsens bedre Anvendelse«. Magistraten valgte de fire Direktører, de 32 Mænd udpegede fire af deres Midte⁴).

Udvalget traadte sammen, indhentede Oplysninger og rejste forskellige Spørgsmaal⁵). Opmærksomheden samlede sig efterhaanden om Mulighederne for en Forhøjelse af Forpagtningsafgiften. Aabenbart fandt de 32 Mænd, at Magistraten viste for ringe Iver for dens Forøgelse. Inden Auktionen den 1. Oktober 1794 — for at muliggøre Indførelsen af en forbedret Driftsmaade skulde Forpagtningskontrakten gælde 14 Aar — ønskede de Konditionerne forelagt til Eftersyn⁶). Efter dens Afholdelse gav de den sene Avertering Skylden for det utilfredsstillende Resultat og krævede en ny Auktion afholdt med mindst 4 Ugers Varsel⁷). Derefter forelaa to forskellige Tilbud⁸). Forvalterens Fuldmægtig, Jens Müller, gik til 2100 Rd.,

medens et Medlem af de 32 Mænd, Grosserer A. M. Mørck, der repræsenterede Forpagter Saabye paa Søholm, standsede ved 2090 Rd. Hver af Kommunalbestyrelsens to Afdelinger havde sin Favorit. De 32 Mænd foretrak Saabye som »er en practisk Landmand og uden al Connection med Forvalteren, som skal paasee Contractens nøjagtige Opfyldelse«¹). Det store Flertal af Magistraten — Raadmændene Læssøe og Mylius undtagne — var irriteret over de 32 Mænds Indgriben, kunde alene indrømme dem »Votum deliberativum og ikke decisivum« og besluttede at godkende det højeste Tilbud. At Grosserer Mørck var villig til som Gave til de Fattige at erstatte Forskellen, ialt 140 Rd., var ikke i Stand til at ændre dens Opfattelse²).

De 32 Mænd var dog ikke sindet at bøje sig for denne Afgørelse. Paa Efterretningen om det heldige Udfald af den anden Auktion — hvorved det højeste Bud var bleven forøget fra 1675 til 2100 Rd. — svarede de med spydigt at udtrykke Glæden over den foreløbige Virkning af deres Indgriben³). Over Meddelelsen om Magistratens Beslutning at overdrage Forpagtningen til Fuldmægtig Jens Müller blev de saa forbitret, at de indankede Sagen for Kancelli og Konge⁴).

Begge Parter gav en Skildring af Forhistorien⁵). De 32 Mænd fremhævede Nødvendigheden af en indgaaende Kontrol, som kunde sikre Gennemførelsen af den forbedrede Drift. Magistraten lagde Hovedvægten paa dens forfatningsmæssige Adkomst til at varetage Administrationen. Begge skød de med skarpt. De 32 Mænd gjorde opmærksom paa, at Magistratens Kandidat var Forvalterens tidligere Underordnede og — meldte Rygtet — fremtidige Svigersøn. Tingen, sluttede de, er derved »meget nær ved at kunde ansees saaledes, at Forvalteren og Forpagteren er en og den samme. Hermed er ikke meent nogen Reflexion over Forvalteren, Kammerraad Mellerup, men alene at holde os til saadanne almindelige Forsigtighedsregler, som vi troe i en publique Administration ikke at kunde fraviges«. Magistraten sagde god for Fuldmægtigen og stemplede Klagen som fremkaldt ved de 32 Mænds »forfeylede Ønske at kunde viise en Føyelighed imod den af deres Middel, af hvem Lieutenant Saabye . . . har betient sig til Commissionaire i denne

Sag saavel ved Auctionen som ellers, og som desuagtet ikke har undseet sig ved selv at underskrive Klagen«.

Tilsyneladende opnaaede de 32 Mænd intet ved deres Klage. En kongelig Resolution bifaldt Magistratens Antagelse af det højeste Bud¹⁾. Saa helt uden Virkning blev Episoden dog ikke. Stridighederne mellem Kommunalbestyrelsens to Afdelinger ved Midten af det 18. Aarhundrede har sikkert været Struensee og hans Hjælpere en Tilskyndelse til deres Forandring af Bystyrelsen. Da Københavns Brand 1795 foranledigede en Række Undersøgelser af Hovedstadens hele økonomiske Stilling, blev Kontroversen om Bistrup Forpagtning medvirkende til, at en særlig Kommission mange Aar igennem fik til Opgave at varetage Administrationen af Godsets Anliggender.

Forandringen i Bistrups Stilling — at de 32 Mænd fik Indflydelse paa Godsets Styrelse, og at hele Overskudet tilfaldt Bykassen — kom paa mange Maader til at paavirke den daglige Ledelse. Rimeligvis har det haft endnu større Betydning, at Direktionsmedlemmerne som Følge af Opgøret med de 32 Mænd havde mistet det særlige Honorar for Varetagelsen af deres Hverv.

Sikkert nok har Direktionsmedlemmerne altid vidst at skaffe sig forskellige Smaaemolumenter. Det var uskyldige Fordele, at Skytten jævnlig maatte indsende et eller flere Stykker Vildt eller Forvalteren udlevere Træer og Planter til Borgmester Herslebs Lyststed. Efter moderne Opfattelse var det betænkeligere, at Raadmand Jørgen Thulstrup i 1770'erne lod sig tildele betydelige Tømmerleverancer. Rimeligvis har det ogsaa gjort Hvervet fristende, at det kunde skaffe sine Indehavere et behageligt Landophold og af og til sætte dem i Stand til at føre en Proprietærs standsmæssige Levevis. Fra 1770 er der bevaret en Skrivelse, som vidner om deres Levemaade²⁾. Vildt skulde Skytten skaffe, og »een goed Hønse Kiød Suppe sørger Reinholts Koene for«. »Viin, Thee, Sucker og saadanne Ting« vilde Direktørerne derimod selv medtage. Ved Ankomsten til Godset mødte de i fornemt Optog³⁾. Lejlighedsvis bliver det foreskrevet Forvalteren at skaffe Forspand til tre Herskabs-

vogne og til 4 »Bie Vogne« samt to Mænd til at føre Ridehestene ud. Maaske for at nedsætte Levefoden blev der i 1775 fastsat nøje Regler for Direktionsmedlemmernes Underhold¹⁾. For Tredags-Rejser skulde Forvalteren oppebære 30 Rd. og 11 Rd. til Drikkepenge; strakte Opholdet sig over 8 Dage, steg Beløbene til 50 og 16 Rd. Kun for Rejser rundt paa Godset maatte der betales efter Regning.

Slige Behageligheder havde deres Værdi, men var i Virkeligheden et ringe Vederlag for det store og mangfoldige Arbejde, som paaahvilede en samvittighedsfuld Godsstyrelse. Ogsaa i det 18. Aarhundredes sidste Tredjedel var der Direktionsmedlemmer, som med Alvor og Dygtighed varetog deres Opgave. Fremfor andre maa nævnes Borgmester H. C. Hersleb, Medlem af Direktionen 1772—76. Alligevel spores det, at deres Interesse svækkedes og deres Arbejdsiver formindskedes. For at lette dem Arbejdet forøgedes deres Antal, i 1769 til tre²⁾ og 1775 til fire³⁾.

Mere og mere blev det Virkningen, at Myndigheden gled over til den samlede Magistrat. Stadig mere kom Direktionen til at fungere som et Udvalg, der forberedte Sagerne. Stadig færre blev de Skrivelser, som udgik i dens Navn og blev indført i dens Protokoller. Efterhaanden som Aarene gaar, bliver Magistratens almindelige Resolutions- og Kopibøger en bestandig fyldigere Kilde til Bistrups Historie. Forskellige Beslutninger understreger Udviklingen. Fra 1772 blev det Reglen, at ikke alene Gaardmændene, men ogsaa Husmændenes Fæstebreve skulde underskrives af den samlede Magistrat⁴⁾. I 1788 overtog den hele Korrespondancen⁵⁾.

Formelt vedblev den særlige Godsdirektion at fungere til efter Bybranden 1795. I Virkeligheden havde den paa dette Tidspunkt mistet sin Betydning.

Ved Periodens Afslutning var Bistrup Godsstyrelse gledet fuldstændig ind i Rækken af de almindelige kommunale Anliggender.

II. LANDBOREFORMER

Fra Midten af det 18. Aarhundrede drøftede man Bøndernes Frigørelse og Forbedringen af deres Kaar.

Kong Frederik V's Ven og Hofmarskal, Grev A. G. Moltke, havde ved Kongens Tronbestigelse gjort opmærksom paa Landbrugets vanskelige Vilkaar. Sikkert paa hans Tilskyndelse udstedte Kongen den 31. Marts 1755 en Opfordring til at skrive og indlevere Afhandlinger om Landets økonomiske Forhold. En offentlig Forhandling blev derved indledet, som skulde fortsættes Aarhundredet igennem og bestandig ledsage Regeringens Foranstaltninger, kritiserende og vejledende, hæmmende og ansporende. Alle Spørgsmaal af Betydning for Proprietærer og Bønder blev taget op til frimodig og sagkyndig Behandling. Stort og smaat mellem hinanden: Indførelsen af nye Driftsmaader og nyttige Kulturplanter, Ændringer i Arbejdssystemet og sociale Reforme, Afskaffelse af Hoveri og Livsfæste, Udstykning af Hovedgaardsmarkerne, Indførelse af Arvefæste eller Selvejendom, Ophævelsen af Stavnsbaandet. Reformerne havde indsigtfulde Talsmænd, den bestaaende Tilstand mægtige Forkæmpere. Stadig stærkere voksede der dog en offentlig Mening frem, som krævede en Ændring i Landboforholdene.

Til Tider forsigtigt og tøvende, til Tider dristigt og maaltbevidst fulgte Regeringen den almindelige Stemning. Dens Administration blev paavirket af Tidsaanden, dens Lovgivning omformet efter dens Krav. Tilbageslag var ikke i Stand til at standse Udviklingens Gang. Da Kronprins Frederik den 14. April 1784 tog Magten i sin Haand, var Vejen banet for en straalende Reformlovgivning, som i Løbet af et Par Aartier skulde omforme Landbefolkningens Kaar, gøre Bonden fri og grundlægge hans Velstand.

Mange Mænd har baaret Sten til Grundlæggelsen af vor Landbostands sociale og økonomiske Frigørelse. Maaske den største Fortjeneste tilkommer de Godsejere, som i den første vanskelige Tid iværksatte Reforme paa deres egne Godser og gav praktiske Beviser paa deres Nytte og Gennemførlighed. Tit og mange Gange er der givet Beskrivelser af Forandringerne paa Hørsholm og Bernstorff, 1759—61 paa det første

Gods, 1764—67 paa det sidstnævnte¹). Bønderne fik Arvefæsteskøder paa deres Gaarde, og Hoveriet blev afløst af en Pengeafgift. Paa Bernstorff ophævede man tillige Fællesskabet, paa Hørsholm udstykkede man Hovedgaardsmarkerne. Adskillige andre Godsreformer kan nævnes, de fleste mindre vidtgaaende, en enkelt, paa de store Krongodser i Antvorskov- og Vordingborg Amter (1768—74)²), omfattende og dristig i dens Anlæg, men lammet af Tidens hyppige Regeringsforandringer, ufuldført og standset.

I denne Række har Bistrup Gods sin Plads. Til Ære for den daværende Magistrat blev Københavns Kommune mellem de første Godsejere, som imødekom Tidens Krav. Ovenfor er omtalt, at der i 1760'erne med Rette blev gjort alvorlige Udsættelser paa Godsstyrelsens Dispositioner. Desto større er Anledningen til at fremhæve, at det var de samme Mænd, som anbefalede vidtgaaende sociale Reformers og førte dem igennem.

Under Forhandlingerne om Reformens Iværksættelse lovede Forvalteren, at Magistraten skulde høste Pris for et Værk, »som af alle, endog Efterkommerne, maae admireres«³). Først sent gaar hans Udsagn i Opfyldelse. Om Grev Chr. Günther Stolbergs Indsats vidner en Støtte ved Hørsholms Sø; til Minde om J. H. E. Bernstorffs Velgerninger mod hans Bønder rejstes Stenen paa Gentofte Bakke. Hvad der udrettedes paa Enkedronningens Gods og paa den fornemme Udenrigsministers faldt enhver i Øjnene. Københavns Kommunes Bestræbelser har ingen fundet det fristende at beskæftige sig med. I den Grad er dens Værk gaaet i Glemme, at Magistratens Fortjeneste af de Bistrup Bønder for første Gang omtales i denne Bog.

Og dog var Reformen paa Bistrup Gods mellem de tidligste, som fandt Sted, i 1763—64 og i 1767—68.

Først blev *Hoveriet* afløst.

I Hovedsagen var dets Ordning den samme, som var bleven indført ved det 17. Aarhundredes Begyndelse. Kun hist og her var der sket Forandringer. Paa nogle Gaarde var Fæsterne bleven fritaget for Arbejde paa Ladegaardsmarkerne, paa andre var de til Gengæld bleven hoveripligtige⁴). I Begyndelsen af 1760'erne var der 110 Bønder, som boede Hovedgaarden

nærmest, der udførte det almindelige Ladegaardshoveri, medens 187 svarede en Pengeafgift. Tyve Aar i Forvejen havde Tallene været henholdsvis 116 og 175¹⁾. Heller ikke i Arbejdsydelsens Omfang og Karakter var der indtraadt nogen Ændring.

Mærkelig tilfældige er de Spor, som Reformen har efterladt i Datidens Protokoller og Aktpakker. Ingen Optegnelse meddeler Navnet paa dens første Talsmand. Kun faa er de Skrivelser, som gør det muligt at følge Sagens Gang. Da den tidligste Omtale findes i en Ordre fra Godsdirektionen, er det alene sandsynligt, at et af dens Medlemmer, Overpræsident V. A. v. d. Lühe eller Borgmester Schrödersee, har taget Initiativet. I Almindelighed var Reformvennerne saa overbevist om den raadende Mangel paa Arbejdskraft, at Hovedgaardsmarkernes Udparcellering blev anset for en nødvendig Forudsætning for Hoveriets fuldstændige Ophør. Maaske er det Kommunalbestyrelsens største Fortjeneste, at den førte det praktiske Bevis for dens Overflødighed. Intet tyder paa, at Betragtningen har øvet den ringeste Indflydelse under Overvejelserne. Retfærdigheden byder dog at indrømme, at Byens Styrelse kunde tage Sagen lettere end de private Godsejere. Hvad der for den første forringede Indtægterne, vilde for de sidste betyde økonomisk Ruin.

I Efteraaret 1763, da Forpagtningskontraktens Fornyelse stod for Døren, blev det paalagt Forvalteren at føre de nødvendige Forhandlinger²⁾. Med Forpagteren skulde han blive enig om en Afgift, fastsat under Hensyn til, at han ikke længere vilde faa Bøndernes Arbejdskraft stillet til Raadighed. De hoveripligtige Fæstere skulde han sammenkalde, hvert Fogderi for sig, og indhente deres Svar, om de vilde betale Hoveripenge eller foretrak, »ligesom ved andre Hoved-Gaarde skeer«, at gøre »fuld Hoverie«. Da de Bistrup Bønder var heldigere stillet end de fleste private Godsejeres Fæstere, indeholdt Anvisningen en Trusel, som neppe vilde forfejle sin Virkning.

Efter kun tre Ugers Forløb var Forholdet bragt i Orden og Aftalerne truffet³⁾.

Alle Parter var tilfredse, erklærede Forvalteren. Bønderne maatte »bekjende at have megen Lettelse frem for andre Pro-

prietairers Bønder«, men fortrak dog en Afløsning, som bevirkede, »at de kunne i Sæde- og Høstetiid forblive ved deres eget Arbejde i Roelighed og befries for Rejser og anden Besværlighed der med følger«. Hovedstaden, forsikrede han, vilde ikke i Øjeblikket lide noget Tab i Indtægter; i Fremtiden vilde man snarest høste Fordele.

Det fortjener at understreges, at kun eet Medlem af Magistraten — Raadmand Hæseker — ved den afgørende Forhandling den 14. November 1763¹⁾ stemte imod, »at nogen betydelig Forandring imod gammel Brug i Henseende anden Indretning med Hoveriet skeer«.

Skønt adskillige indenfor Magistraten ønskede Sagen forelagt de 32 Mænd, forhindrede Flertallet, at de fik Lejlighed til at udtale sig. Om man har frygtet, at Forsamlingen skulde rejse Indvendinger, faar staa hen.

Ved Reformen blev Bønderne fritaget for Ladegaardshoveriet og de fleste Kørsler²⁾. Tilbage blev nogle Smaaarbejder. Paa Slægerup Mark skulde de slaa Græs og desuden køre 100 Læs Hø til København, aflevere de 60 Læs Halm i de kongelige Stalde, hver besørge en »Herskabsrejse« paa indtil 4 Mil samt hugge og hjemkøre 22 Læs Brændeved; fra Hovedgaarden skulde de køre Gødningen ud paa Markerne og sprede den, og naar Byggearbejder fandt Sted, besørge de nødvendige Tilførsler. Endelig paahvilede det dem stadig at »lukke« alle Gærder og Grøfter omkring Hovedgaardsmarkerne. Altsammen Arbejder, som var forholdsvis ubetydelige og delvis afløst med særlige Smaaafgifter. Gødningskørslen, anslog man, lagde Beslag paa højst 2 à 2½ Dag om Aaret. For at blive fri for Transporten af Brændevedet svarede Bønderne 75 Rd. til Roskilde Jomfrukloster; for Gærdelukningen betalte de nogle Husmænd.

Til c. 900 Rd. havde man paa Forhaand anslaaet den samlede Afløsningssum. Resultatet blev, at den beløb sig til 901 Rd. 4 Mrk. Da det hoveripligtige Hartkorn udgjorde 949 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb., var Afgiften gennemsnitlig noget under 1 Rd. pr. Tønde. Paa Bernstorff udgjorde den 2 Rd. 3 Mrk. og paa Hørsholm 2 Rd. 2 Mrk.³⁾. Ogsaa ved Fastsættelsen af Af-

løsningsvilkaarene var Magistraten saaledes gaaet lemfædigt til Værks.

Forpagtningen havde tidligere indbragt 1700 Rd., men blev for den følgende Periode nedsat til 800 Rd. Afløsningssummen svarede ganske til det Afslag, man maatte indrømme Forpagteren.

I 1767—68 førte man Reformen til Ende og gav Bønderne *Arvefæstesløder* paa deres Gaarde.

Om Forberedelsen af denne Beslutning ved man kun, at Forvalteren den 22. April 1767 »i underdanig Følge Deres Excellence og høye Herrers givne Anledning« — sagtens en mundtlig Befaling — har udarbejdet det første Koncept til de ny Skøder. Foranstaltningen, skriver han, vil være overmaade heldig for Bønderne, der sikkert »over alt ville blive meged fornøyet med denne Forandring, som kand beskiærme dem mod ald Anfald«. For Magistraten, tilføjer han, vil det »i mange Henseender« være nødvendigt og »dend rette Tiid til at befordre dette vigtige Værk«. Ordene røber muligvis, at der har været ytret Misfornøjelse med, at Godsstyrelsen tilsyneladende havde ladet det bero ved Hoveriafløsningen.

Reformen satte adskillige af Magistratsmedlemmerne i Bevægelse¹). Forvalter Rosteds Koncept til Arvefæstesløderne blev hurtigt lagt til Side og en ny udarbejdet, som det synes af Raadmand H. N. Nissen. Dertil knyttede Overpræsident v. d. Lühe en Række Anmærkninger. Det rettede Udkast fremkaldte Forvalterens udførlige Kommentar og talrige Ændringsforslag, som foranledigede ny Udtalelser af Borgmester Chr. Fædder og Raadmand Nissen. Den sidste var i høj Grad irriteret over Forvalterens Kritik, men kunde ikke forhindre, at hans Kolleger anerkendte dens Berettigelse.

Raadmand Nissen repræsenterede den mest bondevenlige Opfattelse. Ikke alene var det hans Bestræbelse at forme Arvefæstebrevet saa kort og fyndigt som muligt. Bestandig mærker man tillige hans Iver for at fremhæve og udvide Bøndernes Rettigheder og samtidig en stærk Mistænksomhed overfor Ridefogden. Gang efter Gang henviser han spydigt til Rosteds Ønske om »at faae desto fleere Poster«, Gang efter Gang tillægger han

ham egennyttige Motiver. Forvalterens Embedsførelse forklarer denne Stemning¹⁾, men udelukker ikke, at han har haft skarpere Blik for Nødvendigheden af at forme Skøderne, saa der ikke kunde blive Tvivl om Bestemmelsernes Rækkevidde og Parternes Rettigheder. Sikkert er det, at Magistratsflertallet nærrede Sympati for Forvalterens Bestræbelser for at varetage Kommunens Rettigheder. »Jeg nævner mig vist en Bonde Patron — skriver han — men ikke desmindre ville jeg dog aldrig binde mig fastere, end at jeg dog aldtid havde saa megen Frihed mig reserveret til min particulare Nytte, om Godset var mit eget, og ligesom jeg da ville handle [med] mine egne [Bønder], om jeg var Ejere af Godset . . .«

Som Helhed har Forhandlingen stor Interesse og giver et Indtryk af de Overvejelser og Betragtninger, som i Reformbevægelsens første Aartier har gjort sig gældende.

Endogsaa *Stavnsbaandet* er blevet inddraget i Drøftelsen. Ganske vist var dets Opretholdelse et Lovgivningsanliggende, som ikke kunde løses af den enkelte Godsejer. Kun gennem Retten til at udstede Fripasser havde han Mulighed for at øve Indflydelse paa dets Virkninger. Saa helt uden Betydning var det derfor ikke, at Arvefæstesløderne kom til at indeholde en Omtale af Husbondens Ret til »paa billige Vilkaar« at give Ansøgere »Frihed fra Føde Stæd«²⁾. Af en Bemærkning, som Overpræsident v. d. Lühe har knyttet til denne Passus, synes det endda at have været paa Tale at give de Bistrup Arvefæstere en *Ret* til for et engang fastsat Beløb at faa udstedt Fripas. Overpræsidentens Indvendinger bevirkede, at en saa vidtgaaende Bestemmelse forsvandt af de ny Skøder. »Som Population i Almindelighed er et Lands Styrcke — skriver han — saa er det i Besynderlighed en umistelig og nødvendig Herlighed wid Jordegods« for at faa Gaardene besat, have tilstrækkelige Tjenestefolk og kunne stille Mandskab til Landmilitzen. Slapper man Baandene, tilføjer han, vil Ungdommen opgive Landbruget eller søge bort til de frugtbareste Egne. »Derom haver mand hafft Bevieser nock i de Tiider, da det var Bønderkarlene tilladt at opsigte deris Tieniste og at kræve Pas, naar de vilde«.

Bønderne skulde have *Arvefæste* paa deres Gaarde, men

ingen Ejendomsret. Saa vidt var alle enige. Vanskeligere var Formuleringen. Saalænge Fæsterne, de nuværende og de fremtidige, overholdt deres Forpligtelser, stod der i (Nissens og) Magistratens første Udkast, skulde de »i aldt ansees som de selv virkelig eyedede« deres Gaarde. Forvalteren og Overpræsidenten var betænkelige ved dette Udtryk. Bonden maa ikke være i mindste Tvivl om Ejendomsforholdet, hævdede den sidste, »huorover der i Fyhn haver været mange Processer imellum Proprietarier og slige indbildte Selv Eyere«. Fra første Færd, paastod han, skal man være klar over, at Arvefæstet »er en frievillig Concession, uden Betaling givet af Huusbonden til Belønning for en stræbsom Bonde og till Encouragement for andre at blive ligesaa«. Resultatet blev et Kompromis. Den omtalte Passus blev staaende, men samtidig indførtes der nogle Vendinger, som fremhævede Kommunens fortsatte Ejendomsret.

En enkelt betydningsfuld Indskrækning i Arvefæsternes Rettigheder — i et Forhold, som ellers var overladt »Selvejerens« Forgodtbefindende — blev indført i de ny Skøder: »Ingen nye Husmænds Huus [maatte] bygges enten paa Gade, Grund eller Gaardens Fortoug uden Magistratens Minde og Resolution om, hvad Afgift og Pligt paa Huuset skal hæffte«.

Magistraten — hedder det i Skøderne — bortsteder og fæster Gaardene »arveligen«. Den nuværende Besidder, »hands Arvinger og Efterkommere« bliver det »tilladt at afstaae og overlade samme til hvilken af deres Børn, og om de ingen Børn have, Slegt eller Fremmede, hvem de vil, naar Persohnen der til af Herskabet findes duelig og beqvem«. »Efter foregaaende Overlæg med Herskabet og deres Samtycke« kunde Fæsteren tillige »deele« . . . Gaardens Hartkorn »imellem sig og een af sine Børn eller mellem 2de af sine Børn eller Arvinger«.

Disse Arvefæstebrevets afgørende Bestemmelser havde været Genstand for mange Betragtninger.

Raadmand Nissen havde for Udøvelsen af Arvefæsterens Overdragelsesret foreslaaet den svagere Begrænsning: »med Herskabets Forevidende og Samtykke«. Forvalteren kæmpede til Gengæld for at sikre Magistraten en vidtgaaende Vetoret. Kun derved, hævdede han, kunde man forhindre, at Gaardene

blev »afstaaet til et Skarn efter andet, som ruinerer Stædet«; kun derved kunde man forebygge Slægtstrætter, Slagsmaal, Processer og mange Fortrædeligheder. Overpræsidenten indrømmede, at der intet fandtes, »som i Almindelighed encouragerer Mennisker till Fliid og Stræbsomhed, end det Haab, at deris Børn og Afkom kand høste Frugten deraf, huilken Regæll strækker sig fra den høyeste till den laveste og følgelig till Bunden med«. Praktisk Erfaring bevirkede dog, at han støttede Forvalteren. »En god Bunde kand som andre offte have en liderlig og uduelig Søn«.

Ogsaa om Delingsretten havde der været Diskussion. Var Gaarden af et vist Hartkorn — d. v. s. tilstrækkelig stor — hævdede Borgmester Fædder, var det unødvendigt at kræve Magistratens Samtykke til dens Udøvelse. Med denne Opfattelse stod han alene.

Under Forhandlingerne udtalte Forvalteren nogle profetiske Ord¹⁾: »I øvrigt er disse Fæster af saadan Vigtighed, at mand formedelst Følgerne deraf i dend efterkommende Tiid har Aarsag med langsom Eftertanke og got Overlæg at skrive i denne Materie, at hverken Herrskab eller Fæstere skal blive bunden endten for hart eller for løøst, og endda tør jeg frit siige, at Efterkommerne formedelst Tiidernes medførende Forandringer vil finde noget derpaa at udsætte«.

Al Umage til Trods havde Arvefæstereglerne mange Mangler.

Lad være, at ingen Bestemmelse sikrede Enkerne den fortsatte Besiddelse af Gaardene. Ingen har i Tidens Løb bestridt deres Ret, som man rimeligvis har betragtet som en simpel Følge af den almindelige Fæstelovgivning. Uheldigere var det, at heller ingen Ordning blev truffet for det Tilfælde, at en Arvefæster døde uden at have iværksat nogen Overdragelse. Kunde han træffe Disposition ved et Testamente? Faldt Gaarden tilbage til Herskabet, eller skulde en Slægting have den overdraget?²⁾ Betegnelsen »Arvefæste« syntes at sikre Slægtens Rettigheder, men viste sig uden Betydning. Testamentariske Bestemmelser har Godsstyret aldrig anerkendt. Tilstedeværelsen af en stedse gældende »Arveret« har Domstolene benægtet³⁾. Kort før Aarhundredets Udgang døde en Enke i Snoldelev uden i rette Tid at have overladt Gaarden til en Søn.

Kommissionen, som paa dette Tidspunkt stod for Styret, var villig til at sælge Ejendommen, men nægtede at lade Sønnen overtage den i Arvefæste. Fremragende Jurister blev hørt. Kammeradvokat Schönheyder holdt paa Arveretten¹⁾, Chr. Colbjørnsen paa Godsejerens Dispositionsret²⁾. Domstolene var ligesaa uenige. Hof- og Stadsretten godkendte den første³⁾, Højesteret den sidste⁴⁾. Da Arvefæsteskødet, fastslog Dommen, maatte antages at give udtømmende Besked om Fæsternes Rettigheder, var Tavshed ensbetydende med, at ingen Arveret var indrømmet.

Arvefæstet har saaledes i Virkeligheden kun givet Besidderne en Overdragelsesret og begrænset dens Udøvelse til deres Livstid⁵⁾.

En yderligere, dog midlertidig Indskrænkning medførte Statens Lovgivning. Ifølge Forordningen af 14. September 1774 maatte ingen Bondekarl fæste Gaard, med mindre han havde været Soldat eller i det mindste én Gang havde passeret Mønstringen. Magistraten var straks opmærksom paa, at Bestemelsen kunde lægge Hindringer i Vejen for Arvefæsterens fri Udnyttelse af hans Dispositionsret⁶⁾. En Bonde kunde blive gammel og skrøbelig eller have andre Aarsager til at afstaa sin Gaard. Var den udvalgte en Søn, en Svigersøn eller en Fremmed, der ikke opfyldte Lovens Forskrifter, var han afskaaret derfra.

For Udøvelsen af Arvefæsterens Dispositionsret havde Kommunen fastsat den vigtige Indskrænkning, at den ny Besidder af Magistraten skulde findes »duelig og bequem«. Bestemmelsen var uklar. Var Godsstyret i Stand til at vrage alle foreslaaede Kandidater, blev Fæsterens Rettigheder værdiløse. Hvis ikke, kunde der altid være Tvivl om Rækkevidden af dets Adkomst. I 1779 kom det til en Proces om en af Kappellev-Gaardene. Da en Enke med Aftægt havde overdraget Ejendommen til en Mand udenfor Godset, protesterede Magistraten og lod Chr. Colbjørnsen føre Sagen. Hof- og Stadsretten stadfæstede dens Ret til uden nærmere Begrundelse eller Hensyntagen til foreliggende Attester om Kandidatens gode Forhold at afvise Ansøgerens Krav om at faa udstedt Skøde⁷⁾. Denne Gang dømte Højesteret til Fordel for Arvefæsterne⁸⁾. Kun naar Her-

skabet med gode Grunde — maatte det være Dommens Følge — kunde godtgøre Ansøgerens Mangler, havde det Ret til at benytte sit Veto.

Dommen fremkaldte Forfærdelse¹). Dens Konsekvenser — klagede Magistratsdirektionen — blev til Godsets Skade. Mod Arvefæstebrevens »Esprit og det Øyemerke, hvor udi de ere givne«, kunde fremmede Folk, født udenfor Godset, komme til at gaa forud for dets egne Børn. Næsten aldrig, tilføjede den, vil en Gaard falde tilbage til Byen og f. Eks. gøre det muligt at skaffe Husmændene Jord.

»Heraf vil nu følge, at Arvefæsterne i Stæden for een Lykke vil blive til megen Uhæld for Godsets Mandskab og een Hindring for gode og nyttige Indretninger paa Godset, ja give Andledning til, at Godsets Egne bliver kleinmodige, taber Lysten til Stræbsomhed og endelig ved Leilighed undviger for at undgaae Kongens og Godsets Tieneste som Soldat. Naar Bondekarlen, [der] ved sin gode Opførsel, troe Tieneste og Sparsommelighed har erhvervet sig noget, skal see paa, at Fremmede skal have de bedste Gaarde og Stæder til Fæste, hvortil han frem for andre har gjort sig meriteret, hvad Fortrydelse giver det icke, og hvad har da Herskabet at belønne Troskab og Flid med, thi een gammel og med slætte Jorder aflagt Gaard er icke andet end et vist Slaverie for et Menneskes Leveds Tiid«.

Saa vanskelig følte man Stillingen, at det var paatænkt at ansøge Kongen om en Forandring af Arvefæstebrevene, hvorefter Besidderne kun skulde kunne afstaa deres Ejendomme til Ikke-Slægtninge, som hørte hjemme paa Godset.

Omfanget af *Delingsretten* kunde ligeledes være Tvivl underkastet. Gjaldt den alene een Gang, eller kunde den ogsaa anvendes paa de Parceller, som opstod ved en Udstykning? Var den begrænset til Børn og Arvinger, eller kunde den udnyttes til Fordel for Fremmede? I hvilket Tilfælde kunde Magistraten nægte sit Samtykke?

Arvefæstebrevene gjorde nøjagtig Rede for *Bøndernes* Pligter, baade de fælles, som var ens for alle, og de særlige, som paahvilede et større eller mindre Antal. Hovedpunktet var, at alle Byrder, Afgifter og Arbejdsydelser, skulde forblive uforandrede i Fæsterens Levetid og i hans Efterfølgeres.

»Viidere end foreskrevet staaer — hedder det — maae hverken under Navn af Hoverie eller i andre Maader, under [hvad] Nafn nefnes kand, af os eller vore Efterkommere, Eyere og Possessores af Bidstrup Gods, af

denne Bondegaard fordres eller kræves af sammes nu værende eller efterkommende Arvefestere og Besiddere . . . [Skulde Gaarden ved Kontraktens] mislige Holdelse og Efterlevelse, nu værende eller efterkommende Herskab og Eiere til frie Disposition og Bortfestning paa loulig Maade hiemfalde¹⁾, skal det dog aldrig være tilladt samme i deslige eller andre Tilfælde paa andre eller tyngere Vilkaar end foreskrevet staaer paa nye at bortfæste, saasom Øyemerket af dette Arve Feste Brev efter Hans Mayts. allermildeste Intention er, [at denne] som alle øvrige Residence Staden og dens Magistrat for nærværende Tiid tilhørende Bønder Gaarde aldrig meere til evig Tiid med ydermere Hoverie, under hvad Prætext, Opspind eller Paaskud være maatte, skaal eller maae belegges eller bebyrdes«.

Og dog kunde der rejses Tvivl.

Landgildens Størrelse og Sammensætning blev indført i hvert enkelt Skøde og kunde ikke forhøjes. Kornydelseerne skulde leveres in natura i København, men maatte for Rugens og Bygens Vedkommende efter Arvefæsterens Ønske — som skulde være meddelt inden September Maanedes Udgang paa Bistrup Skrivestue — godtgøres med Penge »efter neste sættende Capitelstaxt«. Smaaredslen, blev det fastsat, skulde ligeledes leveres i København, men kunde efter Herskabets Tilladelse omsættes til Penge »efter Jordebogens Taxt«. Lige til Aarhundredets Udgang blev det ved denne Ordning. Først da den særlige Bistrup Kommission, i sine Bestræbelser for at forøge Godsindtægten, blev opmærksom paa Misforholdet mellem Naturalydelseernes virkelige Værdi og deres Afløsning og krævede enten Levering in natura eller Betaling efter en højere Takst, kom det til Strid om Smørafgiften. Lejre Herredsting²⁾ og Hof- og Stadsretten³⁾ gik ud fra, at 41 Aars Praksis havde givet Hævd paa den lave Afløsning, Højesteret fastsatte derimod, at de paagældende Fæstere maatte levere Varen in natura eller finde sig i Forhøjelsen⁴⁾.

Hoveriet var i Forvejen afløst. De forskellige Arbejdsydelser, som var tilbage, foreslog Forvalteren, skulde optages i et Fællesreglement⁵⁾. Magistraten satte dog igennem, at der i selve Arvefæstebrevene blev gjort nøjagtig Rede for de Præstationer, som paahvilede den enkelte Besidder.

Paa eet Punkt forblev Arvefæsternes Forpligtelser ubestemte. »De fornødne Reyser med Herskabet« skulde de vedblivende udføre, naar Direktørerne »enten gjøre den aarlige Udviisning

af Skovene eller i andre Tilfælde maae reyse til Gaard og Godsens Fornødenhed«. Forvalteren havde oprindeligt fundet det tilstrækkeligt, men ogsaa nødvendigt, at betinge en 4 Mils og en 2 Mils Rejse af hver Gaardmand. Raadmand Nissen fandt Kravet overdrevent — »uden det skulle være nu, Forpagteren er bleven Forvalterens Svigersøn«. Overpræsidenten og Borgmester Fædder ønskede slet ingen Begrænsning. »Thi det er beder — erklærede den første — at Husbonden kand eftergive noget af det, hand med Rette kand kræve, end at hand forgiver sin Ret till at kræve det, hand efter Omstændigheder høylig kunde behøve«.

Hoveriafløsningen blev en Smule omreguleret¹). Paa Gaardene, som fra gammel Tid havde været arbejdsfri, blev den forhøjet med ialt 234 Rd. 1 Mrk. 14 Sk. Enkelte af de i 1763 fastsatte Beløb blev til Gengæld nedsat, med 5 Rd. 8 Sk. Ingen betalte over 1 Rd. pr. Td. Hartkorn, adskillige saa meget mindre, at Gennemsnittet laa under 5 Mrk. Paa Godsets ca. 2550 Tdr. Hartkorn udgjorde den samlede Afgift 1997 Rd. 1 Mrk. 14 Sk.

Om *Indfæstningen* havde der staaet Strid. Baade Forvalteren og Raadmand Nissen fandt et Spillerum nødvendigt, som kunde gøre det muligt for Godsstyret at tage Hensyn til de skiftende Konjunkturer. Begge erklærede de, at Beløbet ikke maatte overskride 10 Rd. pr. Td. Hartkorn. Resultatet blev en Indfæstning, som skulde betales, »hver Gang Gaarden til nogen nye Beboere henfalder, afstaaes eller overlades«, men som »ej nogen sinde maae eller skal overstige 10 Rd. pr. Td. Ager og Engs Hartkorn«.

Da det i adskillige Aar efter 1768 var umuligt at opnaa Indfæstninger, som svarede til det fastsatte Maksimum, har Bestemmelsen sat Magistraten i Stand til at øve Indflydelse paa ethvert Besidderskifte. Først da Forholdene i den Grad bedredes, at de 10 Rd. pr. Td. Hartkorn kunde betales uden Vanskelighed, blev Overdragelsesretten en Realitet, uafhængig af Godsstyrets Forgødtbefindende.

I Marts 1768 var Forberedelserne afsluttet og de afgørende Beslutninger truffet. Den 9. Marts kunde Magistraten aller-

underdanigst tilstille Kongen Konceptet til de ny Arvefæstebreve og ansøge om hans Approbation¹).

»Ligesom det stedse har været vores Intention — skrev den — at see Bidstrup Gaard og Godsens Bønder, hvormed vi pro officio og Staden af de fremfarne souveraine Konger allernaadigst ere forlehnede, satte i saa gode Omstændigheder som mueligt, paa det Bonden kunde encourageres til med desto meere Fliid og Vindskibelighed til sin egen Fordeel og det almindelige Beste at fremme Agerdyrkningen, . . . saa ere vi nu og betænkte paa at ville meddeele enhver Bonde især Arvefæste paa sin Gaard eller Huus, som end meere ville opmuntre dem til Stræbsomhed, naar de derved blive forsikrede, at deres Børn og Arvinger efter dem skulle besidde Gaardene uden Forandring eller Paalæg af Hoverie.«

En kongelig Kabinetsordre — af 16. Marts 1768 — gav derefter Kancelliet Ordre til at udfærdige Godkendelsen, som meddeltes den 25. Marts²).

Tilsyneladende var Reformen afsluttet og ingen Forandring mulig. Alligevel skulde der inden længe blive rettet et Angreb mod den hele Foranstaltning. Struensee og hans Tilhængere var nok bondevenlige, men dog endnu ivrigere for at skaffe Stat og Kommune forøgede Indtægter. En lille Episode, uden Følger, men af historisk Interesse, lægger for Dagen, at en Konflikt mellem disse Synspunkter kunde komme til at foreligge.

Kun i nogle Maaneder havde den Struenseeske Magistrat været ved Magten, da den opdagede, at Arvefæstebrevene var en Hindring for at forøge Godsoverskuddet. Overvejelserne var i de Dage faa, Skruplerne endnu færre. Øjeblikkelig indgik en Ansøgning til Kongen³). Da Arvefæstebrevene hindrede »adskillige nyttige og fordeelagtige Indretninger«, burde de forandres, og Styrelsen have Lejlighed til ved Fæsteledighed at forhøje Afgifterne, »paa det den kunde faae erstattet de anvendte og udlagte Omkostninger paa de til et saadant Steds oeconomiske Forbedring gjordte Indretninger med meere«.

Til Lykke for de Bistrup Bønder fik Generallandvæsenskommissionen Lejlighed til at udtale sig. Naturligvis forstod den, at den foreslaaede Ændring vilde ødelægge Reformens Virkninger. Fremfor alt, hævdede den, maatte man ikke rokke ved Arvefæsterens Forvisning, at »han og hans« paa uforandrede Vilkaar vilde beholde Gaarden. »Følgerne af en saadan

Tilliid — skrev den — kand ikke andet end være gode saavel for Bonden selv som [for] det almindelige, da den meere end noget andet opmuntrer ham til at søge sit Stæds Opkomst og Forbedring«.

»Det skal have sit Forblivende« ved den engang vedtagne Ordning, lød Kancelliets Afgørelse¹⁾).

Om Hoveri og Arvefæste gik Anskuelserne vidt fra hinanden. Anderledes med Hensyn til *Driftsmaaden*. At Trevangsbruget var forældet og Fællesskabet en Hindring for Fremskridt, var almindelig anerkendt. Dog ogsaa, at deres Ophævelse frembød overordentlige Vanskeligheder. Saa indviklede var Forholdene, at en Menneskealder skulde forløbe, inden Fællesskabet havde mistet sin Betydning. Paa Bøndergodset levede det længst. Paa Hovedgaardene, som forlængst var fri af enhver Forbindelse med Bønderbrugene, kunde Ejerne adskillig lettere gaa over til det holstenske Koppelbrug. Allerede i 1770 var der 59, af 116, sjællandske Sædegaarde, som arbejdede med 5—19 Skifter; 10 Gaarde havde 11, 12 havde 7²⁾). Grev A. G. Moltkes Reform paa Bregentved havde mere end noget andet bidraget til dette Resultat.

Paa Bistrup Gods skulde det 18. Aarhundrede næsten gaa til Ende, før et tidssvarende Driftssystem blev bragt i Anvendelse. At Magistraten saa langt hurtigere gennemførte Reformen til Nytte for dens Bønder, lægger for Dagen, at dens sociale Forstaaelse var større end dens økonomiske Sans.

Allerede i 1757 havde Forpagteren anmodet om Tilladelse til at inndele Jorden i 6 Marker, hvoraf Halvparten skulde hvile i tre Aar³⁾). Var hans Ønske bleven imødekommet, havde Bistrup været mellem de første Godser, som havde forladt det gamle Trevangsbrug. Først en Snes Aar senere var det holstenske Koppelbrug bleven prøvet paa saa mange Ejendomme, og havde Erfaringen i den Grad godtgjort dets Fordele, at Gods-direktionens Betænkeligheder var ryddet af Vejen. I 1775 — forud for en Forpagtningskontrakts Udløb — stillede Borgmester Hersleb Forslag om Antagelse af en Landmaaler, som sammen med Fæsteren, siden Ejeren af Sprettinge Gaard under Bregentved, Niels Larsen, kunde forberede Indførelsen

af det ny Driftssystem paa Bistrup¹). Reformen, anslog han, vilde i det højeste koste 100 Rd. og sikkert »aarlig . . . rendere Staden igjen og dertil gjøre Magistraten Ære«²).

Borgmester Herslebs Indstilling blev godkendt og Opmaalningen iværksat. Saa stærk var dog Vanens Magt, at man ikke kunde bekvemme sig til helt at opgive den gamle Markinddeling. Ifølge den ny Forpagtningskontrakt gældende i 8 Aar, fra 1776—84³), fandtes der 4 Marker, til Rug og Byg, som skulde bære Sæd i 2 og have Hvile i 4 Aar. Kun i 2 à 3 Tdr. Land var det Forpagteren tilladt at saa Hvede. De to Oldenmarker var bleven inddelt i tre, skulde benyttes til Havre og hvile i seks Aar. Hvert Aar var der besaaet 60 Tdr. Land med Rug, 60 med Byg og 90 Tdr. med Havre. Al den øvrige Jord henlaa til Græsning eller som Enge.

Først i Begyndelsen af 1790'erne bevirkede de 32 Mænds Klager over den ringe Forpagtningsafgift, at man alvorlig overvejede Mulighederne for en forbedret Driftsmaade. Forvalteren erklærede⁴), at det anvendte System var det »sletteste af alle«, umuliggjorde Dyrkningen af Hvede og Kløver og gav uoverkommeligt Foraarsarbejde. Han fraraadede at udstykke Hovedgaardsmarkerne — hvad der vilde gøre Ladegaardsbygningerne overflødige og fremkalde Mangel paa Skov og Tørveskær til de mange Tilflyttere — og anbefalede at gaa over til et 12 Marks Brug med Sædsiftet: Brak, Hvede, Rug, Byg, Havre, Kløver og 5 Aars Græsning og Hvile.

Med nogle Ændringer blev hans Forslag gennemført. Ved Forpagtningskontraktens Udløb blev der for den ny Forpagtningstid, fra 1795—1809, indført en tidssvarende Drift paa de nye Hovedgaardsmarker⁵).

De tre Oldenmarker bar Havre i 3 Aar og hvilede i 6. Forpagteren maatte paa egen Bekostning sætte Hegn om Markerne og grave »Brakgrøvter« mellem Agrene, 1 Alen brede og $\frac{3}{4}$ Alen dybe.

Magistraten sørgede for, at det nødvendige Efteraarsarbejde var tilendebragt inden Vinteren 1795, saaledes at alt kunde være rede, naar den ny Forpagter tiltraadte⁶).

Sædsiftet var derefter følgende:

Hovedgaardsmarkernes Numre.

Aar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1785	Græs	Havre m.Kløver	Hvede	Rug	Græs	Brak	Byg	Græs	Græs
1796	—	Græs	Byg	Havre m.Kløver	Brak	Hvede	Rug	—	—
1797	—	—	Rug	Græs	Hvede	Byg	Havre m.Kløver	Brak	—
1798	—	—	Græs	—	Byg	Rug	Græs	Hvede	Brak
1799	Brak	—	—	Havre	Rug	Græs	—	Byg	Hvede
1800	Hvede	Brak	—	Græs	Græs	—	Havre m.Kløver	Rug	Byg
1801	Byg	Hvede	Brak	—	—	—	Græs	Havre m.Kløver	Rug
1802	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	Havre	—	Græs	Græs
1803	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	Græs	—	—	—
1804	Græs	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	—	—
1805	—	Græs	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—	—
1806	—	—	Græs	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak	—
1807	—	—	—	Græs	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede	Brak
1808	Brak	—	—	—	Græs	Havre m.Kløver	Rug	Byg	Hvede

Lovgivningen søgte at fremme *Udskiftning*. Tre store Forordninger udkom allerede i Frederik V's Regeringstid (29. December 1758, 28. December 1759 og 8. Marts 1763), som havde til Formaal at afskaffe Fællesskabet mellem Lodsejere. 28. Juli 1769 fulgte en ny Lov, der rettede Opmærksomheden mod Overdrevene og de mange Tilfælde, hvor flere Landsbyer laa i Fællig. Afgørende blev Forordningen af 23. April 1781. Fra nu af, hedder det, gik Udskiftning og Udflytning sin ustandselige Gang. Med denne Lov, er det bleven sagt, indledes Rækken af de store Landboreformer¹⁾.

Intet Under, at Fællesskabets Ophævelse mødte mange Vanskeligheder. Omkostningerne var store, Bruddet med tilvante Forestillinger endnu føleligere. Tidligere havde Bonden været et Led i det lille Bysamfund og vant til at holde Trit og Fod-

slag med sine Fæller. Pludselig blev han en Ener, overladt til sig selv. Forandringen rokkede hans Forestillinger om Ejendomsretten og omformede hans daglige Arbejde. De gamle Markgrænser, han havde arvet fra sine Fædre, saa han forsvinde. Ny Strækninger blev ham overdraget, som han ikke kendte, og hvis Dyrkning krævede større Anspændelse. Sværest var Udflytningerne. Med tungt Hjerte maatte mangen Bonde se sit Hjem i Landsbyen revet ned og genopført i en Udmark, alene og fjernt fra hans Kendinge¹).

Københavns Kommune fik en særlig Tilskyndelse til at virke for denne Reform. Samtidig med at Kongen godkendte Arvefæstesløderne, gav han Kancelliet Ordre til at fremhæve Hovedstadens Forpligtelse overfor Udskiftningen²):

»Jeg ønsker og haaber — erklærede han — at Magistraten tilligemed stræber at ophæve det saa skadelige Fællesskab, og venter af deres mig bekendte Nidkierhed for det almindelige Beste, at de i alle Maader benytte sig af de Fordeele, som i Fremtiden af den for Dannemark nedsatte Land-Commission maatte kunde udfindes til Landvæsenets Forbedring og Bondestandens Opkomst«.

Paa Viljen skortede det ikke, kunde Magistraten svare i den Redegørelse, som blev den afkrævet. Uheldigere stod det med Evnen³).

I de færreste Landsbyer var Kommunen eneste Lodsejer, i mangfoldige delte den Ejendomsretten med Nabogodsejere. Mageskifter kunde rydde adskillige Hindringer af Vejen, men var i mange Henseender uheldige. En Bonde, skriver Magistraten, »som har etableret sig og sin Familie paa et frie Gods, hvor han har gjort sig det faste Haab, at han og Børn efter ham skulde beholde deres Frihed«, vilde neppe være tilfreds med at »blive afgivet til Hoverie Gods«.

Det manglede ikke paa Opfordringer. Snart den ene, snart den anden Proprietær indledede Forhandlinger om Bytning af Gaarde, Køb eller Salg. Bestandig henviste de til Ønsket om at ophæve Fællesskabet; jævnlig fremhævede de Hensynet til Kongens Vilje. I Virkeligheden var det Arronderings- og Udvidelseslyster, som fremkaldte de fleste Anmodninger. Kun faa blev de Ejendomshandler, som kom i Stand⁴). I Reglen kunde Magistraten nøjes med at henvise til det tredobbelte Vederlag,

som Privilegierne forlangte¹). Undertiden var det tilstrækkeligt at gøre opmærksom paa Arvefæstebrevene, som udelukkede Hoveri²). I nogle Tilfælde blev det nødvendigt at skyde med skarpt. De kongelige Forordninger, erklærede man overfor Vinhandler Fr. Barfred, Ejeren af Benzonsdal, taler alene »om skadelig Felledskabs Ophævelse, og ikke at den eene Proprietarius skal kunde tilvinde sig den andens Eyendom«³). For Kaptajn Schumacher paa Benzonseje, udtalte man⁴), er det »vel meere at gjøre at faae gode Bønder for slette end at hensee til nøttige Indretninger«.

En Mulighed er det, at Arvefæstebrevene har sinket Reformen og gjort det vanskeligere at overvinde Bøndernes Konservatisme. 8. Juni 1787 udkom en Forordning, som fastsatte de Tilfælde, i hvilke Fæstebønder var forpligtede til at lade deres Gaarde udflytte og mod Erstatning afgive Parter af deres Tiliggende. Magistraten fandt den »ikke at være aldeles anvendelig« paa Bistrup »eller i alt med deres havende Arvefæste Breve at kunde bestaae«. Kan Bistrup-Bønderne betragtes som andre Fæstere, spurgte den⁵), kan de mod deres Vilje gøres lige i Hartkorn? Kan man berøve dem Jord for at udlægge den til Husmænd eller til Skov? Har en enkelt Bonde Ret til at forlange sin Jord udskiftet? Hvem bestemmer, hvilke Gaarde der skal flyttes ud, og hvem skal dække Omkostningerne?

Et Par Eksempler viser, hvor vanskelige Forholdene kunde være.

I Soverslev By hørte 4 Gaarde under Bistrup Gods. Ledreborg ejede 7, Universitetet 4 og Roskilde Jomfrukloster 1⁶). Ikke nok, at disse Lodsejere skulde enes. I en af Byens Marker, »Kongemarken«, havde Græsningsretten oprindelig været fælles for Godsets Bønder i Soverslev, Boserup, Kattinge, Trelleup og Øgaard, men var i Tidens Løb hvert tredje Aar bleven overdraget samtlige Beboere i Soverslev for 6 Tdr. Havre i aarlig Afgift. Landinspektøren fastsatte 27 Tdr. Land som en rimelig Erstatning. Magistraten gav efter, men forlangte, at Ejeren af Øgaard, Besidderen af Hovedgaarden Lindholm, skulde yde en Part af Vederlaget. Det komplicerede Forholdet, at Lindholms 4 Gaarde i Kattinge ved en Omrebning i 1767 havde faaet Part med Øgaard i Kongemarkens Græsning⁷). Et

lille Mageskifte — opnaaet efter langvarige Drøftelser — maatte til, før ogsaa denne Vanskelighed var ryddet af Vejen.

Utallige var de Forhandlinger, som førtes om Udskiftningen af Særløse Overdrev¹). Allerede i 1763 rejste Grev Holstein Sagen²). Hans Synspunkt, Deling efter Hartkorn, kunde Magistraten dog ikke gaa ind paa. Ifølge Mageskiftet med Rentemester Henrik Müller, svarede den³), maatte Udskiftningen finde Sted paa Grundlag af det Antal Kvæg, som de interesserede Parter havde Ret til at lade græsse. Iøvrigt, tilføjede den, kunde der intet udrettes uden Samtykke af Kommunitetet og Grevinde Danneskjold-Laurvigen paa Skjoldnæsholm. 5 Aar senere kom Drøftelsen i Gang, og der blev tilvejebragt et Kort⁴). Forvalteren kom til Enighed med Grevnen og Grevinden, men blev desavoueret af Magistraten⁵). I 1775 blev Sagen genoptaget, men strandede paany⁶). Skønt Amtmand og Rentekammer blev inddraget, skulde lange Tider gaa hen, inden en Overenskomst kom i Stand.

Da Kommunen i 1768 gav Generallandvæsenskollegiet Beretning om sit Reformværk, fik ogsaa Udskiftningen en Omtale⁷). Meget var der ikke at fremhæve. I adskillige Landsbyer havde man holdt Møder med Bønderne og beregnet Indhegningsarbejdet. Bestandig havde det vist sig, at »Lukningen falder dem saa umuelig at bestride, at man nødvendig har maattede frafalde det Forsætt«. Kun hist og her havde nogle »aparte Indhegninger« fundet Sted; paa enkelte Overdrev havde man faaet Græsningen indskrænket. Eet Resultat kunde man paapege, Delingen af Glim. Da Halvparten af Byen — 9 af 19 Gaarde — var brændt, enedes Magistraten med den største Lodsejer, Grev Holstein paa Ledreborg, om at dele Landsbyen i to, genopbygge de afbrændte Gaarde⁸) langs Vejen mellem Roskilde og Ledreborg og give dem Jord i de fjerneste Marker. Gaardbygningerne i Ny Glim (nu Helvigmagle) laa med 300 Alens Afstand fra hverandre, adskilte ved dobbelte beplantede Diger, hvad der »giver een behagelig Anseelse i deres Egalité og lige Linje«. Fæsterne i Gl. Glim havde stedse været fattige og behøvet Forstrækninger. Efter Forandringen »befinder de dem alle vel, forbedres daglig og betaler alt, hvad de bør«.

Kun langsomt gik det fremad i de følgende Aar. Den Struenseeske Magistrat viste forgæves sin gode Vilje ved at udsætte to Pengepræmier, paa 200 og 100 Rd., for de første Bønder, som udflyttede deres Gaarde¹⁾. Saa sent som 1790²⁾ var der kun 19 Gaarde — i 11 Byer — som var bleven fuldstændig udskiftet. I 15 Byer, med 71 Gaarde, var Godsets Bønder alene bleven adskilt fra andre Lodsejere og gjort lige i Hartkorn. Derefter kom der lidt mere Fart i Bevægelsen. I de følgende Aar udskiftedes Gevninge (9 Gaarde) og Marbjerg (10 Gaarde)³⁾.

Grundpillen i det gamle Landbosystem — *Stavnsbaandet* — blev bestaaende indtil 1788. Indtil da maatte Magistraten indrette sig efter de Vilkaar, Lovgivningen bød den. Saa lidt som andre Godsejere kunde den se bort fra, at Soldaterudskrivningen efter Hartkorn gjorde det nødvendigt for den at sørge for Tilstedeværelsen af det nødvendige Mandskab. Ogsaa paa Bistrup viste det sig undertiden vanskeligt at finde egnede Gaardfæstere.

Ved en enkelt Lejlighed optraadte Forvalteren med overdreven Nidkærhed. Paa en Klage fra Hofapoteker Becker paa Hejnstrupgaard i Gundsømagle Sogn maatte Magistraten i 1762 udlevere en Dreng, som Rosted »ulovlig og egenmægtig havde bortsnappet«⁴⁾. Oftere fandt den det dog fornødent at lægge Forvalteren paa Sinde at føre nøje Tilsyn med Godsets unge Mandskab og sørge for dets Anbringelse. »Til den Ende, hedder det engang⁵⁾, bliver det hermed Forvalter From alvorligen befalet ikke at tillade eller være Vidne, at noget af Godsets Mandskab, hvad enten de fra Godset ere udgaaet i hans Formands eller udi Deres Betienings Tiid, tiene uden for Godset uden med Directionens Samtykke«. Særlig var man ængstelig for, at Bønderkarlene skulde tage Ophold i Roskilde. Man ved altfor vel, skriver Direktionen⁶⁾, at de derved bliver »vandte til Dovenskab og Liderlighed og derefter uskikkede til Bondearbeide og Levemaade«.

Saa sent som i 1783 gjorde Ejeren af Svenstrup et plumpt Forsøg paa at opnaa Magistratens Medvirking til at sætte sig ud over Stavnsbaandslovgivningens Bestemmelse om, at Bønderøunner i de allerførste Barndomsaar var fri for Hjemstavns-

forpligtelsen. Mandskab fra Landsbyer, i hvilke Hovedstaden og han selv var fælles Lodsejere, som indkom paa Svenstrup Gods, foreslog han, skulde anses for at tilhøre det Gods, hvor vedkommende var født, »uden [at] det nogensinde mellem os skal komme under Qvæstion, paa hvilket Gods det hæftende Aar er opfyldt«. Henvendelsen — som giver et Indtryk af haardhændede Proprietærs Virkemaade — blev selvfølgelig afslaaet¹).

Saa vidt det stod i Magistratens Magt — og var forenelig med dens Interesser — har Magistraten altid sørget for at tage menneskelige Hensyn og bryde Brodden af Lovgivningens og Sædvanerettens værste Haardheder. Adskillige Bønderønner har mod en passende Godtgørelse erhvervet Frihedspas og dermed Muligheden for at prøve Lykken andetsteds²). Allerede tidligere er det nævnt, at Bystyret nærede Betænkeligheder ved at opfylde Godsejeres hyppige Anmodninger om mod senere Gengæld at faa udleveret Bønderkarle til Fæsteovertagelse paa deres Ejendomme. I Tidens Løb viste det stadig større Uvilje mod disse Ombytninger. Ikke alene humane Betragtninger gjorde det gældende, ogsaa Hensynet til egen Fordel førte det i Marken. Da man maa tro, skriver Magistratsdirektionen lejlighedsvis³), at enhver Godsforvalter vil sit Herskabs Vel, er det paa Forhaand sandsynligt, at han for en god Karl giver en slet eller maadelig. Nogen fast Praksis udviklede der sig ikke. Undertiden har man imødekommet Anmodninger, som var i Bønderkarlenes Interesse — i Reglen drejede det sig om Ægteskaber, som medførte Overtagelse af Fæstegaarde — undertiden fremkom Kravet fra saa mægtige Mænd, f. Eks. Greven paa Ledreborg, at man ikke mente at kunne sidde det overhørigt⁴). I det hele og store synes Magistraten altid at have taget Hensyn til Bønderkarlenes Ønsker. Da intet garanterede, at de private Godsejere, som skulde yde Erstatning af deres eget Mandskab, viste en lignende Humanitet, havde Transaktionerne dog altid en mislig Side.

Mangfoldige Foranstaltninger kan nævnes — Følger af Reformlovene eller Udslag af Tidens humane Tankegang — som

havde Betydning for Bistrups Bønder og hidrog til at forandre deres Livsvilkaar.

Fæstebondens *Retsforhold* sikredes ved Forordningen af 8. Juni 1787. Naar Fæstere tiltraadte en Gaard, skulde der holdes lovlig Synsforretning, at Bygningerne var i Stand, Besætning og Redskaber i Orden. Den samme Synsforretning skulde lægges til Grund, naar Bonden afstod Fæstet, og Godtgørelse udbetales, om Ejendommen var bleven forbedret. Ovenfor¹⁾ er paa vist, at tilsvarende Regler forlængst havde faaet Gyldighed paa Bistrup Gods. Et Spørgsmaal var det dog — fandt Magistraten — om ikke Arvefæstet havde gjort en saadan Forandring i Bøndernes Forhold, at de ny og mere omstændelige Lovbestemmelser maatte være uanvendelige paa Kommunens Ejendomme²⁾. Da Misligholdelse af Skøderne, svarede Kancelliet³⁾, bevirkede, at Gaardene hjemfaldt til Kommunen, og disse Fæstere »i det væsentligste icke ere meget forskiellige fra andre Fæstebønder, . . . saa følger deraf, at de i Forordningen befalede Synsforretninger ved Overleveringen og Tiltrædelsen bør have Stæd«.

Husbondens *Skiftejurisdiktion* havde i Tidens Løb givet Anledning til mange Misbrug. Efter alt at dømme har Forholdene dog ogsaa i denne Henseende været særlig gode paa Bistrup. Det mærkes bestandig, at Godsstyrelsens Repræsentanter, Forvalter og Birkedommer, har betragtet sig som »Embedsmænd« og handlet som saadanne. Give Slip paa Skifteretten vilde man derimod ikke. Da Kancelliet udtalte et Ønske i denne Retning⁴⁾, gjorde Magistraten opmærksom paa, at Sportlerne hørte med til Forvalterens Løn og derfor ikke kunde bortfalde uden Erstatning⁵⁾.

For Almuens *Oplysning* viste Tiden sin store Interesse. Næst efter Bondesagen, blev det Skolespørgsmaal, som satte de fleste Penne i Bevægelse. Præsterne gik i Spidsen, det oplyste Borgerkab og fremskridtsvenlige Godsejere fulgte i deres Spor. Alle rede under Christian VI udkom en Række Skolelove. I Slutningen af det 18. Aarhundrede var det navnlig den Reventlow-Schimmelmansske Kreds, som forstod, at det sociale Arbejde var halvgjort Gerning, om det ikke blev fulgt af vidtgaende Skolereformer.

Paa Bistrup som paa andre Steder i Landet virkede Bekostningen ofte afskrækkende. Man maa ikke være »for generøs eller liberal« skrev Godsdirektionen i 1740¹⁾, »thi disse Ting sigter til et bestandigt og ævigt Væsen, og des meere haver mand at observere, at mand icke binder sig anderledes i Dag, end mand kand udholde det i Lengden«. Adskilligt blev dog udrettet. I Aarene 1741—44²⁾ blev der opført ny Skolebygninger i Gevninge, Solrød og Højby (Rorup Sogn) og indrettet »Degneskoler« i Degnenes Boliger eller hos Husmænd, som til »Skoelehold vare beqvemme«³⁾, i Kamstrup, Himmelev, Fløng, Gadstrup og Snoldelev. Bekostningen udgjorde 916 Rd. 8 Sk., hvoraf 338 Rd. 3 Mrk. 2½ Sk. blev godtgjort af andre Proprietærer, som havde Fæstegods i de samme Sogne. Til Skolevæsenet i Byer, hvor Kommunen havde Strøgods, maatte den til Gengæld bidrage med 668 Rd. 1 Mrk. 2⅓ Sk.

Med denne Anstrengelse synes man at have udtømt Kræfterne. I de følgende Aartier er der kun bleven ofret lidt paa Skolevæsenet.

Inden de store Landboreformer havde *Husmændene* hyppigt været heldigere stillet end Gaardfæsterne⁴⁾. Selv om Husene var jordløse, sikrede de som oftest deres Indhavere Ret til at lade nogle Kreaturer græsse med paa Overdrevene. Da Udskiftningen ophævede denne Begunstigelse, mistede Husmændene et væsentligt Grundlag for deres Eksistens. Ganske vist fik de bedre Betaling for deres Arbejde paa Herre- og Bøndergaarde. Da samtidig Livsfornødenhederne steg i Pris, blev deres Fortjeneste dog snarest ringere. Andre Forhold kom til, som svækkede deres Stilling. Ændrede Driftsmaader medførte Anvendelsen af større Arbejdskraft især paa visse Aarstider, i Saa- og Høsttiden. Man kunde ikke nøjes med faste Tjenestefolk, men behøvede Daglejere. Herremændene byggede ny Huse, og Bønderne fulgte deres Eksempel. Som en Del af Lejeafgiften betingede de sig jævnlig visse Arbejdsdage. Skrøbelighederne ved det gamle Fæsteforhold vendte tilbage i ny Former. Den retslige Afhængighed var mindre, den økonomiske til Gengæld større. Et nyt Hoveri voksede frem, delvis med de samme sociale Følger som det tidligere.

Ogsaa paa Bistrup mærkes disse Forhold.

Fra Midten af det 18. Aarhundrede — fra 1755 — er bevaret en Udtalelse, som viser, at man betragtede Husmændene som en begunstiget Befolkningsklasse, hvis Tilløkkelser ikke burde forøges. Højst, erklærer man¹⁾, maa de være i Stand til at holde en Ko eller 6 Faar. Har de flere, lægger de Beslag paa Bondens Græsning, »lever alt for vel« og gider icke arbeidet, med mindre Bonden vil betale dem dobbelt og give dem hvilken Agger eller Eng, som de forlanger«. Husene, hedder det en Snes Aar senere²⁾, bør fortrinsvis besættes med »skikkelige Gaardmænd«, som uden egen Skyld er kommet i Vanskeligheder. Unge Karle, som en Tid har levet som Husmænd, bliver derved vant til en anden og bedre Levefod, end der passer sig for Gaardmænd.

Det var en Virkning af denne Betragtningmaade, at Arvefæstebrevene udtrykkelig forbød Bønderne uden Godsstyrelsens Samtykke at opføre og bortleje Huse.

Udviklingens Gang lod sig dog ikke standse. 1761 var der 318 Husmænd og 282 Huse. 1798 var Tallene 333 og 316³⁾. Den største Tilvækst — 18 nye Huse — som i 1768 og de følgende Aar blev opført paa en af Hovedgaardens Marker, Skyttemarken — var den direkte Følge af Landboreformen. Da Forpagteren gav Afkald paa Bøndernes Hoveri, maatte Husmandsarbejdet yde Erstatning for Tabet.

I 1761 var der 5 Husmænd, 2 i Jyllinge og 3 i Høje Taastrup, der havde saa megen Jord, at de var sat i Hartkorn, de fleste for 1 Skp. 1798 var der 9.

Adskillige flere har haft nogle Tdr. Land, som satte dem i Stand til at holde et Par Kreaturer, nogle Faar og Grise. Godsstyrelsen gjorde i hvert Fald sit for at skaffe dem disse Fordele. Til hver af Skyttemarkens 18 Huse — Margrethehaab kaldtes Kolonien — blev der udlagt 4 Tdr. Land⁴⁾. Hvor der var Lejlighed til det, hjalp man andre⁵⁾. Ofte stødte man dog paa Vanskeligheder. I Høje Taastrup ønskede 9 Husmænd, at Magistraten skulde sætte dem i Stand til at købe og udstykke Størsteparten af en Bondegaard. Imidlertid regnede den ud, at de vilde komme til at sidde for en aarlig Udgift paa over 171 Rd., og anbefalede dem at nøjes med Erhvervelsen af

16 Tdr. Land. Da Ansøgerne afviste denne Udvej, gik Sagen i sig selv¹). Af andre Grunde maatte man afvise 12 Husmænd i Marbjærg, som ved Udskiftningen mistede deres Græsningsret. Gaardejerne lod sig ikke bevæge — og kunde ikke tvinges — til at afstaa nogen Del af deres Marker²).

Størsteparten af Husmændene betalte Huspenge — i Reglen 1 à 2 Rd. — og ydede forskelligt Arbejde paa Hovedgaardsmarkerne. Strengere var Vilkaarene for Margrethehaab-Kolonisterne³). I den første Tid skulde de betale 8 Rd. i aarlig Afgift og desuden arbejde 1 Ugedag for Forpagteren. Siden slap de for Afgiften, men skulde til Gengæld arbejde 2 Dage og desuden 4 i Høsten. Tjenesten varede om Sommeren fra Kl. 5 om Morgenen til Solnedgang, paa de andre Aarstider fra Kl. 6 eller 7¹/₂. Kun i Høsten var Arbejdstiden »den iblant Landmanden heri Egnen sædvanlige«. Betænkeligere var Bestemmelsen, at de ikke maatte tage Tjeneste hos andre uden i Forvejen at have tilbudt sig til Forpagteren for en fastsat Betaling. I 1768 varierede Daglønnen efter Aarstiden fra 12 Sk. til 1 Mrk. 4 Sk.; i Aarhundredets sidste Aar var den 1 Mrk. 8 Sk.

De store Landboreformer forbedrede Gaardmændenes Kaar. Derimod havde deres Forkæmpere kun i ringe Grad Forstaaelsen af, at de samtidig skabte et nyt socialt Spørgsmaal, som det blev Opgaven for Eftertiden at bringe til Løsning.

III. GODSINDTÆGTER OG GODSADMINISTRATION

Bistrup Gods bevarede i Reformtiden sit Omfang nogenlunde uforandret. Hovedgaarden var baade i 1761 og 1798⁴) ansat til 85 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Ager og Engs Hartkorn, dens Skove til 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskyld. Bøndergodset udgjorde i Begyndelsen af 1760'erne 2549 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb. Hartkorn, ved Midten af 1790'erne 2572 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1785 købte Magistraten for 1909 Rd. 64 Sk. 2 Vartov-Gaarde, den ene i Skalstrup, den anden i Tjæreby, begge paa lidt over 11¹/₂ Td. Hartkorn⁵). For at lette Fællesskabets Ophævelse overlod den samme Aar Godsejer Quistgaard paa Vibygaard en Gaard i Assingløse (5 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. Hartkorn) samt

3 Skpr. øde Hartkorn i Daastrup Sogn mod til Gengæld at overtage en Gaard i Tjæreby paa 6 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk.¹⁾). Samtidig har Magistraten for 225 Rd. solgt et lille Sted i Tjæreby til Godsejer Carlsen paa Gl. Køgegaard²⁾) og i 1792 mageskiftet lidt Skov i Tolstrup med Kommunitetet³⁾).

Godsindtægterne varierede adskilligt fra Aar til Aar, men var i det hele i jævn Fremgang⁴⁾). Stigende Kornpriser og øget Velstand øvede sin nødvendige Indflydelse. For 32 Regnskabsaar — mellem 1761/62 og 1795/96 — er udarbejdet en Opgørelse, som viser, at det gennemsnitlige Nettoudbytte har udgjort ca. 6700 Rd.⁵⁾). Da Kommunen i 1789, i Anledning af en paalagt Skat paa Formue, Indkomst og Næring, skulde gøre Rede for dens Indtægter af Bistrup, samt for Godssets Værdi, blev de første for de forudliggende 10 Aar anslaaet til 7310 Rd. og den sidste beregnet til 182,750 Rd.⁶⁾).

Tilfældige Udgifter, Byggearbejder o. lign. forklarer en Del af Svingningerne. Et Helhedsindtryk bliver dog bestaaende, at Godsstyrelsen i ringe Grad har formaaet at udnytte de forbedrede Konjunkturer. Delvis hænger det sammen med, at Magistratens Funktionærer forsømte deres Pligter; delvis var det en Følge af Godsdirektionens formindskede Aktivitet. Det var ikke uden Grund, at de 32 Mænd fandt Udbyttet for ringe.

I 1760 udgjorde Halvparten af Godsudbyttet, som kom Staden til Gode, 6,5 pCt. af Kæmnerkassens Indtægter. 1795 balancerede dennes Regnskab med 70.706 Rd., og fik den fra Bistrup indbetalt det fulde Overskud med 9000 Rd. Godsindtægten udgjorde saaledes 12,7 pCt. Selv om man regner med Gennemsnittet, var den dog stadig af Betydning for Hovedstadens Økonomi.

Blandt Indtægtsposterne var *Forpagtningsafgiften* for Hovedgaarden afhængig af Konjunkturerne og Godsstyrelsens Forretningsdygtighed. 1764—65 til 1783—84 udgjorde den 8—900 Rd., i det følgende Treaar 1300 og derefter til 1794—95 ca. 1600 Rd. Bøndernes *Hoveripenge* var fastsat een Gang for alle og indbragte ca. 2000 Rd.; deres *Landgilde* var som Naturalydelse uforanderlig, 272 Tdr. Rug, 1591 Tdr. Byg, 507 Tdr. Havre, 21 Tdr. Smør, 140 Lam, 141 Gæs og 512 Høns. Afløst

ifølge Kapitels- og Godstakst beløb den sig 1773—74 til 3768 Rd. 25 Sk., 1794—95 til 6872 Rd. 5 Mrk. 9 Sk. I begge Aarene kom dertil Landgildepengene, lidt over 300 Rd., og Huspenge, henimod 800 Rd. Udbyttet af *Indfæstningerne* var overordentlig forskelligt, som Følge af det tilfældige Antal Gaarde, der blev fæstede, af deres Tilstand og af Ansørgernes Formueomstændigheder. 1763—64 til 1795—96 foreligger Opgørelse for 32 Aar, som viser en samlet Indtægt paa 11,477 Rd. eller 358 om Aaret; i de første 6 Aar var Gennemsnittet 306½ Rd., i de sidste 10: 374⅓ Rd. De 10 Rd. pr. Td. Hartkorn, som i Arvefæstebrevene var ansat som Maksimum, synes sjældent at være opnaaet. 1783—84 betales der i Reglen 5 Rd.

Da Indfæstningssummerne i nogen Grad skulde være Udtryk for Bøndernes økonomiske Tilstand, synes disses Forhold ikke at være bleven væsentlig ændrede. Selv om en lemfældig Godsadministration bærer en Del af Skylden, var det i og for sig naturligt, at Reformerne fik ringere Virkning paa Bistrup end paa saa mange andre af Landets Godser. Hvor Tilstanden i Forvejen var bedst, maatte Forandringen blive mindst.

Særlige Uheld bidrog til at sinke Fremgangen. I Efteraaret 1762 indberettede Forvalteren, at Kvægsygen begyndte at hæрге Godset¹). Et halvt Aar senere klagede Forpagteren, at alle hans Kreaturer var døde. Foreløbig fik han for et enkelt Aar sin Afgift nedsat med 100 Rd.²); da Ulykken vedblev, opnaaede hans Efterfølger Afslag i 3 Aar³). Overpræsident v. d. Lühe var gerne gaaet endnu videre, men stødte paa Modstand hos sine Kolleger⁴). »Jeg er een Mand, der nu 3de Gang miister siine Kiøer — skriver han — der forre ved jeg, at det trykker. Magistraten, siunes mig, er . . . noget haard og karrig i Afslaget«. Paa Bøndergodset har det neppe staaet bedre til. Uden Virkning blev der udstedt Forbud mod Salg af Kvæg, »som har gaaen Sygdommen igiennem⁵); forgæves blev Bønderne advaret mod at slippe deres Kvæg løs paa Overdrevene sammen med Nabogodsernes⁶).

Ved Midten af 1760'erne var der tilmed Misvækst paa Godset⁷); samtidig blev en Række Landsbyer hjemsøgt af voldsom Haglskade⁸).

Allerede tidligere er omtalt det vældige Restancebeløb, som

Aar for Aar førtes videre i Regnskaberne. Om Magistraten nogensinde har tænkt sig, at Bønderne skulde blive velhavende nok til at indfri deres gamle Gæld, faar staa hen. Sikkert er det, at Forholdene gjorde det umuligt. Da den sidste Gang blev medtaget i Regnskabet, for 1765—66, udgjorde den ikke mindre end 25,191 Rd. 4 Mrk. 5 $\frac{3}{4}$ Sk. Indtil videre opretholdt man det formelle Krav til Bønderne. Først i 1775 blev Gælden slettet i Fæsternes Kvitteringsbøger¹).

Ny Restancer løb paa, men blev dog stadig mindre. 1. Maj 1775 udgjorde de 1951 Rd. 3 Mrk. 21 Sk., 10 Aar senere 181 Rd. 2 Mrk. 2 Sk. 1. Maj 1795 169 Rd. 4 Mrk. 14 Sk.

Ved strenge Paamindelser til Forvalteren var det lykkedes at opnaa dette Resultat. Jævnligge Eftergivelser spillede dog tillige en Rolle. I Almindelighed afslog man Bøndernes Anmodninger, men gav samtidig Forvalteren Ordre til at lade Gælden være ukrævet. Naar Fæsteren ved særlig Flid havde gjort sig fortjent til en Opmuntring, fik han den slettet. »Bonden fordie hand er graae, er ikke dum, men kiender vist hans Fordeel og veed at tage den i Agt«, skriver Direktionen²).

Godsstyrelsen viste adskillig Iver for *Skovenes* Bevaring og Forbedring. Særløse Overdrev — erklærede den ved Lejlighed³) — var udmærket egnet til Nyplantning. Desværre forhindrede Fællesskabet at faa passende Strækninger indhegnet. Den overdrevne Gærdehugst, udtaler den et Tiaar senere⁴), ødelagde Underskoven og burde begrænses. For Fremtiden, besluttede man, skulde Bønderne betale 3 Mrk. for Læsset af deres Gærdestave⁵). Da der i 1775 blev ansat en ny Skytte, fik han nøjagtige Forskrifter for sin Røgt af Skovene og Ordre til at fremsætte Forslag til deres Forbedring⁶). Uheldigvis forringede man samtidig hans Muligheder for at opnaa et heldigt Resultat. »Eet Forslag, som kunde foraarsage Bekostning for Staden, erklærede Direktionen, maae hand ikke fremkomme med, men saaledes at Nytte kand obtineres uden Udgift«. I Hovedsagen blev det alene paalagt ham at udarbejde en Plan for de aarlige Udhugninger, og sørge for at Træerne ikke blev ganske »forpurrede«. Saa helt slet har det dog neppe staaet til. Ifølge Jordebogen 1798 var der ved Orupgaard »tyk og god Bøge- samt Under-Skov«. Paa Skindere

Vænget ved Oruphus fandt man »skjøn unge Bøge Skov«. Ligeledes ved Ravnsholt, Taastrup, Valleborup, Dyrhund og Kastrup. Lejlighedsvis omtales »den deilige« Pedersted Skov¹). Ogsaa Nyplantninger har der fundet Sted. Ved Boserup var et Par Indelukker paa 16 og 17 og 8 Tdr. Land bleven fredet og plantet. I det ene fandtes der »mange Tusinde i god Vext opkomne unge Eege og Bøge Træer«. Asketræer var plantet i Lykkeskoven og Dyrehaven, Eg og Bøg ved Dyrhund.

Indtægter kom Skoven aldrig til at give, højst kunde den bestride de aarlige Udvisninger, 378 Læs Brænde. Det var en Undtagelse, at Magistraten en Gang kunde overlade Admiralitetet 100 Asketræer²). Oldengælden indbragte kun en Snes Rigsdaler om Aaret.

Kommunens *Jagtret* havde i lange Tider haft til Følge, at Godset maatte lønne en Skytte. Udbyttet kom derimod udelukkende Magistraten til Gode og opførtes ikke i Regnskaerne. Først da de 32 Mænd protesterede, fik Kæmnerkassen sin Part af Vildtsalget. Da den Struenseeske Magistrat kom til, handlede den ogsaa paa dette Omraade efter mere forretningsmæssige Synspunkter og lod Jagten bortforpagte paa 20 Aar, for 101 Rd. 5 Mrk. aarlig³). Desværre opdagede man efterhaanden, at Afgiften ikke opvejede den Skade, som blev tilføjet Bøndernes Hegn og Marker⁴).

Fiskerierne var undertiden bortforpagtet og blev undertiden besørget for Godsets Regning; i begge Tilfælde var Indtægten ubetydelig.

Ved Anlæggelsen af den ny Kalundborg-Landevej mistede *Gevninge Kro* sin Næring og blev nedlagt i 1789⁵). Magistraten tabte derved en aarlig Indtægt paa 10 Rd.

Flertallet af *Godsudgifterne* var afhængig af Tilfældigheder. Forstrækninger til Bønderne, Opførelsen af nedbrændte Bygninger og Omkostninger til Udskiftningerne kunde til Tider beslaglægge adskillige Hundrede Rigsdaler. I andre Aar blev der paa Hovedgaarden iværksat Byggearbejder, som krævede endnu større Summer.

I 1775 foreslog Godsdirektionen for henholdsvis 2110 og 1927 Rd. at opføre to ny grundmurede Bygninger, for For-

pagteren og for Herskabet. Den første blev vedtaget, den sidste forkastet i Økonomikommissionen¹). 2 Aar senere blev det vedtaget at bygge en ny Lade²), og i 1789 en Ko- og Hestestald³). Hver for sig var de beregnet til ca. 2400 Rd. Om Herskabsboligen var der stadig Uenighed. Gang efter Gang stillede Magistraten Forslag, Gang efter Gang blev det forkastet eller udsat. Da Økonomikommissionen langt om længe gav efter — den gamle Bygning var efterhaanden bleven faldefærdig, og Taget blæst af — blev Bevillingen nedsat fra ca. 3400 Rd. til 755⁴). I Virkeligheden blev Udgiften 840 Rd. Alle disse Bygge- og Reparationsarbejder forestod Stadsbygmester Meyn.

Hovedgaardens Bygninger var brandforsikret og blev 1761 vurderet til 8340 Rd., 1779 til 13,200 og 1792 til 16,500 Rd.

Bøndergaardene ønskede Direktionen ikke assureret. »Især da mand maatte befrøgte, at det end og ville drage saa onde Sviter med sig, at der herefter ville blive flere Ildebrande paa Landet end hidindtil været haver«⁵).

Godsadministrationen krævede stadig større Beløb: 1764—65 581 Rd. 3 Mrk. 14 Sk., 1791—92: 900 Rd. I 1753 var Birkedommergaardens i Himmelev nedbrændt, hvorefter Indehaveren fik sit Landbrug afløst med en aarlig Gage paa 64 Rd. 4 Mrk., fri Bolig samt 12 Rejser⁶). I 1779 traf man en lignende Ordning med Birkeskriveren, som blev stillet tilfreds med 60 Rd.⁷). I Overensstemmelse med Struensees almindelige Lønningsprincipper blev Forvalterens Løn i Maj 1771 fastsat til 200 Rd. og Udriders til 39 Rd. 2 Mrk. To Skovfogeder skulde hver have 20 Rd., en tredje 10 Rd. og to hver 6 Rd.⁸). Gerne havde man til Gengæld berøvet Forvalteren Indtægten af Risøen, men bøjede sig for hans Protest og Krav om i saa Fald at faa tillagt Fodring til 3 Heste og 3 Køer — eller 145 Rd. 2 Mrk. — foruden 100 Rd. i Erstatning for et Hus, han havde opført⁹).

I 1795—96 var Forvalterens faste Løn stadig 228 Rd. 4 Mrk., hvortil kom en regelmæssig aarlig Ducør paa 200 Rd.

Med Godsets Funktionærer var der mange Vanskeligheder.

Det var lidet flatterende, at Skytten Mikkell Ditlev i 1765 blev grebet i Krybskytteri i Kongens Vildtbane¹⁰). Ligeledes,

at Skovrideren og to af Skovfogderne i 1790 var indblandet i en Sag vedrørende ulovlig Skovhugst¹).

Særlig uheldig var man med et Par af Forvalterne.

Henrik Rosted havde været Ridefoged — fra ca. 1770 kaldes han Forvalter — siden 1740 og var utvivlsomt en virksom og dygtig Mand. Efterhaanden fik han dog saa mange Jern i Ilden — han var Administrator for Kattingeværket og ejede Anneberggaard og Ellingegaard — at han forsømte sin Embedsstilling. Fra omkring 1769 regnede Reprimanderne ned over ham. Snart var hans Overslag unøjagtige, snart undlod han at indhente Direktionens Samtykke. Jævnlig viste det sig, at Bøndergaardene forfaldt. Særlig uheldigt var det, at han lod Bønderne betale Ekstraducører for deres Arvefæstebreve²). 1772 indtraadte Katastrofen. Et anonymt Brev, undertegnet »Sandhed« gjorde Magistraten opmærksom paa, at Forvalteren var en Bedrager³). Da Rosted blev afæsket en Erklæring, maatte han tilstaa en betydelig Kasseangel. Den Struenseske Magistrat har neppe været ked af at faa et saa iøjnefaldende Bevis paa sin Forgængers Forsømmelighed. Tre af dens Medlemmer tog øjeblikkelig ud paa Godset, suspenderede Forvalteren og søgte at redde det mest mulige⁴). Da Regnskaberne var revideret, viste det sig, at Gælden beløb sig til lidt over 6300 Rd. Aar igennem stod Forhandlingerne paa, med Rosted og hans Kautionist, med den tidligere Magistrat og med de 32 Mænd. Til sidst blev ogsaa Regeringen inddraget. Alle stræbte at opnaa en mindelig Ordning; alle søgte at slippe for Ansvaret. Ved Salg af Forvalterens Løvsøre indkom 1359 Rd.; 500 Rd. skaffede han paa anden Maade. I Maj 1775 blev hans private Jordegodser solgt for 45,950 Rd. Efter Fradrag af Prioriteterne blev Gælden derved nedbragt til 1864 Rd. Først 5 Aar senere fik Magistraten Regeringens Bemyndigelse til at afskrive dette Tab⁵).

Med Efterfølgeren *Andreas From* fik man ligeledes Bryderier. Særlig var man utilfreds med hans Skrivemaade. Alle-rede i April 1775 blev det indskærpet ham »ingen uvedkommende Raisonements, Critiquer eller noged personell enten allegere eller anføre, som til Sagen i sig selv hverken gjør til eller fra, men kuns vidtløftiger og confunderer Sagens rette

Natur og Sammenhæng«¹⁾ Gentagne Gange bebrejdede man ham, at han ligesom sin Forgænger lod Bøndergaardene forfalde; undertiden lagde man ham til Last, at Fæstesager allerede var afgjort, naar de blev forelagt Magistraten²⁾. Omsider tabte man Taalmodigheden og gav ham Afsked — »i Henseende til hans Overhørrighed og slette Tilsyn med Godset«³⁾.

Fra 1778 fungerede *Søren Møllerup* som Forvalter. En aarlig Ducør paa 200 Rd. vidnede om de Foresattes Tilfredshed med hans Embedsførelse. Kun fra de 32 Mænd lød der efterhaanden Klager, som tydede paa, at hans Initiativ ikke stod Maal med hans Hæderlighed.

FEMTE AFSNIT

KOMMISSIONSSTYRE 1796—1814

FREDAG den 5. Juni 1795 udbrød Københavns store Brand. Da man langt om længe, Søndag Eftermiddag ved 4-Tiden, var Herre over Ilden, var 917 Ejendomme bleven Flammernes Bytte foruden 74, som var mere eller mindre beskadiget¹).

Store og mangeartede var de Opgaver, som blev stillet Statens og Hovedstadens forskellige Myndigheder. Ikke alene gjaldt det om at skaffe de Brandlidte Tag over Hovedet og nødtørftigt Underhold. Som det havde været Tilfældet efter Bybranden 1728, ønskede man ogsaa at benytte Lejligheden til at forbedre Byens Færdselsveje, bryde ny Gader igennem og udvide gamle. En kommunal Kommission blev nedsat, som skulde fastsætte Erstatningerne for Grunde, der maatte beskæres eller ganske bortfalde²). Ydermere var det bleven aabenbaret, at Hovedstadens Brandvæsen havde været mangelfuldt organiseret og utilstrækkeligt forsynet med Hjælpemidler. Talrige Slukningsredskaber var bleven ødelagt og maatte erstattes. Brand- og Vandkommissionen saavel som en ny Kommission fik det overdraget at behandle disse Anliggender³). Alle Parter gik med Iver til Arbejdet, men opdagede hurtigt, at det drejede sig om saa betydelige Beløb, at særlige Foranstaltninger blev en Nødvendighed.

Ialt regnede man med til Gadereguleringen og til Brandvæsenets første Indretning at faa Brug for henholdsvis 300,000 og 30,000 Rd.⁴).

Saa godt som alle Statens finansielle og økonomiske Foran-

staltninger af større Betydning var fra 1787 bleven drøftet og forberedt i en »Kommission angaaende forskjellige Finantserne vedrørende Gjenstande«, hvis ledende Mand var Finansministeren Grev Ernst Schimmelmann. Derunder havnede ogsaa Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af Grundejernes Erstatningssummer. Paa Forhaand slog man fast, at de ønskede Foranstaltninger var »til Betyggelse og Beqvemmelighed for denne Stad særskilt for sig betragtet«. Selv om de kunde siges at være Staten uvedkommende, mente man dog ikke at kunne paalægge de kommunale Myndigheder at fordele Udgifterne paa Byens Grunde eller Beboere. Befolkningens Nødstilstand gjorde det nødvendigt, at Statskassen ydede sin Medvirksomhed. Resultatet blev Beslutningen om at udbetale Erstatningerne i 4 pCt.s Obligationer, udstedt af Magistraten, men garanteret af Staten. Til Afbetaling og Forrentning skulde der oprettes et saakaldet »synkende Fond«. Ikke alene fik Byen overdraget to brandlidte Ejendomme, ved Gammel Strand og i Hyskenstræde, hvor der hidtil havde været Embedsboliger for Slotspræsterne. Kongen føjede dertil et Stykke af Rosenborg Have, 89 Alen bredt og 627 Alen i Længden — hvor senere Kronprinsessegade blev anlagt. Ved Salget af disse Grunde, regnede man, vilde der indkomme saa store Summer, at de kunde dække en væsentlig Del af Forrentningen. Hvad der manglede, maatte tilvejebringes ved en bedre Administration af Stadens Jordegods:

»Efter den Priis, hvortil Jord er stegen overalt, hvor Fæste forandres til Eiendom, især i Nærheden af Hovedstaden, er det ikke at tvivle om, at Staden i de herlige Jordstrækninger uden for dens Volde, ligesom og i det den forlehte Gods eier en Kilde til nye Jndtægt, hvilken tillige kunne give Anledning til forbedret Cultur og nye Industrie, hvorved Hænder sattes i Arbeide og Staden i mange Henseender gavnedes«.

Hovedstadens Indbyggere, Menigmand saavel som de Styrende, kunde paa deres daglige Spadsereture paa Voldene eller i Byens Omegn have lagt Mærke til, at de udenbys Jorder i ringe Grad var ordentlig benyttede. Af de 32 Mænds Klager vidste i alt Fald de indviede, at Bistrup Gods maatte kunne give større Indtægt¹). De 2700 Tdr. Hrtk., erklærer Kom-

missionen, »afgiver i beholden Jndtægt . . . kun omtrent 7000 Rd. aarlig.«

Hovedstadens kommunale Myndigheder, baade Magistraten og de 32 Mænd, blev hurtigt enige om at melde Hus forbi¹⁾).

Naturligvis i den underdanigste Form. Da Finanskommissionen søgte foreløbig Forbindelse med Overpræsidenten og to andre Magistratsmedlemmer, erklærede de ikke at være bemyndigede til at indgaa paa noget Forslag. Den samlede Magistrat var ligeledes nødt til i »alt, hvad Stadens Oeconomie vedkommer«, at pleje Overlæg med de 32 Mænd. Borgerskabets Repræsentanter paatog sig derefter at afvise Forslagene. Overdragelsen af Grundene i Rosenborg Have — erklærede de — var »de brandlidte og byggende og heele Staden meere til Skade end Gavn«; de udenbys Jorder blev ved offentlig Auktion bortfæstet til saa høje Priser, »at Fæsterne vel maae beflitte sig paa goed Cultur for at forekomme eget Tab og Skade«. Arvefæstebrevene udelukkede, at man kunde forøge Afgifterne af Bistrupbønderne, og Hovedgaardens Jorder var »nyelig satte under en meget forbedret og god Cultur«. Da endelig Kæmnerkassens Indtægter var mere end beslaglagt, blev Konklusionen, at Bidrag af Byen »enten til Capital eller Renter, paa hvad Maade det end kunde være, eller med hvad Navn nævnes kan, er en absolut Umuelighed«. Magistraten godkendte Betragtningerne — Indvendingerne mod Byggeriet i Rosenborg Have fraregnet — understregede, at der intet Steds indenfor Administrationen var Muligheder for ny Indtægter eller for Nedsættelse af Udgifterne, og erklærede sig ude af Stand til at afgive det befalede Forslag.

Dermed havde Kommunalbestyrelsen sat sig ud af Spillet. Det borgerlige Selvstyre stod paa svage Fødder og kunde ikke tage en Konflikt med Regeringen. Foreløbig blev alle Indvendingerne fejjet til Side og de anbefalede Foranstaltninger besluttet: Salg af de tilbudte Grunde, Bespareser i Administrationen og bedre Udnyttelse af Stadens Aktiver. Endelig ny Skattepaalæg, »dog at dette sidste Middel paa ingen Maade maatte anvendes, undtagen og for saavidt de 2de førstnævnte aldeles ikke findes tilstrækkelige til at tilvejebringe det fornødne«. Til Gennemførelsen blev der den 27. November 1795

nedsat en særlig statslig-kommunal Kommission. Af Finanskommissionens Medlemmer indtraadte Ernst Schimmelmann og den meget anvendte Kommitterede i Generaltoldkammeret Ove Malling, som Repræsentanter for Rentekammeret den Deputerede Jacob Edvard Colbjørnsen — en Broder til Generalprokurøren — og Kommitteret, snart Deputeret Peder Wormskjold. Endelig var Magistraten repræsenteret ved Borgmester J. T. Flindt og Raadmand Svenning Lange, de 32 Mænd ved deres Formand Bankdirektør, Grosserer og Tømmerhandler Lars Larsen og Grosserer og Brygger Jens Lauridsen. Paa Forhaand var det givet, at Afgørelserne laa hos Regeringsrepræsentanterne.

Det ligger udenfor denne Fremstillings Rammer at gøre nærmere Rede for Kommissionens Overvejelser og Beslutninger¹). Det faar være nok at meddele, at den skaffede sig nøjagtige Oplysninger om Stadens Indtægter og Udgifter i det sidst forløbne Tiaar, om Grundene udenfor Portene og om Mulighederne for Beparelser. Resultatet blev en omfattende Forestilling af 27. Februar 1796, approberet den 11. Marts 1796. Det nyoprettede Afbetalingsfond blev underlagt en ny Kommission og fik overdraget Salgssummerne for de skænkede Grunde, Merindtægten ved Salg eller Bortfæstning, til de nuværende Fæstere eller til andre, af Stadens udenbys Grunde og Fællede, samt ved Portpengenes Forandring til Vej- og Bropenge og deres Forhøjelse. Desuden slap det fri for at betale en Pension paa 700 Rd. — som man vilde skaffe paa anden Maade — og fik overladt eventuelle Beparelser, man regnede med 2 à 3000 Rd., i Udgifterne til Vejenes Istandsættelse og forøget Udbytte af Stadenpengene, Udgifterne til Raadhuset, som var falden bort ved dettes Brand, det halve af Renovationskassens Overskud etc. etc.

Særlig Opmærksomhed havde man ofret Administrationen af Bistrup Gods. Allerede i sit andet Møde den 7. December²) fastslog Kommissionen, »at Magistraten og Staden ikke nær havde den Jndtægt, som Jordegodser i nærværende Tider kunne og bør afgive«.

Jacob Colbjørnsen paatog sig nærmere at undersøge Spørgsmaalet. Hans Betænkning, afgivet den 22. December 1795³), gjorde ikke alene Rede for Arvefæsternes Rettigheder, men

indeholdt tillige Forslag om en Nyordning af Godsets samtlige Forhold. I første Række var det finansielle Synspunkter, som det var bleven paalagt Kommissionen at anlægge. Mænd som Ernst Schimmelmann og Ove Malling, Peder Wormskjold og Jacob Colbjørnsen havde dog tillige Blik for Sagens sociale Betydning. For dem alle var det en Forudsætning, at Nyordningen maatte undgaa »Krænkelse i de Bønderne ved deres Arvefæstebreve tillagte Rettigheder«.

Mange af Tidens Reformtilhængere var Modstandere af enhver Form for Storgodsdrift. Saa snart Forpagtningskontrakten udløb — foreslog Colbjørnsen — skulde man søge Hovedgaardsmarkerne udparcelleret og bortsolgt. Som Tilhænger af Bøndernes Selveje vilde han ligeledes — for en Købesum en Gang for alle eller for en forhøjet aarlig Afgift — overlade Gaard- og Husmænd deres Besiddelser til fri og fuldstændig Ejendom. Alene Skovene saa han gerne — vel for lettere at tilfredsstille Tidens Krav om bedre Drift — blive tilbage i Hovedstadens Eje. Arvefæstebrevene — mente Colbjørnsen — vilde neppe rejse alvorlige Hindringer for Gennemførelsen af disse Forslag. I deres nuværende Stilling var de Bistrupske Bøndergaarde »ingensinde . . . anseete som arvelige eller ved Dødsfald paa Skifterne udlagte i Arv enten ex testamento eller ab intestato«¹). Besidderne kunde ikke engang — selv med Magistratens Samtykke — pantsætte deres Gaarde. Det var Fæsternes eneste Ret »i deres levende Live [at] kunne med Herskabets Tilladelse afstaae eller deele samme«. Saadanne Vilkaar, erklærede Colbjørnsen, kunde umulig tilfredsstille Bønderne. Tid efter anden maatte »enhver oplyst Mand« søge at erhverve fuld Ejendomsret til sit Brug.

Fordoblede Indtægter — lovede Colbjørnsen — vilde blive Kommissionens Løn for dens Foranstaltninger. Kyndige Landmænd, erklærede han, regnede i Øjeblikket med en Indtægt af 8 à 9 Rd. af hver Td. Hrtk. Bøndergods, 16 à 18 Rd. af Hovedgaardstaksten.

Colbjørnsens Forslag blev ogsaa Kommissionens og fik kongelig Godkendelse. Ved Resolution af 11. Marts 1796 blev dets samtlige Dele fastslaaet som bestemmende for Bistrups fremtidige Administration.

Det er ovenfor omtalt, at der under det nyoprettede Afbetalingsfond blev henlagt det forventede Merudbytte af en Række kommunale Indtægter. Byens Styrelse beholdt alene Raadighed over Beløbene, den hidtil havde oppebaaret. Magistraten og de 32 Mænd havde saaledes ved deres Uvilje mod enhver Delta-gelse i Erstatningssummens Tilvejebringelse opnaaet, at det kommunale Selvstyre blev forringet. Et alvorligere Indgreb foranledigede den Bistrupske Nyordning. Indtil »de tilsigtede Forbedringer« var opnaaet, skulde Bykassen alene have udbetalt et engang for alle fastsat Beløb paa 7000 Rd. om Aaret — Gennemsnittet af de sidste 10 Aars Indtægter. Det værste var imidlertid, at Byens Styrelse blev berøvet næsten enhver Indflydelse paa Sagerne Gang og Afgørelse. For Fremtiden skulde hverken Magistraten eller de 32 Mænd beskæftige sig med Gods-administrationen. Ifølge Kommissionens Forslag — som det hensynsfuldt hed: fordi den Tilvækst i Forretningerne, der blev den uundgaaelige Følge, ikke kunde paalægges Magistraten — blev der oprettet en særlig, af Kommunalbestyrelsen uafhængig *Administrationskommission*.

Mange Træk vidner om, at Magistraten med Stolthed havde røgtet Hvervet som Godsstyrer. Med desto større Skuffelse har den sikkert modtaget Efterretningen om den trufne Beslutning. Spildt var ogsaa de 32 Mænds mangeaarige Bestræbelser for at opnaa Indflydelse paa Godsets Anliggender.

Baade Magistraten og de 32 Mænd maatte nøjes med at tage Sagen til »allerunderdanigst Efterretning«¹).

Den 20. April 1796 blev Administrationskommissionen ned-sat²). Tre høje Rentekammerembedsmænd fik Sæde i den, de Deputerede Jacob Edvard Colbjørnsen, V. A. Hansen — kendt fra sin Virksomhed i den store Landbokommission — og Kommitteret, fra 1. Juli Deputeret Peder Wormskjold. Desuden Overpræsidenten Chr. Urne og de fire Medlemmer af Kommunalbestyrelsen, som havde deltaget i det forberedende Arbejde, Borgmester J. T. Flindt og Raadmand, senere Borgmester Svenning Lange, Formanden for de 32 Mænd Bankdirektør Larsen og Gros-serer Lauridsen. Delvis var det de samme Mænd, som fik over-

draget Afbetalings- eller Realisationsfondets Bestyrelse. Af Regering og Kommunalbestyrelse var de fuldkommen uafhængige. Kun skulde Kommissionen en Gang om Aaret tilstille Kongen en Beretning om Virksomheden og med en Genpart holde Magistraten og de 32 Mænd underrettet om Sagernes Gang¹).

Fuldmægtig i Rentekammeret Emanuel Rafn udnævntes til Kommissionens Sekretær — med en Løn paa 200 Rd. — men blev allerede i Juni 1797 afløst af Fuldmægtig i samme Kollegium P. R. Dreyer²).

I Løbet af Kommissionsstyrets 18 Aar afgik adskillige af Medlemmerne. Paa Maanedsdagen efter Kommissionens Nedsættelse, 20. Maj 1796, døde den Deputerede Konferensraad V. A. Hansen og blev afløst af Kommitteret i Rentekammeret H. N. Arctander³). Ved Nytaarstid 1800 blev J. E. Colbjørnsen udnævnt til Justitiarius i Højesteret. Svenning Lange døde i 1800, Borgmester Flindt i 1805, medens H. N. Arctander i Marts 1805 flyttede som Amtmand til Frederiksborg. Efterfølgere blev ikke udnævnt. Aabenbart havde man efterhaanden lært, at Kommissionen kunde nøjes med færre Medlemmer. Da den i 1814 sluttede sin Virksomhed, var der af de oprindelige Medlemmer tilbage P. Wormskjold og Bankdirektør Larsen. Tilkommet var Overpræsident, Baron Frederik Adeler (fra 1809)⁴) og Medlem af de 32 Mænd, senere Raadmand Frederik Hammerich (fra 1802)⁵). Regeringsrepræsentationen var i Tidens Løb bleven svækket og den kommunale Indflydelse dermed forøget. Rime­ligvis er Forskydningen Udtryk for, at Statsmagten har haft stadig ringere Interesse for Bistrup Gods og dets Forhold.

Administrationskommissionen fortjener ingen Laurbær for sin Virksomhed.

Da den i 1814 — 18 Aar efter dens Nedsættelse — gav Byens Gods tilbage i Kommunens Hænder, kunde den i et Par Henseender pege paa væsentlige Resultater. Det allermeste af Bøndergodset var bleven udskiftet, delvis udflyttet, og de store Skove var kommen under ordentlig Røgt. Utvivlsomt Fremskridt, men dog ikke andet og mere, end Bystyret med egne Kræfter kunde have gennemført. For Kommissionens egentlige

Opgave, Likvidationen af Byens Godsbesiddelse og Bortsalg af dens væsentligste Dele, var der udrettet adskilligt mindre. Af Bøndergodset var næsten intet bleven afhændet. Hovedgaarden kom man af med, men opdagede hurtigt, at den paa anden Maade kunde være nyttig for Byens Befolkning. Ganske vist har Kommissionen administreret i en vanskelig Tid — i de syv Krigsjaar mellem 1807 og 1814. Nogen virkelig Undskyldning gives dog ikke. Adskillige Undersøgelser har vist, at Valutamiseren medførte stigende Priser paa alle Landbrugsprodukter og blev til Fordel for den besiddende Landbostand. Dobbelte mærkeligt, at Administrationskommissionen ikke har kunnet finde Midler og Veje til at overbevise de velstaaende Bistrup Bønder om den gode Lejlighed til at erhverve Ejendomsretten til deres Gaarde. Ligesaa lidt kan den regne sig Indtægtsstigningen til Ære. Den almindelige Prisopgang maatte nødvendigvis faa denne Virkning.

Med det altsammen maa det vidnes, at Administrationskommissionen samvittighedsfuldt har røgtet sine Opgaver. Navnlig i den første Tid afholdt den bestandig Møder og søgte med Flid at efterkomme Kommissoriets Paabud. Mindst af alt kan det lægges den til Last, at Godsets mangeaarige Forvalter, Søren Møllerup, i 1801 maatte afskediges som overbevist om at have misbrugt sin Stilling til egen Fordel og Bøndernes Skade¹). Først efterhaanden, som det blev aabenbart, at Bøndergodsets Bortsalg gik langsomt fra Haanden, faldt Kommissionen til Ro i en almindelig Godsadministrators trygge Stilling. Fra omkring 1803 blev dens Møder stadig færre og Initiativet ringere. I de senere Aar, efter 1809, kom der atter Fart i Arbejdet. Har man fra Begyndelsen tænkt sig, at Centralembedsmændenes Medvirken skulde forøge Kommissionens Handlekraft, blev man hurtig skuffet. Selv i de første Aar laa Arbejdets Tyngde — og dermed Indflydelsen — hos de kommunale Medlemmer. Efter 1809 var det Overpræsident Adeler, som opstrammede Virkelysten.

I 1801 blev det besluttet at sælge *Ladegaarden* med Størsteparten af dens Jorder. Ejendomspriserne, fandt man²), var naaet en saadan Højde, at man snart kunde vente en Nedgang.

Med Forpagteren gjaldt en 14-aarig Kontrakt, som først vilde udløbe i 1809. Ganske vist ønskede han af al sin Evne, »ja endog med Tab« »at fremme en god Handling«¹). Det forhindrede dog ikke, at han kun mod en Erstatning paa 3500 Rd. gav Afkald paa sin Forpagtning fra 1. Maj 1802²). Om Salgsmaaden var der ingen Tvivl. Det kgl. Kommissorium, som var Grundlaget for Administrationens Virksomhed, havde fastsat, at Hovedgaardsmarkerne skulde udstykkes i Parceller. Baade finansielle og sociale Betragtninger havde været bestemmende: Haabet om at udbringe den største Salgssum og Ønsket om at faa oprettet ny selvstændige Landbrug.

Borgmester Flindt var ivrigt ved Salgets Forberedelse³). Da Forpagteren havde udarbejdet et Forslag til Uddarcelleringen, undersøgte han det i alle Enkeltheder og gennemførte talrige Ændringer. Vigtigere var det, at han gjorde opmærksom paa forskellige Vanskeligheder, som maatte ryddes af Vejen, og fremsatte en Række Spørgsmaal, der krævede Svar, inden Auktionen kunde gaa sin Gang.

Som tidligere omtalt, skulde Godset hvert Aar levere 100 Læs Hø og 60 Læs Halm i de kongelige Stalde. Fra gammel Tid havde Bønderne maattet bjærge Høet paa Slægerup Mark og besørge de nødvendige Kørsler. Allerede i 1794 havde Rentekammeret tilbudt at afløse Ydelsen, men faaet Afslag⁴). Syv Aar senere var man mere villig, men tillige klar over, at Betalingen vilde blive større. Kun ved en saadan Akkord, erklærede Borgmester Flindt, kunde man vente at faa Marken udstykket og bortsolgt. Da Egnens Bønder var velstaaende, og Husmændene ivrige efter at faa Jord, burde man benytte Lejligheden. For den fuldstændige Afløsning af alle Arbejdsydelser var det ligeledes en Forudsætning, at Hø- og Halmleverancen blev afviklet.

En Række Godsbetjente blev lønnet med Bolig, Græsning til nogle Kreaturer og Udvisning i Skovene. Skulde disse Byrder paahvile de ny Parcelejere, erklærede Borgmester Flindt, vilde det formindske Salgssummen. Paa den anden Side havde Funktionærerne billigt Krav paa at faa Erstatning for deres Deputater. Derom »bliver ikke toe Meeninger«.

Gennem en Række Forhandlinger fik alle Spørgsmaal deres

Løsning. Godsbetjentene modtog en aarlig Pengegodtgørelse, tilsammen 465 Rd., og Statskassen en rimelig Erstatning¹). I 1794 havde man kunnet slippe med 380 Rd.; 7 Aar senere maatte man af med 550 Rd., der fordeltes paa Slægerup Marks Parceller²). Vanskeligere var det at komme til Enighed med Bønderne om Arbejdspligtens Afløsning³). Af en Helgaard skulde der svares mellem 10 og 6 Rd., af en Halvgaard mellem 5 og 3. Da Forhandlingerne afsluttedes, var der 28 Bønder, som fandt Afgiften for byrdefuld. Først da det blev til Alvor med Truslen om, at deres Arbejde skulde fordeles mellem de ny Parcellejere, faldt de til Biddet. De 18 Margrethehaabs Husmænd, som tidligere i 6 Høstdage havde arbejdet for Forpagteren, slap med en aarlig Afgift paa 2 Rd. Det samlede Udbytte blev 1222 Rd. 32 Sk.

I Løbet af 1801 udarbejdedes Udstykningsplanen⁴). De 18 Margrethehaabs-Huse, som havde Jord i Skytte- og Studemarken, blev undtagen, desuden nogle andre Huse, Skoven med en Lod paa 57 Tdr. Land samt en Mosestrækning paa 17 Tdr. Resten, 650 Tdr. Land, eller i privilegeret Hartkorn 54 Tdr. 7 Skpr. og i uprilegeret 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., blev inddelt i 11 Parceller, fik tillagt Tørveskær og paalagt forskellige Afgifter, navnlig en aarlig »Canon« paa ialt 1048 Rd. Hovedgaardens Bygninger og nogle Huse blev fordelt paa et Par af Lodderne, for hvilke de laa bekvemst. 3 af Parcellerne, som laa Roskilde nærmest, var atter bleven inddelt i 22 mindre Lodder, tiltænkt Husmænd. Det samme gjaldt Slægerupmarkens 116 Tdr. Land, der blev udlagt i 11 Parceller.

Auktionen den 26. Oktober 1801 blev en Skuffelse⁵). Forhaabningerne om at se ny Bønderbrug opstaa paa de tidligere Hovedgaardsmarker slog fejl. Kun paa enkelte af Parcellerne blev der givet særligt Bud. Da samtlige Lodder blev opraaft under eet, blev Kaptajnløjtnant Brockdorff af Marinen højstbydende med 35.350 Rd.⁶). For de 11 Parceller i Slægerupmarken maatte man afholde en ny Auktion den 23. November, hvorved Landsdommer Galschiøt blev højstbydende med et samlet Bud paa 3400 Rd.⁷). Da der paa adskillige Lodder var bleven givet særlige Bud, blev der til Købets Approbation knyttet Betingelsen, at de bydende, delvis Husmænd, for en forholdsvis

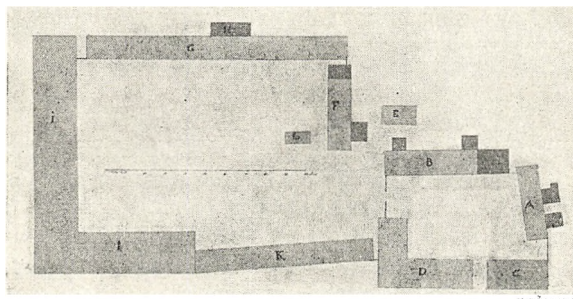
Del af Købesummen skulde have udlagt Jorderne, til hvilke de havde været Lysthavende. Administrationskommissionen fik saaledes samtlige Parceller bortsolgt for højeste Bud, men samtidig sin sociale Samvittighed beroliget.

Inden Auktionen havde Godsstyret opnaaet en aarlig Forpagtningsafgift paa 2100 Rd. Foruden Affindelsen til Forpagteren havde det til Funktionærerne maattet yde aarlige Godtgørelser paa 465 Rd. Mod et Tab paa 2565 Rd. opnaaede man Fordele paa næsten 2480 Rd., 1257 Rd. i Parcellernes Afgift og 1222 Rd. 32 Sk. i Hoveriafløsning. Tilsyneladende var det et heldigt Resultat, at hele Købesummen — med 4 pCts Rente 1550 Rd. — kunde betragtes som Fortjeneste. Da Køberen allerede i 1803 kunde afhænde Gaarden — til en Englænder Dr. James St. Ferral — for 45.500 Rd., og denne i 1806 for 95.000 Rd. lade den gaa videre til Agronomen, Proprietær Niels Hofman Bang til Hofmansgave paa Fyn¹⁾, kan Administrationskommissionen dog næppe siges at have gjort nogen god Forretning*).

*) Da Kaptajnløjtnant Brockdorff købte Gaarden i 1801, var »alle Egnens Landmænd« enige om, at han »havde købt dyrt«. Da han solgte i 1803, maatte man indrømme, at han i hvert Fald havde »profiteret 3 à 4000 Rd.«²⁾. Til Gengæld var man nu i Tvivl om, hvorledes Doktoren skulde klare sig.

Ved en Sammenstilling af Tallene maa man tage i Betragtning, at Gaarden i 1801 blev solgt uden Besætning. 1803 medfulgte 118 Køer, 2 Tyre, 2 Rytter- og 18 Arbejdsheste, 16 Svin etc.; i 1806: 124 Køer, 3 Tyre, 8 Kvier og 33 Kalve, 19 Heste, 57 Faar og 13 Svin.

Om Gaardens Bygninger oplyser en Vurderingsforretning til Brandassurance 6. Juli 1793³⁾ (jfr. det her gængivne Kort fra 1774): »Borgegaarden«

Tilmed viste det sig hurtigt, at Hovedstaden havde Brug for Hovedgaarden og dens Jorder.

St. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse paa Ladegaarden havde længe været utilfredsstillende¹⁾. Allerede i 1794 var der bleven nedsat en Kommission, som skulde prøve Mulighederne for en Forbedring. Planer om Nybygning blev drøftet, men var ikke gennemført, da Englændernes Angreb i 1807 gjorde det nødvendigt at rømme Stiftelsen. Kun midlertidigt blev Lemmer og Patienter efter Belejringen flyttet tilbage. Allerede Aaret efter blev det besluttet at anvende Grunden til en Udvidelse af Københavns Befæstning. De veneriske Patienter blev overført til Almindeligt Hospital; for de Sindssvage og Almisselemmerne foretrak man at indrette en Landejendom. Ret naturligt valgte man Bistrup, som i saa lange Tider havde været i Hovedstadens Besiddelse.

Ved Købekontrakt af 1. Juni 1808 blev Bistrup Hovedgaard overtaget af Direktionen for Københavns Fattigvæsen²⁾. Købesummen var 99.800 Rd. 52.125 Rd. blev udbetalt; for de 17.675 Rd. udstedte Køberen — ligesom Forgængerer — en Prioritets-

bestod — efter at de gamle Herskabsbygninger (paa Kortet A) i 1793 var bleven nedrevet³⁾ — af to Beboelsesbygninger: mod Nord for Forvalteren (B) og mod Syd for Forpagteren (C), begge af Ege- og Fyrre-Bindingsværk 1 Etage høj med Straatag. Desuden laa mod Syd en ny, grundmuret og teglhængt Bygning, som anvendtes til Mejeri (D). I *Ladegaarden* laa mod Syd en lang og smal Staldlænge (K) og en ny bredere og grundmuret Ladebygning, der ligeledes dannede Vestfløjen (I), mod Nord laa en lang Staldlænge (G) med tilbygget Materialhus (H) og mod Øst et Kornmagasin (F) med tilbygget Vognskur. Endelig laa for sig selv i Gaarden en lille Svinsti (L). Næsten alle Ladegaardens Bygninger var opført med Ege- og Fyrre-Bindingsværk, delvis med klinede Vægge. Alene den ny Ladebygning var grundmuret. Alle Bygningerne var straatækte.

Borgegaardens Bygninger var vurderet til 5840 Rd., Ladegaardens til 10,240 Rd.

Da Godsejer Hofman Bang 1. Maj 1806 lod Gaardens Bygninger taksere til Prioritetsefterretning⁴⁾, blev Bygningsværdien optaget uforandret. Kun blev tillagt 10,800 Rd. for »den nye Hovedbygning, som nu næsten er lærdig, opført Sønden for Gaarden paa Biskop Absalons Bakke«. Talen er om det saakaldte »Slot«, som findes bevaret den Dag i Dag og anvendes til Administrationslokaler for St. Hans Hospital.

obligation til Administrationskommissionen paa Københavns Kæmnerkasses Vegne. 30.000 Rd. beholdt Stamhuset Hofmangave som 2den Prioritet.

Ganske vist havde Dr. Ferrall begyndt og Godsejer Hofman Bang afsluttet Opførelsen af den ny Hovedbygning. Selv om man til de 35.350 Rd., for hvilke Administrationskommissionen i 1801 solgte Gaarden, føjer Værdien af Besætningen og af det ny Stuehus, var det unægtelig en betydelig Prisstigning, som havde fundet Sted i det mellemliggende Syvaar.

Hovedgaardens Bortsalg var utvivlsomt en lidet betænksom Foranstaltning. Tusinder af ulykkelige Patienter og deres Paa-rørende har til Gengæld haft al mulig Anledning til at glæde sig over Tilbagekøbet. For Hovedstadens Befolkning maa det være en tilfredsstillende Tanke, at Frederik den III.s Gave ogsaa under vor Tids ændrede Vilkaar har givet Byen særlige Muligheder for at varetage en vigtig social Opgave.

Kun i ringe Udstrækning fik Administrationskommissionen gennemført den anden Part af sin Opgave: *Afhændelsen af Bøndergodset*. Da dens Virksomhed standsede i 1814, var det alene lykkedes den at faa bortsolgt 44 forskellige Ejendomme, 3 Møller og 22 Gaarde, 4 Gaardparceller, 2 øde Smaajorder, 6 Huse med matrikuleret Hartkorn og 7 Huse uden Jord, ialt 203 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Ager og Engs Hartkorn samt 19 Tdr. 1 Fdk. $1\frac{2}{3}$ Alb. Skov- og Mølleskyld. Da det samlede Bøndergods i 1796 udgjorde lidt over $2572\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og ved Kommissionsstyrets Afslutning 2361 Tdr.*), var det saaledes lykkedes at afhænde blot en Tolvtedel. Skov- og Mølleskylden var ved Periodens Begyndelse næsten 60 Tdr., ved dens Afslutning godt 40 Tdr. Købesummen for samtlige bortsolgte Ejendomme udgjorde 60.376 Rd. 64 Sk. D.C. og 3960 Rbd. S.V. Gennemsnitlig er Ejendomsretten til 1 Td. Hartkorn bleven betalt med knap 290 Rd.¹⁾.

Paa Forhaand kunde man have ventet, at Bønder og Hus-

*) Ca. 2 Tdr. var bortsolgt med Hovedgaarden og 6 Tdr. udlagt til ny Landeveje.

mænd i betydeligt større Udstrækning havde erhvervet Ejendomsret til deres Gaarde og Boliger. Ved de Betingelser, som var knyttet til Arvefæstet, havde de alene Garanti for at se Børn eller Svigerbørn følge dem i Besiddelsen, naar de i levende Live sørgede for at faa Overdragelsen fastsat og virkeliggjort. Døde en Fæster uden at have ordnet Forholdet, mistede Arvingerne enhver Ret til Ejendommen. Drog han paa den anden Side Omsorg for inden Døden at faa Besiddelsesforholdet ordnet, maatte han for Resten af sit Liv give Afkald paa sin Gerning og friste Aftægtsmandens lidet misundelsesværdige Lod. Af alle Grunde maatte det være en tiltalende Udsigt for Arvefæsterne at sikre Hjem og Landbrug i egen og i Slægtens Besiddelse.

Administrationskommissionen gjorde sit til at forøge Tiltrækningen. Ved Arvefæstebrevenes Fornyelse udelod den med tvivlsom Ret en Bestemmelse, som ved Ejendommens Tilbagefald til Byen forbød dens Bortfæstelse paa Vilkaar, der var strengere end de tidligere. Fra første Færd krævede den saa høje Indfæstninger — 10 Rd. pr. Td. Hartkorn — som det var tilladt at paalægge nye Arvefæstere. Paa mange andre Maader mærkede de, at den ny Styrelse var mere nøjeregnende med Opfyldelsen af deres Forpligtelser. Taksterne for Landgildeaflysningen satte den i Vejret, krævede Afgifterne rettidig betalt og var strengere med Restancers Inddrivelse¹⁾, vaagede omhyggeligt over Gaardenes Vedligeholdelse og forlangte altid Godtgørelse for Fæld. Sikkert nok var det Kommissionens Pligt at forøge de aarlige Godsindtægter; ved Siden af har den utvivlsomt haft som Bitanke at gøre Ejendomsrettens Tilløkkelser mere indlysende.

I adskillige Tilfælde optraadte den med en Haardhed, som stod i daarlig Samklang med de bondevenlige Principper, der prægede Tidens Administration. Ved forskellige Lejligheder har den forsøgt med moralske Tvangsmidler at overvinde Betæneligheder, som afholdt Ansøgerne om Fæste fra at overtage Ejendomsretten til de paagældende Gaarde. Da en Gaardmandsenke paa sin Dødsseng havde ytret Ønske om, at Sønnen maatte overtage Ejendommen, nægtede Kommissionen at opfylde hendes Ønske, med mindre han vilde købe Gaarden til Selveje²⁾.

Eksemplet viser, erklærer Kommissionen i sin Aarsberetning, »at vi ikke lade nogen Leilighed være ubenyttet, hvorved vi troe at kunne naa dette Maal«. Særlig grelt virker det at se Godsstyret true med at stille en Gaard i Mosede til Auktion, hvis Fæster var død uden Livsarvinger. Kommissionen saa ganske bort fra, at den tidligere Besidders gamle Forældre levede i Aftægt paa Gaarden, og tvang saaledes en yngre Broder til at gaa Tiggergang til Venner og Naboer for at bringe Udbetalingen sammen, der var nødvendig for at redde Gaarden for Familien¹).

Trods alle Anstrengelser var det i Løbet af 12 Aar alene lykkedes Kommissionen at faa bortsolgt 16 Ejendomme. I alt væsentligt drejede det sig om Særjorder og Gaarde, som havde været givet bort i Livsfæste. Arvefæstegaarde havde man i Reglen kun kunnet faa afhændet, naar de var hjemfalden til Godset eller særlige Forhold havde gjort sig gældende. Alleerede i 1798 var Administrationskommissionen da ogsaa naaet til Erkendelse af, at »denne vigtige Sags Iværksættelse ikkun langsomt og efterhaanden kunne ventes at frembyde sig, uden at det staaer i Commissionens Magt at virke, hvad man ellers gierne ønskede, til dens hastigere Paaskyndelse«²).

Aarsagen var de høje Købesummer. Fra første Færd har Kommissionen fastholdt, at Godsets Aarsindtægter ikke maatte forringes. Landgildeydelse, Hoveripenge og andre Afgifter vedblev at paahvile de bortsolgte Ejendomme³), dertil kom senere 1 Mrk. pr. Td. Hartkorn for Jagten, samt fra 1800 en Recognition ved Ejerskifte, 1 Td. Byg for hver Td. Hartkorn. Værdien af Ejendomsretten havde man oprindeligt fastsat efter et Skøn. Først i Mødet den 22. August 1800 blev det besluttet for Fremtiden at følge samme Regler, som var lagt til Grund for Bortsalg til Universitetsgodset⁴). Jorderne skulde opmaales og efter deres Bonitet ansættes til et vist Antal Tdr. Land af bedste Kvalitet (Takst 24). Idet man gik ud fra, at 7 Rd. vilde være en passende Afgift for hver 5 saadanne Tdr. Land og regnede med 4 Rd. i Skatter, fradrog man af denne Sum Værdien af de faktiske Afgifter og Skatter, kapitaliserede Restbeløbet og fastsatte den udkomne Pengesum som Pris for Ejendomsretten.

Efterhaanden synes Kommissionen at være bleven træt af de

haabløse Anstrengelser. I Tiden 1806—1809 blev der afholdt de færrest mulige Møder, i Reglen 1 à 2 om Aaret, i 1808 slet ingen. Først fra 1809, efter Baron Fr. Adellers Udnævnelse til Overpræsident og Medlem af Bistrup-Kommissionen, kom der større Fart i Arbejdet. Paa mange Maader mærkedes det, at den ny Formand var Godsejer og mere kendt med Landbrug og Bønders Tænkemaade end hans Forgænger. Allerede i det første Møde, han overværede, blev det besluttet¹⁾ at holde maanedlige Sammenkomster og altid, naar Fæsteforandringer laa for, at lade baade den aftrædende og den foreslaaede ny Fæster give personlig Møde i Kommissionen, gøre dem opmærksom paa de gunstige Salgsbetingelser og opfordre dem til at erhverve Ejendomsret til Stedet. Rimeligvis har Overtalelserne gjort deres Virkning, dog sikkert endnu mere den rivende Prisstigning paa alle Landbrugsprodukter — og dermed i Ejendomsværdier — der gjorde det lettere for Arvefæsterne at udrede de forlangte Købesummer. Skønt Adeler fik fastsat²⁾, at 100 Rd., uanset alle Beregninger, skulde være den laveste Pris for Ejendomsretten til 1 Td. Hartkorn — efterhaanden gik man adskilligt højere op — var der et stigende Antal Bønder, som delvis under Indflydelse af de fristende Tilbud, at Købesummen i 5 Aar maatte blive staaende rentefrit i Ejendommen, gik med til at erhverve Selveje paa Gaardene.

Fra 1809—14 bortsolgte 26 Ejendomme, for Størstepartens Vedkommende Arvefæstegaarde.

Udskiftningen blev i disse Aar ført til Afslutning³⁾.

I 1796—97 ophævedes Fællesskabet i Darup, Gøderup, Gund-sømagle, Himmelev, Hundinge, Jyllinge, Kalvslunde, Kattinge, Regnemark, Skalstrup, Svoverslev, Tune og Veddelev; 1798 udskiftedes Gammel- og Ny-Glim, Havdrup, Salløv, Store-Ladager, Tostrup, Lille-Valby og Øm; 1799: Gerdrup, Greve og Ventrup-gaarden, Gundsøllille, Lyngby, Ramsøllille, Snoldelev-Hastrup og Tjæreby; 1800: Aagerup, Herringløse, Ramsømagle og Vilkestrup; 1801: Brordrup, Jersie og Ølsemagle, Lerbækgaardens og Kattingeværks Jorder, de 3 Hedegaarde og Vindinge By; 1802—04: Margrethehaabshusene, Vanløse og Tolstrup, Solrød og de 2

Kappelgaard, og i 1809: Mosede. I sin Aarsberetning til Kongen for 1800 kunde Kommissionen meddele, at der ialt var udskiftet 175 Gaarde og udstykket 44. I Beretningen 1811 kunde den oplyse, at Fællesskabet var fuldstændig ophævet paa Godset.

Mange forskellige Forhold forklarer dette Resultat. Kommissionen var klar over, at Fællesskabets Bestaaen var en Hindring for Bøndergodsets Bortsalg og derfor ivrig for dets Ophævelse. Saa snart den havde tiltraadt Styrelsen, fik Forvalteren Ordre til at indgive Forslag om Rækkefølgen for Landsbyernes Udskiftning¹). 3 Aar senere blev det paalagt ham, naar Lodsejere i Byer, i hvilke Bistrup Gods havde Part, forlangte Fællesskabet ophævet, da ogsaa at sørge for Udskiftningen mellem de enkelte Gaardbesiddere²). Ogsaa Bønderne indsaa efterhaanden Fordelene ved de ny Driftsmaader. I hvert Fald har Kommissionen udtalt, at Godsets Udskiftninger var foretaget efter Beboernes Ønske og »for det meeste« paa deres Bekostning³). Kun i enkelte Tilfælde har Kommissionen maattet anvende kraftigere Midler⁴). I 1809 ønskede en Gaardmandsenke i Mosede at afstaa sin Fæstegaard. Da Landsbyen ved den Tid var den eneste paa Godset, som ikke var udskiftet, gjorde man sin Godkendelse afhængig af Ansøgerens Vilje til at ophæve Fællesskabet. »Men da den foreslagne Fæster ey herpaa vilde give bestemt Erklæring, og det endog syntes, som om han ey engang kunde indsee Nyttens af denne Udskiftning, hvoraf Kommissionen maatte drage hans Kyndighed som Jordbruger i Tvivl, saa kunde man ikke bevilge den foreslaaede Fæsteforandring«. Selv om Gaardmændene i Reglen maatte bære Udgifterne ved Jordernes Opmaaling og Fordeling⁵), har det sikkert været dem en Trøst, at de fik Bistand til Udflytningerne. Godset ydede Tømmer — dog ikke Savskærerløn — til Opførelsen af et 12-Fags Stuehus⁶), medens Statskassen i Overensstemmelse med den almindelige Lovgivning sørgede for en Pengehjælp⁷). I det hele og store har Bønderne været tilfreds med de foretagne Udskiftningsforretninger. Klager var forholdsvis faa, og færre de Tilfælde, da de blev fundet berettiget.

For *Skovene* paa Bistrup Gods har Kommissionen udrettet et for tjenstfuldt Arbejde. For første Gang kom de under forst-

mæssig Behandling og blev i Stand til at give rimelige Indtægter.

Indtil sidste Fjerdedel af det 18. Aarhundrede havde Danmarks Skove været skammeligt forsømte¹). Fællesskabet, mellem Overskovsejerne indbyrdes og med de Græsningsberettigede, umuliggjorde ethvert Fremskridt. Træerne blev ofte hugget om for Fode, medens Kreaturerne Græsning ødelagde den unge Skov og forhindrede Tilvæksten. Næsten intet blev der udrettet for Besaaing og Nyplantning. Forandringen blev gennemgribende. Lovene af 18. April 1781 og 27. September 1805, den første for Statens, den sidste for de private Skove, afgjorde Spørgsmaalene om Ejendomsretten, fastsatte Bestemmelser om Udskiftning og Indhegning, om Hugst og Plantning. En Række ypperlige Forstmænd, støttede og vejledede af Rentekammerets Chef Chr. Reventlow — selv en fremragende Forstmand — førte Lovenes Bestemmelser ud i Livet, udarbejdede nøjagtige Skovplaner og sørgede for deres Iværksættelse.

Æren for Skovreformen paa Bistrup Gods tilkommer den bekendte Forstinspektør, fra 1805 Overførster, G. W. Brüel²). Da han i April 1799 fik Anmodning om at udarbejde en fuldstændig Plan for Skovenes Behandling og Anvendelse³), kunde han allerede se tilbage paa et langt og betydningsfuldt Arbejde for de danske Skove. Ved sin Virksomhed paa Kommissionens Gods fjøede han et nyt Distrikt til de mange andre, private og offentlige, for hvis Skove hans Forslag har været banebrydende og bestemmende i en lang Aarrække.

Forskellige Forhold sinkede Arbejdets Iværksættelse. Skovrideren var gammel og svag, ukendt med moderne Forstvæsen og derfor uegnet til at iværksætte en Reform. Først efter hans Afgang i 1802 og Udnævnelsen af Skovrider Klüver⁴), som havde faaet sin Uddannelse ved Jægerkorpsets Institut i Kiel, var de personlige Forhold saa vidt i Orden, at Forstinspektør Brüel kunde være sikker paa at se sine Anvisninger efterkommet. Næsten lige saa vigtigt var det, at der omsider kom Ende paa den langvarige Strid om Særløse Overdrev. Efter mangfoldige Forhandlinger, mellem de interesserede Parter og for en særlig kongelig Kommission, fældede Højesteret en Afgørelse, som paa alle Punkter svarede til Administrationskommissionens Øn-

sker¹⁾). Staden København blev anerkendt som Eneejer af det omtvistede Overdrev, medens Ledreborg og Skjoldnæsholms Godser, Universitetet og Kommunitetet alene skulde have Erstatning for Græsningsret og Gærdehugst i Overensstemmelse med Lovene om Fællesskabets Ophævelse. Saaledes ser Kommissionen — udtalte Beretningen til Kongen for 1809²⁾ — »med Glæde omsider den Tidspunkt snart i Møde, da frie Raadighed over en betydelig Strækning kan sætte Godsets Forstbetiente i nye Virksomhed og gjøre den forlængst lagte almindelige Forstplans Iværksættelse efterhaanden muelig«.

23. Maj 1801 forelagde Forstinspektør Brüel sin Plan for Indretningen og Driften af Bistrup Skove³⁾.

Nogle lejlighedsvise Betragtninger, lidt umotiveret indføjjet i hans Fremstilling af de almindelige Principper, lægger for Dagen, i hvilken Grad han følte sig som Repræsentant for en ny Tid og dens forstmæssige Anskuelse, vilde bryde med overleverede Vaner og krævede Respekt for sit Fag og sin Videnskab:

»Maatte man dog lære at indsee, hvor vigtigt det er, saavel for sin egen som Efterkommernes Interesses Skyld, ikke at betro sine Skove til Folk, som ingen andre Kundskaber har end at skyde et stakkels Dyr, fange en Flok Agerhøns, dressere en Skyde Hæst og med en grøn Kiøle at varte op ved Bordet. — Maatte man gjøre sig Umage for at faa duelige Skovbetientere, og naar man har dem, skønne paa deres Fortienester og belønne dem saaledes, at de med Lyst og Troskab kunne arbeide! Forunderligt er det, at saa mange oplyste Skoveiere ikke lægger Mærke til, at den Mand, som de betroer Skovstrækninger, hvis Værdi ofte er 60—80, ja 100.000 Rdr., bør, naar han har de udfordrende Kundskaber, ikke allene agtes og æres, men og lønnes i Forhold til sin Tienestes Vigtighed«.

I Følge Forslaget — som i det hele og store fik Kommissionens Godkendelse⁴⁾ — skulde der indfredes 1029 Tdr. Land. Idet Forstinspektøren paa Grundlag af en omhyggelig Takstation af den hele Træbestand gik ud fra, at der ved Arbejdets Begyndelse fandtes næsten 10.000 Egetræer og noget over 60.000 Bøgetræer, større og mindre, bedre og daarligere mellem hverandre, foruden ca. 2300 Aske- og Elmetræer, mente han, at Skovene i de følgende 84 Aar vilde kunne give et aarligt Nettooverskud paa ca. 4400 Rd. Da Bistrup Skove — fraregnet Deputaterne — aldrig tidligere havde givet Indtægter, var det en tiltalende Forandring, som blev stillet i Udsigt.

For Egetræer regnede Brüel med en Vækstperiode paa 200 Aar, i Løbet af hvilken de vilde kunne give en Diameter-Tykkelse paa 28—38 Tommer. Bøgetræerne, mente han, vilde derimod i Løbet af 84 Aar have naaet en passende Størrelse. En Del af Skovene foreslog han drevet som Rodskudsskov, første Gang med en Afdrivning i Løbet af 15 Aar, senere i 30 Aar. Af Hensyn til den naturlige Besaaing skulde man lade en Del Reservetræer blive staaende eller plante dem af nyt. Delingslinjerne mellem Hugsterne burde beplantes med Frugttræer og de aabne Pladser besaas med Birk, Ask og Avnbøg, Ahorn, Elm og El. For saa vidt det var Tanken at drive Skovene som høj Bøgeskov, skulde de indhegnes. For at gøre Grunden egnet til den naturlige Besaaing burde Svin have Lov til at græsse i dem. Aabne Pladser skulde dog straks lukkes af og besaas med Agern eller andre passende Frøsorter. Da ældre og yngre Træer voksede mellem hverandre, kunde man ikke hugge dem bort terrainvis, men maatte hvert Aar udvise egnede Stykker. Man skulde dog altid sørge for at skaane gode oldenbærende Træer, paase, at der blev Læ for Vestenvindene, hugge Underskoven bort og hakke Skovbunden løs. Egner Grunden sig ikke til Bøgeskov, skal den besaas med Fyrre- eller Birkefrø; er den fugtig, bør Vandet afledes. I Ellemoser kan man plante Ask, Birk og Elm.

Skovene nærmest Hovedgaarden paa *Boserup* og *Lerbækgaardens* Jorder skulde i Følge Forslaget udgøre 235 Tdr. Land. Hvad der voksede udenfor de afstukne Grænser, kunde borthugges. 142 Tdr. Land (Hovmarkens Smaaskove, Gamle og Ny Indelukke, Plantagen, *Lerbækskov* og *Løkken*) skulde drives som Rodskudsskov, *Dyrehavens* 46½ Td. Land som høj Bøgeskov, der afdreves efter 20 à 30 Aars Forløb, og *Bøgebakkens* 46½ Td. Land udlægges til *Naaleskov* og besaas med Lærke-, Gran- og Fyrrefrø. Da *Bistrup* Skovene kun havde et lille Antal smaa Egetræer, fandt Brüel det formaalstjenligt at opelske en hurtigvoksende *Naaletræsskov*, som kunde yde Erstatning. *Tolstrup Skov* (*Pedersted*, 66 Tdr. Land, og *Lindeskoven*, 64½ Td. Land), *Orupgaards* og *Oruphus' Skove* (*Skindervænget*, *Kirkemarken*, *Hedeslet* og *Kattehaven*, den lille *Vang*, *Hedehus* og *Dalundsmarken*), ialt 101¼ Td. Land, *Ravnholt Skoven* (85½

Td. Land), *Valleborup Skoven* (ca. 206 Tdr. Land) og *Kastrup Skoven* (70 Tdr. Land) burde straks eller efterhaanden indfredes og drives som høj Bøgeskov. For Gennemførelsen af denne Plan var det en Forudsætning, at Fæsterne paa Ravnholt og Valleborup-Gaardene blev udakkorderet og deres Marker indlemmet i Skovene. *Dyrlund* og *Hegnemose* Skovene skulde borthugges. Paa *Særløse Overdrev* var der ordentlige Træer i Præstehaven, Julbæskrogen og i Skoven ved Ebberup Mark. Resten var i en elendig Forfatning og »sukkede efter Øxen«. Brüel havde gerne udlagt hele Strækningen (4 à 500 Tdr. Land) til Naaleskov, men foreslog at nøjes med 140 Tdr. Land, der kunde drives som høj Bøgeskov.

Fra 1803 gik man i Gang med Skovplanens Virkeliggørelse¹).

For at indskrænke Skovtyverierne havde man forinden givet Fattigfolk Lov til en Dag om Ugen at opsamle nedfaldne Grene²). Da Jagtudbyttet var ringe og Vildtet gjorde Skade paa de unge Træer, havde man desuden nedlagt Dyrehaven og nedskudt Dyrene³). Forstinspektør Brüel vilde gerne have haft Trædeputaterne og Udvisningerne til Bønderne afskaffet, men satte alene igennem, at man ved Gaardenes Overgang til Selveje fratog Besidderne deres Ret til Brændselshjælp⁴). Man udviste dog ikke længer Træer paa Roden, men leverede Brændet i Favnemaal⁵).

Gennem de aarlige Indberetninger til Kongen kan man følge Arbejdets Fremgang. Krigsudbruddet 1807 voldte forbigaaende Vanskeligheder ved at fremkalde Mangel paa Arbejds-kraft og fordi Skovrideren blev indkaldt til Krigstjeneste⁶), men forhindrede ikke, at Arbejdet fremmedes. Rodskudsskoven blev i Løbet af 1804 inddelt i 30 Hugster og derefter planmæssigt afdrevet. Vandet blev afledet og aabne Pladser besaaet eller beplantet. I Løbet af 1804—06 lykkedes det ved Udskiftningen af Tolstrup By at faa Skoven indfredet, Gærderne opført og et nyt Skovløberhus bygget. Fæsteren af Kastrupgaarden gav i 1807 Afkald paa sin Græsningsret i Skoven, medens man Aaret efter, da Beboeren af Ravnholt var død, fik hans Sted sammenlagt med Oruphus og indrettet til Bolig for Skovrideren. Græs og Mus voldte til Tider Skade, men blev overvundet. I det hele og store lykkedes Anstregelserne, og Kommissionen kunde Aar efter Aar udtale sin Tilfredshed med Resultaterne. Henimod

1814 kom ogsaa Særløse Overdrev under Behandling, blev der anlagt en Planteskole og blev Skoven indgærdet.

Ovenfor er nævnt, at der i Følge Jordebogen, som blev udarbejdet 1798, var 316 Huse paa Bistrup Gods. Da der i adskillige Huse boede 2 Familier, var *Husmændenes* Antal noget større: 333¹).

Husmændenes Stilling var meget forskellig. De allerfærreste havde matrikuleret Jord; nogle havde af Godsbestyrelsen eller Bønderne faaet overladt Jordstykker, som satte dem i Stand til at dyrke lidt Grøntsager og holde et Par Kreaturer. Det store Flertal besad inden Udskiftningen en hævdvunden Ret til at lade nogle Stykker Kvæg græsse paa den fælles Bymark. Enkelte var Ejere af deres Huse, de fleste havde Livsfæste paa deres Bolig.

Regeringen — og Bistrup Godsstyre — gjorde, hvad man formaaede for ved Ophævelsen af Fællesskabet at skaffe Husmændene Erstatning for Græsningsretten. Da man ikke raadede over Magtmidler, blev Resultatet yderst forskelligt²). Saa vidt man kan se af de bevarede Udskiftningsforretninger, har ca. 120 Husmænd faaet tillagt større eller mindre Jordlodder, i Reglen 3 Tdr. Land, undertiden adskilligt mindre. I Tjæreby fik de 11 Husmænd hver 2 Tdr. Land, for hvilke de skulde betale Gaardejerne 4 Rd. og forpligte sig til Arbejde i Høsttiden for Egnens almindelige Betaling. Paa lignende Maade ordnede man sig i andre Landsbyer. Bedst stillet var de 19 Husmænd i Solrød, som delte en hel Gaardslod, og Margrethehaabs 18 Kolonister, der hver havde faaet tillagt 7 à 8 Tdr. Land. I Store-Ladager blev der fordelt 16 Tdr. Land mellem 4 Husmænd, som maatte gøre sig Jorden »saa nyttig som de best ved og kan«, men ikke uden Gaardmændenes Samtykke overdrage den til andre. Adskillige Husmænd fik mod Betaling til Bønderne overdraget en eller nogle faa Skpr. Land og desuden Græsning til et Par Kreaturer. I Marbjærg vilde Gaardmændene saaledes ikke nægte de 11 Husmænd »den sædvanlige Bequemmelighed af et Høvdes Græsning, ej heller Jord hvorpaa de kunde lægge deres Giødskning til Kornsæd, hvilken de og vare villige at pløje og viidere behandle efter gammel Skik og Brug, uden at de arbejdende Huusmænd i dette Tilfælde skulde blive sadt i Forlegenhed. Men Jords

Udlæggelse in natura kunde de ikke indvillige«. I Jyllinge By var Gaardmændene villige til at overlade 4 (af de 8) Husmænd Græsning »til en Koe eller 5 Stk. Faar for hver Huusmand imod Betaling 2 Rdr. af Høvedet, som afbetales med Arbejdsdage, nemlig 12 Dage aarlig, hvoraf de 6 maatte være Høstdage. . . . Men skulle Husmændene ikke finde dem tiende med Græsningen paa disse Vilkaar, frafaldt Gaardmændene deres . . . Tilbud og selv forbeholdt dem Græsningen«. I Øm By tog Gaardejerne Husmændenes Kreaturer paa Græsning for 2 Rd. pr. Ko; i Katinge fik de 5 Husmænd overladt ialt 12 Skpr. Land mod at yde Arbejde hver i 3 Høst-, 3 Slaa- og 3 Bindedage samt betale 9 Mrk. om Aaret i Pengeafgift.

Fra Husmændene rundt om i Godsets Landsbyer indløb der jævnlig Klager over Gaardmændenes Optræden og Ansøgninger om at faa overladt Jord. Selvfølgelig er det umuligt i de enkelte Tilfælde at afgøre, hvor vidt Bønderne optraadte ubilligt og stillede for store Krav til Husmændenes Vederlag. Sikkert er det, at Forvalteren jævnlig har givet Husmændene Ansvaret for, at der ikke blev opnaaet en tilfredsstillende Ordning. I Øm, erklærer han¹⁾, havde de selv ved deres Modvillighed forskyldt, at Gaardmændene ikke vilde afstaa dem passende Jordlodder. Baade i Svoverslev og Gundsømagle nægtede Bønderne at afgive Jord, men tilbød Græsning, som Husmændene afslog²⁾). Særlig bittert klagede de Marbjærg Husmænd. Forvalteren kunde dog oplyse³⁾, at de af Gaardmændene havde faaet Græsning og desuden selv havde lejet nogle af Roskilde Byjorder.

Hvor der var Lejlighed til det, søgte Godsadministrationen ved Udstykning og Bortsalg af Særjorder at aabne Husmændene Adgang til at erhverve passende Lodder. I Gundsømagle⁴⁾ blev en Udmark delt i 23 Parceller, hver paa 2 à 3 Tdr. Land, og for 25 Rd. pr. Td. Land tilbuddt Husmændene; 13 Parceller blev solgt underhaanden og de øvrige ved en Auktion tilslaaet en enkelt Husmand for 991 Rd. eller 30 Rd. pr. Td. Land. Paa lignende Maade blev 14 Tdr. Land af de saakaldte Store-Ørevad og Vraa Enge inddelt i 7 Lodder⁵⁾, og en øde Jord paa Reerslev Mark, 41½ Td. Land stor, i 6 à 7 Parceller⁶⁾. Da en Gaardmand i Gevninge ønskede at afstaa 3 Tdr. Hartkorn af sin Gaard, lod Kommissionen forinden Godkendelsen forespørge hos Byens

Husmænd, om de havde Lyst og Evne til at optræde som Købere¹).

Huse med Jord var Kommissionen altid villig til at sælge som Særeje. De 4 Huse i Endeslev tillige med ialt 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. Hartkorn blev i 1797 afhændet til Beboerne for 800 Rd.²), og 2 af de 5 Ladegaardshuse, hver med et Tilliggende paa godt 4 Skpr. Hrtk., blev solgt i Aarene 1807 og 1808³). De Reerslev Husmænd, der købte Parceller, erklærede sig derimod ude af Stand til ogsaa at overtage deres Huse⁴). Som tidligere omtalt, havde man ved Salget af Bistrup Hovedgaard fraskilt Skytte- og Studemarken, der var fordelt mellem Margrethehaabs 18 Husmænd. Den ene Mark havde de fæstet, den anden havde de overtaget i Brug. Kommissionen var ikke tilfreds med denne Ordning, men lod Markerne udskifte og lovede Bygningshjælp til Udflytterne, afløste efterhaanden ved Ledighed Fæstet med et Lejeforhold paa 10 Aar og besluttede at søge Lodderne bortsolgt⁵).

Med Hensyn til de jordløse Huse havde Kommissionen det principielle Standpunkt, at de kun skulde bortsælges til Beboerne, saafremt der i vedkommende By var flere Huse end Gaarde⁶). I adskillige Tilfælde har man dog fraveget denne Regel⁷).

Allerede tidligere er det fremhævet, at Husmændenes økonomiske og sociale Stilling blev forringet ved de store Landboreformer. Under Kommissionsstyret blev denne Udvikling fremskyndet. Mod de forholdsvis faa, der købte Jordlodder, stod de mange, som efter Udskiftningerne blev ude af Stand til at holde de Par Kreaturer, som gav dem en væsentlig Del af deres daglige Kost. Selv om adskillige Bylag hjalp dem til fortsat Græsning, var Fordelene dyrekøbte. Arbejdsydelser af Karakter og Følger som det tidligere Gaardmandshoveri var Prisen, en almindelig Afhængighed den uundgaaelige Virkning. Andre Forhold kom til. Den almindelige Prisstigning, der efter 1807 var en Følge af Pengenes Kursfald, maatte i høj Grad gaa ud over en Samfundsklasse, som var henvist til at skaffe Størsteparten af sit Underhold ved Daglejerarbejde. Som altid under slige Forhold stiger Lønningerne langsommere end Prisen paa Livsfornødenhederne. Dertil kom en afgørende Forandring i Husmændenes hele Retsstilling. Hidtil havde de haft Livsfæste paa

deres Huse og svaret en uforanderlig Afgift. Efter at Overpræsident Adeler havde tiltraadt Kommissionen, blev det derimod besluttet¹⁾ ved Fæsteledighed at bortleje Husene for blot et Aar ad Gangen. For Godsstyret havde det Fordelen, at man derved blev i Stand til at disponere over Husene »i Faveur af Gaardmænd, der maatte attraae Eiendom paa deres Stæder og i den Anledning tillige maatte ønske at faae Raadighed over et eller andet Huus«. For Husmændene blev Følgen, at de mistede Sikkerheden for hele deres Livstid igennem at blive i deres Hus og Hjem, blev udsat for alle Tilfældigheder og afhængige af Kommissionen eller af Gaardmændene, som købte deres Boliger. De slap for Indfæstningerne, men fik til Gengæld Lejeafgiften forhøjet. I Begyndelsen skulde de svare 4 Mrk. af hvert Fag, deres Hus bestod af, og 1 Rd. for hver Skp. Land Have²⁾. Alleerede i 1812 blev Afgiften forøget til det dobbelte³⁾.

Tilsyneladende kunde Administrationskommissionen vise straalende *økonomiske Resultater* af sin Godsstyrelse⁴⁾. 1795—96 havde Regnskabet balanceret med 15.309 Rd., men var 1806—07 steget til 25.694 Rd. 80 Sk., voksede 1811—12 til 84.434 Rd. 95 Sk. og 1812—13 til 154.951 Rd. 40½ Sk. I Virkeligheden giver Tallene ingen Oplysning. I Følge Regnskabsformen opføres blandt Indtægterne de kontant indbetalte Købesummer og tillige Arvemidler, som indgik under Overformynderiets Bestyrelse. Fra 1806 bevirkede Pengenes Kursfald og de stigende Priser, at enhver Sammenligning bliver yderligere umuliggjort. Nogle Eksempler vil vise Forholdet. For saa vidt Landgildeafgiften bestod i Pengeydelse, var Beløbet uforandret, mellem 32 og 3300 Rd. Det samme gjaldt Afløsningen for Hoveriarbejde, som var bortfaldet ved Hovedgaardens Bortsalg, samt de aarlige Afgifter, der paahvilede Hovedgaardens ny Ejere etc. etc. Udbyttet af Landgildekornet, Smørydelserne og Smaaredsel var derimod i rivende Vækst. 1795—96 udgjorde disse Indtægter 6406 Rd. 4 Mrk. og 465 Rd. 4 Mrk. 1806—07 henholdsvis 8364 Rd. 40 Sk. og 470 Rd. 12 Sk. 1809—10 forøgedes Indtægterne til 16.837 Rd. 88 Sk. og 1405 Rd. 92 Sk., 1811—12 til 28.073 Rd. 42 Sk. og 3459 Rd. 43 Sk. 1812—13 naaedes Højdepunktet: 84.481 Rd. 66 Sk. og

4814 Rd. 4 Sk. Indtægtsforøgelser, for hvilke Kommissionen kunde tilregne sig Æren, stammede — for en mindre Del — fra Forhøjelse i Indfæstningerne og i Udbytte af bortsolgt Jordegods — for den væsentligste Del — i Skovindtægterne. At Godsets Forstvæsen gav Overskud, var Kommissionens Fortjeneste; at det blev saa stort, som Tilfældet var, skyldtes Omstændighederne. Desværre umuliggør Regnskabsformen at anføre nøjagtige Tal. Udgifterne til Skovdriften og flere af dens Indtægter fordeles paa mangfoldige Poster, som det sagtens nu vil være umuligt at udrede. Nogle Opgørelser af Betalingen for bortsolgte Træer og Brænde, Kvas etc. giver dog et Fingerpeg. 1805—06: 3843 Rd. 16 Sk., 1806—07: 4676 Rd. 30 Sk., 1808—09: 11.483 Rd. 24 Sk., 1811—12: 32.067 Rd. 40 Sk. og 1812—13: 39.948 Rd. 80 Sk. Yderligere havde man været i Stand til mod Betaling at overlade betydelige Kvanta af Brænde til Kommissionen for Hovedstadens Forsyning med Brændsel¹).

Da Jagten aldrig havde givet videre Udbytte — 1801—02 blev der solgt Vildt for 62 Rd. — stillede Forvalteren Forslag om mod en aarlig Afgift af 1 Mrk. pr. Td. Hrtk. at overlade Jagtretten til Bønderne. De færreste var dog Lysthavende til denne »Herlighed«. I 1812 udgjorde Jagtafgiften ialt 151 Rd. 39 Sk.

Godsets Udgifter var nogenlunde uforandrede. 1795—96 opføres Lønninger med 920 Rd., 1806—07 med 1209 Rd. og 1911—12 med 1350 Rd., hvortil efterhaanden kom forskellige Tillæg, Gratialer etc. Kommissionens Formand, Overpræsident Urne, fik fra 1. Januar 1802: 500 Rd.²), dens Sekretær 200 Rd. og Forstinspektør Brüel 250 Rd. for deres Ulejlighed, altsammen Smaa-beløb, som var uden Betydning for Regnskabsresultatet.

Intet Under, at Overskudet blev overvældende. I Følge Bestemmelserne, som var fastsat ved Kommissionens Tiltrædelse, har Byens Kæmnerkasse aarlig oppebaaret 7000 Rd. For saa vidt Købesummerne for det bortsolgte Jordegods blev staaende som Prioriteter i Ejendommene, indgik Renterne som Indtægter i de løbende Regnskaber: 1802—03: 142 Rd. 24¹/₂ Sk., 1806—07: 851 Rd. 55 Sk. og 1812—13: 1064 Rd. 56¹/₂ Sk. (af en Kapital paa 26.914 Rd. 65¹/₂ Sk.). Overskudet af den almindelige Godsdrift tillige med de udbetalte Summer for de bortsolgte Ejendomme skulde anvendes til Afbetaling af Gæld, som Hovedstaden havde

paadraget sig ved de Gadeudvidelser, der var bleven iværksat efter Branden 1795. I Følge Beretningen til Kongen for 1814 var der indtil 4. Juni 1814 blevet anvist den dertil nedsatte Realisationskommission ialt 466.709 Rd. 77¹/₂ Sk.

Ved kongelig Resolution 20. Maj 1814 blev Administrationskommissionen ophævet og Styrelsen af Bistrup Gods — og samlede Indtægter — atter henlagt under Kommunalbestyrelsen.

11. April 1809 var der blevet nedsat en stor Kommission, som skulde undersøge og stille Forslag vedrørende Hovedstadens finansielle Forhold og økonomiske Styrelse¹). En Række fremstaaende Embedsmænd indenfor Centraladministrationen, en Repræsentant for hvert af de store Kollegier, Overpræsidenten, en Borgmester og en af de 32 Mænd var dens Medlemmer. Da Kommissionen, som i 1796 var bleven nedsat for at skaffe Husejerne Erstatning for deres Grunde, havde opfyldt sit Formaal og opsparet et betydeligt Fond — i Maj 1812 anslog man det til 250.000 Rd. — fandt man ingen Anledning til at anbefale dens fortsatte Bestaaen, saa lidt som til at opretholde den særlige Bestyrelse for Bistrup Gods. Trods Finanskollegiets Indvendinger blev det besluttet, at Hovedstadens nyere Gæld samt Udgifterne til det ny Raad- og Domhus, ialt 350.000 Rd., skulde fraskilles de løbende Udgifter og bestrides af et ekstraordinært Fond, der bl. a. skulde oppebære den Del af Bistrup Godsindtægter, som skyldtes Salg af Ejendomsretten og af Træ fra Skovene. De regelmæssige Afgifter skulde for Fremtiden indgaa i Byens almindelige Kasse (det ordinære Fond).

SJETTE AFSNIT

DET 19. AARHUNDREDE

I. DEN FATTIGE TID

DE første Aartier efter 1814 blev en vanskelig Tid for det danske Landbrug¹).

De store Landboreformer var bleven støttet og hjulpet frem af stigende Konjunkturer, af voksende Priser paa alle Levnedsmidler og af gode Afsætningsvilkaar. Efter Napoleonskrigenes Afslutning fulgte Tilbageslaget. Da Hærene opløstes, forøgedes Folkeslagenes Arbejdskraft og Agerbrugets Produktionsevne. Voksende Kartoffelavl formindskede samtidig Efterspørgslen efter de almindelige Kornsorter. For Danmark gjorde der sig de særlige Forhold gældende, at Afbrydelsen af Statsforbindelsen med Norge vanskeliggjorde Adgangen til Landets vigtigste Kornmarked, medens England forhøjede Indførselstolden paa Korn og forbød Import, naar Prisen gik under en vis Højde. Efter 1818 sporedes Virkningerne ved et rivende Prisfald. Kapitelstaksten var i dette Aar (omregnet i Møntværdi før 1914) 14,93 Kr. for en Td. Rug, 12,60 Kr. for en Td. Byg og 7,93 Kr. for en Td. Havre. Aaret efter var de tilsvarende Ansættelser 7,04, 5,18 og 3,77 Kr. Paa et Pund Smør faldt Prisen fra 43,8 Øre i 1818 til 18,4 Øre i 1822. Paa et Pund Flæsk fra 34,4 Øre til 10,4 Øre. Priserne svingede adskilligt i de følgende Aar, men holdt sig i samme Niveau. Mellem 1822 og 1824 var de mellem en Trediedel og en Fjerdedel af Priserne i 1818, og i hele Femaaret 1820—24 var de ligesaa lave som i den berygtede Tid omkring 1730, da man for at holde Landbruget oppe indførte Stavnsbaandet.

Med denne Udvikling kunde Udgifterne langtfra holde Trit. For Bondehartkornets Vedkommende var Skatterne ca. 40 pCt.

højere end ved Aarhundredets Begyndelse og ca. 60 pCt. større end i Tiden lige efter Stavnsbaandets Ophævelse. Forbedringerne af Skole- og Fattigvæsen medførte store Omkostninger, medens Reorganisationen af Pengevæsenet — Bankheftelsen — lagde andre Byrder paa Landbruget. Da Arbejdslønnen altid svinger langsommere end Priserne, havde den i Opgangens Aar været forholdsvis lav, men blev til Gengæld høj i de vanskelige Tider. Da Pengekursen rettede sig — i 1817: 500, i 1822 og 1823: 250 — blev det vanskeligere at forrente og afdrage Prioritetsgælden.

Følgerne var baade økonomiske og sociale.

I det lange Løb blev det til Bondestandens Fordel, at den vænnede sig til et Liv i Nøjsomhed og haardt Arbejde og der ved opsamlede et Fond af moralsk Modstandskraft, som sammen med den stigende Folkeoplysning blev en Forudsætning for dens fremtidige Betydning i det danske Samfund. Foreløbig mærkede den alene de ødelæggende Virkninger, der gjorde Dagliglivet til en ustandselig Kamp for Hjem og Udkomme. Utallige Landbrugere, Godsejere og Bønder, blev ude af Stand til at svare Skatter og Afgifter, endsige afdrage og forrente deres Gæld. Mange maatte gaa fra Gaardene, adskillige blev alene hængende af deres Kreditorers Naade. Haardest gik det ud over Godsejerne, som ved store Laan havde iværksat den foregaaende Tidsalders Driftsforbedringer, mindre over Gaardmændene, som kunde indskrænke deres Udgifter, formindske Folkeholdet og leve af deres Ejendoms Produkter. Forholdsvis bedst stillet var Husmændene, hvis Indtægter væsentlig stammede fra Daglejerarbejde. Indenfor Gaardmandsklassen var Vanskelighederne størst for Selvejere, som ikke havde faaet udbetalt Købesummerne for deres Gaarde. Fæsterne havde ingen Prioritetsgæld at forrente og betalte deres Afgifter efter Kapitelstaksterne. Ganske vist stod det i Godsejernes Magt at pante Fæsterne for Restancer af Skatter og Landgilde; Processens Vej var dog kostbar, befriede Proprietæren for en daarlig Skyldner, men skaffede ham ingen paalideligere Betaler. Fæstes Overgang til Selveje standsede overalt i Landet. Bønderne manglede Kapital og havde ingen Interesse i Ejendomsretten. I flere Egne, i Ringkøbing Amt og paa Falster, spores endog en modgaaende Strøm-

ning og findes der adskillige Eksempler paa, at Selvejerbønder har opgivet deres Ejendomsret for atter at blive Fæstere.

Det siger sig selv, at der kun var faa Bønder, som under disse Forhold havde Lyst og Evne til at fortsætte den foregaaende Tidsalders landbrugstekniske Reformer¹).

Forholdene paa Bistrup Gods giver et Billede af denne Udvikling.

Først og fremmest var *Godsindtægterne* i rivende Nedgang. Ved Nyordningen efter 1814²) var det blevet fastsat, at Hovedstadens almindelige Indtægter, bl. a. Jordebogsafgifter etc. af Bistrup Gods, skulde tilfalde det saakaldte »ordinaire Fond«, som fik til Opgave at dække Byens regelmæssige kommunale Udgifter³). Endnu i 1818—19 udgjorde Bidraget fra Bistrup 30.000 Rbd. Sedler og Tegn foruden 2000 Rbd. rede Sølv (Kursen var ved Udgangen af Marts 1819 i pari: 200). Aaret efter Landbrugskrisens første Aar faldt det til 17.000 Rbd. Sedler og Tegn samt 4000 Rbd. rede Sølv (Kursen ca. 260), gik 1824—25 ned til 12.000 Rbd. Sedler og Tegn og var kun i et Par af de følgende Aar indtil 1840—41 over 15.000 Rbd. Sedler og Tegn. (Fra Oktober 1838 stod Pengesedlerne i pari). Til Trods for Nedgangen var Overskudet af Bistrup Gods af væsentlig Betydning for Hovedstadens Økonomi. 1840—41 havde det ordinære Fond en samlet Indtægt paa 197.442 Rbd. Deraf udgjorde Bistrups Andel 15.000 eller 7,5 pCt. Selv om enhver Sammenligning med Nutidens Forhold — da Regnskaberne opstilles forskelligt — bliver misvisende, giver det dog et Fingerpeg for Vurderingen, at Belysningsvæsenets Overskud 1930—31, paa et Regnskab, der balancerer med ca. 112 Mill. Kr., har udgjort ca. 7 Mill. eller 6,3 pCt.

Til Stadens »ekstraordinaire Fond«, som skulde hefte for Byens Gæld og afholde uforudsete Udgifter, var bl. a. bleven henlagt Salgssummerne, som kunde indkomme ved Afhændelsen af Ejendomsretten til Bistrup Bøndergods, og Overskudet af Skovbruget. Har Bystyret næret Forhaabninger om større Udbytte af disse Indtægtskilder, blev det hurtigt skuffet. I 1815—16 gav de 9883 Rbd. Sedler og Tegn og var desuden i Stand til at yde 12.000 Rbd. i Bidrag til det ordinære Fond. Allerede Aaret

efter blev Overskudet opbrugt og forvandlede fra 1817—18 til et Underskud, der 1819—20 var oppe paa over 15.000 Rbd. og først forsvandt af Regnskabet i 1826—27. Fra 1828—29 til 1830—31 har Fondet paa disse Konti haft en Aarsindtægt paa 1000 Rbd. Sedler og Tegn, men maatte i de følgende 10 Aar nøjes med ialt 440 Rbd. rede Sølv, hvoraf Halvparten skyldtes Udtrækningen af en Obligation.

Bistrup Godsregnskaber giver den nærmere Forklaring paa disse Bevægelser¹⁾.

Den almindelige Jordebogskasse begyndte Forretningsaaret 1818—19 med en Kassebeholdning paa lidt over 17.000 Rbd. Sedler og Tegn og havde i Landgildeydelse, Hoveripenge etc. en Indtægt paa 7074 Rbd. 18 Sk. rede Sølv og 16.603 Rbd. 34 $\frac{1}{2}$ Sk. Sedler og Tegn. Da Kursen ved Udgangen af Marts var pari, tilsammen 23.677 Rbd. 52 $\frac{1}{2}$ Sk. Aaret efter bevirkede Prisfaldet, at de tilsvarende Ydelser havde en Værdi paa blot 1826 Rbd. 29 $\frac{1}{2}$ Sk. rede Sølv og 14.342 Rbd. 81 Sk. Sedler og Tegn. Med en Kurs paa 262 $\frac{1}{2}$ ialt ca. 12.753 Rbd. rede Sølv.

Naar de ekstraordinære Fondsindtægter svigtede, var det først og fremmest en Følge af, at Overgangen til Selveje var næsten fuldkommen standset. I de første Aar efter 1814 gav Skovene betydelige Indtægter, som gik med til Opførelsen af en ny Skovriderbolig. Senere var der i adskillige Aar Underskud paa selve Skovdriften. Ved Salg af Brænde etc. indkom der 1818—19 3786 Rbd. 40 Sk., men samtidig udgjorde Arbejdslønnen 5561 Rbd. 34 $\frac{1}{2}$ Sk.

Som rimeligt var, har det københavnske Bystyre med Bekymring været Vidne til Godsindtægternes Nedgang. Nedenfor vil nærmere blive omtalt, at det ikke alene søgte at gøre Skovdriften mere indbringende, men ogsaa mente at vinde Fordel ved, saavidt det stod i dets Magt, at lade simpelt Livsfæste afløse det gældende Arvefæsteforhold. For at undgaa Virkningen af Papirpengenes faldende Kurs ønskede det ligeledes at modtage Godtgørelsen for Landgildesmør og Smaaredsel i rede Sølv, men maatte bøje sig for Forvalterens Indvendinger og lade Bønderne betale Afløsningen i Sedler og Tegn²⁾.

Vigtigere er det, at de daarligere Tider ikke har foranlediget

Magistraten til at fravige de humane Principper, som i det hele og store har præget dens Godsadministration.

Til Trods for, at de fleste Landgildeydelse var fastsat i Naturalier og blev omskrevet efter Kapitelstaksten, var det mange Bønder umuligt i rette Tid at opfylde deres Forpligtelser. Da det ogsaa faldt dem vanskeligt at svare Skatterne, maatte Godskassen ligeledes staa i Forskud til Staten. Følgen blev betydelige *Restancer*. 1823—24 naaedes Højdepunktet: 12.045 Rbd. 53 Sk. Sedler og Tegn. Allerede det følgende Aar blev Forstrækningerne bragt ned til 5522 Rbd. 22 Sk. og holdt sig derefter mellem tre og fire Tusinde, undertiden lidt mere, undertiden lidt mindre, og faldt i Løbet af 1833/34—1839/40 til 1628 Rbd. 84 Sk. Da Forholdene var daarligst i 1823—24¹⁾, var der ikke mindre end 264 af Godsets Bønder og Husmænd, som stod i Restance, adskillige for baade et og to Hundrede Rbd. Flertallet dog for mindre. Magistraten optraadte yderst lemfældigt, afslog vel altid at eftergive²⁾, endsige nedsætte Afgifterne³⁾, men gik til Gengæld med til hyppige Udsættelser, ydede undertiden direkte Laan og har næsten altid været villig til at hjælpe nødlidende Bønder og Husmænd med Brændsel eller Træ til Istandsættelse af deres Ejendomme. I de yderst faa Tilfælde, da den har ladet slette Husholdere sætte fra deres Fæste, sørgede den for deres fremtidige Husly og Underhold hos Efterfølgerne⁴⁾. Kun i 1824, da Restancerne i Løbet af eet Aar var vokset fra 6433 til 12.045 Rbd., røbede den Mistillid til Forvalterens Nidkærhed og krævede nærmere Oplysninger: »Og kunne vi iøvrigt ikke undlade at gjøre Dem opmærksom paa, at hvad Tak der maatte flyde af saadan Dilation, til hvis Meddelelse De ikke har nogen Autorisation, er for Deres egen Regning«⁵⁾.

Restancernes Svingninger og de mangfoldige Breve om Udsættelse og Eftergivelse, de foranledigede, giver et Billede af Dagliglivets Besværligheder. En Nutid, som kæmper med beslægtede Vanskeligheder, vil have særlige Betingelser for at forstaa Virkningerne af det pludselige Prisfald, som forarmede Landbostanden og i en Menneskealder gjorde den til en gældbunden Fattigmandsklasse. For en historisk Betragtning har det

endnu større Betydning at efterspore de varige sociale Forskydninger, som blev Resultatet.

Da Bistrup Gods i 1814 vendte tilbage under Kommunens Varetægt, var det Tanken at vedblive med Afhændelsen af Bøndergodset. I de første Aar fortsatte Magistraten da ogsaa sine Bestræbelser for at fremme *Selveje* og lod som hidtil ved Besidderskifte de gamle Arvefæstere og deres Afløsere give personligt Møde paa Raadstuen for at drøfte Betingelserne for Køb af Ejendommene¹). Baade om Gaarde og Huse er der ogsaa fra Tid til anden bleven ført Forhandlinger mellem Godsstyret og Lysthavende. Næsten altid blev Resultatet, at Købesummens Størrelse virkede afskrækkende²). Mellem 1814 og 1844 er der alene i 1842 for 6170 Rbd. bleven bortsolgt en Gaard i Kirkerup paa godt 8 Tdr. Hrtk. Desuden afhændedes et Par Jordstykker og 2 Huse. Margrethehaabs Koloniens Huse havde Administrationskommissionen ønsket bortsolgt. Magistraten opgav hurtigt denne Beslutning og søgte dem bortfæstet eller udlejet³).

Aarsagerne var de samme, som overalt i Landet standsede Overgangen fra Fæste til Selveje: Under den herskende Nødstilstand og med Udsigt til faldende Priser har ingen Bonde dristet sig til at paatage sig Købesummens Forrentning og Afbetaling. Samtidig skal det have spillet en Rolle, at Arvefæsternes Ret til i levende Live at afstaa deres Gaarde førte med sig, at Overdragelserne er bleven gjort afhængig af Erlæggelsen af en saa betydelig Pengesum, at de nye Besiddere deres Liv igennem sad i vanskelige Kaar og aldrig opnaaede den Velstand, der burde have været Følgen af de lempelige Betingelser, Kommunen havde indrømmet dem⁴).

Forskellige Eksempler viser, hvor vanskelige Forholdene var for de tidligere Købere, som ikke under de gode Konjunkturer havde faaet Salgssummen udbetalt⁵). Gaardmand Hans Lassen i Tune havde i 1809 erhvervet Ejendomsret til sin Gaard, men ladet Købesummen, 1650 Rd. Courant, ved Pengeforandringen omskrevet til 907¹/₂ Rbd. Sølv, blive staaende som Prioritet i Ejendommen. Ifølge Forvalterens Vidnesbyrd var han »en meget skikkelig og brav Mand«, der havde svaret sine Renter; men »ved de for Landmanden trykkende Tider« var han blevet ude af Stand til at afbetale Købesummen. I 1823 indgav

han gentagne Ansøgninger om Tilladelse til at opgive Ejendomsretten og paany blive Arvefæster, eller til at faa Renterne nedsat, evt. afløse dem med en Bygafgift. Resultatet blev, at han maatte modtage sin Gaard i simpelt Livsfæste og alene opnaaede, at de indbetalte Renter blev betragtet som Indfæstning. Bystyret afslog hans Anmodning om Sikkerhed for, at et af hans Børn til sin Tid kunde overtage Gaarden, men var i 1837 saa human at lade en Svigersøn følge ham i Fæstet. Dog paa Vilkaar, at Afgifterne forøgedes »i et passende Forhold«.

Paa samme Maade gik det Jens Hansen i Snoldelev-Hastrup, som havde købt en Td. Hartkorn¹).

Bag disse Afgørelser laa bestemte Principper. Ved Indførelsen af Arvefæstet i 1768 var det i højtidelige Vendinger bleven forbudt »paa andre eller tyngere Vilkaar« at bortfæste Gaarde, som ved Kontraktens Misligholdelse eller paa anden Maade skulde hjemfalde til Kommunens Raadighed. Indfæstningerne, hed det udtrykkeligt, maatte »ej nogen sinde« overstige 10 Rd. pr. Td. Ager og Engs Hartkorn. Trods disse Bestræbelser har Bystyret efter 1814 vidst at aabne Vejen for Indtægtsforøgelser. Midlet var det nærliggende, i alle Tilfælde, hvor det fik Raadighed over Arvefæstegaardene, i Kraft af Hjemfaldsretten eller paa Grund af mangelfuld Opfyldelse af Forpligtelserne, at forandre Arvefæstet til *simpelt Fæste*. Forvalteren foretrak i Almindelighed at kræve større Indfæstninger: »Da en forhøjet Afgift, som erlægges for en Gang, igien forvindes, men de forhøjede aarlige Afgifter ødelegger Bonden, hvorpaa adskillige offentlige Godser afgiver sørgelige Exempler«²). Undertiden fik han sin Vilje — for en Fæstegaard i Solrød paa 7 Tdr. 6 Skpr. Hrtk. blev der saaledes betalt 4000 Rbd. i Indfæstning³) — undertiden maatte han bøje sig for Kommunalbestyrelsens Ønske om fortrinsvis at søge Aarsafgiften forøget⁴) og satte alene igennem, at de forskellige Landgildesorter blev omsat til en aarlig Bygafgift: »Da Byg er den Sædeart, Bonden kan sælge meest af, og hvis Priis efter Capitulstaxten nærmest kommer overeens med Landpriserne, er han bedst tjent med at hans Afgift bestaar deri«⁵).

Indtil 1841 er der udstedt simpelt Fæste paa ialt 16 Ejendomme (deraf 12 tidligere Arvefæstegaarde)⁶). Tilføjes maa

det dog, at Magistraten i Almindelighed indrømmede Arvingerne en faktisk Forret. Mellem flere Tilbud, erklærer den lejlighedsvis¹⁾, vilde vi — om det havde været muligt — »have givet Søsteren til Gaardens forrige Besidder Fortrinnet, naar Vilkaarene var lige«.

Naar en Gaard engang var blevet givet bort i simpelt Fæste, nægtede Bystyret altid at forandre Besiddelsesformen til Arvefæste. Det gjorde i saa Henseende ingen Forskel, at der blev tilbudt højere Indfæstning²⁾.

Med Rette har Forskningen paapeget, at Landbrugskrisen gik haardest ud over de store Landejendomsbesiddere og medførte dybtgaaende Forandringer i Godsejerstandens Sammensætning. I mindre Grad har den haft Øje for, at ogsaa Gaardmandsklassens Besiddelsesforhold er bleven ændret. Jo mere omfattende Ejendommen var, desto større var Kravene til Folkehold og til kontante Pengemidler. Vanskeligere derfor ogsaa at bevare Gaardens Tilliggende uformindsket. Følgen blev, at talrige Gaardmænd har udskilt og frasolgt større eller mindre Dele af deres Hartkorn. En Del af Jorden er bleven tillagt Husmænd, en Part — og vel den største — er bleven benyttet til Oprettelse af ny Gaarde³⁾. Fra 1805 til 1835 voksede Landets Antal af Bøndergaarde (fra 1—12 Tdr. Hrtk.) fra 54.733 til 65.533. Da deres samlede Hartkorn er gaaet ned, er følgelig deres gennemsnitlige Jordtilliggende bleven formindsket.

Paa Bistrup Gods kan man følge denne Udvikling⁴⁾.

Indtil 1844, da der blev udarbejdet en ny Jordebog, er der ialt bleven udskilt 65 *Gaardparceller*, 13 paa over 3 Tdr. Hrtk., 12⁵⁾ paa mellem 2 og 3 Tdr., 18 paa mellem 1 og 2 Tdr. og 22 paa under 1 Td. Hrtk. Godskorrespondancen giver de nærmere Kommentarer. I mangfoldige Tilfælde er Parcellerne bleven overdraget til Sønner eller Svigersønner. Da mindre Brug gav forholdsvis bedre Kaar, og Kapitalen var ringe, har talrige Gaardmænd givet Afkald paa at opretholde Familiens Besiddelsesstandard. Døtre og yngre Sønner maatte tage til Takke med Ejendomme, som var adskilligt mindre end deres Fædres. Dertil kom Virkningen af den økonomiske Nødstilstand. Talrige er de Tilfælde, da en Gaardmand har frasolgt en eller flere Tdr. Hrtk. fra sin Gaard for derved

at blive i Stand til at betale Restancer og anden Gæld¹). Saa stærk var Bevægelsen, at Regeringen fandt det nødvendigt ved et almindeligt Lovbud at begrænse dens Fart. Ifølge Forordningen af 3. Decbr. 1819 skulde man altid ved Udstykning af en Bondegaard sørge for, at der blev en Hovedparcel tilbage paa i det mindste 20 Tdr. Land, boniteret til Taksten 24. I Overensstemmelse med dette Lovbud og under Indflydelse af den Tankegang, for hvilken det er Udtryk, forandredes ogsaa den administrative Praksis paa Bistrup Gods. Fra 1835 har Godsstyret ikke alene gjort sine Tilladelser til Gaarddelinger afhængig af, at Lovens Ord skete Fyldest, men tillige fastsat og i det hele gennemført, at Gaardmændene kun maatte udskille Parceller til Fordel for Børn og Svingersønner²).

Husmændenes Antal er neppe bleven forøget i Løbet af den første Menneskealder efter Pengekrisen. For hele Landets Vedkommende meddeles det³), at Antallet paa Huse med Jord i 1805 udgjorde 56.957, i 1835 61.913. Ved Aarhundredets Begyndelse har man ingen Oplysninger om de jordløse Huse; ved det sidstnævnte Tidspunkt var der 25.954. Naar der mellem 1805 og 1835 har været en Forøgelse paa knap 9 pCt. i Antallet paa Huse med Jord, betyder det neppe en tilsvarende Vækst i Husmandsklassens Størrelse. Den historisk-økonomiske Litteratur⁴) har som Forklaring for Stilstanden henvist til Forordningerne af 25. Juni 1810 og 3. Decbr. 1819, der begrænsede og vanskeliggjorde Udstykning. Snarere er det dog de almindelige økonomiske Forhold, som er Aarsagen. I den fattige Tid, da Gaardmændene indskrænkede Udgiften til fremmed Arbejdskraft, var der ingen Træng til Oprettelsen af ny Huse, hvis Beboere var henvist til Daglejerarbejde⁵).

De samme Forhold, der fremkaldte Udskillelsen af mindre Bønderbrug, har derimod haft til Følge, at ikke faa ældre Huse har faaet tillagt Jordlodder.

I 1798 var der paa Bistrup 316 Huse med 333 Husmænd; et halvt Aarhundrede senere, ifølge Jordebogen 1844, var der 312 Huse med 311 Husmænd (foruden de 18 Huse i Margrethehaab). Da 8 af Husene faktisk var blevet nedbrudt og Pladsen i Reglen tillagt andre, medens et Halvhus var blevet overladt Beboeren af den anden Halvpart, var de virkelige Tal henholdsvis 303 og

311. Husmændenes Antal er saaledes ikke blevet forøget mellem 1798 og 1844.

Hvor Anledningen frembød sig, var Magistraten ivrig for at skaffe Husmændene Jord. Overfor Gaardmændene havde den i Almindelighed ingen Magtmidler. Da 4 Husmænd i Kattinge i 1820 fremsatte Begæring om hver at faa udlagt 3 Tdr. Land, maatte Godsstyret erklære sig ude af Stand til at fremtvinge Opfyldelsen af deres Ønske og nøjes med at lade Forvalteren søge en mindelig Overenskomst tilvejebragt¹). Anderledes stillede Sagen sig, naar en Gaard blev bortgivet i simpelt Fæste eller enkelte Jordstykker skulde bortsælges. I slige Tilfælde har Godsstyret jævnlig sørget for Udskillelsen af passende Husmandslodder²). Ved andre Lejligheder har Gaardmændene overladt en Del af deres Tilliggende til Husmændene³). Ved Afslutningen af Udskiftningen — er det ovenfor oplyst — havde vel en 120 Huse (eller ca. 38 pCt.) faaet tillagt Jordlodder. Ifølge Jordebogen 1844 var der 13 Husmænd, som ved Overenskomst med Magistraten havde faaet overladt Jord, medens 111 havde opnaaet en Ordning med Gaardmændene. Dertil kommer de 18 Margrethehaabs Kolonister og desuden et større eller mindre Antal Husmænd, som paa forskellig Maade havde erhvervet Jord til Selveje. Hvormange, er det umuligt at angive. Ifølge de foreliggende Opgivelser har der 1844 været i alt Fald 151 af 321 Huse (eller 47 pCt.), som har haft Jord.

Føjer man dertil, at adskillige Husmænd blev Besiddere af Smaagaarde, bliver Resultatet en Bekræftelse paa, at Landbrugskrisen virkede til Fordel for den danske Husmand.

I andre Henseender var Udviklingen mere uheldig. Trods Frederik VI's Betænkeligheder fastslog Regeringen i 1821, at Fæsteforpligtelsen alene gjaldt Gaarde (Jordbrug paa over 1 Td. Hrtk.). Paa Husmandssteder var det tilladt at nøjes med Lejekontrakter. Medens Gaardmændene røgtede deres samfundsmæssige Opgave som selvstændige Landbrugere, betragtedes Husmændene som Lønarbejdere, der ikke behøvede samme Tryghed i Besiddelsen af deres Hjem⁴).

Allerede i Kommissionsstyrets Tid havde denne Tankegang behersket Bistrup-Administrationen. Kun paa Huse med Jord var der blevet givet Livsfæste; paa de jordløse Huse blev der

i Reglen udstedt Lejekontrakter. Efter 1814 gik Magistraten videre i samme Spor¹). Resultatet blev, at der i 1844 var 12 Husmænd, som ejede deres Huse (hvoraf 2 var solgt efter 1814). Paa 84 Huse havde Beboerne Livsfæste (deraf de 37 fra Tiden før 1814), medens 192 var Lejehusmænd (de 7 ifølge Kontrakter fra før 1814²).

Lejen af Husene var 4 Mrk. pr. Fag og 1 Rbd. for hver Skp. Land Have. Et Par Husmænd, som fra Pengekrisens Dage svarede en større Afgift, opnaaede en Nedsættelse til dette Beløb³). Fra 1840 blev det almindeligt, naar Gaardmændene byggede Huse og oppebar Lejen, at Magistraten krævede en aarlig »Grundskat« paa 1 Rbd.⁴). Margrethehaabs-Husene betalte en Afgift paa 36 Rbd. Sølv. Da de havde Vanskelighed ved at udrede Beløbet, fik de i et Par Aar ved Midten af 20'erne Tillaelse til at betale den samme Sum i Sedler⁵).

Efter Landbrugskrisens Aar var det Bystyrets — Magistratens og de 32 Mænds — stadige Bekymring, at *Skovindtægterne* svigtede. I 1817 havde man af Hensyn til Træbestandens Vedligeholdelse fundet det nødvendigt at halvere Udvisningen til Bønderne⁶). 3 Aar senere bevirkede de daarlige Tider, at man forøgede Hugsterne, skaffede billig Arbejdskraft ved delvis at lønne Arbejderne med Bøgestød paa Bøndermarkerne og indskrænkede Udgifterne til Skovenes Forbedring⁷).

I det hele og store fortsattes Arbejdet i nogenlunde Overensstemmelse med Planen af 1801. Indtil sin Død i 1829 vaagede Overførster G. W. Brüel med Nidkærhed over dens Gennemførelse. Fra dette Tidspunkt nøjedes Magistraten med sin Skovrider, fra 1828 C. A. Klüver, en Søn af den tidligere Indehaver af Stillingen⁸). Adskilligt blev ogsaa udrettet. I de første Aar efter 1814 benyttede man en stor Del af Overskudet til Opførelsen af en ny Skovriderbolig — Wernersminde kaldet, efter den daværende Overpræsident. Senere holdt Magistraten igen med ny Byggeforetagender, men sørgede dog for Tilvejebringelsen af Skovfogedboliger og Skovløberhuse. I Aarenes Løb opførtes og istandsattes de nødvendige Hegn, Grunden blev afvandet og omhakked og store Mængder af Træfrø udsaaet og Træplanter udplantet. 1814—15 blev Boserupgaarden nedlagt⁹). 136 Tdr. Land blev indtaget til Fredskov, 17 Tdr. over-

ladt en Skovfoged og 19 Tdr. bortforpagtet. I 1828 kan Overførster Brüel meddele¹⁾, at 46 Tdr. 4 Skpr. Land ved Boserup og 31 Tdr. 6 Skpr. paa Særløse Overdrev var bleven beplantet med Lærk og Gran. Da Fyr og Gran var i saa høj Pris, at en Td. Naaleskov indbragte mere end et tilsvarende Areal beplantet med Bøgetræer, fik han yderligere gennemført, at 36 Tdr. Land paa Bregnebjerg og lidt over 30 Tdr. i Overdrevet skulde indtages til Naaleskov. 1839—40 forøgedes Bregnebjerg-Plantagen med 43½ Td. Land, som hidtil havde været udlejet til Græsning²⁾.

Med Skovens Fjender fik man ogsaa Bugt. Gang efter Gang maatte Funktionærene tage Forholdsregler mod det høje Græs og Hasselen, som bredte sig og kvalte de ædlere Træsarter. Endnu bitrere lød Klagen over Vildtets Ødelæggelser. »Hvad nytter alle Forst-Culturer, naar de saa skammelig ødelægges af det overflødige Vildt«, spørger Overførster Brüel i 1815³⁾. »Naar man seer den ypperlige Lerke-Beplantning, som i dette Foraar er foretaget paa Overdrevet saa aldeles ødelagt af Vildtet, saa maatte man tabe al Lyst til at foreslaae nogen Forbedring ved Skovvæsenet«.

Efterhaanden kronedes alle Anstrelgelserne med Held. Samtlige Bistrupgodsets Skove, med Undtagelse af Stuelund — tilsammen næsten 1710 Tdr. Land, erklærer Skovrideren i 1844⁴⁾ — er udskiftet og indhegnet, er fuldt beplantet og behandles »forstmæssigen baade med Hensyn til Hugst og Cultur«.

Paa Foranledning af det danske Silkeselskab har man endogsaa i Begyndelsen af 1840'erne — men uden Held — gjort Forsøg med Opelskning af Morbærtræer⁵⁾.

II. SELVEJE OG HUSMANDSSAG. KOMITEEN AF 1841. SALGSPLANEN AF 1861

Fra Midten af 1830'erne gik det atter fremad for det danske Landbrug⁶⁾.

Samfundet var efterhaanden falden i Leje efter Napoleonskrigenes Omvæltninger, Befolkningen bleven forøget og Velstanden vokset. For Danmarks Vedkommende spillede det en særlig Rolle, at den engelske Toldlovgivning gav bedre Betin-

gelsler for Indførelsen af Kornvarer. Følgen var stigende Priser. I 1820'erne havde Kapitelstaksten paa Rug, Byg og Havre været gennemsnitlig 6,12 og 4,53 og 3,40 Kr. I det næste Tiaar steg den til 8,35 og 5,89 og 4,06 Kr. og udgjorde i 40'erne 9,27 og 7,00 og 4,99 Kr. Med Livsvilkaarenes Forbedring og under Indflydelse af de almindelige Tidsstrømninger vaagnede Interessen for offentlige Anliggender, bemægtigede sig stadig større Kredse og medførte voksende Krav om Befolkningens Indflydelse paa Samfundsspørgsmaalenes Afgørelse og om Forandringer i dens retslige, økonomiske og sociale Stilling. Stadig flere indsaa Nødvendigheden af en Fortsættelse og Videreførelse af det 18. Aarhundredes Reformlovgivning, vilde fremme Udviklingen af Selveje og have Hoveriet fuldstændig afløst, ønskede at lette Bøndernes Skattebyrder og forbedre Husmændenes Kaar. Modsætningerne var dybtgaaende og hang sammen med de almindelige Principper om Ejendomsretten og om Kontraktfriheden og med de forskellige Befolkningsklassers økonomiske Særinteresser. Stærke Brydninger mellem konservative og fremskridtsvenlige og mellem Reformtilhængerne indbyrdes blev den uundgaaelige Følge.

En voldsom Agitation satte ind for Opfyldelsen af Bøndernes Krav, ført frem af folkelige Talsmænd, af I. A. Hansens »Almuevennen« og af Lederne af »Bondevennernes Selskab«. Først paa Stænderforsamlingen, siden i Rigsdagen blev de Genstand for stadige Drøftelser. Rimeligvis har det haft sin Betydning for Kommunalbestyrelsens Holdning overfor Bønderne paa Bistrup Gods, at Bondebevægelsen havde sit fasteste Tilhold i Egne, som grænsede op til Hovedstadens Besiddelser.

I mange Henseender var Spørgsmaalene paa Forhaand afgjort til Bistrup-Bøndernes Fordel. Gaardmandshoveriet var forlængst blevet afløst, og det store Flertal af Bønder havde faaet Arvefæste paa deres Ejendomme. Mangt og meget stod dog endnu tilbage. Ikke blot var der stadig Bønder, som alene havde Livsfæste paa Gaardene. Vigtigere var det, at heller ikke Arvefæstets Vilkaar svarede til Besiddernes Ønske. Størst var Reformtrangen for Husmændenes Vedkommende: til en ændret Ordning af deres Arbejdsforhold og til Opnaelsen af et rimeligt Jordtilliggende til deres Huse.

Desværre gik det paa Bistrup som i hele Landet. Gaardmandssagen traadte i Forgrunden, vakte den største Interesse og var — i hvert Fald delvis — i Stand til at sætte Lovgivningsmagten i Bevægelse.

Vanskeligere blev det at tilvejebringe en Forbedring af Husmændenes Kaar.

Ovenfor er det paavist, at Hovedstadens Styre var mellem de første Godsejere, som ved det 18. Aarhundredes Midte be- traadte Reformernes Bane. Med samme Ret kan det københavnske Borgerskab regne sig til Ære, at det ogsaa hundrede Aar senere har lyttet til Tidsaadens Stemme og indtaget sin Plads i Fortroppen af Landbosagens Forkæmpere. Sandheden tro maa man dog indrømme, at finansielle Betragtninger har øvet en væsentlig Indflydelse paa de trufne Beslutninger. Bystyrets Mænd var landbovenlige, men samtidig gode Husholdere med Kommunens Midler. Karakteristisk nok synes den økonomiske Betragtning at være bleven bestandig stærkere, jo mere man fik »det mærkværdige Aar« paa Afstand.

Ganske sikkert har det haft sin Betydning for den Bistrupske Landbosag, at den ny Kommunalordning af 1840 gav Borgerskabet større Indflydelse paa Bystyrets Sammensætning og satte det i Stand til ved de første Valg den 9. April at vælge en Række af Oppositionens Førere. Rimeligvis har det spillet sin Rolle, at Bondestandens særlige Talsmand, den senere Medstifter af Bondevennernes Selskab, Overretsprokurator Balthasar Christensen, fra 1840—43 var Medlem af Borgerrepræsentationen.

Allerede i 1840 mærkedes den ny Tid¹).

Den 22. Oktober 1840 indberettede Forvalterens Repræsentant, Raadmand Fritz, at Husfæster Niels Nielsen i Lyndbye havde afstaaet sit Hus til Skræder Hans Jacobsen, og foreslog at kræve en Indfæstning paa 50 Rbd. og i aarlige Afgifter ialt 3 Rbd. Som sædvanlig ved slige Spørgsmaal blev Sagen forelagt i Økonomikommisionen — et Fællesudvalg sammensat af baade Magistratsmedlemmer og Borgerrepræsentanter — der foreløbig krævede undersøgt, om ikke Indfæstningen kunde forhøjes²). Forvalterens Svar³) gav Sagen større Perspektiv. Først og fremmest oplyste han, at Indstillingen havde været i

Overensstemmelse med den almindelige Praksis. I 1809, erklærede han, var det bleven bestemt, at Godsets jordløse Huse ikke længere skulde bortfæstes, men gives i Leje ved Kontrakter med 1 Aars Opsigelse. Blev der undtagelsesvis bevilget Fæste paa et jordløst Hus, havde man bevaret den oprindelige Afgift; var den mindre, end den almindelige Regel fastsatte, blev Forskellen kapitaliseret og betalt som Indfæstning.

Nogen Forhøjelse af Indfæstningen eller Aarslejen kunde han ikke tilraade. Paa offentlige Stiftelsers Gods i Nabolaget, oplyser han, havde Husmændene i Reglen 3 Tdr. Land og var mod en passende Godtgørelse til Gaardmændene fritaget for Skatter og offentlige Byrder. Af saadanne Huse blev der i Reglen krævet Indfæstninger paa 40 à 60 Rbd. og i aarlige Afgifter 4 Rbd. Paa de private Godser var Husmændene uheldigere stillet, maatte foruden Pengeafgiften yde Ugedagsarbejde og andre Naturalpræstationer og var »vistnok flere Steder vel meget bebyrdede«. Hvad angik Bistrup-Husmændene, havde de i Almindelighed Vanskelighed nok ved at svare Afgiften og vedligeholde en Bygning, som ikke gav nogen Indtægt. Naar de havde Børn, var Konerne afskaaret fra at gaa paa Arbejde, og Mændene maatte alene sørge for Familiens Underhold. Det gik, saalænge de var unge og raske, men voldte Vanskelighed, naar Alderdom og Sygdom bankede paa Døren.

Resultatet blev, at Skræder Hans Jacobsen fik Huset i Fæste paa de foreslaaede Vilkaar²).

Imidlertid var Husmandssagen bleven rejst og lod sig ikke standse. »Forøvrigt, erklærede Økonomikommissionen, høres Borgerrepræsentanterne med Hensyn til Princippet for Udlejningen og Bortfæstelsen af Godsets Huse i Almindelighed«.

Omtrent ved samme Tid fik Kommunalbestyrelsen fra Regeringens Side en direkte Tilskyndelse til at bringe sin Godsadministration i bedre Overensstemmelse med Tidsaanden. Som Vidnesbyrd om dansk Landbopolitik under Kong Christian VIII har Episoden adskillig Betydning²).

Den Bistrupske Administrationskommission fra Aarene omkring Aarhundredskiftet — og siden Magistraten — havde af sine Fæstebreve uden videre udeladt den i 1768 fastsatte Bestemmelse om, at Gaarde, som ved Dødsfald eller paa anden Maade

hjemfaldt til Godsets Raadighed, aldrig maatte bortfæstes paa strengere Vilkaar end de tidligere gældende. I mangfoldige Aar havde ingen protesteret. Først efter 1834 blev Gaardmændene opmærksomme paa Udeladelsen og indgav Klage til Danske Kancelli¹⁾). Paa Magistratens Indvending — at den paa-gældende Passus var uforenelig med Beslutningen om at søge Godsets Gaarde og Huse bortsolgt — gav Kancelliet til Svar, at Kommissoriet af 1796 ikke afgav nogen Hjemmel til at bortfæste Ejendommene paa andre Vilkaar, end der var blevet fastsat ved Arvefæstets Indførelse i 1768. Vigtigere var Tilføjelsen: Kancelliet henstillede til Magistraten og Borgerrepræsentationen at søge tilvejebragt en Ændring i det hele mislige Retsforhold, hvorved de gældende Arvefæstebreve kunde erstattes med Adkomster, som gav Bønderne, om ikke fuldstændig Ejendomsret, saa dog i det mindste sædvanlige Arvefæsterettigheder med Adgang til at sælge og pantsætte Ejendommene. En saadan Foranstaltning, fandt Kollegiet, vilde fremme Bøndernes Vel og være i Hovedstadens Interesse. De fleste »Arvefæstere paa dette gode Gods« vilde sikkert »være villige til for at befrie deres Besiddelse fra den Mangel og Usikkerhed, som dermed er forbunden, at give anseelige Kjøbesummer eller paatage sig passende Afgiftsforhøielser, eller og ved begge disse Midler i en forholdsmæssig Grad at give Vederlag for den erhvervede bedre Adkomst«.

Med denne Skrivelse havde Regeringen paalagt Kommunalbestyrelsen at skaffe Bistrup-Bønderne bedre Besiddelsesvilkaar — om muligt Selvejendom — paa deres Gaarde. Forbindelsen med det 18. Aarhundredes store Landboreformer var paany bleven knyttet og en Fortsættelse stillet i Udsigt.

Som ovenfor omtalt var Bystyret i Forvejen klar over, at ogsaa andre Sider af Landbospørgsmaalet krævede en Løsning. Da Kancelliets Skrivelse forelaa, var der allerede truffet Bestemmelse om en almindelig Kursændring.

Desværre har man ringe Kendskab til Borgerrepræsentationens datidige Forhandlinger. Baade den skrevne og den offentliggjorte Beretning om Mødet den 4. Januar 1841 giver alene Oplysning om Beslutningerne²⁾):

»Ved denne Sags Behandling — hedder det i de offentliggjorte Meddelelser — kom Forsamlingen til den Erkjendelse, at det maatte ansees særdeles ønskeligt, om hele det Bidstrupske Godsdes Tilstand og samtlige det vedkommende Forhold kunde blive paa det nøieste undersøgte, for at det derefter kunde bestemmes, om og hvorvidt der maatte være noget, navnlig med Hensyn til Administrationen, at foranstalte, hvorved denne særdeles vigtige og værdifulde Eiendom kunde blive end mere indbringende for Communen. Det vedtoges derfor at foreslaae Magistraten, at der nedsættes en forenet Committee af nogle af Magistratens og nogle af Borgerrepræsentationens Medlemmer til at undersøge og afgive Beretning om Bidstrup Godsdes Tilstand og Forhold.«

Den 11. Februar 1841 blev Komiteen nedsat¹⁾. Af Magistraten indtraadte Raadmændene Michael Skibsted og H. P. Hansen, af Borgerrepræsentanterne Professor Algreen-Ussing, Overretsprokurator Balthazar Christensen og Kaptajn H. H. Herforth. Som et karakteristisk Udslag af Tidsaanden maatte Magistraten nøjes med to Repræsentanter, medens den folkevalgte Forsamling fik tre. Ifølge Borgerrepræsentationens Beslutning synes finansielle Betragtninger — Ønsket om, at Godset skulde give større Udbytte — at have foranlediget Komiteens Nedsættelse. Navnene paa dens Medlemmer — fremfor alle andre Balthazar Christensens — var dog en Borgen for, at heller ikke de sociale Synspunkter vilde blive forsømt.

Komiteens Virksomhed bekræfter denne Formodning. Ganske vist blev dens Sammensætning stadig ændret. Saaledes udtraadte Balthazar Christensen allerede i 1843 og blev afløst af Grosserer J. C. Lund²⁾. Da Algreen-Ussing i 1844 blev Borgmester og Magistratens Repræsentant (i Stedet for Raadmand Skibsted), udpegede Borgerrepræsentanterne L. N. Hvidt som Medlem (1845)³⁾. Omvendt opgav H. P. Hansen Raadmandsembedet, men blev siddende i Komiteen, valgt 1847 af Borgerrepræsentationen i Stedet for Kaptajn Herforth⁴⁾, medens Magistraten fra Januar s. A. var repræsenteret af Borgmester H. A. Mollerup i Stedet for Algreen-Ussing — der atter indtraadte i 1854, denne Gang i Stedet for L. N. Hvidt og som valgt af Borgerrepræsentationen⁵⁾ — og Raadmand J. J. Drierer⁶⁾. I Komiteens Synspunkter indtraadte dog ingen Ændringer. Med alle Ønsker om at forøge Kommunens Indtægter fastholdt man bestandig Hensynet til Godsets Bønder og Husmænd.

Fra 1841—57 var det i Hovedsagen denne Komité, som var bestemmende for Administrationen af Godset¹).

Af forskellige Grunde varede det forholdsvis længe, inden Komiteen kom i Gang med Arbejdet. De stadige Medlemsskifter gjorde deres²); desuden var adskillige af Medlemmerne optaget af politisk Arbejde, bl. a. i Stænderforsamlingen i Roskilde³). Endnu større Rolle spillede det, at Komiteen satte saa store forberedende Undersøgelser i Gang, at de aldrig blev afsluttet. Sekretærerne V. L. Birch og senere S. O. Koefoed skulde forfatte en Fremstilling af Godsets hele Historie⁴) og Landinspektør Wegge tilvejebringe en nøjagtig Beskrivelse og Vurdering af dets samtlige Ejendomme. De første gjorde deres bedste, men blev standset, cand. jur. Birch af Sygdom⁵) og Koefoed af Opgavens Uoverkommelighed. Landinspektør Wegge havde maaske ligesaa gode Undskyldninger for, at han ikke løste sin Opgave. Værre var det, at han heller ikke i rimelig Tid kunde fuldføre Vurderingerne af de enkelte Ejendomme, som skulde bortsælges⁶). Der findes Eksempler paa, at over to Aar gik hen, inden en Lysthavende kunde faa Prisen opgivet⁷). Lejlighedsvis udtaler Borgmester Mollerup⁸), at Landinspektøren ved sit Smøleri havde Skylden for, at det ikke var lykkedes at faa flere Huse bortsolgt.

Navnlig i det sidste Tiaar har Komiteen udført et betydeligt Arbejde. Om hvert enkelt Spørgsmaal — Udarcelleringer, Salg etc. — blev der udarbejdet historiske Redegørelser, de fleste skyldes Borgmestrene Mollerup og Linnemann, hvortil de enkelte Medlemmer, særlig Algreen-Ussing, føjede deres skriftlige Vota.

I *mangfoldige Spørgsmaal* har Komiteen grebet ind, afskaffet Misbrug og tilvejebragt ordnede Forhold. I Begyndelsen synes man at have næret Forhaabninger om at kunne forhøje Taksterne for Bøndernes Levering af Smør og Smaaredsel⁹). Med større Held tilskyndede man til en Forhandling med Rentekammeret, hvorved Kommunen slap for at betale Skatter af den nedlagte Bistrup Mølle¹⁰). Derimod skyldtes det Borgerrepræsentationens Initiativ, at der i Slutningen af 1840'erne — med en Bekostning paa mellem 11 og 12.000 Rd. — blev indrettet et Traktørsted — den endnu bestaaende Pavillon i Boserup

Skov¹⁾. Desværre svarede Resultatet ikke til Forventningerne. Til Fordel for Oprettelsen havde man henvist til Roskildes Betydning som Endepunkt for den første danske Jernbane og som Samlingssted for Østifternes Stænderforsamling. Nogen Indtægtskilde fik man dog ikke. I de første 7 Aar blev der kun et Overskud paa ca. 280 Rd. om Aaret til Forrentning af Anlægs-kapitalen. Tilmed fandt Ledelsen af St. Hans Hospital, at Beværtningen virkede skadelig paa Disciplinen blandt Opsyns-personalet. »Navnlig skulde Gangkonerne være utilbørligt hengivne til de Forlystelser, Pavillonon tilbyder«. Mange Københavnere vil dog være tilfreds med, at det lille Udflugtssted blev bevaret. Vigtigere var en Række andre Foranstaltninger. De Bistrupske Embedsboliger kom under bedre Tilsyn²⁾, og gentagne Gange blev det indskærpet Forvalteren at vaage over Lejehusenes Vedligeholdelse og undersøge Brugernes Adkomst³⁾. Funktionærlønningerne blev bragt i bedre Overensstemmelse med moderne Synspunkter, og de mange Sportelindtægter afløst af faste Gager⁴⁾.

Skovdriften var i 40'erne og 50'erne det store Lyspunkt⁵⁾. Medens Skovene indtil 1842 ikke gav noget Overskud, var det gennemsnitlige aarlige Udbytte 1843—47: 4130 Rd., 1848—52: 8247 Rd. og 1853—57: 11.135 Rd. Gode Konjunkturer — høje Brændepriser — spillede sin Rolle, dog sikkert endnu mere, at Skovene i Overførster Wimpfen og Skovrider Klüver havde fremragende Ledere. Da den sidste i 1860 var indstillet til og opnaaede et ekstraordinært Honorar paa 600 Rd.⁶⁾, gav Wimpfen ham det Vidnesbyrd, at han i de forløbne Aar havde udført sit Arbejde »med en saadan Dygtighed, Omhu, Iver og Energi«, at Bistrupskovene »kunde siges at henhøre til de bedste af den Art her i Landet«.

Meget var da ogsaa bleven udrettet i Løbet af de da forløbne 20 Aar.

Skovarealet var blevet forøget⁷⁾. Ved Magelæg 1854 med Skjoldnæsholm gav Kommunen Afkald paa Kastrup Skov (ca. 67 Tdr. Land) og fik til Gengæld Raadighed over Avnstrup Overdrev (ca. 100 Tdr.). I de første Aar var Overenskomsten til Hovedstadens Skade — i Stedet for god Bøgeplantage fik den en lynbgroet Slette — i det lange Løb, da Overdrevet var

bleven beplantet, viste Indtægtens Stigning, at man havde handlet klogt.

Allerede i sit første Møde med Komiteen¹⁾ havde Skovrideren foreslaaet og faaet vedtaget, at samtlige Skove skulde kortlægges og vurderes og en ny Plan tilvejebringes for deres fremtidige Drift. I Efteraaret 1843 forelaa dens første Afsnit — for Boserup Skov²⁾ — og Aaret efter det sidste, som foreskrev Regler for Benyttelsen af Godsets andre Skove³⁾. I begge Tilfælde var man gaaet frem efter samme Principper, som laa til Grund for Driften af Statens Skove. Som ovenfor bemærket, svarede Resultatet til Forventningerne. I 1853 kunde Overførster Wimpfen betragte det som godtgjort, at Skovplanerne havde staaet deres Prøve. For Fremtiden — føjede han til — vilde det endda blive muligt at forhøje det aarlige Benyttelseskvantum med en Femtedel⁴⁾.

Med Brændeudvisningen — som var en Godtgørelse til Bønderne for deres Deltagelse i Skovarbejdet — havde man længe været misfornøjet⁵⁾. Fra 1845 indledede man Forhandlinger med de fjernest boende Bønder for mod Afslag i Afgifterne at formaa dem til at give Afkald paa Brændeleveringerne. Funktionærernes Deputater, som var adskillig større end nødvendigt for deres Husholdning og gav dem en Ekstraintægt ved Træsalg, blev ligeledes reguleret og indskrænket. Ydelserne til Præster og Skolelærere blev foreløbig uforandrede, men skulde afløses ved Embedsskifter.

Til det store Spørgsmaal — *Bøndergaardenes Overgang til Selveje* — havde Komiteen hurtig taget Standpunkt. Allerede paa dens andet Møde, den 9. Oktober 1841⁶⁾, blev der afkrævet Forvalteren en Række Oplysninger, som viser, at den afgørende Beslutning var truffet. Alligevel hengik halvfjerde Aar, inden Komiteen formelt kunde fastslaa som sin Anskuelse, at Overdragelse af Ejendomsretten var den eneste Maade, »paa hvilken Communen som Eier af Bidstrup Gods kunde tilstede, at de nuværende Arvefæstebreve ombyttes med andre Adkomster⁷⁾. Atter skulde forløbe over to Aar, før Kommunalbestyrelsen — efter gentagne Paamindelser — gav Regeringen Svar

paa dens Opfordring i 1841¹). Forholdene, indrømmede den, var i Øjeblikket ufordelagtige for begge Parter. Gik Fæsterne bort uden i Forvejen at have overdraget Gaardene til deres Børn, hjemfaldt Ejendommene til Herskabets Raadighed. Følgen var, at de følte sig utrygge, lidet opmuntret til Flid og trods lave Afgifter efterlod deres Arvinger i samme Fattigdom som almindelige Livsfæstere. Ogsaa Kommunen vilde høste Fordel af en Forandring. Saa længe de raadende Arvefæsteforhold bestod, var Godsstyrelsen ude af Stand til at forhøje Indfæstningerne og de aarlige Afgifter. Følgen var, at Godsets ca. 2700 Tdr. Hartkorn alene gav en Bruttoindtægt paa ca. 15.000 Rd. eller lidt over $5\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. Hrtk., d. v. s. forrentede en Kapital paa 300.000 Rd.

Forsamlingen maatte derfor ønske — erklærede Borgerrepræsentationen — »at en almindelig Overdragelse til fri Eien- dom af de nuværende Arvefæstegaarde maa kunne paa det snarest iværksættes«.

For at fremme dette gode Formaal anvendte Kommunens forskellige Myndigheder — Komiteen, Magistraten og Borgerrepræsentationen i broderlig Forening — den ejendommelige Fremgangsmaade at gøre den bestaaende Arvefæsteordning saa lidet tiltalende for Fæsterne som muligt, fastholdt til det yderste Kommunens Rettigheder, gav Afslag paa Ansøgninger om Begunstigelser og søgte ved en Række Fortolkninger af Arvefæstebrevenes Indhold at indskrænke Besiddernes Raadighed over deres Jorder. Paa Gaardmændenes mangfoldige Andragender og Klager svarede man bestandig med at henvise de paagældende til at købe deres Gaarde. Alene derved, erklærede man, vilde de erhverve Dispositionsret over Jorden og Adgang til at faa deres Ønsker opfyldt.

Da Kommunalbestyrelsen samtidig — som det var dens Pligt — søgte at opnaa de højst mulige Salgssummer — ofte saa høje, at Fæsterne ikke kunde udrede dem — blev Resultatet, at Kommunen, i og for sig ledet af fremskridts- og bondevenlige Synspunkter, i mangfoldige Enkeltilfælde viste en Haardhed og Mangel paa Imødekommenhed, som er stridende mod i hvert Fald moderne humane Synspunkter.

Som flere Gange omtalt havde Godsstyret og ogsaa Domsto-

lene — mente man — alene indrømmet Arvefæsterne Adkomst til i levende Live at afstaa deres Ejendomme, men frakendt dem Retten til ved Testamente eller anden Disposition at tilrettelægge en *Overdragelse*, der først skulde fuldbyrdes efter deres Død. Et Eksempel vil vise, i hvilken Udstrækning Kommunen fastholdt denne Opfattelse¹). En Arvefæster, Enkemand med 5 Børn, var død i sit 49. Aar efter kun 6 Timers Sygdom, der overfaldt ham saa pludselig, at han straks mistede Mælet og blev ude af Stand til at sikre Gaarden for et af Børnene. Trods disse Forhold gav Magistraten Afslag paa en Ansøgning om, at Ejendommen med Arvefæsteretten maatte gaa over til den ældste Datter og hendes evt. Mand. Skønt Værgen henvendte sig til Kongen, fastholdt Borgerrepræsentationen, at Gaarden var hjemfalden. »Hvor beklageligt det endog kunde være for den Afdødes Børn«, blev Ejendommen stillet til Auktion.

Saa kraftigt haandhævede Kommunen sin formentlige Ret, at Regeringen fandt det nødvendigt at skride ind.

Da Kancelliet den 11. Januar 1842²) opfordrede Bystyret til at ændre Fæsternes Besiddelsesforhold, lagde det ikke Skjul paa sin Indignation over Kommunalbestyrelsens Fortolkning af Arvefæstebrevenes Overdragelsesbestemmelser, paaviste dens Uholdbarhed og krævede en Ændring gennemført. Efter Kancelliets Opfattelse, hedder det,

kan det »ingenlunde antages«, at Fæsterens Ret skulde »indskrænke sig til en Overdragelse i levende Live, og at Besidderen saaledes skulde være uberettiget til at bestemme, hvem af hans Børn eller i Mangel af saadanne, hvilken anden Person der skal have Gaarden eller Huset efter hans Død. Ligesom en slig Indskrænkning ikke har Hiemmel i Ordene i de ved Reskriptet [af 1768] allernaadigst bifaldte Vilkaar, og ligesaa lidt er understøttet ved Høiesterets Dom, saaledes vilde den og staae i den mest bestemte Modsigelse saavel imod Begrebet om Arvefæste som imod hele det omhandlede Reskripts Øiemed.«

Aabenbart har Kancelliet haft Formodning om, at Bystyret vilde falde tilbage paa sin Ret til at nægte Godkendelse af Arvefæstere, som det fandt uegnet til at bestride et Gaardbrug. I hvert Fald slog det paa Forhaand Bom for en saadan Fremgangsmaade:

»Og hvorvel Besidderen, hvad enten det saa skeer ved en Overdragelse i levende Live eller ved en Disposition, der først skal opfyldes efter hans Død, ikke kan afstaae Gaarden uden til en Person, som af Communalbestyrelsen dertil findes dulig og beqvem, saa kan dette dog ingenlunde være ligebetydende med, at det ganske skulde beroe paa vilkaarligt Godtbefindende, om den vilde antage det af Besidderen valgte Barn eller anden Person, hvilket vilde gjøre, at Rettigheden blev aldeles illusorisk og det velgjørende Øiemed, hvori Kjøbenhavns Magistrat i sin Tid har foreslaaet og Kongen approberet de Vilkaar, hvorunder Gaardene eller Husene ere overladte, ikke alene vilde være forfeilet, men endog Besidderne forledte til at anvende Bekostninger paa Jord og Bygning, som de ikke vilde have anvendt, naar de ikke havde gjort Regning paa at have større Rettighed end en simpel Fæster. Magistraten kan saaledes kun, naar den har nogen grundet Udsættelse at gjøre paa den af Besidderen udsatte Person, modsætte sig Overdragelsen. — — Ja selv om Magistraten eller nu den samlede Communalbestyrelse havde den uindskrænkede Beslutningsret i saa Henseende, saa vilde den dog ingenlunde kunde forsvare ved Brugen af samme blot at tage Hensyn til Stadens Interesse, men den maatte vistnok finde sig forpligtet til at antage enhver Person, naar der ei var særdeles Grund til at befrygte, at han ved at lade Gaarden eller Huset forfalde eller ved Uefterrettelighed i at betale sine Afgifter eller i andre Maader vilde skade Stadens Kasse eller Godset. I Følge det oftnævnte Rescript og de derved sanctionerede Conditions Aand bør Communalbestyrelsen heller ikke, fordi Besidderen maatte være overrasket med Døden, inden han fik en Eftermand udnævnt, forbigaae hans nærmeste Slægt, mindst hans Børn, naar der iblandt disse findes en til Gaardens eller Huusloddens Drift dulig Person, især naar der dog ikke gjøres Brug af Tilladelsen til at overdrage Stedet til Eiendom eller virkeligt Arvefæste«.

Et vigtigt Vaaben var saaledes slaaet ud af Kommunalbestyrelsens Haand. Inden længe forstod den dog at smede nye.

Saalænge Arvefæstet havde bestaaet — og som en direkte Følge af dets Bestemmelser — havde Gaardmænd, der i levende Live fratraadte deres Besiddelser, for Resten af deres Levetid betinget sig *Aftægtsbolig* og Underhold («Undentag») paa Gaarden eller i et tilliggende Hus. Da Kommunen fik sine en Gang for alle fastsatte Afgifter, havde den uden Indvendinger fundet sig i denne Ordning. Anderledes forholdt det sig, naar der blev Tale om Ejendommenes Bortsalg. Heftede Aftægten paa Gaarden, blev dens Værdi forringet. I 1848—49 rejste Bistrup-Komiteen Spørgsmaalet¹⁾, vilde ikke omstøde ældre Aftaler, men ønskede for Fremtiden fastsat, at Aftægten var en personlig

Forpligtelse, Ejendommen ivedkommende, som alene paahvilede den ny Besidder.

Da Magistraten nærrede Betæneligheder ved Indførelsen af en forandret Praxis, maatte Komiteen underkaste Spørgsmaalet en fornyet Overvejelse. Forhandlingen, som viste en dybtgaaende Meningsforskel, giver et karakteristisk Indtryk af de herskende Synsmaader¹).

For L. N. Hvidt og H. P. Hansen gjaldt det om at gavne Bønderne ved at fremme Selvejendom og Kommunen ved at skaffe den forøgede Indtægter. Begge Interesser, erklærede de, »maa antages at gaae Haand i Haand med, hvad der er til Bondestandens eget velforstaaede Tarv«. Jo lettere en Bondegaard kunde afstaaes til en anden — i hvilken Henseende Aftægtsforholdet selvfølgelig spillede en stor Rolle — desto mindre Anledning havde Fæsteren til at erhverve Ejendom. Mod den nærliggende Følgeslutning, at vanskeliggøre Benyttelsen af Afstaaelsesretten og derved stimulere Købelysten, kunde der i hvert Fald ikke fremføres juridiske Indvendinger. Modsatte Anskuelser blev gjort gældende af Borgmester Mollerup. Bistrup-Bønderne, erklærer han — tydeligt paavirket af Kancelliets Synsmaade — har altid haft større Rettigheder end Fæsterne paa private Godser. Naar almindelige Fæstebønder kunde afstaa deres Gaarde og sikre sig et beskedent Udkomme, kunde man vanskeligt berøve Kommunens Arvefæstere en lignende Ret. I hvert Fald vilde det se besynderligt ud, om denne »i Bøndernes Faveur trufne Foranstaltning [Arvefæstet] skulde i en for dem meget væsentlig Punkt blive til deres Disfaveur«. »Den samme Omsorg, som Gods Eieren viser sine Fæstebønder, synes den kjøbenhavnske Commune ikke at burde undslaae sig for at vise sine Arvefæstere«. »Naar det endeligen anføres — tilføjer Mollerup — at jo mere Gaardenes Afstaaelse vanskeliggjøres, desto mere virker man til Selveiendoms Udbredelse, kan jeg herved ikke lade ubemærket, at Middelet hertil ikke synes at burde søges i Indførelsen af en Forholdsregel, hvorved Bøndernes Stilling gjøres mere precair, end den har været, saalænge det nu eksisterende Godsforhold har bestaaet«.

I Borgerrepræsentationen fik L. N. Hvidt og H. P. Hansen Flertal for deres Opfattelse. Kommunen, hedder det, kunde

ikke være interesseret i en Praksis, som forringede Ejendommenes Værdi¹).

I 1857 indstillede Forvalteren, at der i Overensstemmelse med tidligere Praksis blev meddelt sædvanligt Arvefæste til et Par Landbrugere, som havde indgaaet Ægteskab med afdøde Fæsteres *Enker*. Betænkningen gav Anledning til, at Godsstyret fandt et nyt Middel til at begrænse Arvefæsternes Rettigheder²). Udfra den almindelige Tilbøjelighed til aldrig at indrømme flere Begunstigelser, end Fæstebrevene hjemlede, opstillede Komiteen en lang juridisk Deduktion, som mandede ud i Paastanden om, at Enkerne vel havde Ret til fortsat Besiddelse af Arvefæstegaardene, men ingenlunde kunde overdrage dem til ny Ægtefæller. Da slige Ægteskaber — erklærede Komiteen — »efter de blandt Landalmuen herskende Begreber . . . nærmest vilde være motiverede ved pecuniaire Hensyn«, nærede den saa meget mindre Betænkelighed ved at nægte Godkendelse af Overdragelserne, som Afslaget i mange Tilfælde vilde »indeholde en virksom Opfordring for Enkerne eller deres eventuelle Mænd til at erhverve Eiendom paa vedkommende Gaarde«.

Til Skade for Kommunens Økonomi viste det sig imidlertid, at den ene af de to Enker, som havde givet Anledning til Forhandlingen, »ikke havde kunnet gjøre sig nogen Betænkelighed ved strax at indtræde i nærmere Forhold« til sin fremtidige Ægtefælle, hvorfor Kommunalbestyrelsen fandt det nødvendigt »at vise hende særdeles Lempelighed ved Købesummens Fastsettelse«³).

Udfra lignende Synspunkter afslog Kommunalbestyrelsen Gang efter Gang at imødekomme Gaardmændenes Ansøgninger om Tilladelse til af deres Ejendomme at udskille *Smaaparcer*, undertiden bestemt til Aftægtsunderhold, undertiden oprettede til Fordel for Børn eller Svigerbørn. Af og til anførte man særlige Grunde, i Reglen at de paagældende Gaarde var saa smaa, at en yderligere Formindskelse vilde skade Driften⁴). Oftere gjorde man gældende, at man ved saadanne Udparcelleringer »udsatte sig for hos Godsets Fæstere at svække Lysten til at erhverve deres Gaarde til fuld Eiendom«⁵). Den sædvanlige Tilføjelse, at et Køb af Ejendommen vilde sætte Besidde-

ren i Stand til at faa sit Ønske opfyldt, understregede yderligere den landbopolitiske Tendens, der bestemte Afgørelsen.

Fra 1857 begyndte man ligeledes at lægge Hindringer i Vejen for Gaardmændenes Tilbøjelighed til at oprette *jordløse Huse*¹⁾. Komiteen fandt det ogsaa i disse Tilfælde uforeneligt med Kommunens Interesser at give Fæsterne større Raadighed over deres Ejendomme end udtrykkelig fastsat i deres Adkomstbreve. Bistrup-Komiteens Forhandlinger viser, at man endda var til Sinds at gøre Indgreb i bestaaende Forhold og gerne vilde forbyde Fremleje af allerede oprettede Huse. En saadan Afgørelse, erklærede man, vilde paa mange Bønder virke som en Opfordring til at erhverve Ejendomsret til deres Gaarde. Borgerrepræsentanterne delte Komiteens Betragtninger, men indrømmede, at der kunde findes Jordstykker — i Reglen udflyttede Gaardes Tomter og Haver — hvis særlige Forhold begrundede en Undtagelse.

Efter nogen Famlen blev der opstillet faste Regler for *Salgssummernes* Fastsættelse og Afvikling.

Som ovenfor bemærket maatte man opgive Planen om at faa udarbejdet en nøjagtig Beskrivelse af Godsets samtlige Gaarde og Huse med vedføjede Værdiansættelser og oplysende Forklaringer. I Stedet blev der i hvert enkelt Tilfælde udmeldt Taksationsmænd, hvis Skøn skulde være vejledende for Kommunens Myndigheder. I Reglen viste det sig, at de var lidet tilfredsstillende — i et enkelt Tilfælde var Vurderingen foretaget af Mænd, som »ikke havde været istand til at føre Forretningen i Pennen«²⁾ — og som oftest var for lave og maatte forhøjes.

Bøndernes Ubeslutsomhed — eller Udspekulerethed — voldte andre Vanskeligheder. Jævnlig forefaldt det, at Gaard- og Husmænd fremsatte Ønsker om Køb og lod deres Ejendomme vurdere. Først efter Aars Forløb³⁾, naar de stigende Konjunkturer havde gjort Salgsbetingelserne mere fordelagtige, erklærede de sig villige til at bringe Sagen til Afslutning. Som Værn for Godsets Interesser fastsatte Kommunalbestyrelsen en Frist — i Begyndelsen 6⁴⁾, senere 3 Maaneder⁵⁾ — inden hvilken Svaret skulde være afgivet. Forløb der længere Tid, maatte der afholdes ny Taksation.

Naar en Ejendom, en Gaard eller et Hus, var vurderet, og

Værdien — beregnet udfra Forudsætningen, at den var Selveje — fastsat, blev i Reglen fradraget en Fjerdedel for Arvefæstet¹⁾ og en Sjettedel, naar det drejede sig om simpelt Fæste²⁾. Afslaget var den naturlige Konsekvens af Kommunens indskrænkede Raadighed over Bøndergodset og var — hævdede Myndighederne — saa forholdsvis stor for at fremme Bøndernes Tilbøjelighed til at købe deres Ejendomme³⁾.

I et enkelt Tilfælde⁴⁾ tillod Kommunalbestyrelsen, at en Fjerdepart af Købesummen blev udbetalt, en Fjerdepart paalagt Ejendommen som en Heftelse, opsigelig fra begge Sider med et kvart Aars Frist, medens Resten henstod som en Prioritet, der var uopsigelig fra Kommunens Side. Forholdsvis hurtigt kom man dog ind paa en Ordning, som sikrede Kommunen Del i en fremtidig Prisstigning. Allerede i 1841 anbefalede Forvalteren at omskrive en Part af Salgssummerne til en Naturalieafgift, betalbar i rede Penge⁵⁾. To Aar senere gjorde Borgerrepræsentationen sig til Talsmand for lignende Anskuelser⁶⁾. Som Bistrup-Komiteen forklarede⁷⁾, havde Hovedstaden i Godset besiddet en Ejendom, der i Opgangs- og Nedgangstider bevarede en vis Værdi, som man i vanskelige Øjeblikke kunde udnytte. Kommunalbestyrelsen burde derfor ikke lade sig af finde med en en Gang for alle fastsat Pengesum, men foretrække, at Halvparten af Købesummerne blev staaende, »radiceredes« i Ejendommene som en uopsigelig Prioritet, og at de 4 pCt.s Rente blev omskrevet til en bestandig Kornafgift, fastsat som det Antal Tønder Rug, Byg og Havre, der efter 10 Aars gennemsnitlige Kapitelstakster svarede til Beløbet. Afgiften skulde dog erlægges i Penge efter Fremtidens skiftende Kapitelstakster.

Fra 1845 foregik Salgene efter disse Regler.

Da Komiteen i 1841 gik i Gang med Arbejdet, nærrede den store Forventninger om Resultatet. Mange Bønder, og navnlig de ældre, frygtede en Alderdom som Aftægtsfolk — erklærede Forvalteren⁸⁾ — og vilde gerne være Selvejere. Langt de fleste, tilføjede han, vilde være i Stand til at udbetale baade 2- og 3000 Rd. Begivenhedernes Gang i de følgende Aar giver imidlertid et andet Billede⁹⁾. Naar det lykkedes at faa Gaarde bortsolgt, havde det i Reglen særlige Aarsager. For enkelte af Bønderne

var Ejendomsretten den nødvendige Forudsætning for at opnaa Laan til en forbedret Drift. Andre blev tvunget til Køb ved Skærpelse af Fæstereglerne og ved Trusler om Retsforfølgning for Kontrakternes Misligholdelse, for Ejendommenes Forfald og lign. Langt mere betød Forhindringerne. De kommunale Mynigheder havde deres Ansvar. Paa en Embedsrejse i Oktober 1841 havde Komiteen givet Forvalteren Tilladelse til at forberede Fæsterne paa det forestaaende Bortsalg¹). Selvfølgelig maatte det derefter virke forstemmende, at de Lysthavende kom til at vente i aarevis, inden de fik Svar paa deres Forespørgsler. I Slutningen af 40'erne har Treaarskrigens Vanskeligheder spillet en Rolle og forøget Bøndernes Betænkeligheder ved at paa tage sig større Forpligtelser. I det lange Løb blev det afgørende, at Kommunens Salgsbetingelser virkede afskrækkende og navnlig, at Arvefæsternes økonomiske Kaar var adskillig slettere, end man havde tænkt sig. De mere velstillede var utilfredse med Kornafgiften²), hvis Betydning var vanskelig at forudse, og Flertallet saa fattigt, at de havde Vanskelighed ved at tilvejebringe den kontante Udbetaling. Mange fandt det uretfærdigt, at der ikke blev givet Afslag for Forbedringer paa Bygningerne, og ansaa det for ubilligt, at en ung Fæster, som kunde regne med i en lang Levetid at svare de lave Afgifter, ikke skulde have større Afkorting i Salgssummen end den gamle Gaardmand, der sandsynligvis kun havde faa Aar tilbage. At Lovene — siden 1851 — om Salg af Statens Ejendomme fastsatte lempeligere Vilkaar, end Københavns Kommunalbestyrelse indrømmede, følte saa meget urimeligere, som Bistrup-Bønderne altid havde betragtet sig som bedre stillet end Fællerne paa andre Godser.

1842—44³) var der bleven bortsolgt 3 Gaarde — to, som var hjemfaldet til Godset, ved offentlig Auktion og den tredje paa Grundlag af Taksation. 1845—60 solgtes 28 Gaarde med et Tiliggende paa noget over 1413 Tdr. Land, ansat til 151 Tdr. 5 Skpr. 3 Fdk. 1½ Alb. Hrtk. Af Købesummerne, ialt 146.133 Rd. 32 Sk., blev 73.066 Rd. 64 Sk. omskrevet til Kornafgift, og Resten udbetalt eller indfriet ved Panteobligationer. Gennemsnitlig var 1 Td. Land bleven betalt med 104 Rd., en Td. Hartkorn med 960. For Kommunen var det en udmærket Forretning. I Stedet

for gamle Afgifter — løselig anslaaet til 1500 Rd. — opnaaede den i Renter og Kornafgift en aarlig Indtægt paa omtrent 6000 Rd.

Ved Udgangen af 1860 var der endnu tilbage i Kommunens Besiddelse 313 Gaarde og 25 Parceller.

Husmandssagen lagde i høj Grad Beslag paa Kommunalbestyrelsens Opmærksomhed.

I den sidste Menneskealder har der væsentlig været Tale om at oprette ny Husmandsbrug — for at skaffe Underhold for Landbefolkningens Tilvækst — og at lægge Jordlodder til jordløse Huse — for at sikre Besidderne en taalelig Eksistens. Ved det 19. Aarhundredes Midte drejede det sig først og fremmest om at sikre Husmandsklassens Retsstilling.

Saaledes ogsaa paa Bistrup.

For Oprettelsen af ny Huse havde man ingen Interesse. Bistrup-Komiteens Medlemmer var altid Modstandere af Smaa-udstykninger, som skaffede Godset »en Deel Fattighuse« paa Halsen og gav Gaardmændene en urimelig Fordel¹). Kun i særlige Tilfælde, naar der var Trang til en Smedje og lign., gav man Tilladelse til Udstykning. I og for sig vilde man gerne have de jordløse Huse tillagt nogle Tønder Land og lod lejlighedsvis Forvalteren gøre sin Indflydelse gældende hos Bønderne, men maatte uden Resultat give op overfor deres Modstand²).

Med større Iver søgte man at værne om Husmændenes ældre *Rettigheder* og sikre deres fortsatte Bestaaen³).

Ved Udskiftningerne eller senere Overenskomster havde adskillige Husmænd, undertiden af en enkelt Gaards, undertiden af en Landsbys samtlige Tilliggende, faaet tillagt i Reglen 2 à 3 Tdr. Land. Lodderne var aldrig blevet særskilt skyldsatte, og Skatter til Stat og Kommune saavel som Jordebogsafgifter til Herskabet paahvilede Gaardene, hvis Besiddere holdt sig skadeløse ved Husmændenes Jordpenge og Arbejdspræstationer. Da Kommunalbestyrelsen efter 1843 afhændede mange Huse til Selveje, havde man ikke medsolgt Jordlodderne, men alene overdraget Køberne den tidligere Brugsret. Forholdet blev om-

talt i Skøderne paa de bortsolgte Huse, men ingen tilsvarende Bemærkninger blev optaget i Gaardmændenes Adkomstdokumenter.

Efterhaanden opstod mange Vanskeligheder¹).

Staten gjorde Skattehensynet gældende og fremhævede, at Jordlodderne ved 40'ernes Matrikuleringsarbejder var bleven fraskilt Gaardenes Hartkorn og undertiden skyldsæt sammen med Hus- og Havepladser. I 1847 gjorde Rentekammeret opmærksom paa, at de desuagtet var vedblevet at henhøre under Gaardenes Gammelskat, og henstillede at søge Forholdet saaledes ordnet, at Husenes Købere for Fremtiden kom til selv at svare deres Andel i Skatter og Afgifter. De kommunale Mynigheder fandt det ligeledes ønskeligt at opnaa Overenskomster med Gaardmændene, hvorved disse gav fuldstændig Afkald paa Jordlodderne, som derefter kunde tilskødes Husmændene. Vanskelighederne, fandt man, var dog saa store, at det vilde blive umuligt at tilvejebringe en almindelig Ordning.

Først i 1851—52 fremtvang Herredsfogden i Ramsø-Tune Herreder en Afgørelse ved at nægte at tinglæse fem Skøder paa Huse, forinden deres tilliggende Lodder var bleven særskilt skyldsæt²).

Efterhaanden havde baade Bønder og Husmænd faaet større Interesse for en Ordning³). De sidste ønskede at komme ud af Forbindelsen med Gaardmændene og opnaa den fulde Ejendomsret til deres Jordlodder. Saalænge Husmændenes Jordpenge og Arbejdspræstationer oversteg Skatte- og Afgiftsbeløbet, der paahvilede Husmandslodden, var den formelle Besiddelsesret en økonomisk Værdi, som Gaardmændene ikke vilde give Afkald paa. Da Kommuneafgifternes Stigning forrykkede Forholdet til Gaardmændenes Skade, blev de mere tilbøjelige til en Afvikling.

Kommunalbestyrelsen erklærede sig villig til at medvirke ved Ordningen og fastsatte de nærmere Regler, hvorefter Husmændenes Jordpenge skulde kapitaliseres og tilfalde Godset, medens Gaardmændene fik et tilsvarende Afslag i deres Afgifter eller — naar Gaardene var solgt — i Købesummen. I 1858 kunde Forvalteren meddele, at der i samtlige Godsets Landsbyer, hvor der var udlagt Jordlodder til Husmændene, var til-

vejebragt Overenskomster. Kun i 4 Byer — Ørsted, Store-Ladager, Ramsøllille og Mosede — var Gaardejerne uvillige. Jordpengene var i disse Landsbyer saa store, at de væsentlig oversteg Skattebeløbet. Desuden havde Bønderne krævet Godtgørelse i Indfæstningen.

I adskillige Landsbyer havde Udskiftningstidens Gaardmænd været uvillige til at overlade Husmændene Jordlodder og i Stedet forpligtet sig til mod Vederlag i Penge eller Arbejde at give dem Græsning til en Ko. Ifølge en Opgørelse fra 1858¹⁾ var der i 15 Landsbyer 76 Husmænd, der havde en saadan *Græsningsret*, 49 Fæstere eller Lejere og 27 Selvejere. I 9 Landsbyer — samt paa Godsets Besiddelser i Holbæk Amt — havde Husmændene hverken faaet Jord eller Græsning²⁾. I Tidens Løb havde Græsningsretten givet Anledning til mange Stridigheder, men var dog altid bleven anerkendt. I Almindelighed gik Ydelsen paa Omgang mellem Gaardene og var i Reglen, naar disse blev udstykket, medfulgt Hovedparcellen. Godstyret havde aldrig næret videre Interesse for Ordningen, ansaa det for umuligt at bevæge Gaardmændene til at yde og Husmændene til at nøjes med et Pengevederlag og sørgede alene for at sikre Husmændenes Rettigheder.

I 1857 forelaa dette Tilfælde³⁾:

4. Juni 1855 havde Magistraten tilskødet Husmand Ole Rasmussen et Hus i Øm med samme Rettigheder og Forpligtelser, som Kommunen besad det, og navnlig med Ret til mod et aarligt Vederlag at faa Græsning til en Ko. Ved Skøde 13. Oktober 1856 var Huset paa samme Vilkaar bleven overdraget til Husmand Hans Hansen, som derefter krævede Græsning hos den Gaardmand, hvem det efter Rækkefølgen paahvilede at afgive den. Da han nægtede at imødekomme Anmodningen, og Underrettsdommen gav Gaardmanden Medhold, henvendte Hans Hansen sig til Magistraten med Krav om at hjælpe ham til sin Ret. Kommunalbestyrelsen anerkendte, at Afgørelsens Konsekvenser vilde blive til største Skade for Godsets Husmænd, fik Dommen appelleret og opnaaede ogsaa — ved Hof- og Stadsrettens Dom af 26. April 1858 — at Græsningsretten blev opretholdt. De ved Udskiftningen erhvervede Rettigheder og Forpligtelser — hedder det — maatte antages at gaa over til Ejendommens ny

Besiddere, selv om der ikke var truffet nogen særlig Bestemmelse ved Overdragelsen, og uden at Forpligtelsens Eksistens behøvede at være fastslaaet ved tinglæst Dokument.

Kommunens Myndigheder glædede sig over, at Husmændenes Rettigheder var sikret, men gjorde sig ingen Anstrengelser for at bringe det hele lidet tidssvarende Mellemværende ud af Verden¹).

Langt større var deres Iver for *Husenes Bortsalg*.

Fra 1845 var det en faststaaende Bestemmelse at afhænde Godsets Huse, naar Livsfæste eller Lejemaal udløb ved Besidderens Død eller Fratræden²). Mindst af alt vilde man give Husmændene Ret til at overdrage Husene til andre. Under Trearskrigen, da Militærtjenesten lagde Beslag paa Landbefolkningens Ungdom, frygtede Forvalteren og et enkelt Komitémedlem, at det skulde volde Vanskelighed at finde Købere og var derfor tilbøjelige til at bortfæste ledige Huse³). Komiteens Flerstal og ogsaa Borgerrepræsentationen holdt dog fast ved den trufne Bestemmelse⁴). Samme Standpunkt indtog man, naar Margrethehaabshusene blev ledige⁵). For at fremskynde Salgene — men med tvivlsom Ret — nægtede man at anerkende 19 Husmænd i Solrød som Arvefæstere⁶).

Gentagne Gange overvejede Komiteen, om det vilde være fordelagtigt at sætte ledige Huse til offentlig Auktion. Skønt Taksationerne — som for Gaardenes Vedkommende — var mangelfulde og i Reglen for lave, gik man dog ud fra, at Auktioner alene vilde tilkalde Lysthavende, som nødtigt vilde overbyde hverandre⁷). En rimelig Pris vilde man lettere opnaa ved Underhaandsforhandlinger med Folk, som ved deres Stilling i Egnen havde Interesse i at skaffe sig en fast Bolig⁸). I den første Tid fastsatte man Salgsprisen paa Grundlag af Lejeafgiften⁹). Senere benyttede man Taksationer, som i Reglen blev forhøjet. Om Afslag i Købesummerne var der alene Tale, naar særlige Forhold gjorde sig gældende¹⁰). I Anledning af Bortsalget af Gedvadhuset gjorde Algreen-Ussing saaledes opmærksom paa¹¹), at det kunde trække ud med Ejendommens Hjemfald, da »Manden er i sin kraftigste Alder og betydelig yngre end Konen, saa at det er rimeligt, at hun dør før ham,

og at han da gifter sig igen, sandsynligviis, efter Bøndernes Skik, med en ung Kone«.

Da Komiteen begyndte sin Virksomhed, nærrede man ringe Tro paa, at ret mange af Godsets Husmænd skulde have Evne til at købe deres Huse¹). Ogsaa senere er der fremsat Udtalelser, som røber Utilfredshed med Resultatet²). Nogen særlig Grund til Misfornøjelse synes der dog ikke at have været. I hvert Fald gik det adskilligt hurtigere med Husenes Afhændelse, end Tilfældet var med Gaardenes³). Ogsaa Priserne forekommer tilfredsstillende. 1848—60 solgtes ialt 128 Huse med ca. 230 Tdr. Land — ca. 21 Tdr. Hrtk. — for 58.435 Rd. Gennemsnitlig er der bleven betalt 250 Rd. for en Td. Land og ca. 2800 Rd. for en Td. Hrtk. Karakteristisk nok viste Erfaringen, at Huse med 3 à 4 Tdr. Land — tilstrækkeligt til at give meget Arbejde, men for ringe som selvstændige Avlsbrug — blev forholdsvis lavere betalt end Huse med blot en Haveplads.

Ved Udgangen af 1860 ejede Kommunen 152 Huse.

I Løbet af 1850'erne var Spørgsmaalet om Fæstegodsets Overgang til Selveje bleven stedse mere brændende⁴). Paa Rigsdagen førtes bestandig Forhandlinger, fremsattes Forslag og vedtoges Dagsordener. Selv om det ikke lykkedes at gennemføre nogen Lov om tvungen Afløsning paa de private Godser, udrettedes adskilligt. Lovene af 8. April 1851 og 3. Marts 1852 paabød Salg til Selveje af Statens og Sorø Akademis Bøndergods, af Universitetets og Kommunitetets, medens Fæstegodset, tilhørende en Række offentlige Stiftelser, deriblandt Roskilde Duebrødre Kloster, ifølge Loven af 24. April 1860, overgik til egentlig Arvefæste. Mere og mere blev det indlysende, at heller ikke Hovedstadens Kommunalbestyrelse kunde unddrage sig den almindelige Bevægelse og nøjes med Bevillinger til Enkeltsalg, men maatte udarbejde en almindelig Salgsplan, som med Hensyntagen til Kommunens økonomiske Interesser indrømmede Bønderne saadanne Vilkaar, at deres store Flertal kunde antages at ville indgaa paa de tilbudte Betingelser.

Allerede i 1853 havde Godsets Forvalter anbefalet Udarbejdelsen af en samlet Salgsplan⁵). Bistrupkomiteens Medlemmer,

navnlig Borgmester Mollerup og L. N. Hvidt, saavel som Borgerrepræsentationen udtalte sig i samme Retning. Bystyrets Mænd var paa Forhaand klar over, »at man rimeligviis om ikke lang Tid vil[de] finde sig opfordret til ved større Indrømmelser end hidtil — man tænkte navnlig m. H. t. Købesummernes Afvikling¹⁾ — at søge at fremkalde større Lyst til Selveiendom paa Godset«²⁾. Ogsaa udefra kom der Henvendelser om at fremskynde Afgørelsen³⁾. Adskillige Fæstere indsendte Andragen-der, undertiden direkte, undertiden gennem Indenrigsministeriet. Til sidst blev Presset saa stærkt, at Bistrupkomiteen gav Ministeriet Løfte om at tage Sagen op, naar Kommunalbestyrelsens Omordning — ifølge Loven af 4. Marts 1857 — havde fundet Sted. Alligevel trak det ud med Overvejelserne. Pengekrisen 1858 saavel som et Embedsskifte i Magistraten, Borgmester J. C. J. Gammeltofts Tiltrædelse som Borgmester og Chef for 2. Afdeling i 1860, sinkede Afgørelsen.

Omsider blev Forberedelserne afsluttet⁴⁾, og kunde der den 27. Maj 1861 forelægges en Salgsplan for Bistrup Gods. Efter at Forslaget var bleven underkastet en omhyggelig Behandling — og fuldstændig formel Omarbejdelse — i Borgerrepræsentationens Udvalg — Etatsraaderne H. P. Hansen og Mollerup, Overretsprokurator L. C. Larsen, Algreen-Ussing og Grosserer L. C. Maag — kom Sagen den 11. September 1861 til den afgørende Forhandling. En Række Ændringsforslag blev stillet bl. a. af C. F. Tietgen, men for Flertallets Vedkommende forkastet.

7. Oktober 1861 forelaa den endelige *Salgsplan*.

I Hovedsagen er den Borgmester Gammeltofts Værk. Det var vel fortjent, at Borgerrepræsentationen — i sit Møde den 5. Oktober 1863⁵⁾ — udtalte en »Paaskjønnelse af den Iver og Dygtighed, hvormed de af Magistratens Medlemmer, som særligt havde havt med denne Sag at gjøre, havde røgtet deres Hverv, og fortrinligt af Justitsraad Borgemester Gammeltofts Fortjeneste af Sagen«. Selv om Bistrupkomiteen ved Kommunalbestyrelsens Nyordning i 1857 havde standset sin Virksomhed, byder den historiske Retfærdighed at fremhæve ogsaa dens Betydning. Ganske vist havde den kun faaet afhændet en ringe Brøkdel af Fæstegodset. Alligevel bygger Salgsplanens Bestemmelser

paa Komiteens mangeaarige Arbejde og er utænkelige uden dens Erfaringer. Købesummernes delvise Omskrivning til en aarlig Kornafgift — for at fremhæve et enkelt særlig vigtigt Punkt — havde saaledes været gældende Regel ved alle Salg, som havde fundet Sted siden 1845.

Resultatet viste, at Salgsplanens Gennemførelse bragte Hovedstaden overordentlige Indtægtsforøgelser. I endnu højere Grad er der Grund til at understrege, at den først og fremmest var til Bøndernes Fordel. Vigtige Bestemmelser, f. Eks. om de daværende Brugerens Ret til at erhverve Selvejendom uden Forøgelse i de aarlige Udgifter, var vel i Grundtrækkene Laan fra Statens Lovgivning, men blev som Følge af Bistrupbøndernes Forhold en særlig Vinding for Beboerne paa Hovedstadens Gods. Yderligere er der Grund til at fremhæve, at Kommunen ved Fastsættelsen af Købesummerne opgav næsten alle de senere Aartiers Fortolkninger af Arvefæstebrevene — om Aftægt som en personlig Byrde, om Enkers Ret til at gifte sig etc. — som vilde have formindsket Afslagene (og forhøjet Salgsbeløbene), hvis de var bleven opretholdt.

Ifølge Salgsplanen¹) skulde »samtlige Gaarde, Huse og Jorder paa det Staden Kjøbenhavn . . . tilhørende Bidstrupgaards Gods, som ere overdragne i det saakaldte Arvefæste, i Livsfæste eller i Leie, tilbydes Fæsterne og Leierne, hver for sit Vedkommende til fri Eiendom«. Kommunalbestyrelsen forbeholdt sig alene at undtage enkelte Ejendomme eller Jorder, som det kunde være formaalstjenligt at henlægge til Skovene — det kom til at dreje sig om lidt over 4 Tdr. Hrtk. — og sikrede sig desuden Retten til inden Salget at ordne bestaaende Forhold, f. Eks. Græsningsretten, mellem Gaarde og Huse og til at skille Huse ud fra Gaarde, paa hvis Lodder de var opført, og sælge dem særskilt. Det siger sig selv, at disse Bestemmelser var til Husmændenes Fordel. Naar en Ejendom var overdraget til Selveje, bortfaldt »alle Præstationer af Ægt, Arbeide eller personlig Hørighed og Lydighed fra Brugerens Side, ligesom paa den anden Side alle i det jorddrottlige Forhold begrundede Præstationer fra Stadens Side, navnlig Brændudviisning eller Godtgjørelse for samme«.

Den foreslaaede Ordning — siges det i Begrundelsen — sva-

rede til Bondestandens forandrede Samfundsstilling. Tidligere gjaldt det at værne den mod Undertrykkelse, i Nutiden var det Opgaven at skaffe den fri Raadighed over dens Besiddelse.

Hver enkelt Ejendom skulde »taxeres til sand Værdie i Handel og Vandel som fri Ejendom«. Under Sagens Forberedelse havde enkelte Fæstere udtalt Frygt for, at Vurderinger skulde give Anledning til Vilkaarlighed, og derfor ønsket en Gennemsnitspris pr. Td. Hrtk. lagt til Grund for Købesummens Fastsettelse. Magistraten indvendte med Rette, at en saadan Ordning vilde være til ubillig Fordel for de bedste og heldigst beliggende Ejendomme, til Skade for de mindre gode og afsidesliggende. Den havde en Tid været inde paa Tanken om at fastsætte to Værdier, et Maksimum og et Minimum, men frygtet Misfornøjelse med Ordningen og praktiske Vanskeligheder ved dens Gennemførelse og fik derfor i Stedet fastsat en almindelig Taksation, tilvejebragt af en særlig Kommission, af hvis tre Medlemmer Indenrigsministeren skulde vælge Formanden og Kommunalbestyrelsen det andet Medlem, medens det tredje for hver enkelt Ejendom skulde udpeges af dens »Bruger«. I Tilfælde af Meningsforskel var der fastsat Bestemmelser om Nedsættelsen af en »Overtaxationskommission«, som dog blev uden praktisk Betydning.

I Taksationssummen skulde fradrages Værdien af Forbedringer paa Bygninger, Besætninger etc., som skyldtes den daværende Bruger, hvad der var i Overensstemmelse med Billighed og Fæsternes Ønsker, samt desuden, naar det drejede sig om Arvefæsteejendomme, en Fjerdedel som Vederlag for de Rettigheder, der havde fulgt med denne Besiddelsesform. Som ovenfor nævnt havde Kommunen i de senere Aar nægtet at anerkende Aftægtskontrakter som en Byrde, der paahvilede Ejendommene og i Overensstemmelse dermed heller ikke fastsat, at slige Betingelser skulde bevirke Afslag i Taksationsværdien¹). Samtlige Medlemmer af Taksationskommissionen erklærede det imidlertid for deres Pligt at tage Hensyn til disse Byrder og satte deres Stillinger ind paa Gennemførelsen af denne Opfattelse. Da Taksationskommissionens Medlemmer altid havde været enige om Vurderingerne og derved i høj Grad erhvervet Bøndernes Tillid, fandt Kommunalbestyrelsen en

Forandring uheldig og foretrak en Indrømmelse, som man regnede vilde forringe Kommunens Salgsudbytte med ca. 90.000 Rd. I Virkeligheden blev Tabet endnu større.

Magistraten var klar over, at Flertallet af Arvefæsterne ønskede Købesummen fastsat til et samlet Pengebeløb, men fandt det nødvendigt at sikre Kommunen »et Activ, der i Tidens Løb ikke er saaledes udsat for Forringelse i Verdi som et Pengeeffect«. For hver Td. Hrtk., en Arvefæsteejendom var skyldsats til, skulde derfor 400 Rd. af Købesummen forandres til en aarlig Kornafgift paa 4 Tdr. Byg, at betale med Penge efter det foregaaende Aars Kapitelstakst. Var Ejendommen Livsfæste eller Leje, krævedes ingen Kornafgift, men til Gengæld skulde to Femtedele af Købesummen udbetales kontant. Resten af Beløbene — for Arvefæsteejendommenes Vedkommende den Sum, der ikke blev omsat til Kornafgift, for Livsfæste og Lejehusenes de tre Femtedele af Købesummen — blev staaende som en Prioritet, forrentet med 4 pCt. og uopsigelig fra Kommunens Side, saalænge Ejendommen blev besiddet af den daværende Bruger, hans Hustru og Enke (selv om hun giftede sig igen). For Arvefæstegaardenes Vedkommende gjaldt Uopsigeligheden ogsaa, saalænge Brugerens Barn eller Svigerbarn besad Ejendommen.

Godsforvalteren havde ønsket, at ogsaa Arvefæsterne skulde erlægge en kontant Udbetaling, en Fjerde- eller Femtedel af Pengebeløbet, men ikke sat sin Opfattelse igennem. Livsfæsternes og Lejernes Udbetaling var Følgen af, at Købesummen svarede til Vurderingen. Da der ikke fandt noget Afslag Sted i Ejendommens virkelige Værdi, havde Kommunen ingen Sikkerhed for Bevarelsen af dens Aktiv under forandrede Konjunkturer.

Magistraten havde været inde paa Tanken om at kræve en Rekognition ved Ejerskifte, men opgivet Planen, hvis Virkeliggørelse — fandt man — vilde lægge Baand paa Ejendommene og medføre Besværligheder for Administrationen.

Kommunalbestyrelsen forstod fra første Færd, at det vilde forøge Fæsternes Købelyst, om der blev fastsat særlige Betingelser for deres egen og eventuelle Enkers Besiddelsestid. Halvparten af Magistraten havde oprindeligt ønsket — i Overens-

stemmelse med Loven af 24. April 1860 om Salg af Stiftelsers Gods — at de daværende Arvefæstere skulde betale i det mindste Kornafgiften, men til Gengæld blive fri for Forrentningen af den øvrige Købesum. Da den anden Halvpart ønskede yderligere Indrømmelser, kom Magistratens Forslag til at gaa ud paa, at den daværende Fæster og hans (ikke gifte) Enke, for deres hele Besiddelsestid skulde kunne nøjes med at betale de tidligere Jordebogsafgifter. Borgerrepræsentationsudvalget genoptog Magistratshalvpartens bortfaldne Forslag — og fjøede til, at ogsaa Livsfæstere og Lejere mod at betale deres tidligere Afgifter skulde blive fri for Forrentningen af den ikke udbetalte Købesum, men fik ikke Tilslutning fra Forsamlingens Flertal. Resultatet blev en Bestemmelse, som lod samtlige Brugere og deres Enker — baade Arve-Livsfæstere og Lejere — slippe med i deres Besiddelsestid at udrede de tidligere Jordebogsafgifter.

Da de gamle Ydelser paa Bistrupgods var adskilligt lavere end andre Fæsteres Afgifter, var den vedtagne Lempelse en særlig Fordel for Kommunens Bønder.

For dog at opmuntre Køberne til at udbetale eller forrente den i Penge fastsatte Salgssum, blev der — i Overensstemmelse med Statens Bestemmelser¹⁾ — indrømmet Fæstere og Lejere, som imødekom dette Ønske, et særligt Afslag i Pengevederlaget, varierende, alt efter Brugerens eller hans Enkes sandsynlige Levetid, fra 179 Rd. 66 Sk. indtil 547 Rd. 11 Sk. for hvert 1000 Rd.

Afslaget — som svarede til den Kapital, der ved Rente og Rentes Rente vilde indvindes i Fæsterens sandsynlige Levetid — var af stor Betydning for Bønderne. Da mange af Fæsterne paa Bistrup Gods havde faaet Gaarde overdraget i en ung Alder, havde man dog regnet med en Levetid paa i det højeste 20 Aar. For at forebygge urimelige Tab for Kommunen, om Bønderne i større Udstrækning skulde benytte deres gamle Overdragelsesret til at overføre Ejendommene til deres Børn, blev der fastsat særlige Bestemmelser for Mellemtiden, inden den ny Ordning traadte i Kraft.

Taksationerne blev hurtig iværksat. Indenrigsministeren valgte Hofjægermester van Deurs til Kommissionens Formand²⁾, medens Proprietær, Landvæsenskommissær Rottvit blev Kom-

munens Repræsentant¹⁾) (med Godsforvalter Gøtzsche som Suppleant²⁾). Mellem 8. Maj og 22. August 1862 afholdtes 38 Møder, i Reglen fra Kl. 7 om Morgen til Kl. 5 à 6 om Eftermiddagen, og lykkedes det at tilendebringe Vurderingerne af 167 Ejendomme med tilsammen lidt over 758 Tdr. Hrtk., 113 Gaarde og Parceller med mere end 1 Td. Hrtk. og 54 mindre Parceller og Huse. 19. September genoptoges Arbejdet og blev fortsat i 28 Møder indtil 14. November. Samtlige Ejendomme i Sorø og Holbæk Amter og ligeledes alle Gaarde og Huse i Roskilde Amt, som laa over halvanden Mil fra Købstaden, ialt 182 Gaarde og større Parceller, samt 91 mindre Ejendomme — eller omkring tre Fjerdedele af hele Godset — var derefter gennemgaaet og takseret. Paa 38 Møder i Tidsrummet 20. April til 30. Juli 1863 førtes Vurderingerne til Afslutning. 484 Ejendomme med 2291¹/₂ Td. Hrtk. — 312 paa over 1 Td. Hrtk. og 172 paa under 1 Td. Hrtk. — var da bleven undersøgt og takseret eller gennemsnitlig 5 Ejendomme i hvert Møde.

Langsommere gik det med at faa Fæsterne og Lejerne til at bestemme sig³⁾. Ved Udgangen af 1862 var der foreløbig 110 (af 273) Brugere med 368 Tdr. Hrtk. eller omtrent en Sjettedel af hele Godset, som havde antaget Kommissionens Tilbud. 10. August 1863 steg Tallet til 286. Ifølge Salgsplanen havde Fæsterne Betænkningstid indtil et Aar efter den samlede Vurderings Afslutning, d. v. s. indtil Udgangen af August 1864. Som rimeligt var, øvede Krigens Indkaldelser og den almindelige Usikkerhed en uheldig Indflydelse og bevirkede, at Fristen maatte forlænges et Aar⁴⁾. Da Kommunen for alle Fæstere og Lejere, som først gav deres Tilslutning i Løbet af Forlængelsen, fastsatte i høj Grad skærpede Vilkaar — Afslaget for Aftægtsbyrden skulde falde bort og ny tiltraadte Fæstere straks svare Kornafgift og Renter⁵⁾ — indeholdt Tilladelsen en kraftig Opfordring til hurtig Afgørelse, som ikke forfejlede sin Virkning. 31. August 1865 var der solgt ialt 440 Ejendomme (med 2070 Tdr. Hrtk.), tilbage var der kun 44 Ejendomme med 220 Tdr. Hrtk., 28 Arvefæstegaarde og 16 Huse.

Resultatet viste, at Kommunen havde gjort en god Forretning⁶⁾.

De 440 Ejendomme var bleven vurderet til en Værdi af 3.280.300 Rd., og de forskellige Afslag havde udgjort 1.245.100

Rd. Da en Del af Køberne havde foretrukket straks at forrente den kontante Købesum, blev Afslagene forøget med ca. 474.000 Rd. Tilbage var 1.561.000 Rd., som udgjorde den endelige Salgsum. Deraf blev 782.600 Rd. omskrevet til en Kornafgift paa ialt 7826 Tdr. Byg og Resten, 778.600 Rd. afgjort ved kontant Udbetaling (ca. 114.500 Rd.) eller ved Udstedelsen af Panteobligationer, hvoraf 473.700 Rd. straks skulde forrentes og ca. 175.500 være rentefri i de nuværende Fæsteres Levetid. Resten, ca. 14.900 Rd., var endnu uafgjort ved Udgangen af 1865.

Jordebogsindtægterne af det bortsolgte Gods — elleve Tolvte dele af det samlede Hartkorn — blev, beregnet efter Kapitels taksten for 1861, anslaaet til ca. 15.500 Rd. Dertil kom i Øjeblikket Renteindtægten af de kontante Udbetalinger og af den Del af Pantegælden, som straks blev forrentet, ialt ca. 23.500 Rd. Naar Salgsplanen var endelig gennemført — de nulevende Fæstere og deres Enker gaaet bort — vilde Stadens Indtægt, naar man regnede med en Bygpris paa 4 Rd. pr. Td., udgøre ca. 62.400 Rd. eller ca. 47.000 Rd. mere, end Udbyttet havde beløbet sig til i 1861.

III. DEN NYESTE TID*)

Efter Gennemførelsen af den store Salgsplan var Bistrup Gods i det væsentlige bleven en *Skovejendom*¹⁾.

Ved Midten af 1860'erne havde Skovene²⁾ et samlet Areal af 1832 $\frac{1}{2}$ Td. Land, 19 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb. Ager og Engs Hrtk. samt 20 Tdr. 4 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. Skovskyld, beliggende i St. Jørgensbjerg, Særløse og Kirke-Hvalsø Sogne i det gamle Roskilde Amt og Jystrup Sogn i Sorø Amt. Skovbetjentene var der desuden tillagt Jordlodder paa tilsammen 143 $\frac{2}{3}$ Td. Land; Skovridergaarden Wernersminde raadede over 54 $\frac{1}{2}$ Td., medens Resten var fordelt mellem 4 Skovfogder, 4 Skovløbere og 4 Ledvogtere.

I 1871 og Aarene derefter drøftede man alvorligt at afhænde ogsaa denne Del af Godset. Med 19 mod 8 Stemmer vedtog Bor-

*) Bistrup Gods' Historie efter Salgsplanens Gennemførelse skildres kun i store Træk.

gerrepræsentationen¹⁾ paa Forslag bl. a. af Grosserer D. B. Adler og Overretsprokurator L. C. Herforth at nedsætte et Fællesudvalg, 2 af Magistratens, deriblandt Borgmester Gammeltoft, og 3 af Borgerrepræsentationens Medlemmer, der skulde undersøge Spørgsmaalet. Udvalget underkastede Skovenes Forhold og Betydning for Kommunen en omhyggelig Undersøgelse og indhentede Oplysninger om deres Tilstand i Fortid og Nutid, tog personligt Ejendommene i Øjesyn og forhandlede indgaaende med Overførster Wimpffen²⁾).

Af det samlede Skovareal — i 1871: 1842 Tdr. Land — var de 1407¹/₄ Tdr. bevokset med Skov, medens 228¹/₄ Tdr. henlaa som Enge; Søer udgjorde 13 Tdr., Veje og Hegn 29 Tdr., medens Tjenestejorden var forøget til 147¹/₄ Tdr. Endelig var 17¹/₄ Tdr. midlertidig bortfæstet, men bestemt til ad Aare at inddrages under Beplantningen. De enkelte Skovstrækninger havde en meget forskellig Størrelse. Boserup Skov var paa 365 Tdr. Land, Orup Skov (med Wernersminde) paa 146 Tdr., Heide eller Særløse Overdrev paa 704 Tdr. og Avnstrup Overdrev paa 100 Tdr. Pedersted Skov var 52 Tdr. Land stor, Lindeskov 35 og Taastrup Skov 72 Tdr., Valborup og Stuelund Skove tilsammen 368 Tdr.

Efter at Skovene var kommet under forstmæssig Behandling, var Udbyttet i den Grad vokset, at det havde oversteget Beregningerne. Den Brüelske Skovplan af 1801 havde anslaaet den aarlige Udvisning til 33, forøget til 43, Egetræer à 3 Favne og ca. 1200 Favne Bøgebrænde. Ifølge Baron Wedell-Wedellsborgs Driftsplan af 1843 skulde den gamle Bestand af Bøgetræer i Løbet af to 24-aarige Perioder afdrives ved en aarlig Udvisning af 629¹/₂ Favne og samtidig aarlig udvises 56¹/₂ Favne Egetræer, og i de to næste Perioder den yngre Bestand give samme Udbytte. Allerede efter 10 Aars Forløb var det imidlertid bleven muligt at forøge Træudvisningen, i 1853 med en Tredjedel til 840 Favne Bøg. Alligevel var store Dele af den gamle Skovbestand 10 Aar senere bleven i den Grad overmoden og Træerne vokset saa stærkt til, at de forhindrede den unge Opvækst. 1863—70 forøgedes derfor de aarlige Hugster til 1187 Favne for derpaa atter fra 1871 at blive nedsat til 800 Favne.

Ogsaa paa anden Maade havde man stræbt at forøge Udbyt-

tet. Ganske vist var Skovbetjentenes Antal vokset. Foruden Skovrideren havde der i 1801 været 9 Skovbetjente; 1871 var der 13, hvis samlede Lønninger, Boliger etc. havde en aarlig Værdi af 7220 Rd. Til Gengæld var det lykkedes at indskrænke Brændedeputater og afløse Udvisningen til Bønderne.

Resultatet svarede til Anstrengelserne. Selvfølgelig havde det ikke været mulig at skabe en Gentagelse af de gyldne Aar ved Aarhundredets Begyndelse. Naar Skovene 1805—14 havde givet en samlet Indtægt paa 200.000 Rd. eller ca. 22.000 Rd. aarlig — deraf alene i de sidste 4 Aar gennemsnitlig 40.000 Rd. — havde det alene været en Følge af Pengenes Værdiforringelse og det ekstraordinære store Træsalg, som skyldtes Udskillelsen af en Del Arealer, hvor Træerne var bleven borthugget. Til Gengæld havde man ogsaa Erfaring for, at de slette Aar efter 1814 — da Skovene ikke gav Udbytte — var et ligesaa midlertidigt Fænomen. Skønt Lønningerne var steget og ligeledes Udgifterne til Vejes Anlæg og Vedligeholdelse, havde Skovene i Femaaret 1843—47 givet en aarlig Gennemsnitsindtægt paa 4130 Rd., i det følgende Femaar 8247 Rd. og udgjorde fra 1854—1872 ca. 10—11.000 Rd.

Med denne Paavisning var Salgsspørgsmaalet ingenlunde afgjort. Under Forhandlingerne i Fællesudvalget og i Borgerrepræsentationen spillede almindelige Betragtninger en afgørende Rolle¹⁾: For Salgsmodstanderne Hensynet til St. Hans Hospital og for begge Parter Opfattelsen af, hvorvidt det for en Hovedstadskommune kunde siges at være en naturlig Opgave at drive Skovbrug.

Salgstilhængerne — i Udvalget Direktør F. J. Hellmann og i Forsamlingen Overretsprokurator Herforth — anlagde først og fremmest økonomiske Betragtninger. Ganske vist gav Skovene i Øjeblikket Overskud. Bortset fra, at Indtægterne rimeligvis vilde svigte i Fremtiden, var 5—6 Rd. pr. Td. Land eller 11.000 Rd. — med en Udgift paa lidt over 9500 Rd. — dog langtfra noget straalende Udbytte. Da der var almindelig Iver efter at erhverve Skovejendom, vilde man sikkert kunne opnaa en Salgssum paa 400.000 Rd. og altsaa en Renteindtægt paa 18 à 20.000 eller det dobbelte af Overskuddet. For Salget talte administrative Hensyn — Skovdrift var ikke nogen naturlig Op-

gave for en Borgmester og maatte enten lægge uforholdsmæssig Beslag paa Styrelsens Opmærksomhed eller blive mangelfuldt røgtet — og ogsaa Hovedstadens almindelige Interesse. Naar man fra Salgsmodstandernes Side henviste til Fredsskovsforpligtelsens mulige Ophævelse, var det i hvert Fald ikke Kommunens Sag at bevare Landets Skove. Tvertimod var det dens Opgave at drage den størst mulige Nytte af en saadan Lovgivningsforanstaltning, rydde Skovene og forvandle dem til Agerland. Naar Salgsmodstanderne fremdrog Hensynet til St. Hans Hospital, henviste Tilhængerne til den store Købesum, der vilde gøre det muligt at forøge Stiftelsens Pladser. Man vilde derved — hævdede de — »virke mere til Velsignelse og i højere Grad opfylde Venerationshensynet til den oprindelige Giver end ved at beholde Skovene«. Bag alle Argumenter laa en almindelig Uvilje mod at forøge — eller bevare — de offentlige Myndigheders Virksomhedsomraader. Erfaringen viste, hævdede Forkæmperne for denne Samfundsopfattelse, at Statsskove langtfra administreredes tilfredsstillende.

Mindretallets Konklusion blev Forslaget om at sælge samtlige Skove, dog ikke for under 200 Rd. pr. Td. Land Skovareal og 300 Rd. for hver Tønde af Tjenestejorden. Herforth ønskede dog at bevare Boserup Skov.

Udvalgsflertallet og dets Tilhængere — særlig Borgmester Gammeltoft og C. E. Fenger — delte paa mange Maader deres Modstanderes almindelige Synspunkter og maatte navnlig fremhæve de praktiske og finansielle Argumenter. Ogsaa C. E. Fenger indrømmede saaledes, at der var noget »anormalt« i, at Kommunen var Skovejer. Naar Mindretallet ønskede, at man skulde benytte en eventuel Ophævelse af Fredsskovsforpligtelsen til at hugge løs, saa Flertalsrepræsentanterne dog mere samfundsmæssigt paa Sagen og hævdede Betydningen af, at de større Skovstrækninger tilhørte Besiddere, som ikke var fristet til at bortrydde dem. Mod Henvisningen til Administrationsvanskelighederne gjorde Fenger opmærksom paa, at ogsaa de allerfleste private Godsejere var usagkyndige og derfor ligesom Kommunen nødt til at støtte sig til dygtige Skovridere. I Modsetning til Mindretallet lod Salgsmodstanderne sig ikke blænde af Udsigten til en stor Købesum. Et saadant Pengeaktiv, hæv-

dede de, kunde aldrig opveje en Realværdi som Bistrupskovene. For Kommunen, paastod Borgmester Gammeltoft, var det heldigere at besidde et Aktiv, hvis Værdi var i Stigning, end raade over en Kapital, med hvilken det modsatte var Tilfældet. For en juridisk Person som Københavns Kommune var det af mindre Betydning — fremhævede Fenger — om Overskuddet i enkelte Aar formindskedes med nogle Tusinder. Vigtigere var det, at mange Aars Erfaringer talte for en fremtidig Indtægtsforøgelse. Bl. a. vilde Anlægget af den nordvest-sjællandske Jernbane forbedre Afsætningsforholdene for de fjernestliggende Dele af Skovene, hvor Træpriserne hidtil havde været lavest.

I Udvalgsflertallets endelige Standpunkt var adskillig Vaklen. Ganske vist udtalte det sig i Princippet imod ethvert Salg, men svækkede sin Stilling ved at gøre denne Indstilling afhængig af betydelige Indskrænkninger i Administrationsudgifterne. Endnu mere betød det, at Flertallet under Forudsætning af, at man kunde opnaa en rimelig Pris, stillede det subsidiære Forslag at afhænde de isoleret beliggende Skovstrækninger, Taastrup, Pedersted og Lindeskov. Om at tilraade Salget af Skovridergaarden Wernersminde var alle enige.

Indenfor Magistraten var Salgsmodstanderne i ubetinget Overvægt og vedtog en Indstilling om »ikke at sælge nogen anden Del af Godsets Skove [end Wernersminde] eller de dertil hørende Tjenesteboliger med Tilliggende«. En Minoritet, 3 af 7 Medlemmer, kunde dog ogsaa slutte sig til Udvalgsflertallets subsidiære Forslag om Salget af de 3 Smaaskove.

Borgerrepræsentationen fulgte Flertalsindstillingen. Med 22 mod 4 Stemmer forkastedes Forslaget om det fuldstændige Bortsalg, med 23 mod 3 at afhænde Taastrup, Pedersted og Lindeskovene. Derimod vedtoges det enstemmigt at sælge den gamle Skovridergaard.

Københavns Kommune har ikke haft Grund til at beklage denne Afgørelse. Ganske vist har man ikke undgaaet Smaaskuffelser. Salget af Wernersminde indbragte kun 21.730 Rd. — i Stedet for de beregnede 25.000 Rd.¹⁾ — medens Opførelsen af en ny Skovriderbolig i Valborup medførte Udgifter paa lidt over 25.000 Kr. — i Stedet for 20.000²⁾). Til Gengæld har Skovene i de forløbne Aartier givet betydelige — delvis overordentlig store

— Indtægter, som først under de sidste Aars Konjunktursvingninger er forsvundet eller blevet forandret til Underskud. Nævnes kan det ogsaa, at Skovene i Verdenskrigens vanskeligste Aar kunde bidrage til Hovedstadens Brændselsforsyning og gjorde det lettere at holde Priserne i et rimeligt Niveau¹).

Navnlig i de senere Aar har Kommunen da ogsaa benyttet gentagne Lejligheder til at forøge sit Skovomraade. I de første Aar drejede det sig om Smaabesiddelser — i 1867 om 8 Tdr. Land i Avnstrup Overdrev²) og 1906—07 om en Parcel i Tolstrup³) — i den nyeste Tid om større Strækninger. Hensyn til Vejforbindelser og Arronderingsønsker har været bestemmende for disse Erhvervelser. For 130.000 Kr. købte Kommunen i 1918 Avnstrupgaarden med ca. 97 $\frac{1}{2}$ Tdr. Land⁴) og i 1921 for 215.000 Kr. den Baroniet Zeuthen tilhørende »Storskov« i Hvalsø Sogn (270 Tdr.)⁵). Af Kommunens ældre Besiddelser er stadig ny Dele bleven indtaget til Skovkultur. 1875 var det Tilfældet med Dyrlundshusets Tilliggende, 4 Tdr. Land⁶), i 1888 med Dyrlundsgaardens 37 $\frac{1}{2}$ Tdr., hvorved der blev tilvejebragt Forbindelse mellem Skovene Valborup og Stuelund⁷). 2 Aar senere beplantedes 6 Tdr. Tjenestejord ved Taastrup Skov⁸).

Endelig kan det nævnes, at en ny Driftsplan for Skovene blev udarbejdet i 1885⁹).

Ladegaarden med dens Jorder var 1801 bleven bortsolgt, men 1808 erhvervet af Københavns Fattigvæsen og derefter benyttet til St. Hans Hospital. Selv om denne Del af det bortsolgte Gods saaledes var vendt tilbage i Hovedstadens Eje og ifølge Kommunalloven af 1857 med Fattigvæsenets andre Anliggender bleven henlagt under Magistraten og den øvrige Kommunalbestyrelse, har den ogsaa efter dette Tidspunkt haft en særlig Historie, som hænger sammen med Hospitalets og maa skildres i Forbindelse med dette¹⁰). I Tidens Løb er stadig større Dele af Jorderne bleven beslaglagt af Hospitalet. En betydelig Part blev derimod hurtigt efter Fattigvæsenets Overtagelse af Ejendommen henlagt til to siden bortforpagtede Gaarde, Parcelgaarden og Hørgaarden, medens en mindre Part er bleven tillagt en Række Husmandshuse.

Ved de store Bortsalg i 1860'erne havde Kommunen undtaget de to Søer, *Store* og *Lille Kattinge Sø*, beliggende i Nærheden

af Boserup Skov og henholdsvis ca. 138 og $22\frac{1}{2}$ Tdr. Land store¹). Om Benyttelsen af disse Søer havde der i umindelige Tider været Stridigheder²). Lejre Herreds Dom af 22. Januar 1844 sikrede Kommunens Ret overfor Besidderen af Hovedgaarden Lindholm, medens en ny Dom af 23. Januar 1871 — vedrørende de tilgrænsende Lodsejeres Adkomst til Fiskeri, Rørskår og Hø-slet — underkendte deres Krav paa Benyttelse af Arealer, der laa udenfor en nærmere afsat Grænselinie. Da Striden for Lille Kattinge Søes Vedkommende blev fortsat og antog bitre Former, foretrak Magistraten at afslutte et Forlig, der kostede den et Areal paa mellem 5 og 6 Tdr.

Begge Søer var længe bortforpagtet, men blev i 1891 for 20.000 Kr. bortsolgt til Ejeren af Kattinge Værk, Etatsraad Ferslev³). Efterhaanden kom Værket og Søerne dog atter i Hovedstadens Besiddelse. Da Cellulosefabrikken i 1910 maatte standse som Følge af ny Toldbestemmelser, og Ejeren samme Aar afgik ved Døden, blev Besiddelsen udparcelleret og afhændet. 1914 erhvervede Kommunen for 60.000 Kr. Hovedbygningen med Park og Have samt Strandlod, ialt ca. 20 Tdr. Land⁴), 2 Aar senere for 160.000 Kr. Lerbækgaarden med ca. 100 Tdr. Land Ager foruden Enge og Moser, og de to Kattinge Søer, der nu kun var henholdsvis 80—90 og $22\frac{1}{2}$ Tdr. Land store⁵), samt sikrede sig endelig i 1917 Vandkraften ved Kattinge Sluse, de gamle Fabriksbygninger og Vandhjul med et Areal paa ca. 2 Tdr. Land⁶).

Ovenfor er fortalt om *Fæstegodsets* Bortsalg⁷). 1796—1840 var der bleven afhændet 61 Ejendomme (ansat til 200 Tdr. 2 Skpr. Hrtk.), 1841—61: 52 Ejendomme (151 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 1 Alb. Hrtk.) og 1862—65: 296 Ejendomme (2024 Tdr. 3 Skpr. $1\frac{1}{2}$ Alb. Hrtk.). De to førstnævnte Grupper svarede stadig Afgifter, som 1866 beløb sig til henholdsvis 1678 Rd. 3 Mrk. 14 Sk. og 3938 Rd. 4 Mrk. $3\frac{1}{2}$ Sk. De sidst solgte Ejendomme skulde, naar de gik over til ny Ejere, erlægge aarligt 7826 Tdr. Byg, som efter Kapitelstaksten 1866 vilde have haft en Værdi af 40.104 Rd. 24 Sk. Kun 40 Ejendomme svarede dog i 1866 den ny Kornafgift med lidt over 623 Tdr. Byg (eller 3194 Rd. 30 Sk.). Resten havde bevaret de gamle Jordebogafgifter, som kun havde en Værdi af 12.546 Rd. 56 Sk.

Det usolgte Fæstegods indskrænkede sig til 29 Arvefæste-

gaarde, 18 Fæste- og Lejehuse, 12 Gadehuse og 2 ubebyggede Jordlodder, samt 4 for bestandig bortfæstede Smaabesiddelser (Fiskeriet i Gevninge Aa og Borrevejle Fjord samt 3 Holme i Stranden, der ved perpetuelt Fæste var overdraget Grevskabet Ledreborg), tilsammen 65 større og mindre Ejendomme, ansatte til 224 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $\frac{3}{4}$ Alb. Hrtk. og — med Undtagelse af en enkelt Gaard i Holbæk Amt — alle beliggende i Roskilde Amt. Deres aarlige Afgifter havde i 1866 en Værdi af 1830 Rd. 5 Mrk. 11 Sk.

To Aarhundreder igennem — fra Overdragelsen af Bistrup Gods og indtil Salgsplanens Gennemførelse — har Hovedstadens Bystyre haft den vigtige sociale Opgave at varetage Bøndernes og Husmændenes økonomiske og retslige Velfærd. Selv om Stans almindelige Lovgivning og Administration øvede sin Indflydelse, var det i Hovedsagen Kommunalbestyrelsens Initiativ og Indsigt, som var afgørende for, hvorledes Hvervet blev røgtet. Anderledes fra Midten af 1860'erne. Efter Fæstegodsets Bortfald har Bistrup-Bøndernes Ve og Vel været uafhængig af Kommunalbestyrelsens Beslutninger. For saa vidt deres retslige og økonomiske Stilling er bleven ændret, har det — bortset fra Indvirkningen af de almindelige økonomiske Forhold — været en Følge af tidligere truffne Bestemmelser eller — hvad der var vigtigere — af Statsmagtens Foranstaltninger.

Ogsaa efter Udløbet af den fastsatte Frist har Kommunalbestyrelsen fastholdt sine Ønsker om at fremme *Selvejendom*. Lidt efter lidt er Resten af Fæstegodset bleven bortsolgt¹⁾. Da der for første Gang — i 1867 — forelaa Tilbud om Køb af en Gaard (i Gevninge), fandt Magistraten det rimeligt, at Fæsterne, som straks havde modtaget Salgsplanens Tilbud, skulde have en Gevinst fremfor deres mere sendrægtige Fæller, men ønskede dog samtidig at gøre det fordelagtigt for de faa Fæstebønder, som var tilbage, at beslutte sig til Købet. Foreløbig for 5 Aar blev det derfor besluttet at lægge Salgsplanens Taksationsforretninger til Grund for Salget af de tilbageværende Gaarde, men dog — som Følge af Stigningen i Landejendomspriserne, og fordi Fordelene ved Selvejendom var bleven mere indlysende — at forhøje Købesummen med 10 pCt. for hvert Aar, som var forløbet efter 1. September 1865. Fæsterne mistede ligeledes

Godtgørelse for evt. Aftægtsforpligtelse samt Erstatning for ny Bygninger, der ikke var opført af den daværende Bruger. Ogsaa efter Udløbet af denne Frist fastholdt man i det længste de samme Regler, men gav dog efterhaanden Købesummerne en skønsomæssig Forhøjelse¹). Først i 1880'erne ændredes Fremgangsmaaden²). Da en Gaardmand i Tjæreby ønskede at købe sin Arvefæstegaard, blev der denne Gang optaget en ny Taksationsforretning, der fastsatte Ejendommens Værdi til 35.000 Kr. Lagde man denne Sum til Grund, vilde Vederlaget for Ejendommen foruden aarlig Bygafgift paa 26 Tdr. kun andrage en Pengekøbesum paa 8816 Kr. Ganske vist mente Magistraten heller ikke, at man vedblivende kunde fastholde Fordringen om, at den kontante Købesum skulde forøges med 10 pCt. for hvert Aar, der var forløbet siden 1. September 1865 — i det foreliggende Tilfælde vilde det føre til, at Salgsprisen blev 16.000 Kr. Resultatet blev, at man i dette og en Række senere Tilfælde gik midt imellem³). Fra 1912 lagde man Vurderingerne til Ejendomsskyld til Grund⁴).

Paa disse Vilkaar blev der 1867—76 bortsolgt 12 Gaarde, 1883: 1 Gaard og fra 1896—1920: 13 Gaarde. Samtidig afhændedes alle Husene og forskellige Smaaejendomme. Endelig fastsatte Loven af 30. Juni 1919, at Resten af Landets Fæstegods skulde overgaa til Selveje, og Vederlaget eventuelt fastsættes af en Kommission. I Henhold dertil bortsolgtes Resten af Fæstegodset⁵).

Omsider brast det sidste Baand, som forenede Bistrup-Bønderne med Hovedstaden, da Lovene af 20. Marts og 28. Septbr. 1918 fastsatte Regler for *Afløsningen af samtlige Arvefæsteafgifter og Grundbyrder*. Loven var et Resultat af det demokratiske Fremstød, som fulgte i Verdenskrigens Kølvan, men vakte dog Betænkeligheder hos Kommunens Myndigheder⁶). Borgmester Jensen fremhævede, at Ejendomsbesidderne »kun gennem det Pres, de har øvet paa Lovgivningsmagten, ikke af andre Grunde« havde opnaaet en overordentlig Lettelse, medens en Repræsentant for Mindretallet, Overretssagfører Becker, gjorde opmærksom paa, at Bistrup nærmest havde været »et Slags filantropisk Foretagende«.

Ifølge Lovens § 2 kunde baade Yder og Nyder forlange Afgifterne afløst ved Udbetaling af en kontant Kapital. Kun saa-

fremt begge Parter var enige, kunde en Panteobligation for Beløbet træde i Stedet. Adskillige Bønder vilde gerne have undgaaet det Kurstab, der maatte blive Følgen af Optagelse af Laanene, som den kontante Udbetaling vilde medføre, men fandt ingen Imødekommenhed hos Bystyret. Som Borgmester Jensen fremhævede, kunde Kommunen ikke betragtes som den rige Godsejer, der optraadte med Strenghed overfor sine fattige Skyldnere. En nærmere Betragtning, erklærede han, vilde snarere lægge for Dagen, at det omvendte var Tilfældet. Saa meget mindre Grund var der til at fratage Kravet om den kontante Udbetaling, som Bistrup-Bønderne havde haft overordentlige Fordele af Fæsteforholdets Afvikling — han nævnte et Eksempel paa, at en Gaard paa 90 Tdr. Land for nylig var bleven bortsolgt for 39.000 Kr. og senere udbudt til 180.000 Kr. — og det tilmed under de raadende Forhold var nødvendigt for Kommunen, hvis Midler kom alle tilgode, at have den størst mulige Kapital til Raadighed for Løsningen af de mangfoldige Opgaver, der var en Følge af Krigen. Dertil kom, at den almindelige Pengerigelighed var saa stor, og Landejendomspriserne saa høje, at det neppe vilde volde Yderne videre Ulempe eller større Udgift at rejse den nødvendige Kapital.

I Løbet af Finansaaret 1923—24 afsluttedes Afløsningen¹⁾, som ialt omfattede 279 Tdr. 5 Skpr. 3,841 Fdk. Rug — 8809 Tdr. 3 Skpr. 0,286 Fdk. Byg — 307 Tdr. 2 Skpr. 3,510 Fdk. Havre — 10 Fdg. 1,201 Otting Smør — 11.393 Lam — 11.393 Gæs — 42.541 Høns — Smaaredsel 1 Kr. 49 Øre — Landgildepeng 544 Kr. 17 Øre — Hoveripeng 621 Kr. 66 Øre — Skovpeng 18 Kr. 97 Øre — Jagtafgift 83 Kr. 12 Øre — Jordskyld 1 Kr. 02 Øre — Fiskerifgift 2 Kr. 33 Øre og Kanon 418 Kr. For samtlige disse Afgifter og for alle Rekognitioner androg Afløsningsbeløbene 2.353.791 Kr. 29 Øre.

Samtidig afvikledes²⁾ for 36.855 Kr. 75 Øre en Række Afgifter og Byrder, som fra gammel Tid paahvilede Bistrup Gods, deriblandt Brændselspengene til Roskilde adelige Jomfrukloster samt Hø- og Halmleverancen til de kongelige Stalde. Tilbage blev den aarlige Kanon (2096 Kr.) og en Afgift af Bundgarnssteder (8 Kr.).

Det økonomiske Udbytte af Kommunens Godsbesiddelse har

i det sidst forløbne Aarhundrede været underkastet store Svingninger¹). 1841—44 var Overskuddet ca. 14.000 Rd. om Aaret, voksede derefter, først langsommere, siden hurtigere og udgjorde ved Midten af 50'erne ca. 35.000 Rd., varierede 1858—65 mellem 23.000 og 35.000 og steg derefter til 53.000 Rd. i 1874 eller næsten 107.000 Kr. i 1875. Fra disse Aar og indtil Aarhundredskiftet var der i det hele Nedgang — lavest var Overskuddet 1895: 60.853 Kr. — men til Gengæld i det 20. Aarhundrede en jævn Opgang (1914—15: næsten 105.000), som derefter i Verdenskrigens Aar tog rivende Fart og naaede sit Maksimum 1918—19, da Overskuddet udgjorde næsten 280.000 Kr. Allerede det følgende Aar spores Omslaget og blev stadig tydeligere i Aarene derefter. Fra 1925—26 til 1930—31 har Bistrup Gods og Skove givet et regnskabsmæssigt Underskud — som dog for største Partens Vedkommende skyldes Forrentning af Værdien — paa omkring 40—50.000 Kr.

I 1845 blev der solgt Brænde for 13.967 Rd., i 1855 for næsten 22.800 Rd. og i 1875 for godt 56.179 Kr. Til Gengæld faldt Skovindtægten i 1894 til 27.658 Kr. Brændeprisernes Stigning i Verdenskrigens Aar gav 1918—19 Skovindtægter paa 157.086 Kr. og 1919—20 paa 175.155 Kr. Jordebogsafgifterne gav 1855 en Indtægt paa næsten 20.000 Rd. og 1875: 75.338 Kr. I 1890'ernes Midte bevirkede Fald i Kornpriserne en betydelig Nedgang, til Gengæld medførte Opgangen i det 20. Aarhundredes Begyndelse i Forbindelse med, at stadig flere Bistrupbønder — som Følge af Ejerskifter — maatte betale Bygafgift, at Jordebogsindtægten i 1914—15 udgjorde over 104.000 Kr. 1894 indbragte Bygafgiften lidt over 5404 Tdr. à 9 Kr. 65 Øre, 1914—15 8146 Tdr. à 10 Kr. 89 Øre og 1915—16: 8146 Tdr. à 18 Kr. 16 Øre.

Blandt Udgifterne var Lønninger, til Skovarbejdere og til Funktionærer, langt de vigtigste. I 1874 beslaglagde Opskovningskontoen 4694 Rd., 1914—15: 15,300 Kr. og 1919—20: 66.745 Kr. 1844 udgjorde Lønninger og Pensioner 1917 Rd., 1855: 3818 Rd., 1875: 6320 Kr., 1914—15: 13.173 Kr. og 1930—31: 35.974 Kr. I 1920 — da Arvefæsteafgifterne var i Færd med at blive afløst — blev det besluttet fra 1. April 1921 at ophæve Godskontoret og nedlægge Godsforvalterstillingen. Til Gengæld blev der op-

rettet et Kontor for Skovdistriktet i Hvalsø og dertil for 19.000 Kr. indkøbt en særlig Ejendom¹⁾).

I 1814 var der bleven oprettet et ekstraordinært Fond, som fik særlige Formaal og forskellige Indtægter. Da dets Forpligtelser i Begyndelsen af 1840'erne forlængst var indfriet, blev det besluttet²⁾ at opretholde Fondet — til ekstraordinære Foranstaltninger og til uforudsete Udgifter — men begrænse dets Størrelse til 400.000 Rd. Indtægter, som fremkom ved Salg af Kommunens faste Ejendomme (Bistrup Gods og Stadens udenbys Jorder), skulde ikke længer tilfalde Fondet, men opsamles for sig, og Renterne indgaa i de ordinære Indtægter. Dette »Bistrup Gods' Realisationsfond« udgjorde ved Udgangen af 1865: 874.590 Rd. 22 $\frac{1}{2}$ Sk. og ved Udgangen af 1882: 2.018.757 Kr., som i det følgende Aar indgik i Kommunens »Masseformue«³⁾).

I Sammenligning med Forholdene i svundne Tider har Bistrup Gods og Skove i den sidst forløbne Menneskealder været uden nævneværdig Betydning for Københavns Finanser og Økonomi. Selv i Tider, da Indtægterne var forholdsvis store, har de i det samlede Regnskab spillet en forsvindende Rolle. Alligevel har Bistrup Gods ogsaa i den nyeste Tid haft sin Værdi for vor Hovedstads Borgere. Ovenfor er fremhævet Skovenes Betydning under Verdenskrigen. Med større Vægt vil man nævne, at Besiddelsen har lettet Iværksættelsen af humane Foranstaltninger og ved at give Plads for St. Hans Hospital har muliggjort en tiltalende Løsning af en stor og vigtig sanitær Opgave. Som Følge af Samfærdselsmidlernes Udvikling har Skovene samtidig faaet en stadig større Betydning i Københavnerens daglige Liv.

De foregaaende Blade vil bære Vidnesbyrd om, at Godset tilige er et Minde om en vigtig Side af vor Hovedstads Historie gennem 3 Aarhundreder, om dens Bystyres Gerning og dens Borgerskabs Indsats.

NOTER OG HENVISNINGER

FREMSTILLINGEN af Bistrup Gods' ældre Historie er helt igennem bygget paa utrykt Materiale: Godssets og Magistratens Arkiver i Raadstuearkivet og de 32 Mænds Forhandlingsprotokoller i Borgerrepræsentationens Arkiv. Godssets Retsprotokoller beror i Landsarkivet for Sjælland, og i Rigsarkivet — særlig i Danske Kancellis Arkiv — findes Akterne vedr. de Sager, som har nødvendiggjort Regeringens Medvirkning. Først fra 1840 er der i Borgerrepræsentationens trykte Forhandlinger, Regnskaber og Beretninger offentliggjort et Materiale, som er af større Betydning.

Til Oplysning om Godssets Forhold i de første Aartier efter Overdragelsen til Hovedstaden og dens Magistrat er Kilderne tilfældige og spredte. Størsteparten af Byens Arkivalier blev ødelagt ved Raadhusets Brand i 1728. Kun særlig betydningsfulde Sager, Privilegier og Adkomstbreve, lykkedes det at bringe i Sikkerhed (i det flg. betegnet som »*Bistrup Skabssager*«). Af ældre Papirer vedr. den daglige Administration reddedes de faa og tilfældige Dele, som netop var i Brug i Kontorerne eller beroede i Magistratsmedlemmers og Embedsmænds private Hjem. De 32 Mænds Forhandlingsprotokol er i Behold fra 1753. Af det egentlige Godsarkiv, Ridefogdens Protokoller og modtagne Skrivelser, er der ligeledes gaaet store Dele tabt.

Forsaavidt Bistrups Anliggender kom til Forhandling i den samlede Magistrat, findes Oplysningerne i Magistratens (Raadstueskriverens) almindelige Resolutionsprotokoller (*Mag. Res. prot.*) og Kopibøger (*Mag. Kopib.*). 1788—96, da den samlede Magistrat varetog Godsstyrelsen, førtes der en særlig Kopibog for disse Anliggender (*Mag. Bistrup Kopib.*). 1801—05 henhørte Bistrup under Magistratens 3. Hovedfag, 1805—57 under 2. Sekretariat og fra 1858 under 2. Afdeling. Indtil 1. Juni 1841 indførtes Bistrup-Sagerne i Sekretariatets almindelige Journal og Kopibog; fra 1841 har de haft deres særlige Journal.

I det 18. Aarhundrede er Hovedkilden for Kendskabet til den egentlige Godsadministration de Kopibøger over Magistratsdirektionens Skrivelser, særlig til Ridefogden, som er i Behold fra 1713—88 (*Magistratsdir. Kopib.*). 1770—89 førte Direktørerne desuden en særlig Resolutionsprotokol (*Magistratsdir. Res. prot.*). *Indkomne Sager til Magistraten* findes fra 1686, men er langt fra fuldstændig bevaret.

20. April 1796—31. Maj 1814 blev Bistrup Gods administreret af en Kommission, som havde baade en Deliberationsprotokol, en Journal og en Kopibog.

1841—57 var der af Kommunalbestyrelsen nedsat en Komité til Undersøgelse af Bistrup Gods' Tilstand. Ogsaa den har efterladt sig særlige Arkivalier.

Jordebøger findes fra 1661—62, 1688, 1741 og en Række senere Aar.

Fæsteprotokoller er ført fra 1687 og en *Skovudvisningsprotokol* fra 1684.

Ridefogdens Journaler og Kopibøger er først i Behold fra 1801, Dele af hans *indkomne Sager* fra 1662.

Birkerettens Tingbog findes fra 1681 og *Skifteprotokollen* fra 1684.

Af Hovedstadens egentlige Regnskaber (»*Kæmnerregnskaberne*») 1673—78 er der bevaret en samtidig Genpart i det kgl. Bibl. (Thott, Fol. 711—16) og af denne en Afskrift i Raadstuearkivet. Fra de flg. Aar har man nogle Brudstykker, og først fra 1707 en fuldstændig Række. Det ældste af *Bistrup Gods' egne Regnskaber* stammer fra 1726—27. Fra Aarene før findes alene nogle Ekstrakter, Bilag etc.; i Aarene derefter er der nogle Huller.

Endelig kan nævnes, at Raadstuearkivet besidder en omfattende Samling af *Kort* over Bistrup.

I den *historiske Litteratur* findes kun ganske faa Oplysninger om Bistrup Gods. Nævnes maa dog *S. Sterm: Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt I—III* (1836—38). Større Værdi har et Manuskript i Raadstuearkivet: *Historisk Beskrivelse af Bidstrup Godses Forhold [1661—1814]*, udarbejdet af Sekretærerne for Komiteen til Undersøgelse af Bistrup Gods' Tilstand (1841 ff.).

FØRSTE AFSNIT

- S. 9. ¹⁾ Villads Christensen: Københavns Privilegier. 1911. S. 23 ff.
- S. 10. ¹⁾ Villads Christensen: Anf. Arb. S. 42 f. — ²⁾ Skødet trykt (i Uddrag) i F. J. West: Kronens Skøder. II, S. 112 ff. Originalen — i Raadstuearkivet — har oprindelig været forsynet med Kongens Segl i en Sølvkapsel, som dog er forsvundet. (Jvnf. Notits, indheftet i Skødet, af Arkivar Winther ^{1/11} 1817). Stemplerne til Skødet blev udstedt gratis. (Miss. t. Kammerkoll. ^{22/11} 1661. Indl. t. Skøde ^{12/11} 1661 Nr. 41). — ³⁾ Kbhvns. Dipl. I, S. 688. — ⁴⁾ Se Arne Sundbo: St. Jørgens Mark, Solbjerg By og Nyby Ladegaard. Hist. Medd. om København. 2. Rk. III, S. 160 ff. — ⁵⁾ Kbhvns. Dipl. I, S. 694 f.
- S. 11. ¹⁾ Kbhvns. Dipl. I, S. 698 f. — ²⁾ Indl. t. sjæll. aabn. Brev ^{24/8} 1659 Nr. 39 a—b. — ³⁾ Muligvis stod det i Forbindelse hermed, at Frederik III ^{14/4} 1660 befalede, at der skulde foretages en Vurdering af Ladegaardens Plads og et dertil liggende Stykke Jord, kaldet »Suannehaug«, »med huis andet dertil hørt haffuer« (Kbhvns. Dipl. I, S. 715). — ⁴⁾ Det flg. efter Optegnelser i Kbhvns. Jordebog 1658. Kbhvns. Dipl. I, S. 496.
- S. 12. ¹⁾ Da Borgerskabet i Maj 1658 overgav Magistraten Forslag til Byens Privilegier etc., nævntes det ogsaa, at adskillige Borgere havde Penge til Gode hos Kronen, og man bad om at faa disse Fordringer ind-

- friet, i Penge, Varer eller Jordegods (Kbhvns. Dipl. I, S. 689 f). Derimod var der ikke Tale om nogen Gæld til Byen. Heller ikke i Borgernes Andragende til Kongen $\frac{9}{10}$ 1658. (Smstds. S. 696 f.). Senere Opgør mellem Kronen og Byen drejede sig om andre og langt mindre Beløb. (Rigsark. Afregninger. VIII, 118). — ²⁾ O. Nielsen: Kbhvns. Hist. IV, S. 367 f. og V, S. 122; Vill. Christensen: Anf. Arb. S. 38. — ³⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. II, S. 182 ff. — ⁴⁾ Smstds. S. 184 f.
- S. 13. ¹⁾ De flg. Tal fremkommer ved en Sammentælling paa Grundlag af Opgivelserne i Skødet, men er ikke absolut sikre. I adskillige Tilfælde kan det være tvivlsomt, om en Ejendom skal betragtes som en lille Gaard eller som en større Husmandslod. — ²⁾ F. J. West: Kronens Skøder. II, S. 111 f. — ³⁾ Alle disse Gaarde erhvervede Byen i 1744 (se S. 66). — ⁴⁾ Bistrup Skabssager Nr. 6.
- S. 14. ¹⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. I, S. 120 og 156 ff.
- S. 15. ¹⁾ Spørgsmaalet om Vragretten kom til at foreligge i 1803, da noget Gods drev i Land ved Mosedede. Paa Grund af Skødets Bestemmelser var Byen afskaaret fra at gøre Krav gældende. (Skr. f. Bistrup-Komm. t. Forvalteren $\frac{8}{10}$ 1803. Bistrup-Kom. Kopib. Nr. 577).

ANDET AFSNIT

I.

- S. 17. ¹⁾ Muligvis begge af de 32 Mænd. (Kbhvns. Dipl. III, S. 769 og 771; V, S. 704—05. — ²⁾ Bistrup Skabssager Nr. 4. — ³⁾ Smstds. Nr. 12. — ⁴⁾ Rigsark. Jordebog over udlagt Jordegods 1658—60. Fol. 441 ff. og 478 ff. — ⁵⁾ Biogr. Lex. XVI, S. 602.
- S. 18. ¹⁾ Indl. t. sjæll. Miss. $\frac{14}{11}$ 1665 Nr. 569—70. — ²⁾ Smstds. — ³⁾ Bistrup Skabssager Nr. 11 b.
- S. 19. ¹⁾ Skr. f. Ridefoged Mogens Hansen t. Raadmand Bartholomæus Pedersen $\frac{28}{11}$ 1665. (Bistrup Skabssager Nr. 11 a). Brevet er skrevet i Roskilde »saa korttellig i Hast« samme Dag, Opgøret fandt Sted og aabenbart for at foreligge ved den afgørende »Sammenkomst«. — ²⁾ Kopi af Skødet, Bistrup Skabssager Nr. 11 c. — ³⁾ Om Henrik Müller se Biogr. Lex. XI, S. 582 ff. og dér anf. Litteratur. — ⁴⁾ Kopier i Bistrup Skabssager Nr. 2 og 5.
- S. 20. ¹⁾ I Kontrakten $\frac{8}{7}$ 1662 (Bistrup Skabssager Nr. 7) og i en Beregning vedr. Opgøret (smstds. Nr. 10 c). — ²⁾ Om dem se O. Nielsen: Kbhvns. Hist. III, S. 219 ff. og 245. — ³⁾ Bistrup Skabssager Nr. 11. Nogle Akter findes i Ridefogdens Arkiv: Div. Sager vedr. Jordegodset 1662—1855. — ⁴⁾ En Gaard i Tune voldte senere en hel Del Bryderier. Den skyldte aarlig 4 Pund Byg til Harrested Kirke, som ejedes af Henrik Müller; »Herligheden« var derimod overdraget Hovedstaden, som skulde oppebære 1 Td. Havre. I 16 Aar var Ejendommen »øde«, nogle Gaardmænd dyrkede Jorden, men svarede ingen Skatter. Først

i 1675 enedes man om en Ordning: Henrik Müller overtog Gaarden mod til Gengæld efter 20 Aars Forløb (∴ efter 1695) at give Magistraten den ene Td. Havre og desuden 3 Tdr. Havre aarlig for Herligheden. (Akter i Bistrup Skabssager Nr. 16).

- S. 21. ¹⁾ Bistrup Skabssager Nr. 10 c.
 S. 22. ¹⁾ Sjæll. Miss. ²⁰/₃ 1663 og ¹⁴/₁₁ 1665. Kbhvns. Dipl. VI, S. 379 f. og 411; jvnf. Aarvog udgivet af Hist. Samf. f. Københavns Amt. 1924. S. 41 f. — ²⁾ ¹⁴/₁₁ 1665. Bistrup Skabssager Nr. 13.

II.

- S. 22. ²⁾ Det flg. paa Grundlag af Skødet 1661 og de forskellige Mageskiftebreve.
- S. 25. ¹⁾ Godsets Arkivalier oplyser intet, og de kbhvske Kirkebøger, som kunde tænkes at give Oplysning, er ikke bevaret. — ²⁾ Kbhvns. Dipl. III, S. 667. — ³⁾ Smstds. VI, S. 600. — ⁴⁾ Det flg. paa Grundlag af Beretning af Niels Parsberg og Christen Daa ⁹/₄ 1661 med Bilag. Rigsark. R. K. B. (1660—79). Komm. af ¹⁸/₁₂ 1660 ang. Overtilsyn over Gods i Sjælland og Møen. Jvnf. Fra Arkiv og Museum. I, S. 405 ff. — ⁵⁾ L. F. v. Eberstein: Beschreibung der Kriegsthaten . . . Ernst Albrecht v. Eberstein. 2. Udg. 1892, S. 89. — ⁶⁾ V. A. Secher: Forordninger og Recesser. VI, Nr. 277. — ⁷⁾ Smstds. Nr. 321.
- S. 26. ¹⁾ Om det flg. se bl. a. Villads Christensen: Danmarks Tilstand efter Svenskekrigen 1657—60. Det ny Aarg. VI Aarg. S. 313 ff.; Aarb. f. Hist. Samf. f. Præstø Amt. 1912, S. 3 ff.; Fra Holbæk Amt 1907, S. 13 ff.; Brasch: Vemmetoftes Historie. I, S. 202 ff. etc. etc.
- S. 27. ¹⁾ I Landsarkivet f. Sjælland. — ²⁾ Tune Herreds Tingbog ⁶/₈ 1661, Fol. 154. — ³⁾ Smstds. ⁹/₁ 1661, Fol. 126. — ⁴⁾ Med det flg. jvnf. Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Københavns Amt. 1910, S. 38 f., 1914, S. 71 ff. — ⁵⁾ Tune Herreds Tingbog ²⁵/₆ 1660, Fol. 86. — ⁶⁾ Smstds. ¹⁶/₁ 1661, Fol. 130. — ⁷⁾ Smstds. ⁹/₁₂ 1660, Fol. 116. — ⁸⁾ Smstds. ²²/₁ 1661, Fol. 135.
- S. 28. ¹⁾ Tune Herreds Tingbog ⁶/₈ 1661, Fol. 157. — ²⁾ Smstds. ⁴/₁₂ 1660, Fol. 116. — ³⁾ Smstds. ⁹/₄ 1661, Fol. 164 ff. — ⁴⁾ Smstds. ²⁶/₃ 1661, Fol. 162 og ¹⁴/₆ 1661, Fol. 169. — ⁵⁾ Jvnf. Fra Arkiv og Museum. I, S. 252 ff. og 392 ff.
- S. 29. ¹⁾ Om deres Opgave se Tune Herreds Tingbog ⁷/₈ 1660, Fol. 76 ff. — ²⁾ Det flg. paa Grundlag af de ovenfor S. 25⁴⁾ anf. Aktstykker Bil. 4 med Underbilag.
- S. 31. ¹⁾ Blandt de ovenfor nævnte Akter og i Tune Herreds Tingbog ¹²/₈ 1661, Fol. 159 ff. og ³⁰/₇ 1661, Fol. 180 ff.
- S. 32. ¹⁾ Synsforretning ¹/₁₀ 1660. Anf. Akter. — ²⁾ De forskellige Opgivelser af Gaardantallet er ikke ganske overensstemmende med Skødets etc. (se S. 13). En Gaard, som har været beboet og drevet af 2 Bønder, opføres undertiden som een, undertiden som to Ejendomme. — ³⁾ Ny Kirkehist. Saml. V, S. 339 f.
- S. 33. ¹⁾ Dat. ²⁴/₆ 1660. — ²⁾ Anf. Tingsvidne ³⁰/₇ 1661. — ³⁾ Do. ¹/₁₀ 1660.

III.

- S. 35. ¹⁾ Bistrup Skabssager Nr. 18.
- S. 38. ¹⁾ Ansøgning Jan. 1681. Indl. t. sjæll. aabn. Brev ³/₄ 1681 Nr. 114.
- S. 39. ¹⁾ Bistrup Skabssager Nr. 17. — Birkerettigheden omfattede hele Bistrup Gods, baade det oprindelig overdragne og det senere indløste. Da Magistraten i 1744 erhvervede en Del Ejendomme, krævede den derfor ogsaa disse inddraget under Birket. Herredsfogden i Lejre protesterede og opnaaede ved Kongebrev ¹³/₄ 1753, at det først skulde ske efter hans Død eller Embedsfrasisgelse. (Bistrup Skabssager Nr. 30). — ²⁾ Udkast 1681. Bistrup Skabssager Nr. 18. — ³⁾ Jvnf. Bestalling for Ridefoged Lorenz Petersen Kleist ¹/₆ 1714. Mag. Kopib. 1712—17. S. 270 ff.
- S. 41. ¹⁾ Iflg. anf. Bestalling 1714. Oprindelig var Lønnen kun 50 Rd. — ²⁾ Jvnf. Instruks for Udrideren ¹/₆ 1741. Magistratsdir. Kopib. — ³⁾ Jvnf. Kopi af Instruks for Skytte Niels Mikkelsen. Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775.

IV.

- S. 41. ⁴⁾ I. A. Fridericia i Danmarks Riges Historie, IV, S. 631.
- S. 42. ¹⁾ Det flg. efter W. Scharling: Pengenes synkende Værdi. 1869. S. 289 ff. — ²⁾ Danmarks Riges Hist. IV, S. 480 ff.
- S. 43. ¹⁾ Henrik Pedersen: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688. S. 21*; Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. II, S. 215, som dog angiver Matrikelhartkornet 1664 til 443.824 Tdr. — ²⁾ Henrik Pedersen: Ødegaarde i 1680erne. Hist. Tidsskr. 8. Rk. VI, Festshefte til Edv. Holm, S. 195. — ³⁾ I Ansøgningen om Birkerettigheden se S. 38¹⁾.
- S. 44. ¹⁾ Iflg. »Modelbøgerne« i Matrikelarkivet. — ²⁾ Ansøgninger fra Mag. ³⁰/₄ 1687 og ¹⁴/₆ 1688. Indl. t. sjæll. Miss. ²²/₆ 1688, Nr. 179—80. Jvnf. Kbhvns. Dipl. VII, S. 230 f. — ³⁾ Henrik Pedersen: Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardbedriften i sidste Halvdel af d. 17. Aarh. Hist. Tidsskr. 8. Rk. VI, S. 52 ff.
- S. 45. ¹⁾ Se f. Ex. O. F. C. Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld. S. 348 f.; J. Wedell-Neergaard: Svenstrup, et sjællandsk Gods' Historie. S. 99 ff. — ²⁾ Iflg. Jordebogen 1661—62. — ³⁾ Se herom Danmarks Riges Hist. IV, S. 111. Jvnf. Danske Mag. 3. Rk. IV, S. 139 ff., 241 ff. og V, S. 17 ff. — ⁴⁾ Kancelliets Brevbøger ¹⁰/₁ 1624, jvnf. ⁵/₂ 1624.
- S. 46. ¹⁾ Kancelliets Brevbøger ²¹/₄ 1624. — ²⁾ Ansøgning [1626]. Danske Mag. 3. Rk. V, S. 16 f. — ³⁾ Se Jordebogen 1661—62. — ⁴⁾ Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775. — ⁵⁾ Skovudvisningsprot. 1686—1743, Fol. 199 ff. — ⁶⁾ Om Landgilden se Danmarks Riges Hist. II, S. 581 f. og 629 f.; Wedell-Neergaard: Svenstrup. S. 112 ff.; Rasmussen: Gisselfeld. S. 126 ff.; Steenstrup: Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid. Hist. Tidsskr. 5. Rk. VI, S. 680 ff.
- S. 47. ¹⁾ Det flg. paa Grundlag af Skødet 1661 og Jordebogen 1661—62.

- S. 49. ¹⁾ Om Matrikuleringerne se Edv. Holm: Danmark-Norges indre Hist. 1660—1720. I, S. 106 ff. og Svend Aakjærs Indl. t. Henrik Pedersen: De danske Landbrug . . . 1688. — ²⁾ Rasmussen: Gisselfeld. S. 162 ff. — ³⁾ Wedell-Neergaard: Svenstrup. S. 120 ff.
- S. 51. ¹⁾ W. Scharling: Pengenes synkende Værdi. S. 289. — ²⁾ Medd. i Instruksen for Direktørerne. S. 35¹⁾.

V.

- S. 52. ¹⁾ Det flg. paa Grundlag af Kæmnerregnskaberne 1673—78. Kgl. Bibl. Thott. Fol. 711—16. Regnskabsekstr. 1703—04 og div. Regnskabsbilag 1695—96. Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775. — ²⁾ Mag. Kopib. 1701—07. ^{30/6} 1707. S. 434.
- S. 53. ¹⁾ I Skødet 1661 var der forlangt 30 Læs Rug- og 30 Læs Havrefoder. Aabenbart har der været Tvivl om Forstaaelsen af dette Krav. I hvert Fald fastsatte et kgl. Reskr. ^{23/7} 1672 (Bistrup Skabssager Nr. 15), at det medførte Leveringen af 60 Læs udtærsket Halm. — ²⁾ Se Jordebogen 1688. — ³⁾ Da Roskilde Bytingsprot. først er i Behold fra 1716, kender man ikke dens Udfald. — ⁴⁾ Rimeligvis har Administrationen sin Del af Skylden. Det vidner ikke til dens Fordel, at der i 1686 var 5 Aars uafgjorte Regnskaber. Da der desang. opstod »nogen jrring« med den tidl. Ridefoged Jens Beck, blev der nedsat en kgl. Kommission, som skulde udrede Mellemværendet. (Sjæll. Miss. ^{18/11} 1686 Nr. 369. Kbhvns. Dipl. VII, S. 145).
- S. 54. ¹⁾ Se O. Nielsen: Kbhvns. Hist. V, S. 401 ff. — ²⁾ Jordskylden af Roskilde-Ejendommene opføres med 14 Rd. 90 Sk., hvorfra dog skulde afgaa 5 Rd. 6 Sk. — Oprindelig havde der været 27 Ydere. 2 af dem havde det imidlertid været umuligt at opspørge, andre blev ved Domme 1697 og 1703 fritaget for Afgiften. Det samlede Beløb udgjorde derefter 16 Rd. 2 Mrk. 5 Sk. — ³⁾ De 100 Læs Brænde, som iflg. Skødet 1661 hvert Aar skulde leveres paa Bispegaarden i Roskilde, var hurtig bleven afløst med et Pengebeløb. Ved kgl. Reskr. ^{4/12} 1705 (Kopi i Pk. Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775) blev Ydelsen overdraget til Roskilde Jomfrukloster og iflg. Kontrakt ^{14/12} 1705 godtgjort med 75 Rd. Bønderne, som slap fri for at hugge og transportere Brændet, maatte til Gengæld svare Skovpenge, 91 Rd. 2 Mrk. 6 Sk. (Om hele dette Forhold jvnf. Højesteretsdom ^{14/6} 1829. Jurid. Tidsskr. 19. Bd. S. 322 ff. og 22. Bd. S. 164).

TREDJE AFSNIT

I.

- S. 56. ¹⁾ Raadstuearkivet. Privilegier Nr. 131, trykt i Kbhvns. Dipl. I, Nr. 506 (S. 774). Sagens Indlæg (Sjæll. aabn. Brev ^{29/9} 1670 Nr. 593) giver ingen nærmere Oplysninger om Bestemmelsens Tilblivelse. — ²⁾ H. Behrmann: Grundrids til en historisk-topographisk Beskrivelse af

- Roeskilde. S. 358. — ³⁾ Se Skr. t. Ridefogden ²¹/₆ 1717. Magistratsdir. Kopib.
- S. 57. ¹⁾ Mageskifte ¹⁰/₆ 1718, indført i Magistratsdir. Kopib. Jvnf. Skr. t. Ridefogden ⁹/₆ 1719 smstds. — ²⁾ Se om denne Sag Skr. f. Godsd. t. Mag. ²⁸/₁₁ 1720 og t. Ridefogden ¹⁰/₁₀, ⁴/₁₁, ²⁸/₁₁, ²⁰/₁₁, ¹⁹/₁₂ 1720, ⁷/₁, ¹/₃, ²⁶/₈ og ²³/₄ 1721. Magistratsdir. Kopib. Jvnf. Mag. Res. prot. ²⁷/₁₁ 1720. — ³⁾ Skr. f. Grev Danneskjold-Laurvigen t. Mag., f. Direktionen t. Ridefogden ⁸/₆ 1725, f. Direktionen t. Mag. ¹⁷/₈ 1725 og f. Direktionen t. Greven. Magistratsdir. Kopib. 1718—41 Fol. 52 ff. Jvnf. Skr. f. Direktionen t. Ridefogden ⁵/₆ og ¹²/₆ 1725. Smstds. — ⁴⁾ Skr. f. Etatsraad Kaalund t. Mag. [1725]. Magistratsdir. Kopib. 1718—41. Fol. 48 ff., f. Magistratsdir. t. Ridefogden. Udat. [Beg. af 1727]. Smstds. og ¹⁶/₈ 1727. — ⁵⁾ Skr. f. Magistratsdir. t. Ridefogden ²⁴/₂, ⁸/₈, ¹¹/₈, ¹²/₈ og ¹⁹/₈ 1731. Magistratsdir. Kopib. og Bistrup Skabssager Nr. 26 b—c. — ⁶⁾ Skr. f. Magistratsdir. t. Universitetet ²⁸/₁₂ 1757 og t. Ridefogden ²⁰/₁₁ 1758. Magistratsdir. Kopib.
- S. 58. ¹⁾ Skr. f. Magistratsdir. t. Ridefogden ¹⁴/₄ 1759. Magistratsdir. Kopib. og særlig Aktpakke. — ²⁾ Se Jordebog 1767 Fol. 29. — ³⁾ Miss. t. Mogens Pax ¹/₆ 1624 og ²⁶/₄ 1625. Kancelliets Brevbøger. — ⁴⁾ Ansøgning t. Kongen ⁵/₆ 1709. Mag. Kopib. — ⁵⁾ C. Christensen: Agrarhist. Studier. II, S. 8 f. — ⁶⁾ Om denne Sag se Mag. Res. prot. ⁹/₆ 1721; Skr. f. Magistratsdir. t. Ridefogden ⁹/₆ 1721. Magistratsdir. Kopib.; Skr. f. Mag. t. Rtk. ⁸/₇ 1721. Mag. Kopib. — ⁷⁾ Sterm: Anf. Arb. III, S. 349 f.
- S. 59. ¹⁾ Skøde ²⁸/₇ 1713. Bistrup Skabssager Nr. 20; Jordebogen 1741; Skr. t. Ridefogden ⁷/₆ og ¹⁸/₇ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ²⁾ Skr. f. Mag. t. Rtk. ²¹/₆ 1731. Mag. Kopib. — ³⁾ Akter: Bistrup Skabssager Nr. 21—22; Raadstuearkivets »Bøger« Nr. 30; Jvnf. Mag. Res. prot. ⁵/₂ 1716 og ²⁹/₆ 1720; Mag. Kopib. ⁷/₈ 1717 og ⁴/₆ 1717. — ⁴⁾ Kgl. Bevilling ⁶/₈ 1751; Bistrup Skabssager Nr. 29. Om denne Sag se desuden Skr. t. Ridefogden ²/₄, ⁹/₄ og ²⁵/₄ 1716, ¹⁰/₁₀ 1729, ⁹/₆ og ¹⁰/₆ 1730, ¹⁴/₈ 1744, ⁵/₁₁ 1750. Magistratsdir. Kopib.
- S. 60. ¹⁾ Klager f. Mag. t. Jægermester Reventlow ²⁸/₁ og ⁵/₄ 1728. Mag. Kopib. — ²⁾ Akter: Bistrup Skabssager Nr. 26; talrige Skr. t. Ridefogden; Skr. f. Mag. t. Kongen ¹⁵/₆ 1731. Mag. Kopib. og Mag. Res. prot. ¹⁵/₁₀ 1731 og ²⁴/₁₀ 1731. — ³⁾ Skr. f. Mag. ¹³/₄ 1721. Mag. Kopib. — ⁴⁾ Kgl. Bevilling ²⁹/₄ 1721. Bistrup Skabssager Nr. 23; Skøderne ²¹/₄ og ²⁸/₄ 1723. Smstds. Nr. 25. — ⁵⁾ Skr. ¹⁵/₄ 1721. Magistratsdir. Kopib.
- S. 61. ¹⁾ Sj. aabne Breve ¹⁰/₁₁ 1741 Nr. 386; Kopi i Bistrup Skabssager Nr. 27. — ²⁾ Mag. Res. prot. ¹⁹/₈ 1742; Fortegnelse over Korrespondancen med Grev Holstein: Bistrup Skabssager Nr. 27.
- S. 62. ¹⁾ Mag. Res. prot. ²⁹/₄ 1742. — ²⁾ Skr. f. Rosted ²⁸/₂ 1742, indført i Mag. Res. prot. 1741—42 S. 691 ff. og f. Kleist ²⁶/₈ 1742. Smstds. S. 696.
- S. 63. ¹⁾ Mag. Kopib. 1742 Nr. 109. — ²⁾ Mag. Res. prot. ²⁴/₄ 1742.
- S. 64. ¹⁾ Skr. f. Grev Holstein ²⁶/₄ 1742; jvnf. Mag. Res. prot. ²⁹/₄ 1742. — ²⁾ Mag. Res. prot. ²⁷/₆ 1742. — ³⁾ Skr. f. Grev Holstein ²⁹/₆ 1742. Mag. Res. prot. ¹/₁₀ 1742. — ⁴⁾ Mag. Res. prot. ⁸/₁₀ 1742. — ⁵⁾ Skr. t. Grev

- Holstein ¹⁰/₁₀ 1742. Mag. Kopib. 1742, 2. Halvaar Nr. 88. — ^o) Mag. Res. prot. ²¹/₁₀ 1742. — ¹) Skødet blev godkendt af Kongen ¹/₆ 1744. Bistrup Skabssager Nr. 27 b. — ⁸) Mag. Res. prot. ¹⁹/₁₂ 1742.
- S. 65. ¹) Mag. Res. prot. ²⁴/₁₂ 1742. — ²) Klage f. Overpræsidenten ²⁴/₁₂ 1742. Indl. t. sjæll. Miss. ¹⁸/₁ 1743 Nr. 26. — ³) Dat. ³/₁ 1743. Smstds. — ⁴) Kgl. Konfirmation af Skødet ¹/₆ 1744. Kopi: Bistrup Skabssager Nr. 27.
- S. 66. ¹) Mag. Res. prot. ⁷/₆ 1742. — ²) Smstds. ⁸/₁₂ 1742. — ³) Skøde ¹⁶/₈ 1744. Bistrup Skabssager Nr. 28. — ⁴) Om det flg. se Skr. f. Kanc. t. Mag. ²⁰/₆ 1744 med Indl. Oversekretærens Breve. Nr. 161. Jvnf. Skr. f. Kanc. t. Mag. etc. ⁷/₄ 1744. Smstds. Nr. 90—91.

II.

- S. 67. ¹) Skr. f. Klinge t. Rostgaard ¹¹/₇ 1714. Magistratsdir. Kopib.
- S. 68. ¹) Mag. Res. prot. ²⁶/₄ 1741. — ²) Bistrup Godsregnskab 1748—49, Bil. 17. — ³) Smstds. 1757—58, Bil. 20 og flg. Regnskaber. — ⁴) Skr. t. Ridefogden ¹⁸/₃ 1730. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Mag. Res. prot. ³⁰/₁₀ 1758. — ⁶) Smstds. ¹⁷/₆ 1759.
- S. 69. ¹) Skr. t. Ridefogden ²²/₆ 1724. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ¹⁷/₇ 1722. Smstds. — ³) Mag. Res. prot. ²⁶/₁ 1751. — ⁴) Skr. f. Klinge t. Rostgaard ³/₄ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Skr. f. sm. t. Ridefogden ²⁰/₆ 1714. Smstds. — ⁶) Skr. t. Ridefogden ²/₆ 1721. Smstds.
- S. 70. ¹) Om ham se Biogr. Lex.; O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, S. 431 f.; Hist. Medd. om Kbhvn. 1. Rk. IV, S. 586. — ²) Skr. f. Mag. t. Rostgaard ²⁰/₇ 1712. Mag. Kopib. — ³) Skr. f. Rostgaard t. Raadmand Iversen ²²/₁₀ 1713. Magistratsdir. Kopib.
- S. 71. ¹) Skr. t. Ridefogden ¹¹/₆ 1713. Smstds. — ²) Om Braem se Biogr. Lex. — ³) Skr. t. Ridefogden ¹¹/₆ 1740. Magistratsdir. Kopib. Jvnf. Overpræsidentens Skr. t. sm. ¹⁵/₇ 1741. Smstds. — ⁴) S. Vedel: Den dansk-norske Høiesterets Hist. S. 217 ff.
- S. 72. ¹) Skr. t. Ridefogden ⁴/₁₁ 1739. Magistratsdir. Kopib. — ²) Mag. Res. prot. ²⁶/₄ 1741.
- S. 73. ¹) Mag. Res. prot. ¹⁶/₆ 1741.
- S. 74. ¹) Det flg. efter Udnævnelsesbrev ²/₆ 1714 og Forskrifter for Sognefogderne ⁷/₁₁ 1713. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Ridefogden ¹¹/₆ 1721. Smstds. — ³) Skr. t. sm. ²³/₁ 1707. Mag. Kopib. — ⁴) do. ⁴/₄ 1707. Smstds. — ⁵) Skr. t. Ridefogden ¹³/₂ 1715. Magistratsdir. Kopib. — ⁶) Skr. t. Birkefogden ³⁰/₆ 1716. Mag. Kopib. — ⁷) ¹⁷/₆ 1715. Magistratsdir. Kopib. — ⁸) Se f. Ex. Skr. t. Ridefogden ²⁸/₆ 1721. Smstds.
- S. 75. ¹) Antegnelser til Regnskaberne 1728—30. Mag. Kopib. ²¹/₆ 1732. — ²) Jvnf. Kleist's Skr. t. Direktionen ²⁴/₆ 1740. Sager vedr. Bistrup Gods 1739—75. — ³) Se f. Ex. Skr. t. Ridefogden ²⁴/₆ 1740. Magistratsdir. Kopib. — ⁴) do. ²⁹/₆ 1720. Smstds. — ⁵) Se herom Skr. f. Kleist ¹¹/₁₀ 1732, indført i Magistratsdir. Kopib.; Mag. Res. prot. ¹³/₁₀ 1732; Skr. t. Kleist ¹⁶/₁₀ 1732. Magistratsdir. Kopib. og f. selve Mag. ¹⁶/₁₀ 1732. Mag. Kopib. — ⁶) Ansøgning ²⁷/₆ 1735, indført i Magistratsdir.

- Kopib.; Mag. Res. prot. $\frac{28}{6}$ 1735; Skr. f. Mag. t. Kleist $\frac{10}{10}$ 1735. Mag. Kopib. — ¹⁾ Mag. Res. prot. $\frac{4}{11}$ og $\frac{22}{12}$ 1739. — ²⁾ Smstds. $\frac{14}{10}$ 1750. — ³⁾ Se f. Ex. Skr. t. Ridefogden $\frac{8}{8}$ 1741. Magistratsdir. Kopib. — ¹⁰⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{5}{11}$ 1759. Smstds.
- S. 76. ¹⁾ Mag. Res. prot. $\frac{19}{6}$ 1746; Skr. t. Rosted $\frac{13}{6}$ 1746. Mag. Kopib. Nr. 106. — ²⁾ Var Klagerne uberettiget, var man dog ikke blid. Da »det Skarn Christian Nielsen« i 1723 havde bagtalt Ridefogden, blev han uden videre arresteret. »Siden hand er liderlig og vel mueligt kand hafve efter hans Foregifvende Skruer løse i Hovedet, hand desforuden tilstaar sin Forseelse«, slap han med offentlig Afbigt og Bortvisning fra Godset. (Skr. t. Ridefogden $\frac{6}{8}$ 1723; Magistratsdir. Kopib.) — ³⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{9}{4}$ 1714. Smstds. — ⁴⁾ Skr. t. Amtmanden Baron Gersdorff $\frac{10}{3}$ 1727. Mag. Kopib. — ⁵⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{12}{7}$ og t. Politimesteren i Roskilde $\frac{18}{6}$ og $\frac{25}{7}$ 1733. Magistratsdir. Kopib. — ⁶⁾ Skr. $\frac{18}{6}$ 1721. Smstds.
- S. 77. ¹⁾ Det flg. se Skr. t. Ridefogden $\frac{27}{2}$ 1723. Magistratsdir. Kopib. — ²⁾ Skr. f. Klinge t. Rostgaard $\frac{11}{7}$ 1714. Smstds. — ³⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{23}{2}$ 1741. Smstds. — ⁴⁾ Skr. f. Klinge t. Rostgaard $\frac{11}{7}$ 1714. Smstds.

III.

- S. 78. ¹⁾ Se f. Ex. Mag. Res. prot. $\frac{10}{1}$ 1746. — ²⁾ Smstds. $\frac{13}{10}$ 1751. — ³⁾ Smstds. $\frac{2}{6}$ 1754. — ⁴⁾ Kopier af Forpagtningskontrakterne 1712—93 findes samlet i en særlig Pk. Se f. Ex. Kontrakt $\frac{1}{6}$ 1746 med P. A. Fischer, ogsaa indført i Mag. Kopib. 1746 A Nr. 17.
- S. 79. ¹⁾ Dog ikke af den nedlagte Bistrup Mølles Jorder. — ²⁾ Matr. Ark. Matrikelprot. 1662. Roskilde Len. — ³⁾ Se Forpagtningskontrakterne. Med det flg. jvnf. Matrikelprot. 1688. (Matr. Ark.).
- S. 80. ¹⁾ Se Kontrakten med Ridefoged Rosted $\frac{20}{10}$ 1751. Mag. Kopib. 1751 B. Nr. 122. — ²⁾ Mag. Res. prot. $\frac{20}{6}$ 1757. — ³⁾ Fremgaar af Forpagtningskontrakterne. — ⁴⁾ Mag. Res. prot. $\frac{2}{6}$ 1754. — ⁵⁾ Smstds. $\frac{10}{1}$ 1746. — ⁶⁾ Se f. Ex. V. Falbe-Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne. I, S. 1.
- S. 81. ¹⁾ »Beskrivelse over de Herrer Kiøbenhafns Stads og Magistrats Jordegoeds paa Roeskilde, Kiøbenhafns, Tryggevelde, Ringsted, Soerøe, Holbeks og Anderskov Ampter, med Forklaring udj hvad Tilstand hver Gaard og Bonde er befunden, ved den Eftersyn, som derpaa af os underskrefne samt Ridefoget Niels Andeløf og Sognefogderne blef gjort imellem dend 26de Junij og 5te Julij indeværende Aar 1713«.
- S. 82. ¹⁾ Skr. t. Mag. $\frac{1}{7}$ 1713 og $\frac{10}{8}$ 1715. Magistratsdir. Kopib. — ²⁾ Ansøgning fra samtlige Sognefogder $\frac{29}{6}$ 1713. Smstds.
- S. 83. ¹⁾ Paa Grundlag af en Optælling i Bistrup Gods' Skifteprot. — ²⁾ Optegnelse $\frac{9}{6}$ 1713. Magistratsdir. Kopib. 1713—15. Fol. 11 f. — ³⁾ Skr. t. Ridefogden $\frac{24}{6}$ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ⁴⁾ Anf. Synsforretning.
- S. 84. ¹⁾ Skr. t. Klinge $\frac{23}{8}$ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ²⁾ Skr. t. Mag. $\frac{10}{3}$

1715. Smstds. — ³) Anf. Synsforretning. — ⁴) Skr. t. Ridefogden ²⁰/₈ 1727. Magistratsdir. Kopib.
- S. 85. ¹) Fortegnelser over Kvægsygens Ødelæggelser bl. Indk. Sager vedr. Bistrup Gods 1765—72. — ²) Mag. Res. prot. ¹⁰/₁ 1746. — ³) Skr. t. Ridefogden ⁵/₁₁ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ⁴) Skr. t. sm. ¹⁰/₉ 1752. Smstds. — ⁵) Mag. Res. prot. ¹⁴/₇ 1751.
- S. 86. ¹) Skr. t. Ridefogden ³/₉ 1746. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. f. Rostgaard t. Klinge ²⁹/₈ 1715. Smstds. — ³) Skr. t. Ridefogden ¹²/₄ 1715. Smstds. — ⁴) Mag. Res. prot. ²⁷/₄ 1716. — ⁵) Smstds. ²⁸/₁, ¹⁷/₈, ¹²/₇ og ¹²/₁₂ 1717. — ⁶) Skr. t. Ridefogden ²⁰/₄ 1720. Magistratsdir. Kopib. Jvnf. Mag. Res. prot. ²²/₄ 1720. — ⁷) Skr. t. Ridefogden ¹⁶/₈ 1756. Magistratsdir. Kopib. — ⁸) Skr. t. sm. ²⁶/₈ 1758. Smstds. — ⁹) Det flg. Skr. t. sm. ³/₈ 1714. Smstds.
- S. 87. ¹) Skr. t. Ridefogden ²⁸/₈ 1729. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ²²/₁₀ 1719. Smstds. — ³) Skifteprotokollerne findes i Landsark.
- S. 89. ¹) Rigsark. Landkommissær Ove Juels Regnskab for Hovedskatten af Sjæll. Stift. Bil. 39. Roskilde Len, dat. ⁵/₁₁ 1660.
- S. 91. ¹) Fæstebrevene indeholder undertiden Tilladelse til at oprette Huse, undertiden Forbud mod at gøre det uden særlig Bevilling. — ²) Skr. t. Ridefogden ²⁵/₇ 1741. Magistratsdir. Kopib. — ³) Jvnf. Henrik Pedersen: Hovedgaardens bedriften i sidste Halvdel af d. 17. Aarh. Hist. Tidsskr. 8. Rk. VI, S. 22 f. — ⁴) Mag. Res. prot. ²/₉ 1754. — ⁵) Det flg. paa Grundlag af Markbogen (Forarbejde til Matriklen 1688) i Matr. Ark. — ⁶) Markbogen har 244, men nævner ikke Brugerne af de 31.
- S. 92. ¹) Fridericia: Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse (1888) nævner (S. 6) som et særligt grelt Exempel, at en Gaard i Olstrup By paa Sjælland havde 63 Agre. — ²) Skr. t. Ridefogden ²¹/₉ 1726. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. t. sm. ⁵/₈ 1740. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ²⁸/₈ 1715. Smstds.
- S. 93. ¹) Henrik Pedersen: Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af d. 17. Aarh. Hist. Tidsskr. 8 Rk. I, S. 116 ff. — ²) Det flg. paa Grundlag af Forarbejderne til Matriklen 1688, Model- og Markbogen (Matr. Ark).
- S. 94. ¹) Den eneste Undtagelse er Gaard Nr. 1, som i Østerkildemarken havde en lille Strækning, som hvilede i 4 Aar.
- S. 95. ¹) I Optællingerne er der ikke taget Hensyn til Bortfæstninger af særlige Jordstykker, Leje af Søer etc. Heller ikke til Fæstebreve udstedt til Præster og Borgerfolk, som ganske utvivlsomt har ladet de paa-gældende Ejendomme drive ved andre.
- S. 96. ¹) Se Afh. af Edv. Holm og O. F. C. Rasmussen i Hist. Tidsskr. 5. Rk. IV—VI Bd. — ²) Skr. t. Ridefogden ¹⁶/₇ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. t. Ridefogden ⁹/₈ 1713. Magistratsdir. Kopib. — ⁴) Skr. t. sm. ¹¹/₈ 1713. Smstds. — ⁵) Skr. t. sm. ²⁴/₄ 1717. Smstds.
- S. 97. ¹) V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ. VI, Nr. 344. Patent ¹⁰/₈ 1658. — ²) Det flg. efter Skr. f. Enevold Falsen t. Byssing ²⁰/₁₀ 1736.

- Magistratsdir. Kopib. — ³) Magistratsdir. Kopib. En noget anden Form anvendtes f. Ex. i Frihedsbrev ³/₇ 1715. Smstds.
- S. 98. ¹) Se f. Ex. Bistrup Godsregnskab 1726—27. — ²) En Tid fik man Hjælp af svenske Krigsfanger, som fordeltes blandt Bønderne (Skr. f. Rostgaard t. Iversen Novbr. 1713. Magistratsdir. Kopib.). — ³) Skr. f. Rostgaard t. Klinge ¹⁷/₃ 1715. Smstds. — ⁴) Skr. f. Klinge t. Rostgaard ²⁸/₃ 1714. Smstds. — ⁵) Skr. t. Ridefogden ¹³/₇ og ²⁰/₇ 1732. Smstds. — ⁶) Steenstrup: Vornedskabet hos den danske Bonde. Hist. Tidsskr. 5. Rk. VI, S. 410 ff.
- S. 99. ¹) Skr. t. Ridefogden ¹⁰/₄ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ¹²/₃ og ¹³/₃ 1713. Smstds. — ³) Skr. t. sm. ¹⁸/₃ og ²⁷/₃ 1716. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ¹⁶/₇ 1715. Smstds. — ⁵) Skr. f. Klinge t. Rostgaard ¹⁴/₃ 1715. Smstds. — ⁶) Skr. t. Ridefogden ¹⁰/₁₃ 1715 og ³/₁ 1716. Smstds.
- S. 100. ¹) Se herom Edv. Holm: Frederik IV's Landmiliti og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark. Hist. Tidsskr. 5. Rk. IV, S. 529 ff. — ²) Skr. t. Ridefogden ¹³/₁ og ²⁰/₁ 1728. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. t. Ridefogden. Udat. 1727. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ²⁶/₄ 1722. Smstds.
- S. 101. ¹) Skr. ²⁴/₄ 1715. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Ridefogden ¹⁹/₄ 1715. Smstds. — ³) Se f. Ex. Skr. t. sm. ⁶/₅ og ⁸/₅ 1714. Smstds. — ⁴) Om d. flg. se Skr. t. sm. ¹⁹/₆ 1720. Smstds. og Skr. f. Mag. ²⁵/₁₁ 1720. Mag. Kopib. — ⁵) Skr. t. Ridefogden ¹⁵/₃ og ²⁰/₃ 1727. Magistratsdir. Kopib. — ⁶) Skr. t. Ridefogden ¹⁰/₁₂ 1740. Smstds.
- S. 102. ¹) Skr. t. Ridefogden ²¹/₅ 1747. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Stiftamtmand Reventlow og Biskop Harboe ²⁹/₇ 1749. Smstds. — ³) Skr. t. Ridefogden ²⁹/₃ 1749. Smstds.
- S. 103. ¹) Fridericia: Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse. S. 29. — ²) Se S. 38. — ³) Se Fæsteprot. 1705—25. Fol. 431 ff. — ⁴) Skr. t. Ridefogden ⁹/₁₂ 1727. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Skr. t. sm. ¹⁴/₅ og ¹⁶/₅ 1714, ¹⁶/₇ 1715. Smstds. — ⁶) Skr. t. sm. ¹⁶/₁₂ 1715. Smstds. — ⁷) Skr. t. sm. ²⁰/₂ 1725. Smstds.
- S. 104. ¹) Fæsteprot. 1687—93. Nr. 1. — ²) do. 1694—1706. Fol. 109 (Nr. 1). — ³) Skr. t. Ridefogden ¹⁸/₇ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ⁴) Danske Lov 3—13—1.
- S. 105. ¹) Skr. ²⁰/₁₁ 1718. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Ridefogden ⁹/₇ 1720. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. t. sm. ⁸/₁₀ 1740. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ³⁰/₁₃ 1739. Smstds. — ⁵) Skr. t. sm. ¹²/₇ 1740. Smstds. — ⁶) Skr. t. sm. ²¹/₆ 1726. Smstds.
- S. 107. ¹) Se f. Ex. Skr. t. Ridefogden ²⁵/₃ 1721. Magistratsdir. Kopib. — ²) ²¹/₁₃ 1769 skriver Ridefoged Rosted (Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775): »Ung Koener faar gl. Mænd og gl. Koener unge Mænd, som skader Peublingen ikke lidet paa de publice Godser, hvilket er ikke at forandre som noget der ere deris Lykke, at de ikke skal lide Nød paa deris Alderdom«. — ³) Se f. Ex. Fridericia: Anf. Arb. S. 32. — ⁴) Skr. t. Ridefogden ²¹/₁ 1724. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Se

- Fæsteprot. 1694—1706. Fol. 365. Fæstebrev ¹⁸/₈ 1701. — ⁵) Jvnf. Skr. t. Ridefogden ²⁰/₁₀ 1714. Magistratsdir. Kopib.
- S. 108. ¹) Skr. t. Ridefogden ¹⁴/₈ 1754. Magistratsdir. Kopib. — ²) Mag. Res. prot. ²²/₇ 1754. — ³) Fundatsen approb. ²⁸/₈ 1754. Magistratsdir. Kopib. Schack: Ny Fundatssamling I, S. 211 ff. — 1802 blev dette Hospital henlagt under Bestyrelse af Aagerup og Kirkerup Sognes Fattigkommission.
- S. 110. ¹) Falbe Hansen: Anf. Arb. I, S. 16 f. — ²) Efter Skatteregnskabet.
- S. 111. ¹) Se f. Ex. Skr. t. Ridefogden ¹⁷/₈ 1736. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ⁸/₈ 1753. Smstds. — ³) Skr. t. sm. ²⁹/₈ 1715. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ²⁸/₈ 1730. Smstds. — ⁵) C. Christensen: Agrarhist. Studier. II, S. XIX ff. — ⁶) Se S. 46.
- S. 112. ¹) Skr. t. Ridefogden ⁴/₂ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ²) Synsforretningen 1713.
- S. 113. ¹) Se S. 79 f.; Mag. Res. prot. ¹⁰/₁ 1746. — ²) Mag. Res. prot. ¹⁰/₁ 1746; Mag. Kopib. 1746 A Nr. 17. — ³) Skr. t. Ridefogden ¹⁷/₈ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ⁴) Skr. t. sm. ⁸/₄ 1714. Smstds.
- S. 114. ¹) Se f. Ex. Skr. f. Rostgaard t. Mag. ¹⁴/₁₂ 1713, t. Klinge ⁹/₁₁ 1714 og f. Godsdir. t. Mag. ¹⁷/₇ 1724. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Ridefogden ¹⁴/₄ 1746. Smstds. — ³) Skr. t. sm. ¹⁵/₈ og ³/₈ 1755. Smstds.
- S. 115. ¹) Se f. Ex. Skr. f. Raadmand Fog t. Iversen ¹⁸/₁₀ 1713 og f. Godsdir. t. Ridefogden ²¹/₁₁ 1714. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. Raadmand Lange ²¹/₈ 1731. Smstds. — ³) Skr. t. Ridefogden ²⁹/₂ 1753. Smstds. — ⁴) Skr. t. sm. ¹⁴/₈ 1716. Smstds. — ⁵) Skr. f. Godsdir. t. Mag. ²⁰/₁₁ 1714. Smstds.
- S. 116. ¹) Skr. t. Ridefogden ⁸/₈ og ⁷/₁₁ 1713. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ²/₈ 1720. Smstds.
- S. 117. ¹) Skr. t. Ridefogden ²⁸/₈ 1740. Magistratsdir. Kopib. — ²) Se f. Ex. Skr. t. sm. ¹⁷/₇ 1722, ²⁸/₈ 1726, ¹⁸/₈ 1749 og ⁵/₁₂ 1757. Smstds. — ³) Skr. t. sm. ¹⁶/₈ 1741. Smstds. — ⁴) Skr. ⁹/₈ 1713. Smstds. — ⁵) Skr. ¹⁶/₇ 1714; jvnf. ²⁸/₈ 1740. Smstds. — ⁶) Skr. t. Ridefogden ²⁰/₂ og ³/₃ 1714. Smstds. — ⁷) Skr. t. sm. ⁶/₈ 1740. Smstds.
- S. 118. ¹) Skr. t. Ridefogden ²⁴/₂ 1730. Magistratsdir. Kopib. — ²) Skr. t. sm. ¹⁹/₁₁ 1744. Smstds. — ³) Se Jordebogen 1741 og Designation over Skovene ²⁸/₈ 1739 (Bistrup Skabssager Nr. 24), rimeligvis et Forarbejde til Jordebogen. — ⁴) Det flg. Mag. Res. prot. ⁵/₁₂ 1740. — ⁵) Det flg. se Skovudvisningsprot. En samlet Oversigt over Skovudvisninger findes i Pk.: Sager vedr. Bistrup Gods 1686—1775.
- S. 119. ¹) Skovrulle 1743 med Ridefogdens Forslag ²⁸/₈ 1743. Anf. Pk.; Mag. Res. prot. ²⁸/₁₀ 1743. — ²) Om denne Sag se Skr. t. Jægermesteren over Sjællands Stift ⁶/₂ og ²⁸/₇ 1704 og t. Storkansleren ¹⁴/₈ 1708. Mag. Kopib. — ³) Skr. t. Grev Reventlow ¹⁰/₁₁ 1721. Smstds. — ⁴) Skr. t. Ridefogden ²²/₇ 1739. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Skr. t. sm. ⁹/₈ 1751 og ²/₈ 1758. Smstds. — ⁶) Skr. t. sm. ²/₈ 1753 og Instruks f. Skytten ⁹/₈ 1753. Smstds. — ⁷) Bistrup Skabssager Nr. 36. — ⁸) Om d. flg. se Synsforretningen 1713 og Jordebogen 1741.

- S. 120. ¹⁾ Jvnf. Skr. t. Ridefogden ⁵/₆ 1730. Magistratsdir. Kopib. — ²⁾ Se Sterm: Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt. III, S. 235 og 252. — ³⁾ Om de to Kroer se Bistrup Skabssager Nr. 19 og 31. — ⁴⁾ Se Skr. t. Ridefogden ⁹/₁₁ 1734. Magistratsdir. Kopib. — ⁵⁾ Mag. Res. prot. ¹/₄ 1716, ¹¹/₇ og ²¹/₇ 1718; Jordebogen 1741. — ⁶⁾ Skr. t. Ridefogden ¹⁹/₁₁ 1713. Magistratsdir. Kopib.

IV.

- S. 121. ¹⁾ Det flg. paa Grundlag af Bistrup Godsregnskaber (med Regnskabsaar fra ¹/₆) og Kæmnerregnskaberne (som benytter Kalenderaaret). Bykassen fik sine Indbetalinger efter Afslutningen af Bistrups Regnskabsaar. — ²⁾ W. Norvin: Sorø Akademi i 18. Aarh. S. 119 f. — ³⁾ Om Kattinge Værk se: Villads Christensen: Kattinge Søer og Værk. Hist. Medd. 1. Rk. VI, S. 401 ff. Talrige Akter i Raadstueark.

FJERDE AFSNIT

I.

- S. 124. ¹⁾ Om det flg. se: Axel Linvald: Bidrag til det københavnske Bystyres Historie ved Midten af det 18. Aarhundrede. I. En Konflikt blandt de 32 Mænd. Hist. Medd. om København. 2. Rk. I Bd. S. 213 ff. II. En Klage over de 32 Mænd. Smstds. S. 518 ff. III. De 32 Mænd og Magistraten. Se særlig II Bd. S. 73 ff.
- S. 125. ¹⁾ Københavns Privilegier. Til Minde om den 24. Juni 1661 udgivet af Københavns Kommunalbestyrelse 1911. S. 40. — ²⁾ Kbhvns. Diplomatarium. III Bd. S. 546 ff. — ³⁾ Axel Linvald: Anf. Afh. Hist. Medd. II Bd. S. 104 f. — ⁴⁾ Økonomikommissionens Prot. 1764—95. Pag. 4. Skr. t. d. 32 Mænd ⁴/₈ 1765. — ⁵⁾ De fleste Skrivelser vedr. Konflikten findes indført i de 32 Mænds Forhandlingsprot. 1765 ff. Magistratens Aktstykker desang. findes i Bistrups Arkiv. Dokumenter vedk. Proces mellem Magistraten og de 32 Mænd 1763—69.
- S. 126. ¹⁾ Det flg. se de 32 Mænds Møde ¹¹/₆ 1766. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 76 ff.
- S. 127. ¹⁾ De 32 Mænds Prot. ¹⁶/₁ 1767. Fol. 106. — ²⁾ Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ²⁴/₄ 1767. Smstds. Fol. 118. — ³⁾ Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ⁴/₈ 1767. Smstds. Fol. 118. — ⁴⁾ Det flg. se d. 32 Mænds Møder ¹¹/₆ og ¹⁸/₆ 1767. Smstds. Fol. 119 f. — ⁵⁾ Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ¹⁸/₆ 1767. Smstds. Fol. 120.
- S. 128. ¹⁾ Ansøgning f. Mag. t. Kongen ²⁶/₆ 1767. Mag. Kopib. 1767. I Nr. 201. — ²⁾ Om Luxdorps Opfattelse se Erklæring af ham og Højesteretsassessor Bagger ⁸/₁₀ 1768 (Rigsark. Indl. t. Kancellibrev ²⁴/₁₂ 1768 Nr. 726). Lignende Udtalelser findes i en Betænkning, som iflg. en Paaskrift skyldes Luxdorff. (Afskrift i anf. Pk. i Bistrup Ark. Indl. t. Koncept t. Mag.'s Ansøgning ¹⁰/₆ 1768. — ³⁾ Sjæll. Miss. ⁵/₆ 1767 Nr. 327 og ²¹/₆ 1767 Nr. 414. — ⁴⁾ Se de 32 Mænds Møde ⁷/₇ 1767. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 124. — ⁵⁾ Af Kommissionsprotokol-

len findes en Afskrift i Raadstuearkivet i Bistrup Ark. Selve Dommen er ogsaa indført i de 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 155 ff. Da Luxdorff og Bagger var uenige med flere af dens Konklusioner, vilde de ikke medunderskrive den.

- S. 130. ¹⁾ Ansøgning f. Mag. t. Kongen ^{10/8} 1768. Koncept i anf. Pk. i Bistrup Ark. Jvnf. de 32 Mænds Modbemærkninger ^{29/8} 1768. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 170 f. — ²⁾ Luxdorffs og Baggers anf. Erklæring ^{8/10} 1768. — ³⁾ Stampe: Erklæringer. V Bd. S. 579 ff.; Kancellibrev ^{24/12} 1768 Nr. 726.
- S. 131. ¹⁾ Herom se de 32 Mænds Votering ^{10/11} 1768. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 178 f.; Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{10/11} 1768. Smstds. Fol. 180; Mag.'s Svar ^{28/11} 1768. Smstds. Fol. 181. Jvnf. d. 32 Mænds Møde ^{20/11} 1768. Smstds. Fol. 181. — ²⁾ Afskrift i den anf. Pk. i Bistrup Ark. — ³⁾ Mag. Res. prot. ^{18/10} 1769. — ⁴⁾ Det flg. se: Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{18/6} 1768. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 154; og ^{27/6} 1768. Smstds. Fol. 164; de 32 Mænds Møde ^{27/1} 1769. Smstds. Fol. 187 og Møde ^{5/6} 1769. Smstds. Fol. 196; Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{5/6} 1769. Smstds. Fol. 196 f.; Wivets Regning smstds. Fol. 197; Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ^{14/6} 1769. Smstds. Fol. 199; Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{17/7} 1769. Smstds. Fol. 200 f.; Udvalgmøde mellem Mag. og d. 32 Mænd ^{22/6} 1769. Smstds. Fol. 201 f.; Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{10/7} 1769. Smstds. Fol. 201 f.; f. Mag. t. d. 32 Mænd ^{12/7} 1769, og Møde ^{17/7} 1769. Smstds. Fol. 202 f.; de 32 Mænds Møde ^{4/8} 1769. Smstds. Fol. 203; Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ^{4/8} 1769 og de 32 Mænds Møde ^{4/8} 1769. Smstds. Fol. 208; Økonomikommisjonenens Møde ^{27/6} 1769 (dennes Prot.) og de 32 Mænds Møde ^{27/10} 1769. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 211.
- S. 132. ¹⁾ Skr. f. Wivet t. d. 32 Mænd ^{20/7} 1769. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 203. — ²⁾ Det flg. se: C. Bruun: Kjøbenhavn. III Bd. S. 278 ff.; Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. IV Bd. 2. Afd. S. 121 ff.; Holger Hansen: Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—72. II Bd. S. 584 ff.; H. Trier: Revolutionen i Raadstuen April 1771. S. 1 ff. — ³⁾ Spørgsmaalene, dat. ^{3/4} 1771 og Svaret, dat. ^{15/4} 1771, er trykt i Kiøbenhavns politiske Veyviser for 1772. Udgiven fra Adresse-Contoiret. S. 164 ff.
- S. 133. ¹⁾ Gaspari: Urkunden und Materialien. I Bd. S. 444 ff. — ²⁾ Holger Hansen: Anf. Arb. II Bd. S. 587 f. — ³⁾ Skr. f. Mag. t. Forvalteren ^{5/4} 1771. Mag. Kopib. Nr. 4. — ⁴⁾ Mag. Res. prot. ^{5/4} 1771. — ⁵⁾ Kabinettsordre ^{25/6} 1771. Holger Hansen: Anf. Arb. II Bd. S. 594 ff. — ⁶⁾ Overpræsident G. A. Braems Forestilling ^{10/7} 1772. Herman Trier: Anf. Arb. S. 12.
- S. 134. ¹⁾ Det flg. se Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ^{20/2} 1774. De 32 Mænds Prot. 1765 ff. Fol. 336 f.; Skr. f. Kæmneren ^{28/1} 1775. Smstds. Fol. 380 f. — ²⁾ Udbetalt ^{20/1} 1776. Kæmnerregnskabet 1775. Udgiftsbilag Litr. T. Nr. 11.
- S. 135. ¹⁾ De 32 Mænds Møder ^{19/6}, ^{22/6} og ^{18/8} 1791. De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 149; 151 f. og 157 f.; Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ^{8/6} og ^{9/7}

1791. Smstds. — ²) Økonomikomm.'s Forhandlingsprot. ²⁴/₈ 1792. — ³) Smstds. ¹⁸/₁ 1793. — ⁴) De 32 Mænds Møder ⁷/₂ og ¹⁰/₁₀ 1793. De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 197 og 219. — ⁵) Se Skr. t. Forvalteren ¹¹/₈ 1793. Magistratsdir. Kopib.; og ⁹/₇ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup. Jvnf. Mag. Res. prot. ⁴/₈ 1794 og de 32 Mænds Møde ²⁸/₈ 1794. De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 245 f. — ⁶) De 32 Mænds anf. Møde ²⁸/₈ 1794; Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ¹/₁₀ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup. — ⁷) De 32 Mænds Møde ²/₁₀ 1794 og Skr. f. d. 32 Mænd til Mag. ²/₁₀ 1794; De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 255. — ⁸) Skr. f. Mag. t. d. 32 Mænd ³/₁₂ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup.
- S. 136. ¹) De 32 Mænds Møde ⁹/₁₂ 1794. De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 260 f. — ²) Votering etc. bl. Indk. Sager vedr. Bistrup 1794. Resultatet meddelt de 32 Mænd ved Skr. ¹⁵/₁₂ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup. — ³) Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ⁸/₁₂ 1794. De 32 Mænds Prot. 1782 ff. S. 260 f. Jvnf. Indk. Sager. — ⁴) De 32 Mænds Møder ¹⁹/₁₂ 1794 og ¹⁸/₁ 1795. Anf. Prot. S. 262 f. — ⁵) De 32 Mænds Klage ¹⁵/₁ 1795 og Magistratens Betænkning ¹¹/₂ 1795. Indl. t. Kancellibrev ⁷/₈ 1795 Nr. 964.
- S. 137. ¹) Anf. Kancellibrev ⁷/₈ 1795. — ²) Skr. t. Forvalteren ²⁴/₈ 1770. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. t. sm. ²⁷/₈ 1788. Smstds.
- S. 138. ¹) Økonomikomm.'s Prot. ³/₈ 1775; Mag. Res. prot. ³/₈ 1775. Jvnf. Magistratsdir. Res. prot. 1770—89 S. 38. — ²) Mag. Res. prot. ¹⁸/₁₀ 1769. — ³) Smstds. ⁹/₈ 1775. Jvnf. ⁹/₂ 1788. — ⁴) Smstds. ¹⁸/₈ 1772. — ⁵) Smstds. ⁶/₂ 1788. Derimod viste det sig upraktisk at lade Forvalteren indsende sine Skrivelser direkte til Magistraten. (Mag. Res. prot. ²⁸/₁ 1788; Skr. t. Forvalteren ²/₄ 1788. Mag. Kopib. vedr. Bistrup).

II.

- S. 140. ¹) Se derom C. Christensen: Hørsholms Historie. S. 171 ff.; T. Baden: Beskrivelse over den paa Godset Bernstorff... iverksatte nye Indretning i Landbruget (1774); Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og »den nye Indretning i Landbruget« paa Bernstorff. Festskr. t. Edv. Holm. Hist. Tidsskr. 8. Rk. IV Bd. S. 98 ff. — ²) Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—1774. Fra Arkiv og Museum. III Bd. S. 234 ff. IV Bd. S. 175 ff. — ³) Se nedenfor anf. Skr. f. Forvalteren ⁸⁰/₁₀ 1763. — ⁴) Endnu i Foraaret 1762 blev 4 Bøndergaarde gjort hoverifri og deres Arbejde paalagt 3 Gaarde i Marbjerg (Mag. Res. prot. ¹⁰/₈ 1762).
- S. 141. ¹) Se S. 111. — ²) Skr. t. Forvalteren ⁹/₁₀ 1763. Magistratsdir. Kopib. — ³) Skr. f. Forvalteren ⁸⁰/₁₀ 1763. Pk.: Dokumenter vedr. Bistrup Gods. 1739—75.
- S. 142. ¹) Mag. Res. prot. — ²) Foreningen med Bønderne, approberet ¹⁹/₁₂ 1763, er indført i Jordebogen 1761. Jvnf. »Forklaring og Jordebog«, indsendt t. Generallandvæsenkomm. 1771, og Skr. t. Forvalteren ¹⁹/₁₂ 1770. Magistratsdir. Kopib. — ³) T. Baden: Anf. Arb. S. 68 f. og C. Christensen: Anf. Arb. S. 188.

- S. 143. ¹⁾ Forarbejderne til Reformen findes dels indheftet i Mag. Kopib. som Bil. t. Ansøgning t. Kongen ⁹/₃ 1768 Nr. 126, dels i en særlig Pk.: Forarbejder t. Arvefæstebreve 1768. Ved den første findes Forvalter Rosteds Betænkning og Konzept ²²/₄ 1767, Magistratens (Nissens) i H. t. Overpræsidentens Anmærkninger rettede Udkast (udat.), Rosteds Anmærkninger ⁹/₃ 1767, Nissens Antikritik (udat.), samt det derefter opsatte Konzept. I den særlige Pk. findes Overpræsidentens og Fædders Betænkninger (udat. og u. Underskrifter), samt et Ex. af Mag.'s (Nissens) oprindelige Udkast med paaførte Rettelser. — Med det flg. jvnf. den i Indledningen til Noterne omtalte hist. Beskrivelse af Bistrup Gods, S. 124 ff., hvis Redegørelse for Reformen er meget udførlig og oplysende.
- S. 144. ¹⁾ Se S. 169. — ²⁾ Efter Udstedelsen af Forordningen om Stavnsbaandsløsningen ²⁰/₆ 1788 udgik denne Vending. (Mag. Res. prot. ²⁰/₁ 1792).
- S. 146. ¹⁾ Betænkning ⁹/₆ 1767. — ²⁾ Forvalter Rosted havde uden Virkning foreslaaet, at en Gaard, hvis Besidder døde uden at have truffet nogen Bestemmelse, paa uforandrede Vilkaar skulde overdrages til et af hans Børn, som Herskabet vilde vælge. — ³⁾ Om den flg. Sag se Bistrup Kommissionens Kopib. Skr. t. Danske Kanc. ¹⁸/₆ 1800 Nr. 630, t. Kammeradvokat Schönheyder ¹⁰/₇ 1800 Nr. 672, t. Forvalter Albrecht ²/₆ 1801 Nr. 77, ¹⁶/₆ 1801 Nr. 124 og ²⁴/₆ 1801 Nr. 125.
- S. 147. ¹⁾ Kammeradvokat Schönheyders Betænkning ²¹/₄ 1800. Bistrup-Komm. Journalsag Nr. 688. — ²⁾ Se Jacob Colbjørnsens Betænkning ²²/₁₂ 1795. Smstds. Nr. 1. — ³⁾ Hof- og Stadsretsdom ⁸/₁₂ 1800. Domprot. XIII B. S. 44. — ⁴⁾ Højesteretsdom ¹⁹/₄ 1801. Domprot. 1801 Nr. 108. Jvnf. Hof- og Stadsretsdom ²⁰/₁ 1834 (Jurid. Tidsskr. 32. Bd. S. 13 ff.). — ⁵⁾ I Praksis har man dog sikkert altid givet Arvefæsternes Børn og Slægtinge et Fortrin fremfor andre. (Se Skr. t. Forvalteren ⁹/₄ 1775. Magistratsdir. Kopib. — ⁶⁾ Se Ansøgning t. Kongen ⁸/₃ 1775. Mag. Kopib. Nr. 147; Kancellibrev ²²/₄ 1775 Nr. 572. Jvnf. Mag. Res. prot. ²⁴/₄ 1775. — ⁷⁾ Hof- og Stadsretsdom ²⁰/₈ 1781. Domprot. VII. S. 295. — ⁸⁾ Højesteretsdom ²⁷/₈ 1782. *Vot. Prot.* pag. 46 ff.
- S. 148. ¹⁾ Se Mag. Res. prot. ¹⁰/₄ 1782; Skr. f. Dir. t. Mag. ²/₆ 1782. Magistratsdir. Kopib.
- S. 149. ¹⁾ Forgæves havde Forvalteren ønsket tilføjet »efter uvillige Mænds Syn og Kiendelse«. Raadmand Nissen indvendte, at en saadan Passus »kunde alletiider tiene en Foged ligesaa got som det Ord »Fæld« for at holde Bonden under Aaget«. — ²⁾ Lejre Herredstings Dom ⁷/₁ 1811. Justitsprot. 1807—18 A. Fol. 336 b. — ³⁾ Hof- og Stadsretsdom ¹⁰/₈ 1811. Domprot. XVIII A. S. 530. — ⁴⁾ Højesteretsdom ¹⁶/₄ 1812. Domprot. 1812 Nr. 10. — ⁵⁾ Skr. f. Forvalteren ³⁰/₄ 1768. Pk.: Sager vedr. Bistrup Gods 1739—75.
- S. 150. ¹⁾ Skr. f. Forvalteren ¹⁰/₇ 1768. Sager vedr. Bistrup Gods 1739—75.
- S. 151. ¹⁾ Ansøgning t. Kongen ⁹/₃ 1768. Mag. Kopib. Nr. 126. — ²⁾ Danske

- Kanc. Sjæll. aabne Breve ²⁵/₈ 1768 Nr. 157. Arvefæstebrevenes Ordlyd blev indført baade i Fæsteprot. 1761—1823. Fol. 108 ff. og i en ny udarbejdet Jordebog, dat. ²⁰/₆ 1769. Arvefæstet blev meddelt næsten alle Gaarde, men ingen Huse. Undtaget blev nogle faa Ejendomme, for hvilke særlige Forhold gjorde sig gældende: De tre Møller, Lille Værebro, Lille Ladegaards og Langvads, de to Gaarde i Gevninge og Tostrup, til hvilke der var knyttet Krohold, to Gaardlodder, der var tillagt Præsterne i Reerslev og Ørsted, Birkedommergaarden i Himmelev og Birkeskrivergaarden i Tjæreby, en Gaard i Veddelev, den Gang uden Bygninger, de to Lerbækgaaarde, Boserupgaarden samt Dyrlundgaarden. — ³) Ansøgning ¹⁰/₇ 1771. Mag. Kopib. Nr. 313.
- S. 152. ¹) Kancellibrev ²¹/₆ 1771. Raadstueark. Kollegiebreve 1771 B. Nr. 89. Brevet synes ikke indført i Kanc. Brevbog. Jvnf. Mag. Res. prot. ²⁰/₆ 1771. — ²) Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—74. Fra Arkiv og Museum. III Bd. S. 255 f. — ³) Jvnf. S. 80.
- S. 153. ¹) Om Niels Larsen se Hans Jensen: A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa Bregentved. Aarb. f. Sorø Amt VI (1917), S. 106. — ²) Mag. Res. prot. ¹/₈ 1775; Magistratsdir. Res. prot. ¹/₈ 1775 og Økonomikomm.'s Prot. ¹/₈ 1775. — ³) Dat. ¹¹/₉ 1775. Kopi i Pk.: Bistrup Gods Forpagtningskontrakter 1712—93. Jvnf. Forpagtningskontrakter ¹⁵/₁₀ 1783 (for 1784—90) og ²⁰/₁₁ 1786 (for 1787—93). Smstds. — ⁴) Betænkning af Forvalteren ²⁰/₄ 1793. Indk. Sager. — ⁵) Forpagtningskontrakt ¹⁰/₆ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 218. — ⁶) Mag. Res. prot. ¹/₁₂ 1794.
- S. 154. ¹) Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1772—84, II Bog S. 399.
- S. 155. ¹) Jvnf. Axel Linvald: Oplysningens Tidsalder. Det danske Folks Hist. VI Bd, S. 184 f. — ²) Anf. Kab. Ordre ¹⁶/₈ 1768. Indl. t. Sjæll. aabne Breve ²⁵/₈ 1768 Nr. 157. — ³) Skr. t. Generallandvæsenskoll. ²/₈ 1768. Mag. Kopib. Nr. 214. — ⁴) Se f. Ex. Mag. Res. prot. ⁴/₁₀ 1762, ¹¹/₇ 1763, ¹²/₈ 1767. Jvnf. S. 55 ff.
- S. 156. ¹) Se f. Ex. Skr. t. Landsdommer Brabrand ¹²/₄ 1779. Mag. Kopib. Nr. 261. — ²) Se f. Ex. Mag. Res. prot. ²³/₈ 1778. — ³) Skr. t. Stiftamtmand Grev Knuth ¹⁷/₆ 1764. Mag. Kopib. Nr. 153. — ⁴) Mag. Res. prot. ⁵/₁₂ 1763. — ⁵) Skr. t. Danske Kanc. ¹²/₈ 1788. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 8. — ⁶) Om denne Sag se Indk. Sager 1786 og 1787. — ⁷) Mag. Res. prot. ²⁷/₆ 1767.
- S. 157. ¹) Om denne Sag se bl. a. Skr. t. Amtmanden ¹⁶/₁₀ 1776. Mag. Kopib. Nr. 168. Jvnf. Skr. t. Forvalteren ¹⁷/₆ 1779. Magistratsdir. Kopib.; Mag. Res. prot. ¹⁹/₆ 1779. — ²) Mag. Res. prot. ¹¹/₇ 1763. — ³) Skr. t. Grev Holstein ¹⁵/₈ 1763. Mag. Kopib. Nr. 86. — ⁴) Mag. Res. prot. ²⁰/₂ 1769. — ⁵) Se Skr. t. Grevinde Danneskiold-Laurvigen ²⁰/₈ 1769. Mag. Kopib. Nr. 113. — ⁶) Skr. t. d. teologiske Fakultet ³/₄ 1775. Mag. Kopib. Nr. 191; Mag. Res. prot. ¹⁰/₇ 1775, ¹⁵/₇ 1776, ¹⁸/₆ 1777. — ⁷) Anf. Skr. t. Generallandvæsenskoll. ²/₈ 1768. — ⁸) De tre hørte til Bistrup, de 6 ejede Ledreborg.

- S. 158. 1) Bekendtgørelse $\frac{5}{4}$ 1771. Mag. Kopib. Nr. 4. — 2) Beretning f. Forvalteren $\frac{10}{12}$ 1790. Pk.: Supplémenter og Bilag t. Jordebøgerne 1790—1871. — 3) Mag. Res. prot. $\frac{3}{6}$ 1795. — 4) Mag. Res. prot. $\frac{2}{6}$ 1762. 5) Skr. t. Forvalteren $\frac{20}{6}$ 1777. Magistratsdir. Kopib. — 6) Skr. t. sm. $\frac{1}{8}$ 1784. Smstds.
- S. 159. 1) Skr. t. Forvalteren $\frac{20}{6}$ 1783. Magistratsdir. Kopib. — 2) Jvnf. S. 102 og 144. — 3) Magistratsdir. Res. prot. $\frac{20}{3}$ 1773. — 4) Se f. Ex. Skr. t. Grev Holstein $\frac{20}{7}$ 1772. Mag. Kopib. Nr. 38.
- S. 160. 1) Se S. 107. — 2) Skr. f. Mag. t. Danske Kanc. $\frac{12}{6}$ 1788. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 8. — 3) Kancellibrev $\frac{28}{7}$ 1789 Nr. 2504. — 4) Kancellibrev $\frac{26}{6}$ 1790 Nr. 2285. — 5) Skr. t. Danske Kanc. $\frac{9}{6}$ 1790. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 101.
- S. 161. 1) Skr. t. Ridefogden $\frac{5}{7}$ 1740. Magistratsdir. Kopib. — 2) Se Regnskaberne. — 3) Skr. t. Ridefogden $\frac{1}{6}$ 1741. Magistratsdir. Kopib. — 4) Det flg. se Axel Linvald: Oplysningens Tidsalder. Det danske Folks Hist. VI Bd. S. 147 f. og 191.
- S. 162. 1) Skr. t. Stiftamtmand Scheel $\frac{18}{6}$ 1755. Magistratsdir. Kopib. — 2) Magistratsdir. Res. prot. $\frac{20}{2}$ 1773. — 3) Se Jordebøgerne f. d. nævnte Aar. — 4) Mag. Res. prot. $\frac{7}{11}$ 1768. — 5) Smstds. $\frac{26}{10}$ 1784; Skr. t. Forvalteren $\frac{10}{6}$ 1785. Mag. Kopib. Nr. 232.
- S. 163. 1) Skr. t. Forvalteren $\frac{13}{2}$ 1788. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 2 og Skr. t. Rentek. $\frac{14}{10}$ 1789. Smstds. Nr. 68. — 2) Mag. Res. prot. $\frac{17}{10}$ 1792; Skr. t. Forvalteren $\frac{7}{11}$ 1792. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 162. Jvnf. Forvalterens Betænkning $\frac{9}{6}$ 1795. Smstds. Nr. 240. Bil. — 3) Det flg. se Skr. t. Forvalteren $\frac{10}{11}$ 1768. Magistratsdir. Kopib. Forpagtningskontrakt 1795—1809. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 218.

III.

- S. 163. 4) Iflg. Jordebøgerne fra de paagældende Aar. — 5) Skøder $\frac{12}{2}$ 1785. Bistrup Skabssager Nr. 37—38. Om Købet se Mag. Res. prot. $\frac{26}{7}$ 1784.
- S. 164. 1) Skøde $\frac{5}{6}$ 1785. Bistrup Skabssager Nr. 39. Jvnf. Mag. Res. prot. $\frac{20}{6}$ 1784 og $\frac{14}{3}$ 1785. Karakteristisk nok indeholder Skødet en Bestemmelse, hvorved Godsejer Quistgaard reserverede sig »det paa bemeldte Gaard i Tiærebye værende Mandskab, nemlig: Andreas Christensen, 10 Aar gammel, og Christian Olesen, 4 Aar gammel, hvilke herefter som hidindtil bliver mit Gods Wiibyegaard tilhørende«. — 2) Mag. Res. prot. $\frac{20}{4}$ og $\frac{1}{8}$ 1785. — 3) Smstds. $\frac{6}{6}$ 1792. — 4) Hvor ikke andet meddeles, findes de flg. Oplysninger i Godsregnskaberne. — 5) Iflg. den i Incl. til Noterne anf. historiske Beskrivelse. — 6) Se de 32 Mænds Forhandlingsprot. $\frac{9}{10}$ 1789 S. 100 f., jvnf. $\frac{10}{6}$ 1791 S. 147 f.
- S. 165. 1) Mag. Res. prot. $\frac{22}{11}$ 1762. — 2) Smstds. $\frac{6}{6}$ 1763. — 3) Smstds. $\frac{7}{8}$ 1770. — 4) Mag. Kopib. $\frac{6}{6}$ 1763 Nr. 79. — 5) Mag. Res. prot. $\frac{18}{1}$ 1768. — 6) Smstds. $\frac{9}{6}$ 1770; Skr. t. Forvalteren $\frac{9}{6}$ 1770. Mag. Kopib. Nr. 279. 7) Mag. Res. prot. $\frac{18}{4}$ 1766. — 8) Smstds. $\frac{21}{7}$ 1766.
- S. 166. 1) Magistratsdir. Res. prot. $\frac{16}{8}$ og $\frac{21}{6}$ 1776. — 2) Magistratsdir. Res.

- Marts 1773. Magistratsdir. Kopib. S. 51. — ³) Se Skr. t. Generallandvæsenskoll. ²/₅ 1768. Mag. Kopib. Nr. 214. — ⁴) Skr. t. Forvalteren ⁸/₁ 1779. Magistratsdir. Kopib. — ⁵) Skr. t. sm. ⁹/₁ 1779. Smstds. — ⁶) Skr. t. Skytten ²⁴/₈ 1775. Smstds.
- S. 167. ¹) Skr. t. Ridefogden ¹⁴/₄ 1759. Magistratsdir. Kopib. — ²) Mag. Res. prot. ²⁰/₁₀ 1770. — ³) Skr. t. Forvalteren ¹¹/₄, ⁸/₆ og ²⁹/₅ 1771. Mag. Kopib. Nr. 22, 114, 171. — ⁴) Mag. Res. prot. ⁷/₅ 1791; Skr. t. de 32 Mænd ²⁰/₁ 1794. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 199. De 32 Mænds Prot. ²⁰/₈ 1794 S. 234 f. — ⁵) Rtk. Res. prot. 1789 Nr. 25; Forest. ²⁷/₁, Res. ⁴/₂. Jvnf. Skr. t. Rtk. ¹⁶/₂ 1791. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 113.
- S. 168. ¹) Økonomikom.'s Prot. ⁶/₈ 1775; Jvnf. Skr. t. Mag. ⁸/₈ 1775. Magistratsdir. Kopib. — ²) Mag. Res. prot. ²⁷/₈ 1777 og Økonomikom.'s Prot. ¹⁰/₁₂ 1777. — ³) Økonomikom.'s Prot. ²⁶/₁₁ 1790. — ⁴) Mag. Res. prot. ¹/₆ 1793 og ¹⁷/₁₁ 1794. — ⁵) Skr. t. Ridefogden ⁹/₁₃ 1765. Magistratsdir. Kopib. — ⁶) Se Ansøgning t. Kongen ²⁰/₂ 1776. Mag. Kopib. Nr. 132; Kancellibrev ⁶/₄ 1776 Nr. 507. — ⁷) Magistratsdir. Res. prot. 1770—89, S. 49. — ⁸) Skr. t. Forvalteren ²/₆ 1771. Mag. Kopib. Nr. 195. — ⁹) Mag. Res. prot. ¹¹/₁₁ 1771; jvnf. Skr. t. Forvalteren ¹¹/₁₁ 1771. Mag. Kopib. Nr. 188. — ¹⁰) Mag. Res. prot. ¹⁰/₇ 1765.
- S. 169. ¹) Skr. t. Forvalteren ²⁰/₅ 1790. Mag. Kopib. f. Bistrup Nr. 102. — ²) Se Skr. t. Forvalteren ²⁰/₁ 1769, ²⁴/₂, ²⁷/₂ og ²⁸/₅ 1770. Magistratsdir. Kopib. — ³) Mag. Res. prot. ⁸/₇ 1771. — ⁴) Det flg. smstds. ¹⁵/₆ 1772. — ⁵) Sjæll. Tegn. ²/₁ 1781 Nr. 2.
- S. 170. ¹) Skr. t. Forvalteren ⁶/₄ 1775. Magistratsdir. Kopib. — ²) Se Skr. t. Forvalteren ²⁰/₈ 1775. Mag. Kopib. Nr. 125. ²²/₂, ²⁰/₂ 1776, ¹⁸/₂ 1778. Magistratsdir. Kopib. — ³) Mag. Res. prot. ⁴/₅ 1778.

FEMTE AFSNIT

- S. 171. ¹) Axel Linvald: Kjøbenhavns Brandforsikring 1731—1911. S. 218. — ²) Allerede ²⁶/₆ 1795 var det bleven befalet Magistraten at indgive Betænkning ang. Gennemførelsen af de forskellige Forordninger og om den dermed forbundne Bekostning. Efter at en Række kgl. Resolutioner havde fastsat de almindelige Regler for Bebyggelsen i de afbrændte Gader og for Erstatningen for de overtagne Grunde, blev det ⁶/₂ 1796 overdraget Borgmester Hjorthøy m. fl. at udregne de enkelte Beløb og udstede Afregningsbeviserne. (Se Medd. fra Raadstueark. 1928. Hist. Medd. om København. 2 Rk. IV, S. 142 f. — ³) Den første ved Skr. ¹⁹/₆ 1795, den anden nedsat ²⁹/₇ 1795. Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie. S. 207 ff. — ⁴) Rigsark. Kommissionen af ²⁷/₁₁ 1795. Forhandlingsprot. ¹⁸/₁ 1796. — Det flg. se smstds. Kgl. Reskr. og Res. til, Betænkninger og Forestillinger fra den overordnede Finanskommision 1787—1816. Nr. 12. Forest. ⁶/₁₁ 1795, Res. ¹⁸/₁₁. Jvnf. Skr. f. Finanskomm. t. Danske Kauc. ¹⁹/₁₁ 1795. Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁷/₁₁ 1795 Nr. 1008; Kommissionen af ²⁷/₁₁ 1795. Smstds.; Kopi af Skr. f. Finanskomm. t. Mag. ¹⁷/₆ 1795. Smstds.

- S. 172. ¹⁾ Se S. 135 ff.
- S. 173. ¹⁾ Mag. Res. prot. ²¹/₁₀ 1795; De 32 Mænds Forhandlingsprot. ²⁴/₁₀ og ⁸/₁₀ 1795, S. 284 f.; Kopi af Skr. f. d. 32 Mænd t. Mag. ⁸/₁₀ 1795 og fra Mag. t. Finanskomm. ¹⁴/₁₀ 1795. Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁷/₁₁ 1795 Nr. 1008.
- S. 174. ¹⁾ Komm.'s Forhandlingsprot. ³⁰/₁₁ 1795—⁸/₂ 1796 findes i Rigsark. som Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁷/₁₁ 1795 Nr. 1008. Komm.'s Forest. ²⁷/₂ 1796 og Konk. t. Danske Kanc.'s Forest. ¹¹/₈ 1796 med kgl. Res. ¹¹/₈ ligger bl. Indl. t. Sjæll. Miss. ²⁰/₄ 1796 Nr. 367. — ²⁾ Komm.'s Forhandlingsprot. — ³⁾ Bistrup Administrationskomm.'s Indk. Sager Nr. 1.
- S. 175. ¹⁾ Jvnf. S. 146 f.
- S. 176. ¹⁾ Skr. f. Mag. t. de 32 Mænd ²⁷/₄ 1796. Mag. Kopib. Nr. 158; De 32 Mænds Forhandlingsprot. ¹²/₆ 1796, S. 305 f. — ²⁾ Sjæll. Miss. ²⁰/₄ 1796 Nr. 368.
- S. 177. ¹⁾ Ogsaa Regnskaberne blev indsendt til Mag. og revideret af de 32 Mænd. — ²⁾ Skr. f. Danske Kanc. ²²/₇ 1797. Bistrup Administrationskomm.'s Indk. Sager (i det flg. citeret som Indk. Sager) Nr. 223. — ³⁾ Skr. f. Danske Kanc. ²⁶/₂ 1797. Smstds. Nr. 143. — ⁴⁾ Skr. f. sm. ¹¹/₄ 1809. Smstds. Nr. 2284. — ⁵⁾ Skr. f. sm. ¹⁹/₆ 1802. Smstds. Nr. 1263.
- S. 178. ¹⁾ Skr. t. Forvalter Mellerup ¹⁰/₂ 1801. Administrationskomm.'s Kopibog (i det flg. citeret som Kopib.) II. Nr. 11. Indk. Sager Nr. 953. — ²⁾ Se Skr. f. Forpagteren ⁴/₈ 1801. Indk. Sager Nr. 878.
- S. 179. ¹⁾ Skr. f. Forpagteren ³/₆ 1801. Indk. Sager Nr. 966. — ²⁾ Skr. f. Komm. t. Forpagteren ¹⁷/₈, ¹¹/₄, ²/₆ og ⁹/₆ 1801. Kopib. II Nr. 39, 61, 76, 117. — ³⁾ Betænkning af Flindt ⁹/₈ 1801. Indk. Sager Nr. 997. — ⁴⁾ Skr. f. Rtk. t. Mag. ²²/₇ 1794. Sager vedr. Bistrup 1793—96, og Mag.'s Svar ³⁰/₇ 1794. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 213.
- S. 180. ¹⁾ Skr. f. Komm. t. Forvalteren ²⁷/₄ 1802. Kopib. II Nr. 339. — ²⁾ Rtk. Res. prot. 1801 Nr. 355. Forest. ¹⁸/₁₀, Res. ²¹/₁₀. Jvnf. Indk. Sager Nr. 1090. — ³⁾ Om Hoveriets Afløsning se Betænkning af Forvalteren ²⁰/₈ 1801 (Indk. Sager Nr. 1033); Skr. f. Komm. t. Forvalteren ²/₆ 1801 (Kopib. II Nr. 189), Tingsvidner ²⁶/₇, ²/₈ og ⁹/₈ 1803. (Indk. Sager Nr. 1384). — ⁴⁾ Forpagter Møllers Forslag ¹²/₇ 1801 (Indk. Sager Nr. 997) og Forvalterens Betænkning ²²/₇ 1801 (Smstds. Nr. 1011). — ⁵⁾ Udskrift af Auktionsforretningen. Indk. Sager Nr. 1285. — ⁶⁾ Salget blev approberet ved Skr. f. Komm. t. Forvalteren ⁷/₁₁ 1801. Kopib. II Nr. 244. — Genpart af Skødet, udstedt ¹⁰/₁₂ 1802, findes i St. Hans Hospitals Arkiv. Sager vedr. Bistrupgaards Køb 1793—1814. — ⁷⁾ Om dette Salg se Skr. f. Komm. t. Forvalteren ⁹/₁₂ 1801 (Kopib. II Nr. 271), Auktionsforretningen (Indk. Sager Nr. 1285), Skr. f. Komm. t. Rtk. ¹⁸/₂ 1802 (Kopib. II Nr. 305) og dets Svar ¹⁸/₈ 1802 (Indk. Sager Nr. 1190).
- S. 181. ¹⁾ Købekontrakter ⁴/₆ 1803 og ¹⁷/₈ 1806. St. Hans Hospitals Arkiv. Anf. Pk. — ²⁾ Skr. f. Forvalteren ⁵/₆ 1803. Indk. Sager Nr. 1399. — ³⁾ St. Hans Hospitals Arkiv. Anf. Pk.
- S. 182. ¹⁾ Det flg. C. A. Gad: Sanct Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse. S. 5 ff. — ²⁾ Mærkeligt nok mangler det originale Skøde blandt Kommunens Arkivalier. Tallene, anført i Kopien, dat. ¹⁸/₆ og læst

- ¹⁸/₁₁ 1809 (Lejre Herreds Skødeprot. 1801—16. Fol. 133 ff.) kan ikke være rigtige. Rimeligvis skal den udbetalte Del af Købesummen være 52125 Rd. (og ikke 57125 Rd.). — ²) Skr. f. Mag. t. Forvalteren ¹⁷/₄ 1793. Mag. Kopib. vedr. Bistrup Nr. 174. — ⁴) St. Hans Hospitals Arkiv. Anf. Pk.
- S. 183. ¹) Oversigten er i det væsentlige udarbejdet paa Grundlag af de specificerede Opgivelser i den i Indl. t. Noterne 'anf. historiske Fremstilling.
- S. 184. ¹) Se Komm.'s Delib. Prot. ¹⁸/₁₀ 1798. — ²) Komm.'s Aarsberetning t. Kongen ⁸¹/₆ 1800. — Disse Aarsberetninger ²⁹/₄ 1797, ²⁹/₆ 1798, ³¹/₆ 1799, ³¹/₆ 1800 og ³⁰/₆ 1801 findes samlet indført bag i Kopib. I; Beretningerne ²⁹/₆ 1802, ²⁶/₆ 1803 og ⁸/₆ 1804 i Kopib. II S. 251 ff.; Beretningerne ⁷/₆ 1805, ⁹/₆ 1806, ⁵/₆ 1807, ³/₆ 1808, ²⁹/₄ 1809, ¹⁴/₆ 1810, ¹⁴/₆ 1811 og ⁹/₆ 1812 i Kopib. II S. 345 ff.; Beretningen ²²/₆ 1813 smstds. S. 305 ff. og ⁴/₆ 1814 smstds. S. 333 ff. Koncepterne til Indberetningerne findes i en særlig Pakke.
- S. 185. ¹) Delib. Prot. ¹⁸/₁₁ 1811; Skr. f. Komm. t. Forvalteren ¹¹/₄ 1812. Kopib. III Nr. 874; Indk. Sager Nr. 2758 og 2773. — ²) Beretn. t. Kongen ²⁹/₆ 1798. — ³) Der findes dog Eksempler paa, at Landgildeydelseerne er bleven kapitaliseret og paalagt Ejendommen som en fast Prioritet. Se Beretning t. Kongen ¹⁴/₆ 1810. — ⁴) Delib. Prot. ²²/₆ 1800. Jvnf. Beretning t. Kongen ³⁰/₆ 1801.
- S. 186. ¹) Delib. Prot. ³¹/₆ 1809. — ²) Delib. Prot. ⁹/₆ 1809. Jvnf. Beretning t. Kongen ¹⁴/₆ 1811. — ³) Det flg. paa Grundlag af Aarsberetningerne t. Kongen.
- S. 187. ¹) Delib. Prot. ¹⁸/₆ 1796; Forvalterens Betænkning ²¹/₆ 1796. Indk. Sager Nr. 11. — ²) Delib. Prot. ⁹/₆ 1799. — ³) Beretning t. Kongen ²⁹/₄ 1809. — ⁴) Delib. Prot. ⁹/₆ 1809. — ⁵) Smstds. ⁵/₄ 1799. — ⁶) Smstds. ¹²/₁ 1800. — ⁷) I Aarene 1801, 1803, 1805 og 1809 udgjorde den i alt 1718 Rd. Delib. Prot. ¹¹/₆ 1811; Indk. Sager Nr. 2710.
- S. 188. ¹) Det flg. se Oppermann: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886; Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Regering. I, S. 255 ff. — ²) Om Brüel se Oppermann: Anf. Arb. S. 48 ff. — ³) Skr. f. Komm. t. Forstinspektør Brüel ²⁰/₄ 1799. Kopib. I Nr. 462. — ⁴) Skr. f. sm. t. sm. ⁹/₆ 1803. Kopib. II Nr. 1362.
- S. 189. ¹) Højesteretsdom ²⁸/₁₁ 1809. Indk. Sager Nr. 2425. — ²) Beretning t. Kongen ¹⁴/₆ 1810. — ³) Indk. Sager Nr. 1001. Brüels Forslag faldt i flg. Dele: a) Principier, som ere antagne og fastsadt ved at forfatte en Plan til Bidstrup Godsens Skoves forstmæssige Behandling og Afbenyttelse, og b) Beskrivelse over de Bidstrup Gaard tilhørende Skove med Forslag, hvorledes de for Fremtiden bør anvendes og forstmæssig behandles. Dertil slutter sig c) Fortegnelse over Skovenes Træer og deres Størrelse, med d) en samlet Tabel over Træbestanden og Længden af Hegn, som aarlig skal vedligeholdes, begge fra 1799, e) en Tabel over Træmassen og Borthugninger i en Periode af 84 Aar. f) en Oversigt over Indtægterne i samme Tidsrum, samt

- g—h) et Budget for daværende og fremtidige Skovbetjentes Lønninger. — ⁴) Delib. Prot. ¹⁴/₁₂ og ²⁰/₁₂ 1804.
- S. 191. ¹) Beretning t. Kongen ⁸/₆ 1804. — ²) Delib. Prot. ²¹/₁₂ 1802. — ³) Smstds. ¹⁴/₁₂ 1798. — ⁴) Smstds. ¹⁷/₁₀ og ²¹/₁₁ 1800; Indk. Sager Nr. 785. — ⁵) Beretning t. Kongen ⁷/₆ 1805. — ⁶) do. ³/₆ 1808.
- S. 192. ¹) Jvnf. S. 162. — ²) Det flg. paa Grundlag af: Sager vedr. Udskiftningerne (alfabetisk ordnet). I—II.
- S. 193. ¹) Delib. Prot. ¹⁶/₁₁ 1798; Indk. Sager Nr. 429. — ²) Delib. Prot. ⁸/₆ 1811 og ⁹/₁₀ 1811; Indk. Sager Nr. 2670. — ³) Delib. Prot. ¹²/₁ 1814. — ⁴) Beretning t. Kongen ²⁰/₆ 1802; Delib. Prot. ¹⁷/₃ og ⁷/₆ 1801. — ⁵) Delib. Prot. ¹⁷/₃ 1801. — ⁶) Beretning t. Kongen ⁸/₆ 1804; Delib. Prot. ²¹/₁₂ 1802.
- S. 194. ¹) Beretning t. Kongen ¹⁰/₁₀ 1805. — ²) Beretning t. Kongen ²⁰/₄ 1797; Delib. Prot. ¹⁷/₂ 1797. — ³) Beretninger t. Kongen ⁹/₆ 1808 og ²⁰/₄ 1809. — ⁴) do. ⁸/₆ 1804; Delib. Prot. ²²/₆ 1803. — ⁵) Beretninger t. Kongen ²⁵/₆ 1803, ⁸/₆ 1807 og ¹⁴/₆ 1811; Delib. Prot. ²¹/₁₂ 1802 og ⁹/₄ 1812. — ⁶) Beretning t. Kongen ⁹/₃ 1812; Delib. Prot. ¹⁰/₁₁ 1813. — ⁷) Beretninger t. Kongen ²²/₆ 1813 og ⁴/₆ 1814; Delib. Prot. ¹³/₈, ⁹/₉ og ¹¹/₁₁ 1812.
- S. 195. ¹) Beretning t. Kongen ¹⁴/₆ 1810. — ²) Beretning t. Kongen ¹⁴/₆ 1810; Delib. Prot. ¹⁴/₆ 1809 og ⁹/₆ 1810. — ³) Delib. Prot. ¹²/₃ 1812. — ⁴) Det flg. paa Grundlag af Bistrup Godsregnskaber.
- S. 196. ¹) Delib. Prot. ²¹/₆, ¹⁴/₆ og ¹²/₇ 1809. — ²) Iflg. Reskr. ²⁴/₆ 1803; Indk. Sager Nr. 1438. Da Urne i 1809 gik af som Overpræsident, modtog han af Statskassen et Gratiale paa 5000 Rd., paa hvilke de 500 Rd. fortsat skulde afdrages. (Indk. Sager Nr. 2273).
- S. 197. ¹) Rigsark. Staden Københavns Økonomikommision af ¹¹/₄ 1809. (Kommissionens Arkiv) og Indl. t. Reskr. t. Mag. ³¹/₆ 1814. 2. Dep. Registr. Nr. 685 a.

SJETTE AFSNIT

I.

- S. 198. ¹) Om det flg. se Falbe Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landbo-reformerne. II, S. 15 ff. Jvnf. Rubin: Frederik VI's Tid. S. 120 ff. og 208 ff. og Hans Jensen: Enevældens Afslutning 1814—48. Det danske Folks Historie VI. S. 359 f.
- S. 200. ¹) Hans Jensen: Anf. Arb. S. 367 ff. — For Bistrups Vedk. kan noteres, at der omkring 1823 var en Gaardmand i Marbjerg, som dyrkede sine Marker efter en af Landhusholdningsselskabet vedtaget Driftsplan. (Økonomikomm. Prot. ²⁰/₆ 1823, pag. 113). — ²) Reskr. ²¹/₆ 1814. Bestemmelser vedr. Københavns Kommune 1607—1839. S. 388 ff. — ³) Det flg. paa Grundlag af de kommunale Regnkabers, for det ordinære og for det ekstraordinære Fond.
- S. 201. ¹) Ogsaa Bistrup Godsregnskab førtes i to Afsnit, forsaavidt Indtægterne tilfaldt det ordinære, og forsaavidt de indgik i det ekstraordinære Fond. Jvnf. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²/₁₁ 1814. Bistrup Godskontors Journalsager Nr. 1. — Alle Skr. f. Mag. t. Forvalteren

- findes i denne Række og citeres i det flg. blot ved Angivelse af Nr. — ²) Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²/₁₁ 1818 Nr. 229 og ²⁰/₁₁ 1818 Nr. 235; Skr. f. Forvalteren t. Mag. ⁵/₁₁ 1811 (Forvalterens Kopib.).
- S. 202. ¹) Se Bil. 17 t. Jordebogsregnskabet 1823—24. — ²) Se f. Ex. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²⁵/₂ 1822 Nr. 427 og ³/₅ 1824 Nr. 586. — ³) Se f. Ex. Skr. f. sm. t. sm. ¹²/₈ 1822 Nr. 460 og ²⁰/₄ 1825 Nr. 689. — ⁴) Se f. Ex. Skr. f. sm. t. sm. ¹/₃ 1822 Nr. 431, ¹/₄ 1822 Nr. 437, ¹⁷/₁ 1825 Nr. 658, ³¹/₁ 1825 Nr. 659, ⁷/₄ 1837 Nr. 1755, ¹/₆ 1837 Nr. 1764, ⁴/₁₂ 1837 Nr. 1856 og 1857. — ⁵) Skr. f. sm. t. sm. ⁹/₁₀ 1824 Nr. 626; jvnf. Skr. f. sm. t. sm. ²⁰/₇ 1824 Nr. 601.
- S. 203. ¹) Se f. Ex. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁹/₄ 1815 Nr. 28, ¹⁰/₄ 1815 Nr. 29, ¹²/₀ 1815 Nr. 44, ²⁴/₂ 1817 Nr. 148, ²³/₈ 1817 Nr. 167, ¹³/₈ 1821 Nr. 387 og ⁴/₁₂ 1826 Nr. 811. — ²) Det flg. paa Grundlag af Jordebogen 1844. Jvnf. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²⁴/₂ 1817 Nr. 148 og ²¹/₃ 1817 Nr. 155, ¹⁴/₆ 1834 Nr. 1318 og ²⁰/₆ 1834 Nr. 1337, ²/₂ 1842 Nr. 2299. — ³) Økonomikomm.'s Prot. ⁶/₈ 1815 (pag. 164), Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁹/₈ 1815 Nr. 32. Jvnf. Skr. f. sm. t. sm. ⁹/₄ 1824 Nr. 581. — ⁴) Fremhæves c. 1861 i udat. Konc. t. Skr. f. Mag. t. Borgerrepræsentationen vedr. Salgsplanen. Pk.: Forarbejder til Salgsplanen 1860—63. — ⁵) Om det flg. se Skr. f. Forvalteren til Mag. ¹⁹/₆ 1823. Forvalterens Kopib.; Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²⁰/₈ 1824 Nr. 612 og ¹⁷/₁₁ 1824 Nr. 633; ⁸/₈ 1836 Nr. 1670 og ⁸/₂ 1837 Nr. 1727.
- S. 204. ¹) Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁹/₁ 1823 Nr. 492, ⁷/₃ 1825 Nr. 676 og ¹⁴/₉ 1825 Nr. 727. — ²) Skr. f. Forvalteren t. Mag. ¹¹/₄ 1819. Forvalterens Kopib. Sagen findes i 2. Sekr. 1819 Nr. 1206. — ³) Anf. Sag i 2. Sekr. 1819 Nr. 1206. — 1830 fastsatte Mag., at Beløbene, hvormed Indfæstningerne oversteg de ved Meddelelse af Arvefæste sædvanlige Summer, skulde gøres frugtbringende for Godset ved Indkøb af Obligationer. (Skr. f. Mag. t. Forvalteren ¹⁷/₁₁ 1830 Nr. 1049). — ⁴) Økonomikomm.'s Prot. ²⁶/₆ 1816 (pag. 232). Jvnf. 2. Sekr. 1837 Nr. 1526. — ⁵) Skr. f. Forvalteren ¹⁹/₂ 1837. Forvalterens Kopib. — ⁶) Skr. f. Forvalteren ²³/₃ 1841. Bistrup-Kommiteens Sager Nr. 2.
- S. 205. ¹) Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁸/₅ 1819 Nr. 251. — ²) Økonomikomm.'s Prot. ²⁹/₅ 1840 (pag. 300). — ³) Det flg. Falbe Hansen: Anf. Arb. S. 102 ff. — ⁴) Det flg. paa Grundlag af Jordebogen 1844. — ⁵) Heraf blev 1 fordelt mellem 5 Husmænd.
- S. 206. ¹) Se f. Ex. Økonomikomm.'s Prot. ²⁷/₁₁ 1818 (pag. 388) og ²⁸/₂ 1838 (pag. 20); Skr. f. Mag. t. Forvalteren ¹/₄ 1822 Nr. 439 og ³/₁₂ 1824 Nr. 642. — ²) Økonomikomm.'s Prot. ²⁰/₁₀ 1835 (pag. 276). Jvnf. smstds. ²/₁₂ 1839 (pag. 231 f.) og Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁴/₁₁ 1835 Nr. 1545. — ³) Falbe Hansen: Anf. Arb. S. 103. — ⁴) Smstds. S. 106. — ⁵) Der findes dog Eksempel paa, at en Gaardmand for — i Overensstemmelse med Forordningen af ²⁰/₆ 1788 § 28 — at befri sin Søn for Militærtjeneste har oprettet et Hus med Jord. (Økonomikomm.'s Prot. ²⁶/₃ 1823 (pag. 119).

- S. 207. ¹⁾ Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²¹/₈ 1820 Nr. 350. — ²⁾ Se f. Ex. Skr. f. sm. t. sm. ⁸⁰/₈ 1815 Nr. 65. — ³⁾ Se f. Ex. Skr. f. sm. t. sm. ⁶/₈ 1822 Nr. 451. — ⁴⁾ Hans Jensen: Anf. Arb. Det danske Folks Historie VI. S. 375 f.
- S. 208. ¹⁾ Se f. Ex. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²/₄ 1830 Nr. 1006. — ²⁾ For 15 gjaldt særlige Forhold, Kontrakter med Gaardmændene etc. — ³⁾ Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁴/₇ 1823 Nr. 524. — ⁴⁾ Skr. f. sm. t. sm. ⁵/₂ 1841 Nr. 2204 og ¹⁰/₂ 1841 Nr. 2235. — ⁵⁾ Skr. f. sm. t. sm. ⁶/₁₁ 1824 Nr. 635 og ³/₄ 1827 Nr. 827. — ⁶⁾ Skr. f. sm. t. sm. ⁸⁰/₄ 1817 Nr. 160. — ⁷⁾ Skr. f. sm. t. sm. ¹⁹/₂ 1820 Nr. 300 og ²⁰/₈ 1820 Nr. 305. — ⁸⁾ Skr. f. sm. t. sm. ¹⁰/₆ 1828 Nr. 906 og ²⁷/₆ 1828 Nr. 916. — ⁹⁾ Skr. f. Overførster Brüel ²⁶/₁₀ 1814, vedl. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁷/₁₁ 1814 Nr. 2. Jvnf. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ¹¹/₁₁ 1814 Nr. 5, ²⁴/₆ 1815 Nr. 39 og ⁵/₆ 1816 Nr. 111.
- S. 209. ¹⁾ Skr. f. Overførster Brüel ²⁰/₈ 1828, vedl. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁶/₈ 1828 Nr. 903. — ²⁾ Skr. f. Skovrider Klüver ²⁷/₈ 1839, vedl. Skr. f. Mag. til Forvalteren ¹¹/₁₁ 1839 Nr. 2095. Jvnf. Skr. f. Klüver ¹⁰/₈ 1840, vedl. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²/₈ 1840 Nr. 2162. — ³⁾ Skr. f. Overførster Brüel ¹²/₈ 1815, vedl. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²⁷/₈ 1815 Nr. 67. — ⁴⁾ Skr. f. Skovrider Klüver ¹⁸/₆ 1844, vedl. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ²⁴/₆ 1815 Nr. 39. — ⁵⁾ Villads Christensen: København 1840—1857. S. 348 f. Jvnf. Skr. f. Mag. t. Forvalteren ⁹/₁₂ 1841 Nr. 2285.

II.

- S. 209. ⁶⁾ Om det flg. se Rubin: Frederik VI's Tid. S. 398 ff., og Hans Jensen: Enevældens Afslutning. Det danske Folks Historie VI. S. 388 ff., 466 ff. — Mærkelig nok findes der intet — absolut intet — om Kommunens Styrelse af Bistrup Gods i Villads Christensens anf. Værk om Københavns Historie 1840—1857.
- S. 211. ¹⁾ Om den flg. Sag findes Akterne i 2. Sekr. Nr. 3704/1840. — ²⁾ Økonomikomm.'s Prot. ⁸⁰/₁₀ 1840 (pag. 468). — ³⁾ ⁸/₁₁ 1840. Anf. Sag.
- S. 212. ¹⁾ Økonomikomm.'s Prot. ⁸⁰/₁₁ 1840 (pag. 483). — ²⁾ Om det flg. se Borgerrepræsentationens Forh. ¹⁸/₁₁ 1847.
- S. 213. ¹⁾ Det flg. Skr. f. Danske Kanc. t. Mag. ²⁰/₈ 1841 og ¹¹/₁ 1842. 2. Sekr. Bistrup-Journalsag Nr. 30/1841; Skr. f. Mag. t. Danske Kanc. ²⁹/₁₀ 1841. 2. Sekr. Kopib. 1841. II Nr. 1243. — ²⁾ Naar der i det flg. citeres Borgerrepr. Forh., er det den trykte Udgave.
- S. 214. ¹⁾ Borgerrepr. Forh. ¹¹/₂ 1841 ff. Jvnf. Bistrupkomiteens Sager Nr. 1. Skr. f. Borgerrepr. t. Mag. ¹¹/₂ 1841 og f. denne t. Raadmændene Skibsted og H. P. Hansen ¹⁶/₃ 1841. — ²⁾ Borgerrepr. Forh. ²⁸/₂ 1843. — ³⁾ Smstds. ¹⁸/₃ 1845. — ⁴⁾ Smstds. ¹⁰/₇ 1847. — ⁵⁾ Smstds. ⁸/₆ 1854. — ⁶⁾ Skr. f. Mag. t. Kom. ¹⁵/₁ 1847. Bistrupkom.'s Sager Nr. 38.
- S. 215. ¹⁾ Dette siges udtrykkelig i (udat. Konk. t.) Skr. f. Mag. t. Borgerrepr. vedr. Salgsplanen 1861. Pk.: Forarbejder til Salgsplanen 1860—63. — I 1860 nedsatte Borgerrepr. et staaende Udvalg paa 3 Medlemmer, som skulde tage under foreløbig Behandling og afgive

- Beretning om Ejendomsoverdragelser paa Bistrup Gods. (Borgerrepr. Forh. $\frac{4}{8}$ 1860). — ²) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{26}{8}$ 1847. — ³) Smstds. $\frac{8}{8}$ 1845. — ⁴) Smstds. $\frac{3}{4}$ 1843 og $\frac{9}{4}$ 1845. — ⁵) Smstds. $\frac{8}{8}$ 1845. — ⁶) I Bistrupkom. Akter og Skr. findes talrige Klager over Wegges Forhold. Se f. Ex. Konk. t. Skr. f. Kom. t. Mag. $\frac{15}{7}$ 1853, Vota af Borgmester Mollerup $\frac{22}{8}$ 1853 og L. N. Hvidt $\frac{24}{8}$ 1853. Bistrupkom. Sager 1849—53 Nr. 113. — ⁷) Udtalelse af Borgmester Mollerup $\frac{18}{12}$ 1848. Smstds. Nr. 78. — ⁸) $\frac{17}{8}$ 1848. Smstds. Nr. 50. — ⁹) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{9}{10}$ 1841. — ¹⁰) Borgerrepr. Forh. $\frac{16}{11}$ 1840 og $\frac{18}{1}$ 1844.
- S. 216. ¹) Det flg. Borgerrepr. Forh. $\frac{19}{7}$ og $\frac{17}{12}$ 1847, $\frac{13}{1}$ 1848 og $\frac{21}{7}$ 1857. Jvnf. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 26. — ²) Borgerrepr. Forh. $\frac{10}{2}$ 1848. — ³) Smstds. $\frac{1}{11}$ 1849, $\frac{19}{8}$ 1851 og $\frac{24}{8}$ 1855. Jvnf. Bistrupkom. Sager 1848—49 Nr. 78. — ⁴) Borgerrepr. Forh. $\frac{1}{12}$ 1842, $\frac{12}{1}$, $\frac{10}{8}$ og $\frac{22}{8}$ 1843. — ⁵) Det flg. smstds. $\frac{11}{4}$ 1853 og $\frac{8}{8}$ 1858. — ⁶) Smstds. $\frac{14}{8}$ 1860. — ⁷) Det flg. smstds. $\frac{12}{8}$ og $\frac{3}{8}$ 1854, $\frac{8}{3}$ 1858; Mageskiftebrev $\frac{80}{8}$ 1855.
- S. 217. ¹) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{9}{10}$ 1841. Jvnf. Borgerrepr. Forh. $\frac{14}{8}$ 1842. — ²) Borgerrepr. Forh. $\frac{28}{8}$ 1843. — ³) Smstds. $\frac{22}{8}$ 1844. — ⁴) Borgerrepr. Forh. $\frac{11}{4}$ 1853. — ⁵) Det flg. Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{25}{8}$ 1845 og Borgerrepr. Forh. $\frac{29}{8}$ 1845. — ⁶) Bistrupkom. Forhandlingsprot. — ⁷) Smstds. $\frac{8}{3}$ 1845.
- S. 218. ¹) Borgerrepr. Forh. $\frac{10}{11}$ 1847.
- S. 219. ¹) Om den flg. Sag se Borgerrepr. Forh. $\frac{10}{8}$, $\frac{2}{8}$ og $\frac{9}{8}$ 1841. — ²) Ovenfor anf. Skr. 2. Sekr. Bistrup Journal Nr. 30/1841.
- S. 220. ¹) Konk. t. Skr. f. Kom. t. Mag. $\frac{18}{8}$ 1848. Bistrupkom. Sager 1848—49 Nr. 57.
- S. 221. ¹) Konk. t. Skr. f. Kom. t. Mag. $\frac{8}{2}$ 1849. Bistrupkom. Sager 1848—49 Nr. 62.
- S. 222. ¹) Borgerrepr. Forh. $\frac{14}{8}$ 1849. — ²) Smstds. $\frac{6}{7}$ 1857. — ³) Smstds. $\frac{16}{11}$ 1857. — ⁴) Se f. Ex. Borgerrepr. Forh. $\frac{20}{11}$ 1854. — ⁵) Smstds. $\frac{17}{7}$ og $\frac{20}{11}$ 1854, $\frac{14}{7}$ 1856. Jvnf. Votum af Algreen-Ussing $\frac{12}{10}$ 1854. Bistrupkom. Sager 1854 Nr. 13.
- S. 223. ¹) Det flg. Borgerrepr. Forh. $\frac{27}{4}$ 1857 og Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 31. — ²) Borgerrepr. Forh. $\frac{8}{12}$ 1856. — ³) Se f. Ex. smstds. $\frac{14}{8}$ 1854 og $\frac{5}{11}$ 1855. — ⁴) Smstds. $\frac{13}{7}$ 1854. — ⁵) Smstds. $\frac{16}{11}$ 1857.
- S. 224. ¹) Borgerrepr. Forh. $\frac{16}{11}$ 1847. — ²) Konk. t. Skr. f. Bistrupkom. t. Mag. $\frac{13}{8}$ 1848. Kom. Sager 1848—49 Nr. 54. Jvnf. Skr. f. sm. t. Kommunalbestyrelsen $\frac{8}{11}$ 1850. Smstds. 1849—53 Nr. 53 og 55. — ³) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{6}{8}$ 1845. — ⁴) Borgerrepr. Forh. $\frac{6}{10}$ 1843. — ⁵) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{9}{10}$ 1841. — ⁶) Borgerrepr. Forh. $\frac{6}{10}$ 1843. Jvnf. Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{4}{3}$ 1844. — ⁷) Borgerrepr. Forh. $\frac{19}{11}$ 1847. Jvnf. Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{6}{8}$ 1845. — ⁸) Bistrupkom. Forhandlingsprot. $\frac{9}{10}$ 1841. — ⁹) Det flg. se udat. Konk. t. Skr. f. Mag. t. Borgerrepr. vedr. Salgsplanen 1861. Pk.: Forarbejder til Salgsplanen 1860—63.

- S. 225. ¹⁾ Skr. f. Forvalteren ³⁰/₆ 1844. Bil. t. Bistrupkom. Forhandlingsprot. Nr. 21. — ²⁾ Konc. t. Skr. f. Kom. t. Mag. ¹⁶/₁₂ 1845. Bil. t. Bistrupkom. Forhandlingsprot. Nr. 37; Borgerrepr. Forh. ²⁶/₈ 1855; Votum af Borgmester Linnemann ³⁰/₁₁ 1857. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 4 d. — ³⁾ Det flg. paa Grundlag af forskellige Oversigter i Pk.: Forarbejder til Salgsplanen 1860—63.
- S. 226. ¹⁾ Bistrupkom. Sager 1856 Nr. 23 og 1857 Nr. 11. Jvnf. S. 222 f. — ²⁾ Borgerrepr. Forh. ¹⁸/₁ 1844; Skr. f. Mag. t. Bistrupkom. ¹²/₃ 1844 og Forvalterens Betænkning ¹⁰/₁₂ 1843 (Bil. t. Bistrupkom. Forhandlingsprot. Nr. 12). — ³⁾ Om det flg. se Borgerrepr. Forh. ¹⁴/₁₂ 1857.
- S. 227. ¹⁾ Om det flg. se Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 5. Skr. f. Mag. t. Kom. ¹¹/₁₀ 1847; Borgmester Mollerups Votum ²⁸/₁₀ 1847; Konc. t. Skr. f. Kom. t. Mag. ¹¹/₁₂ 1847. Jvnf. Bistrupkom. Forhandlingsprot. ⁹/₁₁ og ⁶/₁₂ 1847. — ²⁾ Se herom Borgerrepr. Forh. ¹⁶/₂ 1852 og Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 5. — ³⁾ Om det flg. se Betænkninger af Forvalteren ²⁰/₅ 1857 og ¹⁸/₇ 1858 og andre Akter i Pk.: Akter vedr. Græsningsretten. 2. Afd. Bistrup-Journal Nr. 66/1890. Borgerrepr. Forh. ¹⁴/₁₂ 1857.
- S. 228. ¹⁾ Indberetning fra Forvalteren ¹⁹/₇ 1856. Anf. Pk. vedr. Græsningsretten. Jvnf. Borgerrepr. Forh. ¹⁴/₁₂ 1857. — ²⁾ Indberetning fra Forvalteren ⁶/₃ 1844. Bil. t. Bistrupkom. Forhandlingsprot. Nr. 19. — ³⁾ Om den flg. Sag se Akter i anf. Pk. vedr. Græsningsretten, navnlig Skr. f. Husmand Hans Hansen ²³/₈ 1857 og Betænkning fra Forvalteren ¹⁸/₇ 1858.
- S. 229. ¹⁾ Gentagne Gange overvejede man Muligheden af en Forhøjelse af Husenes Lejeafgifter. Se f. Ex. Bistrupkom. Forhandlingsprot. ⁹/₁₀ 1841 og Votum af Borgmester Mollerup ²⁰/₁₀ 1853. Bistrupkom. Sager 1849—53 Nr. 122. — ²⁾ Bistrupkom. Forhandlingsprot. ¹⁸/₈ 1845; Skr. f. Mag. t. Kom. ¹³/₆ 1845 og Konc. t. dennes Svar ²³/₈ 1845. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 5. — ³⁾ Skr. f. Forvalteren ²⁵/₈ 1848 og Votum af Raadmand Driefer ²⁸/₈ 1848. Smstds. 1848—49 Nr. 50. — ⁴⁾ Konc. t. Skr. f. Kom. t. Mag. ²⁷/₆ 1848. Smstds.; Borgerrepr. Forh. ²²/₇ 1848. — ⁵⁾ Borgerrepr. Forh. ¹⁹/₅ 1851. Jvnf. Bistrupkom. Sager 1849—53 Nr. 61, 62 og 108. — ⁶⁾ Borgerrepr. Forh. ²⁴/₁₁ 1856. Jvnf. Bistrupkom. Sager 1856 Nr. 2. — ⁷⁾ Borgmester Mollerups Votum ²⁰/₁₀ 1853. Bistrupkom. Sager 1849—53 Nr. 122. — ⁸⁾ Votum af sm. ²/₁₁ 1848. Smstds. 1848—49 Nr. 80. — ⁹⁾ Konc. t. Skr. f. Kom. t. Mag. ¹³/₆ 1848. Smstds. Nr. 54. — ¹⁰⁾ Konc. t. Skr. f. Bistrupkom. t. Forvalteren ¹¹/₇ 1856 og dennes Svar ¹³/₇ 1856. Smstds. 1856 Nr. 17 og 26. — ¹¹⁾ Votum af Algreen-Ussing ²⁷/₆ 1854. Smstds. 1854 Nr. 8.
- S. 230. ¹⁾ Betænkning af Forvalteren ¹⁰/₁₂ 1843. Bil. t. Bistrupkom. Forhandlingsprot. Nr. 12. — ²⁾ Votum af Borgmester Linnemann ¹⁴/₈ 1857. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 4 k. — ³⁾ Det flg. paa Grundlag af Beregninger i Pk. Forarbejder til Salgsplanen 1860—63. — ⁴⁾ Om det flg. se Povl Engelstoft: Det danske Folk 1848—1864. Det danske Folks Historie VII Bd. S. 103 ff. — ⁵⁾ Skr. f. Forvalteren ¹³/₁₀ 1853.

- Vota af Borgmester Mollerup og L. N. Hvidt ²/₁₂ 1853. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 4 a; Borgerrepr. Forh. ¹⁰/₁ 1854.
- S. 231. ¹) Konc. t. Skr. f. Kom. t. Kommunalbestyrelsen ²⁸/₂ 1855. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 4 d; Borgerrepr. Forh. ²⁰/₃ 1855. — ²) Votum af Borgmester Linnemann ²⁶/₁₀ 1857. Bistrupkom. Sager 1857 Nr. 4 f. — ³) Det flg. se udatt. Konc. t. Skr. f. Mag. t. Borgerrepr. vedr. Salgsplanen. Pk.: Forarbejder til Salgsplanen 1860—63. — ⁴) Det flg. Borgerrepr. Forh. ²¹/₅, ¹⁵/₇, ⁵/₈ og ¹¹/₉ 1861. — ⁵) Borgerrepr. Forh.
- S. 232. ¹) Det flg. paa Grundlag af Salgsplanen, som foreligger trykt, og den ovenfor anf. udatt. Konc. t. Skr. f. Mag. t. Borgerrepr.
- S. 233. ¹) Det flg. Borgerrepr. Forh. ²²/₆ 1862 (hemmeligt Møde).
- S. 235. ¹) Finansmin. Bekendtg. ¹/₁₁ 1852. — ²) Borgerrepr. Forh. ²⁰/₁ 1862.
- S. 236. ¹) Borgerrepr. Forh. ²¹/₁₀ 1861. — ²) Smstds. ¹⁰/₂ 1862. De flg. Oplysninger paa Grundlag af Beretninger, meddelt smstds. ²²/₆ 1862, ⁹/₈ 1863 og ⁶/₁₀ 1863 samt Beretning om Kommunens Anliggender 1865. — ³) For at gøre Godsets Forvalter Fritz interesseret i Salgets Fremme — idet man mente, at han havde megen Indflydelse paa Bønderne — blev det vedtaget, at han skulde oppebære ¹/₂ pCt. i »Re-numeration« af Gaardenes og Husenes Købesummer. Under Forudsætning af, at hele Godset blev solgt, mente man, at Godtgørelsen vilde beløbe sig til 12.400 Rd. (Borgerrepr. Forh. ⁵/₆ 1862, hemmeligt Møde). — ⁴) Borgerrepr. Forh. ¹/₈ 1864. — ⁵) Derimod forkastede Borgerrepr. med 8 mod 7 Stemmer Mag.'s Henstilling om ogsaa at kræve en Rekognition ved Ejerskifte svarende til 1 Aars Kornafgift. — ⁶) Det flg. paa Grundlag af Beretning om Kommunens Anliggender for 1865, S. 71.

III.

- S. 237. ¹) Skildringen i dette Kapitel er udarbejdet paa Grundlag af Oplysninger i Borgerrepræsentationens Forhandlinger, i de aarlige Beretninger om Kommunens Anliggender (citeret som Beretn.) samt dens Aarsregnskaber. — ²) Det flg. Beretn. 1866, S. 79.
- S. 238. ¹) Borgerrepr. Forh. ⁸/₆ og ²²/₆ 1871. — ²) Fællesudvalgets Betænkning ²⁰/₆ 1872. Smstds. ¹⁰/₉ 1872.
- S. 239. ¹) Borgerrepr. Forh. ¹⁰/₆ 1872.
- S. 241. ¹) Beretn. 1872, S. 42. — ²) Borgerrepr. Forh. ²⁵/₁₀ og ⁸/₁₁ 1875.
- S. 242. ¹) K. Vedel-Petersen: Københavns Kommune i Aarene 1914—1921, S. 95. — ²) Beretn. 1867, S. 79. — ³) Smstds. 1906—07, S. 75. — ⁴) Borgerrepr. Forh. ⁵/₇ 1918. — ⁵) Borgerrepr. Forh. ⁷/₁₁ og ²²/₁₂ 1921. — ⁶) Beretn. 1875, S. 43. — ⁷) Smstds. 1888, S. 49. — ⁸) Borgerrepr. Forh. ¹⁴/₄ og ²¹/₄ 1890. — ⁹) Beretn. 1885, S. 63; revideret 1895. (Smstds. 1895, S. 58). — ¹⁰) Se herom C. A. Gad: Sanct Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse, S. 9 ff.
- S. 243. ¹) Med det flg. jvnf. Villads Christensen: Kattinge Søer og Værk. Hist. Medd. om København. 1. Rk. VI Bd. S. 432 ff. — ²) Det flg. se Borgerrepr. Forh. ²³/₁₀ 1871. Beretn. 1870, S. 46 og 1871, S. 39. —

- ³) Borgerrepr. Forh. ²¹/₆ 1891. — ⁴) Smstds. ²⁸/₆ 1914. — ⁵) Smstds. ²⁵/₆ 1916. — ⁶) Smstds. ¹⁰/₆ 1917. — ⁷) Det flg. paa Grundl. af Beretn. 1866, S. 79 ff.
- S. 244. ¹) Det flg. Borgerrepr. Forh. ⁷/₁₀ 1867.
- S. 245. ¹) Borgerrepr. Forh. ⁹/₁₁ 1874, ²⁰/₆ og ¹¹/₁₀ 1875. — ²) Smstds. ¹⁸/₆ 1883. — ³) Smstds. ²¹/₁₀ 1898, ²¹/₆ 1903, ⁶/₁ 1908. — ⁴) Smstds. ²⁰/₆ 1912. — ⁵) Smstds. ²²/₄ og ¹⁶/₁₂ 1920. — ⁶) Smstds. ²/₇ 1918.
- S. 246. ¹) Beretn. 1923—24, S. 76. Om Afløsningens Gang se Beretn. 1918—19, S. 79, 1919—20, S. XXXIII, 1920—21, S. 54, 1921—22, S. 56, 1922—23, S. 75. — ²) Borgerrepr. Forh. ¹/₃ og ¹⁵/₃ 1923.
- S. 247. ¹) Det flg. paa Grundlag af Kommunens aarlige Regnskaber.
- S. 248. ¹) Borgerrepr. Forh. ²⁸/₁₀ og ¹¹/₁₁ 1920 og ²⁴/₁₁ 1921. — ²) Smstds. ¹/₆ 1844. — ³) Smstds. ¹⁸/₆ og ²⁸/₁₁ 1882.
-

REGISTRE

PERSONREGISTER

- Adeler, Frederik, Baron, Overpræsident, 177, 178, 186, 195.
Adler, D. B., Grosserer, 238.
Algreen-Ussing, Tage, Professor, 214, 215, 229, 231.
Anchersen, J. J., Højesteretsadvokat, 128.
Anderløf, N. C., Ridefoged, 74, 81.
Anna Sophie, f. Reventlow, Dronning, Ejer af Lellingegaard, 60.
Arctander, H. N., Kommitteret, 177.
Aschenberg, Oberst, 25.
Bagger, Johan Poul, Højesterets-assessor, 128, 264.
Barfred, Fr., Vinhandler og Godsejer, 156.
Bartholin, Albert, Borgmester, 52.
Bech, H. C., Grosserer, 125—27.
Beck, Jens, Ridefoged, 256.
Becker, Carl, Overretssagfører, 245.
— Joh. Gottfried, Hofapoteker, 158.
Benzon, Jacob, Raadmand, 68. — Lars, Ejer af Kornerupgaard, 57, 76.
Berendtsen, Fabian, svensk Regimentschef, 27.
Bernstorff, J. H. E., Statsminister, 132, 140.
Berregaard, Chr., Borgmester, 69.
Birch, V. L., cand. jur., 215.
Braem, Chr., Overpræsident 61—65, 68, 69, 71—73, 75, 101—02, 105, 117, 118, 122. — Gotthardt, Overkrigskommissær, 71. — Gotthardt Albert, Overpræsident, 71, 134. — Gødert, Handelsmand 71. — Johan, Biskop, 71. — Johan, Handelsmand, 71.
Brockdorff, Kaptajnløjtnant, Ejer af Bistrupgaard, 180, 181.
Brüel, G. W., Overførster, 188, 189, 190, 191, 196, 208, 209.
Burmester, Nic., Raadmand, 62.
Byssing, Rasmus, Borgmester, 62.
Carlsen, Rasmus, Ejer af Gl. Køgegaard, 164.
Christensen, Balthasar, Overretsprokurator, 211, 214. — Johs., 57. — Michel, Fæster, 31. — Neels, Overjægerfuldmægtig, 115.
Christian IV, 45.
Clausen, Hans, Sognepræst, 101.
Colbjørnsen, Jacob Edvard, Deputeret, 147, 174, 175, 176, 177.
Daa, Christian (1660), 28.
Danneskjold-Laurvigen, Anna Joachimina, f. Ahlefeldt, Grevinde, 157. — Ferd. Ant., Greve, 57.
Davidsen, Morten, Fæster, 107.
Deurs, van, Hofjægermester, 235.
Ditlev, Mikkell, Skytte, 168.
Dreyer, P. R., Fuldmægtig, 177.
Driefer, J. J., Raadmand, 214.
Edinger, Johs., Raadmand, 62 ff.
Ernst, J. B., Politi- og Borgmester, 78.
Falsen, Enevold, Borgmester, 62, 68, 69, 72—73, 97.
Fenger, C. E., Læge, Politiker, 240, 241.

- Ferral, James St., Dr., Ejer af Bistrupgaard, 181, 183.
- Fischer, Peder Andersen, Forpagter, 78.
- Flindt, J. T., Borgmester, 174, 176, 177, 179.
- Fog, Hans, Borgmester, 59.
- Fogh, L. N., Raadmand, 62, 78.
- Frederik V, 139.
- Frederik VI, 139.
- Fritz, Georg, Godsforvalter, Raadmand i Roskilde, 211, 277.
- From, Andreas, Forvalter, 169.
- Fædder, Chr., Borgmester, 143, 146, 150.
- Galschiøt, Hans, Landsdommer, 180.
- Gammeltoft, J. C. J., Borgmester, 231, 238, 240, 241.
- Giedde, Samuel Christoph, Generalkvartermester, 67.
- Grøngaard, Iver, Raadmand, 62.
- Gøtzsche, Godsforvalter, 236.
- Hammerich, Frederik, Raadmand, 177.
- Hansen, Frands, Sognepræst, 32. — H. P., Raadmand, 214, 221, 231. — Hans, Husmand i Øm, 228. — I. A., Politiker, 210. — Jens, Gaardmand i Snoldelev, 204. — Lars, Gaardmand, hans Enke, 99. — Mogens, Ridefoged, 18. — Morten, Gaardmand i Kalvslunde, 27. — V. A., Deputeret, 176, 177.
- Hansen, Christopher, Borgmester, 13. — Olle, Gaardmand i Torslunde, 90.
- Hedebol, P., Borgmester, 7.
- Hellmann, F. J., Direktør, 239.
- Hemmigsen, Jep, Gaardmand i Gildebrønne, 90.
- Hemmingsen, Anders, Gaardmand i Himmelev, 90.
- Hendriksen, Niels, Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Herforth, H. H., Kaptajn, 214. — L. C., Overretsprokurator, 238, 239, 240.
- Hersleb, H. C., Borgmester, 138, 152, 153.
- Hilman, Gabriel, Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Hjorthøy, Morten, Borgmester, 269.
- Hofman-Bang, Niels, Godsejer, Ejer af Bistrupgaard, 181, 182, 183.
- Holmsted, Joh. Fr., Borgmester, 62, 68.
- Holst, Etatsraad, Ejer af Cathrineberg, 97.
- Holstein, Chr. Fr., Greve til Ledreborg, 157, 159. — Johan Ludvig, Greve, Kancellipræsident, 61—66, 72, 89. — Ulrik Adolph, Overpræsident, 132—34.
- Hvidt, L. N., Bankdirektør, 214, 221, 231.
- Hæseker, J. J., Raadmand, senere Borgmester, 62, 142.
- Iversen, Christoffer, Raadmand, 81.
- Jacobsen, Andreas, Raadmand, senere Borgmester, 52. — Hans, Skræder, 211, 212.
- Jensdatter, Kirsten, 108. — Kirstine, g. 2. Gang med Skovrider Knud Ravn, 59.
- Jensen, Christen, Slagter, 17, 50. — Jens, Borgmester, 245, 246. — Jørgen, Borgmester i Roskilde, 52, 53. — Mikkell, Gaardmand i Himmelev, 90. — Morten, Gaardmand i Lille-Valby, 48. — Søren, Kirkevæрге, 27.
- Juel, Knud, Amtmand, 58.
- Kaalund, Etatsraad, 57.
- Karl X Gustav, 25, 26.
- Kleist, Lorens Petersen, Ridefoged, 62, 71, 72, 74—75.
- Kling, Jacob, Toldinspektør, 57.
- Klinge, Kaj, Raadmand, 67, 69, 76, 99, 100—101, 105, 115.
- Klüver (d. æ.), Skovrider, 188. — C. A., Skovrider, 208, 216.

- Kløcker, H. L., Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Knudsen, Rasmus, Fæster, 101.
- Koefoed, S. O., Sekretær, 215.
- Kønneman, H. H., Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Kørbitz, Joh., Rigsmarskal, 58.
- Lange, Anders Rasmussen, Raadmand, 78, 115. — Svenning, Raadmand, 174, 176, 177.
- Larsen, L. C., Overretsprokurator, 231. — Lars, Bankdirektør, 174, 176, 177. — Niels, Ejer af Sprettingegaard, 152.
- Lassen, Hans, Gaardmand i Tune, 203—204.
- Lauridsen, Jens, Grosserer, 174, 176.
- Lerche, Chr., General, 66, 89, 91, 120, 134.
- Levenhaupt, Carl, Greve, svensk General, 25.
- Lime, Johan Hansen, Sognepræst, 98.
- Linnemann, Stephan, Borgmester, 215.
- Lorentz, Johan, Organist v. Nikolaj Kirke, 25.
- Lund, J. C., Grosserer, 214.
- Luxdorph, Bolle, Deputeret i Kancelliet, 128, 130, 264.
- Lüdersen, Mads, Gaardmand, 99.
- Lühe, V. A. v. d., Overpræsident, 131, 141, 143, 144, 145, 146, 150, 165.
- Læssøe, Herman, Raadmand, 136.
- Maag, L. C., Grosserer, 231.
- Madsen, Hans, Gaardmand i Jørlunde, 97. — Jens, Gaardmand i Vindinge, 28.
- Malling, Ove, Kommitteret, 174, 175.
- Matthiesen, Peter, Borgmester, 133, 134.
- Mellerup, Søren, Kammerraad, Forvalter, 136, 170, 178.
- Meyn, Peter, Stadsbygmester, 168.
- Møllerup, H. A., Borgmester, 214, 215, 221, 231.
- Moltke, A. G., Greve, Hofmarskal, 139, 152.
- Motzfeldt, Peter, Raadmand, 35.
- Munch, Rasmus Hansen, Brygger, 34.
- Mylius, Jens, Raadmand, 136.
- Müller, Henrik, Rentemester, 16, 19 —22, 50, 56, 58, 157, 253—54. — Jens, Forpagter, 135—36.
- Mørck, A. M., Grosserer, 136.
- Neergaard, J. Bruun, Ejer af Svenstrup, 158—59.
- Niels Skrædder, i Tune, 28.
- Nielsen, Christian, Fæster, 259. — Gregorius, Raadmand, 62, 118. — Jens, Gaardmand i Kalvslunde, 27. — Jep, Gaardmand i Greve, 28. — Mathias, Husmand, 75. — Morten, Raadmand, 35, 52. — Niels, Husfæster i Lyngby, 211. — Søren, Raadmand, 52.
- Nielssøn, Find, Borgmester, 13.
- Nissen, H. V., Raadmand, 68, 143, 145, 150.
- Olsen, Melchior, Kirkevæрге, 27.
- Ortved, Truels, Justitsraad, 128.
- Pagel, v., Godsejer, 66.
- Parsberg, Niels (1660), 28.
- Pedersen, Hans, Gaardmand i Herringløse, 96. — Jep, Gaardmand i Torslundelille, 28. — Niels, fra Vilkestrup, 97. — Peder, Borgmester, 13, 20.
- Petersen, Bartholomæus, Borgmester, 20, 34.
- Plessen, Ludv. v., Gehejmerraad, 58.
- Quistgaard, Jørgen, Godsejer, 163, 268.
- Raff, Anthoni, Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Rafn, Emanuel, Fuldmægtig, 177.
- Ramshardt, Peter, Borgmester, 62 ff.
- Ranch, Thomas Rasmussen, Sognepræst, 31.

- Rasmussen, Anders, Brygger, 17, 50. — Carl, Forpagter, 78. — Christen, Gaardmand i Aagerup, 30—31. — Ole, Husmand i Øm, 228. — Peder, Skovløber, 99.
- Ravn, Knud, Skovrider, 59.
- Reedtz, Mette, Ejer af Lejregaard, 59.
- Reventlow, Chr. D. Fr., Præsident i Rentekammeret, 188. — Jægermester, 60.
- Riboldt, Hans, Møllejejer, 25.
- Rosted, Henrik, Ridefoged, 62, 66, 75—77, 78, 133, 143, 158, 169, 266.
- Rostgaard, Hans, Søofficer, 70. — Jens, Raadmand, 70—71, 74, 76, 81, 84, 116.
- Rothe, Tyge, Borgmester, 133.
- Rottvit, Proprietær, 235.
- Rømer, Ole, Matematiker, 49, 52.
- Saabye, Forpagter, 136.
- Schimmelmann, Ernst, Finansminister, 172, 174, 175.
- Schrödersee, Joh. Chr. v., Borgmester, 131, 141.
- Schumacher, C. Chr., Kaptajn, Godsejer, 156.
- Schønheyder, Joh. M., Kammeradvokat, 147.
- Skibsted, Michael, Raadmand, 214.
- Stampe, Hans Jensen, Raadmand, 35. — Henrik, Generalprokurør, 130.
- Stolberg, Chr. Günther, Greve, 140.
- Storp, Andreas, Borgmester, 135.
- Struensee, J. F., Gehejmekabinetminister, 132—34, 137, 151, 167, 168.
- Svane, Hans, Ærkebiskop, 17—19, 21—22.
- Thulstrup, Jørgen, Raadmand, 137.
- Tietgen, C. F., Bankdirektør, 231.
- Torm, Erik, Borgmester, 62 ff., 118.
- Trangilde, Peder, Gaardmand, fra Solrød, 97.
- Ulfeldt, Corfitz, 25.
- Urne, Chr., Overpræsident, 176, 196, 272.
- Waleur, Johs., Raadmand, senere Borgmester, 62.
- Wedel, Baron F. W., Amtmand, 128.
- Wegge, Landinspektør, 215, 275.
- Westen, v., Apoteker og Godsejer, 115.
- Wimpffen, Fr. F. F., Overførster, 216, 217, 238.
- Wivet, Fr. V., Generalfiskal, 128, 132.
- Worm, Michael, Borgmester, 62.
- Wormskjold, Peder, Deputeret, 174, 175, 176, 177.

STEDREGISTER

- Aagerup (Aagerup S.), 22, 23, 24, 30, 93, 186, 262.
Aakjær Len, 19.
Abbetved (Kirke-Saaby S.), 93.
Absalons Bakke, 182.
Alkestrup (Asmindrup S.), 23, 24.
Alsted Herred, 22, 23, 32.
Anneberggaard, Hgd., 169.
Antvorskov Len, 19, 140.
Assenløse (Daastrup S.), 23, 93, 163.
Asserup (Glim S.), 22, 31, 61, 62, 64, 112.
Assingløse, se Assenløse.
Atterup (Jystrup S.), 57, 59.
Avnstrup, se Særløse. — Avnstrup-
gaarden, 242.
Avnsø (Særløse Overdrev), 120. —
Bakke, 59.
Baarup (Kirke-Eskilstrup S.), 23,
93.
Benzonsdal, Hgd., 156.
Benzonseje, 156.
Bernstorff (Gods), 139—40, 142.
Bistrup Mølle, 24—25, 53, 120, 215,
258.
Bjerremarken, Hovedgaardsmark,
79.
Bjæverskov Herred, 22, 23, 32.
Bognæs Gaard (Herslev S.), 22, 58,
156. — Skove, 30. — Vænge, 10,
13.
Bonderup (Tostrup S.), 57.
Borrevejle Fjord, 244.
Borup (Søstrup S.), 22, 23, 30, 91.
Boserup (St. Jørgensbjerg S.), 22,
69, 91, 118, 122, 156, 167, 209,
215. — Gaard, 208, 267. — Skov,
30, 115, 116, 118, 167, 190, 217,
238, 243.
Bregentved, Hgd., 152, 153.
Bregnebjerg, 121, 209.
Bregnetved (Osted S.), 23, 30.
Bremerholm, Hovedgaardsmark, 79.
Brordrup (Gadstrup S.), 23, 24, 93,
186.
Brønshøjlejren, 26, 30.
Bukkerup (Soderup S.), 23, 93.
Bøgebakken, 190.
Cathrineberg, Hgd., 58, 97.
Daastrup (Daastrup S.), 32, 164.
Dalundsmarken, Skovstykke, 190.
Darup (Vor Frue S.), 22, 83, 84,
186.
Dyrlund (Kirke-Hvalsø S.), 23, 30,
69, 91, 116, 118, 167, 191.
Dyrlundsgaarden, 242, 267. — Dyr-
lundshuset, 242.
Ebberup Mark, 191.
Ejgelsø (Gundsømagle S.), 120.
Ellesø (Særløse Overdrev), 120.
Ellingegaard, Hgd., 169.
Endeslev (Endeslev S.), 22, 23,
194.
Eskilstrup (Soderup S.), 23, 93.
Falster, 93, 94, 199.
Farumgaard, 70.
Fløng (Fløng S.), 22, 161.
Frederiksborg Len, 17.
Fyen, 145.
»Gaden«, Hovedgaardsmark, 79.

- Gadstrup (Gadstrup S.), 161.
 Gallebjærget, Mark ved Roskilde, 13, 24.
 Gedvadsdammen, 120. — Gedvads-
 huset, 229.
 Gerdrup (Kirkerup S.), 23, 108, 186.
 Gevninge (Gevninge S.), 23, 30, 116,
 120, 158, 161, 167, 193, 244, 267.
 — Aa, 244. — Overdrev, 93.
 Gildebrønne (Gildebrønne S.), 23,
 32, 90.
 Gisselfeld, Hgd., 49, 52.
 Glim (Glim S.), 22, 63, 66, 82, 85,
 93, 157, 186, 267.
 Greve (Greve S.), 23, 31, 93, 186.
 Grubbesholm, Gaard, 58.
 Gudevadsmarken, Hovedgaards-
 mark, 80.
 Gundsøllille (Kirkerup S.), 23, 186.
 Gundsømagle (Gundsømagle S.), 23,
 24, 33, 66, 82, 93, 112, 120, 186,
 193. — Sø, 120.
 Gøderup (Glim S.), 17, 22, 24, 58,
 83, 186.
 Hanerup (Nørre-Jernløse S.), 22,
 23, 93.
 Haraldsborg Bakke, 120.
 Haraldsted Sø, 115.
 Harrested Kirke, 253.
 Hastrup (Snoldelev S.), 23, 57, 186.
 Havdrup (Havdrup S.), 23, 27, 31,
 186.
 Hedegaardene (St. Jørgensbjærg S.),
 22, 186.
 Hedegaardsvangen (ved Roskilde),
 13, 24.
 Hedehus, 190.
 »Heden«, 18.
 Hedeslet, Skovstykke, 190.
 Hegnemosse (Kirke-Eskilstrup S.),
 23, 116, 191. — Gaard, 93.
 Heide Overdrev, se Særløse Over-
 drev. — Heidegaarden, 23.
 Hejnstrupgaard (Gundsømagle S.),
 158.
 Helvigmagle (Glim S.), 157.
 Herringløse (Hvedstrup S.), 22, 93,
 96, 99, 186.
 Herslev (Herslev S.), 57.
 Himmelev (Himmelev S.), 17, 22,
 24, 33, 39, 85, 90, 91, 93—95, 98,
 114, 161, 168, 186, 267. — Her-
 redsfogedgaarden i H., 17.
 Hjortesø (Særløse Overdrev), 120.
 Holbæk Amt, 228, 236.
 Hundige (Gildebrønne S.), 22, 23,
 186.
 Hvalsø (Kirke-Hvalsø S.), 20, 237,
 248.
 Hvedstrup (Hvedstrup S.), 22, 31.
 Hyllested (Hyllested S.), 23, 59, 93.
 Højby (Rorup S.), 23, 63, 64, 93,
 161.
 Hørby Sogn, 66.
 Hørgaarden, 242.
 Hørsholm Gods, 139—40, 142.
 Jersie (Jersie S.), 22, 23, 27, 93, 186.
 Jonstrup (Ugerløse S.), 23.
 Julbækskrogen (Særløse Overdrev),
 191.
 Jyllinge (Jyllinge S.), 22, 23, 51,
 120, 162, 186, 193.
 Jystrup Sogn, 237.
 Jørlunde (Jørlunde S.), 97.
 Kagerup (Søndersted S.), 23.
 Kalvslunde (Kalvslunde S.), 23, 27,
 31, 82, 186.
 Kamstrup (Vor Frue S.), 22, 31, 60,
 84, 93, 161.
 Kappelgaard (Gildebrønne S.), 23,
 32, 147, 187.
 Kastrup (Haraldsted S.), 22, 23,
 57, 116, 167, 191, 216.
 Kattehaven, Skovstykke, 190.
 Kattinge (Herslev S.), 22, 33, 57,
 112, 156, 186, 193, 207. — Søer,
 20, 119, 120—21, 242—43. —
 Værk, 121, 169, 186, 243.
 Kirkeholmen (Herslev S.), 58.
 Kirkemarken, Skovstykke, 190.
 Kirkerup (Kirkerup S.), 23, 66, 108,
 112, 120, 203, 262.

- Kirke-Saaby, 100.
 Kirke-Skensved (Kirke-Skensved S.), 23, 27, 31, 93.
 Kirke-Syv (Syv S.), 23.
 Kjeldsvangen, Hovedgaardsmark, 79.
 Klosterhaven, Mark ved Roskilde, 13, 24.
 Kongebakken (Særløse Overdrev), 59.
 Kongemarken, Hovedgaardsmark, 156.
 Kornerupgaard, 61.
 Kværs Mølle, 58.
 Københavns Len, 19.
 Køgegaard, Gl., Hgd., 164.
 Ladager, se Store-Ladager.
 Ladegaards Mølle, 13, 22, 29, 120, 267.
 Langvads Mølle, 13, 22, 29, 120, 267.
 Ledreborg, Hgd., Grevskab, 21, 58, 59, 61, 66, 120, 156, 159, 189, 244, 267.
 Lellingegaard, Hgd., 60.
 Lerbæk (St. Jørgensbjerg S.), 22, 112, 121, 186, 190, 243, 267. — Skov, 190.
 Lille-Salby (Højelse S.), 22, 23, 60.
 Lille-Valby (Aagerup S.), 22, 24, 48, 66, 112, 186.
 Lindeskov, 238, 241.
 Lindholm, Hgd., 93, 156, 243.
 Lykkeskoven, 167.
 Lyndby, se Lyngby.
 Lyngby (Lyngby S.), 23, 46, 93, 186, 211.
 Løkken, Skovstykke, 190.
 Mannerup (Osted S.), 23, 30, 59, 116.
 Marbjerg (Fløng S.), 22, 24, 33, 66, 120, 158, 163, 192, 193, 264.
 Margrethehaab, Husmandskoloni, 162, 163, 180, 186, 192, 194, 203, 207, 208, 229.
 Merløse Herred, 22, 23, 32.
 Mosede (Greve S.), 22, 23, 185, 187, 228, 253.
 Nebbleslot, 120.
 Nekselø, 70.
 Ny-Glim, se Helvigmagle.
 Nørkjær, Gaard, 58.
 Oldenmarken, Hovedgaardsmark, 79, 80, 113, 153.
 Olstrup, Ldb., 260.
 Orup (Særløse S.), 23, 61, 62, 63, 64, 91, 116, 238. — Gaard, Skovriderbolig, 104, 166, 190. — Hus, 59, 167, 190, 191.
 Ovstrup (Stenmagle S.), 23, 93.
 Parcelgaarden, 242.
 Pedersted Skov, 167, 238, 241.
 Provstrup (Osted S.), 23, 30, 99, 116.
 Præstehaven (Særløse Overdrev), 191.
 Ramsø Herred, 22, 23, 32, 112.
 Ramsøllille (Gadstrup S.), 23, 93, 186, 228.
 Ramsømagle (Gadstrup S.), 23, 186.
 Ravnsholte (Særløse S.), 23, 116, 167, 190, 191.
 Reerslev (Reerslev S.), 23, 90, 93, 193, 194, 267.
 Regnemark (Nørre-Dalby S.), 22, 23, 186.
 Regstrup (Nørre-Jernløse S.), 22, 23.
 Ringkøbing Amt, 199—200.
 Ringsted Herred, 22, 23, 25, 32. — Klostergods, 17—18.
 Risøen, 17, 41, 168.
 Roskilde, 13, 24, 25, 26, 76, 84, 115, 158, 180, 193, 216. — Amt, 25, 56, 236. — Bispegaard, 10, 13. — Domkirke, 61. — Duebrødre Kloster, 230. — Jomfrukloster, 120, 142, 156, 246, 256.
 Rørsø (Særløse Overdrev), 120.
 Salby, se Lille-Salby.
 Salløv (Snoldelev S.), 23, 31, 186.
 St. Agnete Jord, Mark, 56. — Kloster, 56.

- St. Jørgensbjerg Sogn, 22, 79, 237.
Sejerø, 70.
Sengeløse Sogn, 24.
Skaane, 95.
Skalstrup (Vor Frue S.), 22, 163, 186.
Ske og Old, Overdrev, 93.
Skebjergmarken (Himmelev By), 91—92, 94.
Skindere Vænget, 166—67, 190.
Skjoldnæsholm, Hgd., 21, 57, 59, 120, 157, 189, 216.
Skyttedammen, 120.
Skyttemarken, Hovedgaardsmark, 80, 162, 180, 194.
Slægerup Mark, 142, 179, 180.
Snekkerup (Vigersted S.), 19.
Snoldelev (Snoldelev S.), 23, 31, 83, 93, 101, 147, 161, 186.
Solrød (Solrød S.), 22, 23, 24, 31, 97, 99, 161, 186, 192, 204, 229. — Kirke, 57.
Sorø Akademi, 230. — Amt, 236. — Gods, 121.
Sprettinge Gaard, 152.
Stjernholms Len, 19.
Store-Ladager (Eiby S.), 23, 186, 192, 228. — Overdrev, 93.
Store-Valby (Aagerup S.), 24, 66, 93.
Storskoven (Hvalsø S.), 242.
Strandmarken (Himmelev By), 91—92, 94.
Studemarken, Hovedgaardsmark, 180, 194.
Stuelund Skov, 209, 238, 242.
Stærkinge (Reerslev S.), 23.
»Suannehaug«, Mark ved Lade-
gaarden ved Kbhvn., 252.
Sursild, Mark ved Roskilde, 13, 24.
Svenstrup, Hgd., 17—18, 49, 96, 158—59.
Svoverslev (Svoverslev S.), 22, 31, 66, 93, 156, 186, 193. — Mark (Hovedgaardsmark), 80. — Sø, 120.
Særløse (Særløse S.), 23, 61, 62, 63, 64, 116, 237. — Overdrev, 20, 59, 93, 157, 166, 191, 192, 209, 216, 238, 242.
Søholm, Hgd., 136.
Sømme Herred, 22—23, 30—31, 32, 33, 48, 112.
Sønderlundsmarken, Hovedgaards-
mark, 80.
Taastrup (Høje-Taastrup S.), 56, 85, 93, 116, 162, 167. — Skov, 238, 241, 242.
Tjæreby (Vor Frue S.), 17, 22, 39, 82, 84, 92, 99, 163, 164, 186, 192, 245, 267.
Tolstrup (Særløse S.), 23, 116, 164, 186, 190, 191, 242.
Torslund (Torslunde S.), 90.
Torslundelille (Reerslev S.), 28.
Torstholmen (Sengeløse S.), 24, 58.
Tostrup (Jystrup S.), 22, 23, 57, 120.
Tostrup (Tostrup S.), 23, 57, 186, 267.
Trellerup (Herslev S.), 22, 112, 156.
Trykkebrønde Sø (Særløse Over-
drev), 120.
Tune (Tune S.), 23, 24, 28, 93, 186, 203, 253. — Herred, 22, 23, 27, 31—32, 33, 112.
Vadsby (Sengeløse S.), 66.
Valborup (Kirke-Valsø S.), 23, 116, 167, 191, 238, 241, 242.
Valby (Aagerup S.), 11, 26. (se ogsaa Store- og Lille-V.)
Valore (Eiby S.), 93.
Vandløse (Stenmagle S.), 23, 186.
Vartov, 163.
Veddelev (Himmelev S.), 22, 24, 66, 93, 114, 186, 267.
Ventrup (Greve S.), 23, 186. — Gaard, 27.
Wernersminde, Skovridergaard, 208, 237, 238, 241.
Verup (Niløse S.), 22, 23, 93.

- Vester-Flakkebjærg Herred, 22, 23, 32.
 Vibygaard, Hgd., 115, 163, 268.
 Vilkestrup (Højelse S.), 23, 97, 186.
 Vindinge (Vindinge S.), 23, 28, 46, 112, 186.
 Voldby Herred, 22, 23, 30, 32, 33.
 Vordingborg Amt, 140.
 Vor Frue Sogn, 30, 31.
 Vraa Enge, 193.
 Værebros Mølle, 13, 25, 120, 267.
 Øgaard, se Bognæsgaard.
 Ølby (Højelse S.), 22, 23, 93.
 Ølsemagle (Ølsemagle S.), 22, 23, 186.
 Øm (Syv S.), 23, 24, 57, 112, 113, 186, 193, 228.
 Ørevad, Store, Enge, 193.
 Ørsted (Ørsted S.), 23, 32, 93, 116, 228, 267. — Overdrev, 93.
 Østerkildemark (Himmelev By), 91—92, 93—94, 260.
 Østerris, Overdrev i Sømme H., 57.
 Øster-Syv (Syv S.), 23, 93.
 Østrup (Kirkerup S.), 23, 24, 82, 99, 112.
 Østrupgaard (Kirkerup S.), 120.

SAGREGISTER

- »Aabod«, 87.
- Administrationskommissionen 1796, Medlemmer, 177. — Nedsættelse, 176—77. — Ophævelse, 197. — Sekretærer, 177. — Virksomhed i Alm., 149, 177—78.
- Afbetalingsfond, se Realisationsfond.
- Afløsning af Arvefæsteafgifter og Grundbyrder, 245—46.
- Aftægt, 108—09, 184, 220—22, 224, 232, 233, 236, 245.
- Almindeligt Hospital, 182.
- »Almuevennen«, 210.
- Arkivalier vedr. Bistrup, 251—52.
- Arbejds løn, 163, 194, 199, 201, 208.
- Arresten paa Raadhuset, 99.
- Arvefæste, 140, 143—52, 156, 160, 162, 169, 173, 175, 184, 210, 212—13, 218—23, 224, 232, 233, 266, 267. — Arveret, 146—47, 175, 184—85, 220, 266. — Enkers Ret, 146, 222, 232. — Magistratens Godkendelse, 145—46, 219—20. — Delingsret (Ret til Deling af Bøndergaarde, jvnf. Udstykning), 145—46, 148, 175. — Overdragelsesret, 145—48, 150, 175, 184, 203, 218, 219. — Pantsættelsesret, 175, 213. — Testamenteringsret, 146—47, 175, 219.
- Arvelighed, Fæstegaardes, se Fæsteforhold.
- Bankheftelsen, 199.
- Besiddelsesforhold, 89—91, 205—206.
- Birkeret, 14—15, 38—39, 255. — Birkedommer, 37, 38—39, 160, 168. — Birkeskriver, 37, 39, 168.
- »Boelgalt«, »Boelsuin«, 47, 51.
- Bondefogder, se Sognefogder.
- Bondevennernes Selskab, 210, 211.
- Branden, Københavns, 1795, 171—73, 269.
- Brandforsikring, 168.
- Brandskat, 26.
- Brandvæsen, Københavns, 171.
- Brændeydelse af Godset, se Hø-, Halm- og Brændeydelse.
- Bygninger, Bøndergaardenes (Fæld), 82, 84, 104—05, 107, 160, 168, 169, 170, 184, 225, 266. — Husmandshusenes, 216. — Ladegaardens, 29, 122, 135, 167—86, 180—83.
- Bygningstømmer, 48, 85, 187, 202.
- Bymarken (Københavns), 10—11, 172, 173, 174.
- Bystyret i Alm., 69, 124—25, 128, 131, 132—34, 137, 173, 176, 211.
- Bøndergaardes Nedlæggelse, 45.
- Børnehuset (i København), 67.
- Delingsret (Ret til at dele Bøndergaarde), se Arvefæste, jvnf. Udstykning.
- Deputater (Brænde), 118, 189, 191, 217, 239.

- Direktionen, 35—38, 67, 68—73, 76
—77, 125, 135, 137—38, 141, 164.
— Løn, se Lønninger.
- Driftsformer, Bøndergaardens, 91
—95, 152, 187, 200. — Ladegaar-
dens, 79—80, 112—13, 152—54.
- Dyrehave, 119, 191.
- Ejendoms køb og -salg, 54—66, 67,
155—56, 163—64, 216, 242, 253,
254.
- Ejerskifte, se Rekognition.
- Ekstraordinære Fond, 197, 200—
201, 248.
- Enge, 239.
- »Erridspenge«, 47.
- Erstatningsfondskommissionen
1796, 171, 196.
- Fattigvæsen, 108, 199 — i Køben-
havn, 182.
- Finanskommissionen af 1787, 172.
— Københavns af 1795, 174—76.
— Københavns af 1809, 197.
- Fiskerierne, 54, 79, 119—20, 122,
126, 167, 244, 246.
- »Fodernød«, »Fodernødspenget«,
»Foderokse«, 47.
- Folkehold, 50, 89, 161, 163, 199,
205, 206.
- Folkemangel, 84, 89, 98—99, 100,
141, 158, 191.
- Forbud mod Kvægsalg, 165.
- Forkøbsret, 13, 21, 59, 60, 66.
- Forprang, 129.
- Forstrækninger til Bønderne, 54,
67, 85, 86—87, 98, 122, 167, 202.
- Forvalteren, se Ridefoged.
- Fredsskovforpligtelsen, 240.
- Frihedsbreve, for Stavnsbaand, 122,
144, 159 — for Vornedskab, 97—
98, 122, 261.
- Funktionærer, 38—41, 67, 73—77,
164, 168—70, 216, 237, 239.
- Fæld, se Bygninger.
- Fællesskabet (jvnf. Udskiftning),
57, 91—93, 152, 166, 260. — om
Skovene, 188.
- Fængsel, 103, 116, 117.
- Fæsteforhold, 38, 75—76, 80—81,
103—08, 160. — Livsfæste, 104—
05, 185, 194, 199—200, 201, 203
—05, 207, 210, 212, 224, 229, 232,
234, 235, 267. — Fæstegaardes
Arvelighed, 106—07, 205. — Le-
dige Gaardes Besættelse, 98—99,
102, 144. — Tvangsbesættelse af
ledige Gaarde, 99. — Synsforret-
ning over Gaarde, 107, 160, 266.
— Sætte fra Gaardene, 105—06,
114, 202. — Fæstebreve, 38, 40,
95—96, 103, 104, 105, 106, 107,
109, 110, 138, 260. — Fæsteproto-
kol, 103, 107.
- Gaardenes Antal, 89, 91, 111, 253,
254.
- Gaardmændene under Landbrugs-
krisen, 199, 205—06.
- Generallandvæsenskommissionen,
151—52.
- Godsejerne under Landbrugskrisen,
199, 205.
- Godshistorie, Bistrups, 215, 252.
- »Grundskat« (af Husene), se Huse.
- Græsningsret, Husmændenes, 161,
163, 192—93, 194, 228—29, 232.
— Landsbyers, 156—57, 188—89.
— i Skovene, 188, 190.
- Gældsforpligtelser, 108.
- Gærder, se Hegn.
- Gæstierafgifter, 47, 52.
- Hartkorn, se Omfang, Godsets og
Matrikulering.
- Haver, 82.
- Havnekassen, 67.
- Hegn, 117, 142, 153, 157, 166, 167,
188, 208, 238.
- Herskabsværelser paa Bistrup, 122,
135, 168.
- Hestehold, 78—79, 80, 83, 84, 86.
- Hof- og Stadsretten, 134.
- »Holdtzhavre«, 48.
- Hospital, se Stiftelse.
- Hovedgaarden, se Ladegaarden.

- Hoveri, 18, 19, 40—41, 45—46, 58, 75, 77—78, 81, 83, 84, 85, 91, 92, 104, 111—15, 119, 140—42, 148—49, 151, 155, 156, 161, 162, 163, 192—93, 212, 226, 227, 228, 232, 256, 265. — Husmændenes, 19, 46, 91, 111, 113, 161, 163, 192—93, 212, 226, 227, 228. — Afløsning, 45—46, 54, 111, 112, 121, 140—43, 150, 164, 179—80, 181, 185, 195, 201, 210, 246, 265.
- Humleplantning, 84.
- Huse, Husmænd, 46, 48, 87, 89, 91, 99, 104, 110, 111, 113, 145, 148, 156, 161—63, 179, 180—81, 192—95, 204, 205, 206—08, 210, 211—12, 223, 226—30, 242, 273. — under Landbrugskrisen, 199, 206—08. — Lejehuse, 194—95, 207—08, 212, 229, 232, 234, 235, 274, 276. — Huses Antal, 89, 91, 111, 162, 192, 206—07. — Huses Fremleje, 223. — Oprettelse, 145, 223, 226, 242, 260, 273. — Jord til Husmænd, 162—63, 192—94, 206—07, 226, 273. — Husloddernes Forhold til Bondejorden, 226—28, 232. — »Husholdspenge«, »Huspenge«, »Hustynge«, Jordpenge, 111, 163, 195, 208, 211—12, 226—28, 276. — »Grundskat« (af Huse), 208.
- Hustugt, 40—41, 75, 101.
- Hvededyrkning, 153.
- Hø-, Halm- og Brændeydelse af Godset, 13, 53, 79, 142, 179—80, 246, 256.
- Høstudbytte, 33—34, 80.
- Ildebrande, 85, 167, 168.
- Indfæstninger, 38, 41, 54, 104, 109—10, 121, 150, 165, 184, 196, 205, 211—12, 218, 273.
- Indkvarteringer, 44, 83.
- Indtægter, Godsets, 10, 44, 48, 52—54, 121—23, 129, 137, 151, 164—67, 172—75, 176, 178, 185, 189, 195—96, 200—201, 208, 216, 218, 239, 241, 242, 246—48.
- Jagt, 10, 14, 15, 30, 59, 60, 69, 119, 126, 129—30, 137, 167, 185, 191, 196, 209.
- Jordebog 1661—62, 32, 48, 51. — 1688, 34, 49—50, 52, 126. — 1741, 34, 110, 126. — 1751, 126. — 1844, 205.
- Jordebogsafgifter, se Landgilde.
- Jordpenge, se Huse.
- Jordskyld, 246, 256.
- Kalds- og Stævningmænd, 111.
- Kartoffeldyrkning, 198.
- Kløvedyrkning, 153.
- Kobbølbrug, 152.
- Komitéen af 1841, Medlemmer, 214, — Nedsættelse, 214. — Virksomhed i Almindelighed, 215, 225, 231—32.
- Kommercekommissionen, 125.
- Kommuneafgifter, 227.
- »Kopenge«, 47, 51.
- Konventionen af 30. Novbr. 1661, 125, 129.
- Kornafgift (ved Salg til Selveje), 224, 225, 232, 234, 236, 243, 245—46, 247.
- Kornudførsel, 198, 210.
- Krige, Svenskekrigenes Ødelæggelser, 25—34, 79. — Krigen 1807—14, 178, 191. — Krigen 1848—50, 225, 229. — Krigen 1914—18, 242, 245, 246.
- Krigsfanger, svenske, 261.
- Kroer, 84, 115, 120, 167, 267.
- Kvægbesætninger, 74, 80, 82—83, 181. — Kvægsyge, 80, 82, 83, 85, 86, 88, 112, 121, 122, 165.
- Kæmnerkassens (Hovedkassens) Indtægter og Udgifter, 54, 66, 67, 122—23, 129, 137, 164, 173, 174, 176, 196.
- Kørsler, 10, 15, 40, 44, 46, 69, 82, 83, 85, 111, 114—15, 137—38, 142, 149—50, 168, 179.

- Laan (Københavns til Kongen), 11—12, 252—53.
- Ladefoged, 40, 114.
- Ladegaarden, 52—53, 67, 68, 77—80, 89, 91, 112—13, 119, 121, 122, 135—37, 141, 142, 152—54, 163, 164, 165, 167—68, 173, 175, 178—83, 194, 242, 270—71. — Salg, 178—81, 194. — Tilbagekøb, 182—83.
- Ladegaarden (ved København), 10, 58, 252.
- Landboforholdene i Alm., 80, 109, 139—40, 198—200, 209—11, 230.
- Landbrugs krisen, 198—209.
- Landbrugsredskaber, 82.
- Landgilde, 37, 40, 43, 46—52, 53, 81, 85, 104, 107, 110—11, 121, 122, 126—31, 148, 149, 151—52, 164—65, 184, 185, 195—96, 199, 201, 204, 215, 218, 226, 227, 235, 237, 246, 271.
- Landhusholdningsselskabet, 272.
- Lav, 124.
- Ledige Gaardes Besættelse, se Fæsteforhold.
- Leding, 47.
- Ledvogtere, 237.
- Lejermaalsbøder, 122.
- Lemlæstelser, Militærpligtiges, se Militærtjenesten.
- Livsfæste, se Fæsteforhold.
- Lønninger, Magistratens, 129—34. — Direktionens, 35, 68—69, 72—73, 122, 129—33, 137—38. — Administrationskommissionens, 196, 272. — Funktionærers, 41, 54, 122, 168, 170, 179—81, 196, 216, 239, 247, 255.
- Mageskifter, se Ejendomskøb og -salg. — med Bønderkarle, 102, 159.
- Magistraten, 10, 34—35, 54, 61—67, 68, 72, 73, 123, 124—38, 142, 173, 176, 177, 265.
- Matrikulering, 43, 48—49, 227, 255.
- Militærtjenesten, 81, 84, 98—102, 144, 147, 158. — Lemlæstelser af Militærpligtige, 101.
- Misvækst, 43, 44, 80, 83, 84—85, 86, 165.
- Morbærtræer, 209.
- Møller, 120—21, 267.
- Nedlæggelse af Bøndergaarde, se Bøndergaardens Nedlæggelse.
- Oksestaldning, 14.
- Olden, Oldengæld, se Skovene.
- Omfang, Godsets (Hartkorn), 22—24, 50—51, 52, 79, 89, 115, 163, 180, 183, 237, 238.
- Optøjer, 114.
- Ordinære Fond, 197, 200.
- Overdragelsesret, se Arvefæste.
- Pantegodset, 10, 12—13, 16—22.
- Pantsættelsesret, se Arvefæste.
- Patronatsret, 14—15.
- Pavillon i Boserup Skov, 215—16.
- Pengekrisen 1858, 231.
- Pietisme, 74, 76.
- Planteskole, se Skovene.
- Prioritetslaan, 199, 225.
- Priser, Landbrugsprodukternes, 42, 80, 161, 164, 178, 186, 194, 195, 198, 210, 242, 247. — Landejendommens, 12, 178, 183, 186, 244.
- Privilegier, Hovedstadens, 9—11, 34, 56, 125, 252.
- Realisationsfondet af 1795, 174, 176, 177, 196—97. — af 1844, 248.
- Rebning, 59, 92, 110, 156, 157.
- Regeringen og Landbosagen paa Bistrup, 212—13, 219—20, 231.
- Regnskaber, 36, 40, 52—54, 67, 74, 125—27, 130, 135, 256, 263, 270, 272.
- Rekognition ved Ejerskifte, 185, 234, 277.
- Relutionskommissionen, 56.
- Restancer, 53, 54, 71, 74—75, 81, 83—84, 85, 87, 90, 105, 107, 165—66, 184, 199, 202, 206.
- Retsforhold, 102—108, 160.

- Revision, 35, 125—27, 130, 135.
- Ridefoged (Forvalter), 36, 37, 39—41, 50, 74—76, 77, 79, 114, 122, 138, 143—44, 160, 168—70, 247, 255, 265, 266.
- Rømninger, 81, 95—97, 98, 101, 102, 148.
- Sagefald, 122.
- Salg af Bøndergodset, jvnf. Selveje. — Salgsplanen 1861, 230—37, 277. — Salgsregler, 185, 186, 223—24, 225, 229, 244—245. — Vurderinger til Salg, 215, 223, 229, 233, 235—36, 244—45. — Salg af Gaarde til Selvejendom (Antallet), 183, 203, 225—26, 236—37, 243—45. — Salg af Huse til Selvejendom (Antallet), 194, 230, 236—37, 244. — Salgssummerne, 196—97, 200, 225—26, 230, 236—37.
- Sambo, 90.
- »Sammelskat«, 24.
- St. Hans Hospital, 182, 216, 240, 242.
- Selveje, 175, 178, 183—86, 195, 199, 201, 203, 210, 213, 217—26, 229—30, 230—37, 243—45, 275.
- Silkeselskab, det danske, 209.
- Skatter, 14, 36, 37—38, 40, 41—42, 44, 47, 50, 79, 81, 83, 85, 107, 110, 111, 164, 198—99, 202, 210, 212, 226—27, 228.
- Skifter, 40, 81, 83, 85, 87—89, 107—08, 160.
- Skolevæsen, 160—61, 199.
- Skovene, 30, 36, 54, 59, 60, 115—19, 122, 126, 153, 156, 163, 166—67, 175, 177, 187—92, 200, 201, 208—209, 216, 232, 237—42. — Forhandlinger om Salg, 237—41. — Skovplan 1801, 189—92, 238. — Skovplan 1843—44, 217, 238. — Skovplan 1885, 242. — Plantninger, 36, 84, 118, 166, 167, 188, 190—91, 208—09, 216—17, 238, 242. — Planteskole, 192. — Olden, Oldengæld, 41, 60, 78—79, 118, 121—22, 167, 190. — Udvisninger, 40, 67, 70, 114, 117—19, 122, 166, 167, 188, 191, 208, 217, 232, 238, 239. — Træsalg, 118, 167, 189, 196, 201, 242, 247. — Skovtyverier, 116—17, 191. — Skovpenge, 246, 256. — Skovriderbolig, 208, 216, 241. — Skovfogder, 41, 116, 117, 122, 168, 237. — Skovfogedhuse, 208, 216. — Skovløbere, 237. — Skovløberhuse, 208, 216.
- Skriver, »Skriverskæppe«, Skriverpenge, 37, 41.
- Skytte, 41, 119, 122, 129, 166, 167.
- Sognefogder, 36, 41, 71, 73—74, 81, 92, 96, 111, 114. — »Sognefogedhavre«, 24, 52.
- »Sommer i By, ride«, 76.
- Spanske Kappe, 103, 117.
- Stavnsbaand (jvnf. Frihedsbreve), 67, 81, 95, 101—102, 122, 144, 158—59, 268.
- Stiftelse, 108, 262.
- »Stiftens Rent«, 20, 24.
- Stud, 47.
- Styrelse (jvnf. Administrationskommissionen), 34—41, 67—77, 99, 102, 108, 124—38, 164, 165, 168—70, 201—02, 211, 218—23, 259.
- Synsforretning over Gaardene, se Fæsteforhold.
- Sædegaardsrettigheder, 14—15.
- Særjorder, 24, 185, 193.
- Sætte fra Gaardene, se Fæsteforhold.
- Søerne, 238, 242—43.
- Testamenteringsret, se Arvefæste.
- Tiende, 14, 37, 79, 81.
- Tilstand i Alm., Godsets, ved Overtagelsen, 25—34, — i de første Aartier, 41—44, — i d. 18. Aarh., 77, 81—89, 116, 165.
- Told, 14.

- De 32 Mænd, 34, 52, 62, 124—37, 142, 153, 167, 170, 172, 173, 176, 177.
- Trevangsbruget, 93—95, 152.
- Træhest, 100, 103.
- Træplantning, Træsalg, se Skovene.
- Tvangsarbejde, 105.
- Tvangsbesættelser af ledige Gaarde, se Fæsteforhold.
- Tørveskær, 40, 119, 153.
- Udflytning, se Udskiftning.
- Udgifter, Godsets, 122, 167—68, 196.
- Udrider, 41, 79, 111, 122, 168.
- Udskiftning, 154—58, 161, 163, 167, 177, 186—87, 191, 192—93, 194. — Skovenes, 188—89, 209. — og Husmændene, 192—93, 207. — Udflytning, 154—55, 156, 158, 177, 187, 194.
- Udstykning af Bøndergaarde, 90—91, 105, 106, 145—46, 156, 162—63, 205—06, 222—23, 226. — af Hovedgaardsmarker, 84, 140, 141, 153, 175, 179—81.
- Udsæd, 33, 78, 79.
- »Undentag«, se Aftægt.
- Universitetet, 57, 61, 156, 164, 185, 230.
- Veje, 183, 238, 239, 242. — Vejarbejde, 10, 13, 114.
- Vornedskab, jvnf. Frihedsbreve, 81, 95—101, 122. — »Vornedhold«, 98.
- Vragret, 14—15, 253.
- Vurderinger til Salg, se Salg af Bøndergodset.
- Værdi, Godsets, 164.
- »Ypperland«, 24.
- Ægteskabsforhold, 261.
- »Ævred opgives«, 91.
- Øde Gaarde, 32—33, 43—44, 48, 97, 98.
- Økonomikommisionen, 125, 129, 135, 168, 211, 212.

RETTELSER

- S. 57, L. 17 f. o. og L. 4 f. n. Tostrup, læs Tostrup (Tostrup S.).
— L. 11 f. n. Tostrup, læs Tostrup (Jystrup S.).
- S. 116, L. 11 f. o. Elg—, læs Elle—.
- S. 147, L. 4—5 f. o. Chr. Colbjørnsen, læs Jacob Edv. C.
- S. 165, L. 14 f. n. 3 Aar, læs 4 Aar.
— L. 8 f. n. udstedt Forbud, læs foreslaet Forbud.
- S. 187, L. 3 f. o. udstykket, læs udflyttet.
- S. 216, L. 6 f. n. Magelæg 1854, læs Magelæg 1855.